UNIVERSITY OF AMSTERDAM

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Open-source kultúra: a szabadon hozzáférhető tudásra és a társas termelésre épülő társadalmi gazdasági modellek múltja, jelene, jövője

Bodó, B.

Publication date
2013

Document Version
Final published version

Link to publication

Citation for published version (APA):
Bodó, B. (2013). *Open-source kultúra: a szabadon hozzáférhető tudásra és a társas termelésre épülő társadalmi gazdasági modellek múltja, jelene, jövője*. (Digitális és kollaboratív művészet). Budapesti Kommunikációs és Üzleti Főiskola. http://www.interkonyv.hu/konyvek/en/bodo_balazs_open_source_kultura

General rights
It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations
If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: https://uba.uva.nl/en/contact, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, P.O. Box 19185, 1000 GD Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

UvA-DARE is a service provided by the library of the University of Amsterdam (https://dare.uva.nl)

Download date:05 Sep 2026

Bodó Balázs

OPEN-SOURCE KULTÚRA

A szabadon hozzáférhető tudásra és a társas termelésre épülő társadalmi, gazdasági modellek múltja, jelene, jövője

A tananyag célja, hogy megismertesse a hallgatót az open-source kultúrák történeti hátterével, jogi, technológiai, gazdasági, társadalmi környezetével. Az ok, ami miatt a tananyag ma különösen aktuális, az, hogy az open-source termelési logikák egyre inkább meghatározó szerepet játszanak a helyi és globális gazdaság egyre több területén. A szoftveres világban kialakult működési, erőforrás-szervezési logika mára kilépett a számítógépes programok világából, és minden olyan területen relevánssá vált, ahol információk közös termelésére nyílik lehetőség. Márpedig az információs társadalom ideája épp arról szól, hogy információs javak termelése és fogyasztása köré szerveződik a gazdaság és társadalom egyre nagyobb szelete.

Az open-source kultúrák azonban nem csak azért fontosak, mert velük egyes területeken meghatározóvá vált egy harmadik alternatíva az erőforrások piaci és bürokratikus szervezési módja mellé. Az open-source kultúrák jelentőségét az adja, hogy nemcsak sikeres gazdasági alternatívát jelentenek, hanem egy radikálisan szabadság-párti politikai meggyőződést is megtestesítenek. Az open-source kultúrák közös értéke az, hogy mindenekfelett valónak gondolják a bennünket körbevevő információs környezethez való szabad hozzáférés kérdését. Márpedig ez, a jelenlegi technológiai trendek és politikai valóság fényében az egyik legfontosabb kihívás, ami előttünk áll.

Kulcsszavak: open source, Creative Commons, közkincs, kollaboráció, közlegelő, motivációk, Commons based peer production, web2, infrastruktúra

Typotex Kiadó

2013

Copyright: © 2013-2018, Bodó Balázs, PhD, Budapesti Kommunikációs és Üzleti Főiskola

Creative Commons NonCommercial-NoDerivs 3.0 (CC BY-NC-ND 3.0)
A szerző nevének feltüntetése mellett nem kereskedelmi céllal szabadon másolható, terjeszthető, megjelentethető és előadható, de nem módosítható.

Lektorálta: Dr. Szakadát István, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Szociológia és Kommunikáció Tanszék

ISBN 978 963 279 195 1
Készült a Typotex Kiadó gondozásában
Felelős vezető: Votisky Zsuzsa

Készült a TÁMOP-4.1.2/A/1-11/1-2011-0010 számú, „Digitális és kollaboratív művészet” című projekt keretében.

Nemzeti Fejlesztési Ügynökség
www.ujszechenyiterv.gov.hu
06 40 638 638

MAGYARORSZÁG MEGÚJUL

A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés: Open-source kultúra 7
1.1. E fejezet céljai 7
1.2. Egy meglepő open-source kultúra: a magyar barkácsvilág 7
1.3. Csináld magad vagy vedd meg a boltban? 9
1.4. Az open-source kultúra digitális gyökerei 10
1.4.1. Mit jelent az open source kifejezés? 11
1.5. A hozzáférés korlátai 12
1.5.1. A hozzáférés korlátai a termelőeszközök szintjén 13
1.5.2. A hozzáférés korlátai a tudás szintjén 14
1.5.3. A hozzáférés korlátai a szabályozás szintjén 15
1.6. Összefoglalás 17
1.6.1. Az open-source kultúrában való részvétel lehetőségei 17
1.6.2. Esettanulmány: kollaboráció régen és most 18
1.6.3. Közlegelők, közjavak, közösen termelt erőforrások 19
1.7. Feladatok 20
1.8. Kulcsfogalmak 20
2. Az információs gazdaság alapjai 21
2.1. E fejezet céljai 21
2.2. Az információs javak gazdaságtana 21
2.2.1. Esettanulmány: Lopás-e a másolás? 21
2.3. Az információ és a hordozója 23
2.3.1. Esettanulmány: a különböző jószágtípusok 24
2.4. A kulturális termelés jogi védelme/ösztönzése 27
2.4.1. Esettanulmány: Hogyan néz ki egy felhasználási engedély a gyakorlatban? . 27
2.5. A szerzői jog biztosította kizárólagosság előnyei és hátrányai 28
2.5.1. Esettanulmány: Mekkora a piaci ár és a monopol ár közötti különbség? 29
2.6. A kizárólagosság korlátai 30
2.6.1. Esettanulmány: a közkincs és a közkincs-ünnep 31
2.7. Az egyensúly (újra) megtalálása 31
2.7.1. Üzlet-e a kultúra? 32
2.7.2. Esettanulmány: Az információs piacok termelőinek piaci koncentrációja 33
2.8. A másolás technológiáinak elterjedése 34
2.8.1. Esettanulmány: ami hiányzik a piacról 35
2.9. Összegzés: Az új egyensúlyi pontért folytatott küzdelem 36
2.10. Feladatok 37
2.11. Kulcsfogalmak 37
2.12. További irodalom 38
3. Az információs közlegelők 39
3.1. E fejezet céljai 39
3.2. Az információs közlegelők 39
3.2.1. A törvényi közkincs 40
3.2.2. A törvényi korlátozások és kivételek által biztosított hozzáférési lehetőségek 46

3.2.3. Hozzáférés illegális módokon, illegális csatornákon keresztül ... 48
3.2.4. A magánjogi szerződések (GL, CC) által biztosított hozzáférés ... 54
3.3. Feladatok ... 58
3.4. Kulcsfogalmak ... 58
3.5. További irodalom ... 59
4. A szintetikus közkincs és formái: GNU GPL, Creative Commons ... 60
4.1. E fejezet céljai ... 60
4.2. A szintetikus/kontraktuális közkincs ... 60
4.2.1. Esettanulmány: a Stallman-i vízió ... 62
4.3. Milyen licencek léteznek? ... 63
4.3.1. Megengedő vagy copyleft licencek? ... 63
4.3.2. Gyenge és erős copyleft ... 64
4.3.3. Joghatóság ... 64
4.3.4. Szabadalmak ... 65
4.3.5. A név kiemelt feltüntetésének joga ... 65
4.3.6. A privát felhasználás kiskapuja ... 65
4.3.7. A promóció tiltása ... 66
4.3.8. Példák ... 66
4.4. Összefoglalás ... 66
4.5. A Creative Commons licencek ... 68
4.5.1. Hogyan tudok alkotóként CC licenc alatt közzétenni egy tartalmat? ... 72
4.5.2. Hogyan tudok szabadon felhasználható CC-s tartalmakat találni? ... 73
4.5.3. A CC-t érintő észrevételek, kritikák ... 74
4.6. Feladatok ... 75
4.7. Kulcsfogalmak ... 75
4.8. Irodalom ... 76
5. Az open-source kultúra infrastruktúrái I. ... 77
5.1. E fejezet céljai ... 77
5.2. Bevezetés ... 77
5.3. A jogi infrastruktúra ... 79
5.3.1. Esettanulmány: az Electronic Frontier Foundation ... 79
5.4. A technológiai infrastruktúra ... 80
5.4.1. Esettanulmány: Cory Doctorow előadása az általános célú számítógépekről ... 85
5.4.2. Nyílt szabványok ... 89
5.4.3. Nyílt hardver ... 90
5.5. Feladatok ... 92
5.6. Kulcsfogalmak ... 93
6. Az open-source kultúra infrastruktúrái II. – A kollaboráció infrastruktúrái .. 94
6.1. E fejezet céljai ... 94
6.2. A társas infrastruktúrák ... 94
6.2.1. Hogyan működik egy open-source projekt? ... 97
6.2.2. Esettanulmány: a reCapcha ... 101
6.2.3. Az önzetlen megosztás platformjai ... 103
6.3. A gazdasági infrastruktúrák ... 104
6.3.1. Finanszírozás ... 105
6.3.2. Open-source pénzügyi tranzakciós rendszerek ... 106
6.4. Feladatok ... 108
6.5. Kulcsfogalmak ... 109
6.6. További irodalom ... 109
6.6.1. Kollaboratív szűrés ... 109

 © Bodó Balázs, BKF

6.6.2. Crowdfunding ... 109
6.6.3. P2P Lending ... 110
6.6.4. Bitcoin ... 110
7. Az open-source kultúrák és üzleti modellek ... 112
7.1. E fejezet céljai ... 112
7.2. Két kérdés ... 112
7.3. Az open-source kultúrákban való részvétel mozgatórugói ... 113
7.3.1. Az egyén viselkedése mögött álló tényezők ... 113
7.3.2. Az egyéni motivációk: nem csak a pénz ... 114
7.3.3. A vállalati motivációk ... 125
7.4. Open-source üzleti modellek ... 127
7.4.1. Crowdsourcing vs open-source üzleti modellek ... 130
7.5. Feladatok ... 131
7.6. Kulcsfogalmak ... 131
7.7. További irodalom ... 132
8. A hacker-etika ... 134
8.1. E fejezet céljai ... 134
8.2. Mindennek megvan a maga előzménye ... 134
8.3. Ki a hacker? ... 136
8.4. A hackerek első generációja: MIT ... 138
8.5. A hackerek második generációja: Kalifornia, hippik, LSD ... 142
8.5.1. Esettanulmány: Minden demók öreganyja ... 144
8.5.2. Gates levele a hobbistáknak ... 145
8.5.3. A hacker-etika és az információs kor szelleme ... 148
8.6. Katedrális és bazár: hogyan születik koordinált cselekvés? ... 150
8.7. Stallman és a GPL ... 152
8.8. Feladatok ... 156
8.9. Kulcsfogalmak ... 156
8.10. További irodalom ... 156
9. A digitális közlegelők (ön)kormányzása ... 158
9.1. E fejezet céljai ... 158
9.2. Van-e a közlegelőknek tragédiája? ... 158
9.2.1. Közkincs vs. közlegelő vs. közbirtokosság ... 159
9.2.2. A digitális közbirtokosság ... 161
9.3. A közösségi szabályozás logikája ... 162
9.3.1. A Wikipédia szabályai ... 165
9.3.2. A fájlcserélők szabályai ... 166
9.4. Feladatok ... 169
9.5. Kulcsfogalmak ... 170
9.6. További irodalom ... 170
10. Szubjektív összefoglaló, tanulságok ... 173
11. Köszönetnyilvánítás ... 181
12. Irodalomjegyzék ... 182
13. Kiegészítő anyagok ... 189
13.1. A CC Nevezd meg! - Így add tovább! 2.5 Magyarország (CC BY-SA 2.5) licenc jogi verziója ... 189
13.2. Mi a Remix Architecture? ... 193
13.2.1. Miért jó a Remix Architecture? ... 193
13.2.2. A Remix Architecture közvetlen előzményei ... 194
13.2.3. A Remix Architecture kialakulási folyamata ... 195
13.2.4. A pályázati rendszer Magyarországon ... 196

13.2.5. A pályázatok gyakorlata Magyarországon 197
13.2.6. Szabad kultúra, szerzői jogok és az építészeti alkotások 198
13.2.7. Remix Architecture az elméletben – miért remix? 199
13.2.8. Miért építészeti remix és miért nem pályázat? 200
13.2.9. Mitől működik a Remix Architecture? 200
13.2.10. Hogyan működik a Remix Architecture? Az építészeti remix szereplői 201
13.2.11. A részvétel feltételei 202
13.2.12. Hogyan zajlik? Az építészeti remix menetrendje 202
13.2.13. Zsűrizés és díjazás 203
13.2.14. Hol segít a Remix Architecture? 203
13.2.15. Miért éri meg csatlakozni a Remix Architecture kezdeményezéshez kiíróként? 204
13.2.16. Miért éri meg csatlakozni a Remix Architecture kezdeményezéshez versenyzőként? 205
13.2.17. Hogyan csatlakozhat? 205
13.3. Don Tapscott: A nyitott világ négy alapelve 205
13.4. Cory Doctorow: A ránk váró háború az általános célú számítógépek érdekében 210
13.5. Yochai Benkler: Az open-source gazdaságról 217
13.6. Kiáltvány a közkincs védelméről 220
14. Illusztrációk forrása 226

1. Bevezetés: Open-source kultúra

1.1. E fejezet céljai

A fejezet feldolgozásával megismerkedhetsz

- az open-source kultúra fogalmának jelentésével,
- az open-source logika működésének alapjaival,
- azokkal a területekkel, ahol az open-source logika ma már működik,
- azokkal a területekkel, melyek az open-source logika működése szempontjából relevánsak,
- a technológia open-source kultúrában betöltött szerepével,
- az open-source kultúra és a szabadság alapvető összefüggéseivel,
- a könyv további fejezeteinek tartalmával, a könyv felépítésével.

1.2. Egy meglepő open-source kultúra: a magyar barkácsvilág

1.1. ábra: Egy csettegő a csettegő-szépségversenyről
Fotó: CC-BY-NC-SA Antal Dániel
Nézd meg a videót!

„A csettegő népi lelemény szülötte, házilagos készítésű, munkagépet, lassú járművet jelent. A csettegőket jellemzően hozzáértő autószerelők építették „házilag", faluhelyen használatosnak mondható a mai napig. A csettegők építése jellemzően abból történik, amit éppen fel tud használni a készítője. Jellemzően felhasználnak kiszuperált autók alkatrészétől kezdve a mindenféle hulladékon át bármit. […] Építésük átlagon felüli

kreativitást és műszaki érzéket is feltételez. A nevét az első ilyen jellegű járművek hangjáról kaphatta, amelyet egyhengeres dízel szivattyúmotorokból építettek."[1]

E könyv olvasói közül vannak talán néhányan, akik emlékeznek még arra a korra, amikor a szüleik, nagyszüleik hétvégenként befeküdtek a családi autó alá, hogy bütyköléssel, szerelgetéssel legyenek úrrá a szocialista autóipar minőségi problémáin. Akik faluhelyen nőttek fel, azok pedig még manapság is találkoznak az úton poroszkáló mechanikus gépszörnyekkel, az ún. csettegőkkel, ezekkel a félig kisteherautó, félig traktor, félig rotációs kapa autóbontó-szökevény gép-Frankensteinekkel.

Bármilyen meglepőnek is tűnhet ezekkel a furcsa példákkal elkezdeni egy open-source kultúráról szóló könyvet, mégis, ezeken az eseteken keresztül pontosan meg lehet érteni az elkövetkező 10. fejezet témáit. Mert mi is az a csettegő, és miért feküdtek apáink mackónadrágban a Wartburg alatt vasárnaponként?

A csettegő a magyar vidék válasza volt a szocializmus hiánygazdaságára. A 60-as, 70-es évektől kezdve egyre kevesebb ló volt a falusi portákon, miközben a fellendülő háztáji gazdálkodás miatt szükség lett volna valamilyen eszközre, amivel ide-oda szállíthatók az áruk, szerszámok, emberek. A szocializmusban a jármű, a személyautó nehezen hozzáférhető, drága jószág volt, és különösen ritkák voltak a haszongépjárművek. Ezért aztán a falusi ezermesterek otthon vagy a téesz műhelyében elkezdek maguknak és a szomszédjaiknak járművet fabrikálni, mégpedig azokból az alkatrészekből, amik épp a kezükbe akadtak. Így lehetett, hogy dízelszivattyú-motor, rotációs kapa, kiszuperált Trabant-motor került a házilag barkácsolt alvázakra, s kerültek rájuk/köréjük soha papíron meg nem tervezett hajtásláncok, kormány- és futóművek, kibelezett ülések, kiszuperált alkatrészek. E szörnyszülötteket egy idő után a rendőrség is kénytelen volt elismerni: a lovak eltűntek, a haszongépek nem jelentek meg, szállítani meg mégiscsak muszáj volt: a csettegők kivonultak az utakra és bevonultak a magyar járműipar és leleményesség történetébe.

A csettegők létrejötte mögött álló körülmények ugyanazok, amik az open-source kultúra sorsát is meghatározzák. Figyeljük meg, hogy mik ezek a körülmények:

1. **Van egy létező, de kielégítetlen piaci igény.** A falusi gazdák közlekedni és szállítani szerettek volna, de nem volt mivel. A piacon nem találták meg a számukra megfelelő megoldást, és kénytelenek voltak valamiféle alternatíván elgondolkodni.
2. **A probléma olyan jellegű, amit az adott keretek között maguk is megkísérelhettek megoldani.** Nehezebb dolguk lett volna, ha több tonnás utánfutót elhúzni képes nyerges vontatóra lett volna szükségük, mert azt nem biztos, hogy képesek lettek volna házilag összeeszkábálni. De egy személyes használatra szolgáló lassú, könnyű jármű megépítésével otthon is meg tudtak próbálkozni.
3. **Rendelkezésre állnak az alapanyagok.** Volt miből dolgozni: a háztartásokban, a műhelyekben, a tsz-ek telephelyein számtalan olyan alkatrész volt hozzáférhető, amikből el lehetett kezdeni dolgozni. Ehhez persze szükség volt arra is, hogy a szocializmusban szemet hunyjanak afelett, ha valaki hazavitte a tsz-ből a „felesleges" dolgokat.
4. **Rendelkezésre álltak a termelőeszközök.** Azaz nemcsak az alapanyagok, de az alapanyagok feldolgozásához, megmunkálásához szükséges eszközök, szerszámok is hozzáférhetők voltak. Az otthoni műhelyek kellően felszereltek voltak a csettegők összeszereléséhez.

1 Wikipédia szócikk a csettegőről. Elérhető az interneten: http://hu.wikipedia.org/wiki/Csetteg%C5%91, utolsó látogatás dátuma: 2012. augusztus 10.

 © Bodó Balázs, BKF

5. **Szabadon hozzáférhető a csettegők építésének mikéntjéről szóló tudás.** A helyi szakik nem csináltak abból titkot, hogy milyen megoldásokkal éltek a járművek elkészítésekor, és minden bizonnyal készségesen segítettek egymásnak a kényesebb munkafolyamatokban vagy részegységek kialakítása során. Azaz az innovációhoz szükséges tudás cseréje, áramlása előtt nem magasodtak mesterséges akadályok.
6. **Szükséges a rendőrség tűrő/támogató hozzáállása.** A rendőrség itt a jogi, szabályozói környezetet jelenti, amely ha olyan, képes lett volna a betiltáson keresztül elfojtani a csettegők innovációját, de azáltal, hogy elkezdte engedélyezni a járműveket, támogató környezetet teremtett.

Megoldatlan probléma, kezelhető méret, hozzáférhető nyersanyagok, hozzáférhető termelőeszközök, hozzáférhető tudás és támogató szabályozási környezet: ezek azok a szempontok, amik az open-source kultúra szempontjából is kulcsfontosságúak.

A fenti példából már sejthető, hogy az, amiről ez a könyv szólni fog, valamiképpen a „csináld magad" (DIY – Do it yourself) kultúra környékén keresendő. Az elkövetkezőkben arra teszünk kísérletet, hogy definiáljuk az open-source kultúra fogalmát, feltárjuk az „open source" kifejezés szűkebb és tágabb jelentését, és elhelyezzük ezt a dolgot a tágabb társadalmi, gazdasági, technológiai kontextusokban.

1.3. Csináld magad vagy vedd meg a boltban?

Az open-source kultúrát, első közelítésben talán úgy lehetne megragadni, mint egy olyan világot, ahol a fogyasztó egyben termelő is, pontosabban nem válik szét a világ fogyasztókra és termelőkre, hanem különböző formában és mértékben, de mindenki részt vesz a különböző javak előállításának folyamataiban.

Ez a logika jelentősen különbözik attól, ahogy a modernitás működik, és megszervezi a gazdasági és társadalmi kapcsolatokat. A fejlett ipari társadalmakban a fogyasztói igényeket legtöbbször nagy, iparági termelők elégítik ki. Ez, különösen tömeges méretekben, csak komoly tőkét igénylő beruházásokkal valósítható meg, így nem meglepő, hogy a piacok kínálati oldalán, az eladók között sokszor specializált, bürokratikusan szervezett és irányított nagyvállalatokat találunk, akik egymással versengve gyártják és terjesztik a termékeiket az élelmiszerektől kezdve a műszaki cikkeken át egészen a filmekig, zenékig, egyéb tartalmakig.

Ahogy Yochai Benkler fogalmazott egy, a 8.7. fejezetben részletesen is tárgyalandó előadásában:

> *„1835-ben James Gordon Bennett New Yorkban megalapította a világ első tömeges napilapját. Ez akkor 500 dollárjába került, ami mai árakon 10 000 dollárnak felel meg. 15 évvel később, 1850-ben ugyanez – egy tömeges napilap beindítása – már majdnem 2,5 millió dollárba került. Ez az a változás, amit az internet ma visszacsinál. Erről akarok ma beszélni, és arról, hogy mindez hogyan viszonyul a társas termeléshez.*
>
> *Az újságokkal kezdődött el az a folyamat, ahol az információ, a tudás, a kultúra termelése magas befektetést igényel, és ami élesen szétválasztotta a termelőket – akik épp úgy szereztek tőkét, mint bármelyik másik ipari szervezet – és a passzív fogyasztókat, akik választhattak az ipari modell által megtermelt javak közül. Az „információs társadalom" vagy az „információs gazdaság" kifejezéseket jó ideje használjuk az ipari társa-*

> *dalmat követő kor megnevezésére. De ezek a fogalmak nem segítenek megérteni a ma zajló változásokat. Az elmúlt 150 évben is információs gazdaságban éltünk, de az ipari volt. Ez azzal járt, hogy a termelőknek pénz kellett szerezniük annak a 2,5 millió dollárnak a kifizetésére, ami a távíróval, a rádióval, a tévével és a mainframe számítógépekkel csak egyre több lett. Emiatt aztán ezek a termelők a politikai rendszertől függően kereskedelmi vállalkozások vagy állami vállalatok lettek. Ezek a körülmények határozták meg az elmúlt 150 év információ- és tudástermelését."* (A teljes előadást megnézheted itt, vagy elolvashatod a 13.5. fejezetben)

A modern kapitalista piacgazdaságokra ennek megfelelően a termelés és a fogyasztás, a termelők és a fogyasztók szétválasztása jellemző, ahol a piacon a fogyasztók a termelők által felkínált „előfőzött", piackutatásokkal előkészített, reklámkampányokkal megismertetett, ám lényegében egymástól alig különböző termékek közül válogathatnak. Ebben a logikában az a cél, hogy a fogyasztói igények minél inkább hasonlítsanak az eladók által leghatékonyabban megtermelhető kínálathoz, és nem fordítva.

A csettegők világa, akárcsak minden más open-source világ, fordított logikában működik. E logikában a termelők és a fogyasztók nagyon közel vannak egymáshoz, lényegében ugyanarról a személyről van szó, így kiléphetünk a fogyasztás és a termelés mesterséges szétválasztásából. Ez a következménye ugyanis annak, ha a fogyasztók kezében ott vannak a termelőeszközök, ha hozzáférésük van a nyersanyagokhoz, a know-how-hoz, és ha képesek a munkájuk gyümölcsét másokkal megosztani. Ebben a logikában aztán nem az igények igazodnak a kínálathoz, hanem a kínálat követi le pontosan azt, amit az egyes emberek szeretnének.

Nem járunk messze az igazságtól, ha az jut eszünkbe, hogy ez a fajta működési logika nagyon hasonlít a premodern társadalmak működéséhez, ahol az életben szükséges dolgok legnagyobb részét helyben készítették el vagy termelték meg; ahol a céhekbe tömörült kézművesek személyesen ismerték a vevőiket, akiknek a ruhát, a cipőt, a szekeret, a szerszámot készítették; ahol a heti- és havi vásárokra egy-két napi járóföldről érkeztek a vevők és az eladók, és ahol nem vagy csak ritkán lehetett tömegtermelt áruval találkozni. Magyarországon épp az elmúlt években múlt ki végleg ennek a világnak az utolsó néhány képviselője is. Az órát javítani képes órás, a harisnyát, gombot javítani képes gombbehúzó, szemfelszedő, a tv- és rádiószerelő, a cipész, a műszerész, a kalapos olyan mesteremberek voltak, akik egy tömegtermelés előtti korból itt ragadva uraltak bizonyos technológiákat, és rendelkeztek az önellátáshoz szükséges tudások, nyersanyagok, termelőeszközök felett. Ma helyettük az „olcsóbb újat venni, mint a régit megjavítani", és az „ezt eleve nem tervezték javíthatóra" logikája működik, ami néha csak gazdaságtalanná, de gyakran fizikai lehetetlenséggé teszi a minket körülvevő tárgyi, technológiai környezethez való hozzáférést.

Az open-source kultúra ennek a múlóban lévő világnak az újjászületése, immár digitális környezetben.

1.4. Az open-source kultúra digitális gyökerei

Az open-source kultúra újbóli megjelenését a digitális technológiák, az internet és az információs társadalom kialakulása tette lehetővé. A második világháborút követően megjelent egy olyan világ, amelyben nem voltak kész tudások, ahol egy idő múltán megkerülhetővé váltak a nagy, monopolhelyzetben lévő termelők, ahol nem voltak

bevált receptek, és ami hétről hétre, hónapról hónapra esett egyik radikális változásból a másikba. Ez a technológiai környezet minden szempontból hasonlított a csettegők esetében már megismert világhoz.

Először is tele volt kihívásokkal, megoldásra váró problémákkal. A számítógépek, a szoftverek, a kommunikációs hálózatok és a szolgáltatások fejlődése apró lépésekben, inkrementálisan zajlott. Ezek a lépések elég beláthatók voltak ahhoz, hogy egyének, kisebb csoportok nekiláthassanak a megoldásuknak.

A gépekhez és programokhoz való szabad hozzáférés egyszerre jelentette a nyersanyagokhoz és a termelőeszközökhöz való hozzáférés képességét, míg e világ tagjainak életét vezérlő etika (a hacker-etikáról a 8. fejezetben részletesen is esik szó) a tudás szabad áramlását tette lehetővé.

Így aztán semmi meglepő sincs abban, hogy ebből a korai, számítógépes világból ered az open-source kultúra nevében szereplő „open-source" kifejezés is.

1.4.1. Mit jelent az open source kifejezés?

Az „open source", azaz a „nyílt forráskód" egy programozói világból származó kifejezés, és azt jelenti, hogy a számítógépes program forráskódja szabadon megismerhető és felhasználható minden érdeklődő számára. A számítógépes programok kétféle állapotban léteznek. Van a forráskód forma, amit a programozó ír. Ez lényegében egy szövegfájl, ami egy adott programnyelven megfogalmazott utasítások sorát tartalmazza. E szöveg elolvasásával megismerhető a program működése, és ezt a szöveget kell átírni, bővíteni, módosítani akkor, ha valaki változtatni szeretne a program működésén. Ezt a szöveget angolul „source code"-nak, magyarul forráskódnak hívják. A forráskódból aztán egy fordítóprogram készíti el a számítógépek által értelmezhető, futtatható állományt, az ún. gépi kódot. Ezt a kódot csak a gépek értik, és csak nagy erőfeszítéssel lehet belőle visszakövetkeztetni az emberek számára is érthető forráskódot. Ha a program csak gépi kódban van a birtokunkban, akkor tulajdonképpen csak „fogyasztani" van lehetőségünk, azaz lefuttathatjuk, és annyit tehetünk vele, amit a program maga megenged. Ezzel szemben, ha birtokunkban van a forráskód is, úgy nemcsak fogyasztani van lehetőségünk, de a kód felhasználásával magunk is újat, mást, jobbat alkothatunk.

Volt a számítástechnika történetében egy időszak, amikor a programok gépi és forráskódja kéz a kézben terjedt. Egy gyorsan változó technológiai környezetben egy félkész, kialakulatlan programnak csak futtatható formában kevés értelme lett volna, hiszen lehetetlenné vált volna bármilyen apró módosítás, adaptáció, hibajavítás, fejlesztés. Ebben a korai szakaszban a programozó pionírok csak úgy tudtak előre jutni ennek az ismeretlen világnak a felfedezésében, hogy megosztottak egymással minden új, menet közben kiderült tudást, ide értve a programok forráskódját és a programozási trükköket is.

A 70-es évek derekán azonban elérkezett az a pillanat, amikor a számítástechnikai világ már elég fejlett volt ahhoz, hogy nagyobb pénzeket is keresni lehessen a programok árusításával. Létrejöttek az első szoftvercégek, és a forráskód olyan értékké vált, amit már nem kívántak mindenáron megosztani egymással a szoftverpiacból pénzt remélő vállalkozók. Ez viszont azzal a kellemetlen következménnyel járt, hogy ha egy cég nem tudott vagy nem akart erőforrást szánni egy program bizonyos funkcióinak fejlesztéseire, akkor az a program azon a területen nem működött.

Egy ilyen, nem elég jól működő programmal találta magát szembe Richard Stallman, amerikai programozó is. (Stallmanról és a szabadszoftver-mozgalomról részletesen lásd a 3. és 4. fejezetet.) Egy akkoriban megjelent lézernyomtatóhoz szeretett volna egy új

funkciót megvalósítani, ami jelezte volna a nyomtatásra várakozó munkatársaknak az irodában, ha a nyomtató begyűrte a papírt, és ezért épp nem működik. Amikor Stallman megírta volna ezt a programot, rá kellett jönnie, hogy nincs hozzáférése a program forráskódjához, azaz nincs hozzáférése a technológia egészéhez. Fogyasztani fogyasztható, de csak úgy, azokkal a feltételekkel, amiket a nyomtató gyártója felkínált, és nincs lehetősége ezen változtatni, mert a forráskód hiányában nem tud a programon javítani.

Stallman erre az élményre vezeti vissza a szabad szoftveres mozgalom indulását. Az ő célja akkor az lett, hogy szembemenve a gazdasági, jogi folyamatokkal, valamilyen módon biztosítsa a forráskód szabadságán keresztül a technológia, és végső soron a fogyasztók, felhasználók szabadságát. Stallman ideológiája szerint a digitális világban csak úgy lehet szabad az egyén, akkor tud a szomszédján segíteni, akkor képes szabadon összeállni és együttműködni másokkal, ha a forráskód szabadságán keresztül hozzáférése van a digitális kultúra alapköveinek számító szoftveres infrastruktúrához.

De hogyan lesz egy ilyen technikai jellegű problémából egy egész kultúra? Mit jelent a szabad forráskódú kultúra?

Vegyük észre, hogy nem csak a szoftveres világban merül fel a hozzáférhetőség kérdése, és nem csak a programok forráskódja lehet megközelíthetetlen. Nézzünk néhány példát arra, ahol jól jönne, ha nagyobb hozzáférése lenne az egyénnek egyes erőforrásokhoz vagy termelőeszközökhöz.

1.5. A hozzáférés korlátai

A hozzáférésnek nemcsak a fizikai korlátjai képzelhetők el, hanem például jogiak is. Talán te is találkoztál már azzal a problémával, hogy egy általad összeállított videót a YouTube-ra feltöltve egyszer csak azt vetted észre, hogy a zene, amit használtál a videóban, elnémult. A YouTube némította el a hangsávot, mégpedig azért, mert a zenei jogok birtokosa nem járult hozzá, hogy azt te a videódban felhasználd.

1.2. ábra: http://www.youtube.com/watch?v=eo3MzeTXkJA

Más szóval hiába van technikai lehetőségünk felhasználni egy zeneművet egy házi YouTube videóban, ha annak tényleges használatát, engedély hiányában a szerzői jogi törvény megtilthatja. Amikor a DVD-k, Blu-ray lemezek, mp3 fájlok vagy e-könyvek másolásvédelmével (DRM – Digital Rights Management) találkozunk, akkor ráadásul egyszerre szembesülünk a hozzáférés előtt álló jogi *és* technológiai korlátokkal. Amikor

azt tapasztaljuk, hogy egyes termékeket nem árusítanak a boltokban, nem kapható a kedvenc zenénk az online zeneboltokban, akkor ráadásul még egy piaci korláttal is meg kell küzdenünk. A hozzáférésnek e három korlátjával, a jogi, a fizikai és a piaci hozzáférhetetlenséggel jó eséllyel mindannyian találkoztunk már.

Ezekkel a korlátokkal nemcsak a nyersanyagul szolgáló tartalmak, tudások kapcsán találkozhatunk, de akkor is, ha azokat az eszközöket vesszük számba, amikkel valami újat tudunk létrehozni. Ezeket az eszközöket neveztem korábban **termelőeszköz**nek.

1.5.1. A hozzáférés korlátai a termelőeszközök szintjén

Ami a csettegők világában a műhely, a hegesztőgép és a flex volt, azt az információs társadalomban a számítógép, az operációs rendszer, a programok, a hálózatok, protokollok és szolgáltatások, más szóval a digitális technológiák jelentik. Ezekkel a szerszámokkal, hardveres és szoftveres eszközökkel tudjuk magunkat kifejezni, ezeknek az eszközöknek a segítségével tudunk kilépni a passzív, kiszolgáltatott fogyasztó szerepéből, és tudunk tevő, alkotó emberré válni. A szövegszerkesztőről és a billentyűzetről, a hangrögzítőről és fényképezőgépről, a vágó- és editáló programokról van szó, de ide tartoznak azok az infrastruktúrák is, amik segítségével kommunikálni tudunk másokkal, amik segítségével ki tudunk jutni különféle piacokra, és így tovább.

Hogy jobban megértsük a termelőeszközök fogalmát, és azokat a problémákat, amiket az ezekhez való hozzáférés hiánya okozhat, vegyünk két, látszólag egymástól távol eső példát, a billentyűzetet és az iWiW-et.

1.5.1.1. Esettanulmány: a hozzáférés néhány meglepő korlátja

2012-ben ünnepelte az első, széles körben hozzáférhető személyi mikroszámítógép, a ZX Spektrum a 30. születésnapját.

1.3. ábra: Egy ZX Spektrum 30 évvel ezelőtt, a bekapcsoláskor látható képernyő, és egy mai tablet. Forrás: http://en.wikipedia.org/wiki/File:ZXSpectrum48k.jpg, http://www.flickr.com/photos/intelfreepress/8190604071/in/photostream/, http://www.retroisle.com/sinclair/zxspectrum/Pictures/16k48k_startup_screen.gif

Érdemes összehasonlítani a készüléket, és a bekapcsolás után látható képet egy mai, csúcskategóriás személyi számítógéppel, az Apple iPaddel. A jelek szerint 30 évvel ezelőtt a személyi számítógép csupa billentyűzetből állt és nem volt kijelzője. Ma az egész gép egyetlen hatalmas kijelző, és a billentyűzet teljesen eltűnt. 30 évvel ezelőtt a felhasználót egy üresen villogó kurzor köszöntötte, amelyik arra várt, hogy a felhasználó

BASIC programnyelven elmondja neki, hogy milyen utasításokat kövessen. Az üres képernyő és a villogó kurzor mára átadta a helyét az App Store ikonjának, ahol gondosan szelektált, szűrt és engedélyezett applikációk százezrei sorakoznak. Az egyik maga volt a totális szabadság, a másik készülék esetében az Apple szigorúan ellenőrzi, hogy a felhasználó mit tehet és mit nem azzal az eszközzel, amit megvásárolt.

30 évvel ezelőtt a ZX Spektrum, és a hozzá hasonló versenytársai kirobbantották a személyi számítógépek forradalmát azáltal, hogy milliókkal ismertették meg egy általános, bármire beprogramozható számítógép nyújtotta végtelen szabadságot. Fiatalok milliói tanultak meg programozni, ismerték meg a problémamegoldás, a kísérletezés, a felfedezés útjait, nehézségeit, örömeit. Ezzel szemben mire alkalmas és mire nem egy olyan számítógép, aminek nincs teljes méretű billentyűzete? A tablet valójában egy fogyasztásra optimalizált szórakoztató elektronikai készülék. Tökéletes, ha videót szeretnél rajta nézni az erre szolgáló applikáción, de alkalmatlan arra, hogy bármilyen komolyabb alkotást létrehozzunk általa. Magyar politikusok nagyon büszkék voltak arra, hogy iPaden írták az Alaptörvényt, de aki fogott már a kezében tabletet, tudja, hogy a virtuális billentyűzettel nem lehet egy e-mailnél hosszabb szöveget kényelmesen megírni. Apró dolognak tűnik, de ilyen apróságokon múlik, hogy mit tudunk kezdeni az eszközeinkkel.

A második példánk az iWiW kapcsán mutat rá a hozzáférhetőség problémájára. Az iWiW egy (volt) a minket kiszolgáló kommunikációs infrastruktúrák közül. Ha nagyon leegyszerűsítjük, akkor nem több mint egy „felcsicsázott" címlista, és egy személyes honlap keveréke. A személyes honlapra mindenki könnyedén kiposztolja mi történt vele aznap, a címlistán található barátok meg erről automatikusan értesülnek. De mi történne akkor, ha elköltöznénk, mert mondjuk feltűnt a láthatáron egy sokkal vonzóbb új szolgáltatás? Van-e lehetőségünk összecsomagolni a barátainkat, ismerőseinket, a rendszeren belül velük váltott üzeneteket, össze tudjuk-e pakolni a rendszerbe belerakott posztjainkat, lájkjainkat, kommentjeinket? Az iWiW felhasználójaként eltöltött hónapok, évek során ezekből az apróságokból lassan, de biztosan összeállt a saját digitális identitásom: ezeket a dolgokat szerettem, azokon szomorkodtam, ők a barátaim, ezeket a dolgokat kedvelem bennük, ezeknek a dolgoknak örültek ők, ezekkel az emberekkel beszélgettem ilyen és olyan dolgokról. Ezt a digitális ént azonban rabul ejtette az az infrastruktúra, amin létrejött. Nem mozdítható, nem archiválható, nehezen és korlátosan kereshető, és ha a cég, amelyik üzemelteti a szervereket, egy szép napon úgy dönt, hogy lekapcsolja az áramot, akkor minden, ami ott és akkor voltam, egyszer és mindenkorra elenyész.

Ugyanez igaz webmailes szolgáltatónál tárolt leveleinkre, a Flickrre feltöltött képeinkre, a Soundcloudra feltöltött szerzeményeinkre, a Myspace-en összegyűlt rajongókra, és így tovább. Vannak olyan infrastruktúrák, amik látszólag kényelmesek és ingyenesek, azonban nem teszik lehetővé a hozzáférést alapvető fontosságú információkhoz, többek között saját magunkról. (A felhő [cloud] technológia és a személyes szabadság viszonyáról a 10. fejezetben részletesen is lesz szó.)

Talán meglepő, de fogadjuk el: a billentyűzet és egy social networking szolgáltatás ugyanolyan termelőeszköz a digitális világban, mint az emelő, a flex és a gumikalapács a csettegők világában. Ez utóbbiakkal olajos, zajos munkagépek készültek, az előbbiekkel tudás, információ.

1.5.2. A hozzáférés korlátai a tudás szintjén

Nemcsak a nyersanyagok és eszközök hozzáférése lehet korlátos, de az arról szóló **tudás**nak is lehetnek gátjai, hogy mit lehet az erőforrásokkal kezdeni. Az effajta tudás-

hoz való hozzáférés előtt leginkább piaci akadályok állnak, azaz például az a tény, hogy a tudásért gyakran fizetni kell. Legyen szó egy drága programozási segédletről, egy tankönyvről vagy egy egyetemi diploma áráról, láthatjuk, hogy a tudásért fizetendő ár sokakat kizárhat a hozzáférésből.

1.5.2.1. Esettanulmány: Newton és a szabad elérésű folyóiratok

A tudás a tudás újratermelésének legfontosabb alapanyaga. Newtonnak tulajdonítják azt a mondást, hogy „Ha messzebb láttam, mint a többiek, az azért volt, mert óriások vállán állhattam." Ha tényleg ő mondta, Newton ezzel elismerte, hogy paradigmaváltó tudományos eredményei nem jöhettek volna létre, ha nincsenek azok az elődei, akinek a munkáját ő fel tudta a saját kutatásai során használni. E könyv írásakor épp kibontakozóban van itthon is, a világban is a tudományos publikációk, folyóiratcikkek hozzáférhetősége, pontosabban a magas árak miatti hozzáférhetetlensége. Az egyetemek, könyvtárak, kutatóintézetek egyre kevésbé képesek kifizetni a tudományos folyóiratok sok ezer dollárra rúgó éves előfizetési díját. Legutóbb épp a világ egyik legjobb és leggazdagabb egyeteme, a Harvard University tanácsolta a kutatóinak, hogy csak szabad hozzáférésű folyóiratokban publikáljanak, nem utolsó sorban azért, mert az egyetem sem tudja kigazdálkodni a csillagászati összegű hozzáférési díjakat. A fizetős tudományos folyóiratoknak is egy open-source megoldás jelentheti az alternatívát. A szabad hozzáférésű „open access" folyóiratok esetében a hozzáférés ingyenes, és a felhasználók által fizetett előfizetési díj helyett valamilyen más modellben zajlik a folyóirat költségeinek előteremtése.

A tudáshoz való hozzáférés e tankönyv megírásakor is újra és újra felmerül. Az anyagban számos olyan vendégszöveg, kép, definíció, animáció, videó szerepel, amit más írt, alkotott. A könyv patchwork szerkezete egyrészt pontosan mutatja a dolgokról való tudás természetét, másrészt komoly kihívást jelent, már ami a külsős anyagok jogszerű felhasználását jelenti. Esetünkben ugyanis minden felhasználáshoz szükség van az eredeti szerző engedélyére, amelynek a megszerzése komoly logisztikai kihívást jelenthet és jelentős költséggel is járhat. Ezt a problémát úgy hidaltuk át, hogy csak olyan külsős tartalmakat használunk a szövegben, melyeket a szerzőjük korábban szabadon felhasználhatóvá tett. Minden kép, beemelt szöveg, videó Creative Commons licencű, azaz szerzőjük az open-source kultúra részévé tette őket. Cserébe e szöveg hozzáférhetősége elől is lebontjuk a jogi, technikai és piaci hozzáférési akadályokat, élőben demonstrálva ezáltal, hogy mit is jelent open-source kultúrában a tudás szabad, akadálymentes hozzáférhetősége. (A Creative Commons licencekkel az 4. fejezetben foglalkozunk részletesen.)

1.5.3. A hozzáférés korlátai a szabályozás szintjén

A hozzáférés végül minden esetben a **szabályozási környezet** függvénye is: törvények kényszerítik ki, támogatják, tűrik el, vagy éppen tiltják a hozzáférést a különböző erőforrásokhoz. Az open-source kultúra legfontosabb szabályozói környezetét a szellemi tulajdonra vonatkozó törvények jelentik. A szerzői és szabadalmi jog célja ugyanis épp a szellemi alkotások hozzáférhetőségének, szabad felhasználhatóságának korlátozása. De nem csak a szerzői jog az egyetlen szabályozási környezet. Az internet szabályozása, a hálózati kommunikációra vonatkozó szabályok, a tudománypolitika, az innovációpolitika, az oktatáspolitika, az adatvédelmi politika, a közadatok hozzáférését szabályozó törvények, de még az állami beruházásokra vonatkozó szabályok is képesek alapvetően meghatározni az open-source kultúra sikerességét, sorsát. Gondoljunk csak bele: az állam működése során keletkező adatokhoz meg lehet könnyíteni vagy meg lehet

nehezíteni a hozzáférést. Ha a hozzáférés könnyű és olcsó, akkor az számos, közérdekű adatra, ún. **közadat**ra épülő iparágat táplálhat információs nyersanyaggal.

Az állami beruházások és támogatások hasonló kérdéseket vetnek fel. A kulturális javak előállítását finanszírozó állami pályázatok (így pl. a Nemzeti Kulturális Alapprogram keretében szétosztott támogatások) feltételéül meg lehet szabni, hogy a létrejövő alkotások az adófizetők számra hozzáférhetők legyenek, vagy meg lehet engedni, hogy a közpénzből létrehozott alkotásokat az alkotójuk kisajátíthassa. Ugyanígy azt is elő tudja írni az állam, hogy nyílt vagy zárt forráskódú szoftvereket használjanak a közigazgatásban vagy az oktatásban. Az open-source megoldások ebben az esetben a monopolhelyzetek kialakulását képesek megakadályozni.

1.5.3.1. Esettanulmány: Bodó Balázs: 2 milliárd USD szabad hozzáférésű tananyagokra

„Az USA 2020-ra világelső szeretne lenni a felsőoktatási diplomások számát tekintve. Ezt a célt nemcsak nagyon sok pénzzel, de okos finanszírozás-politikával is megtámogatta. E program keretében a négy év alatt a felsőoktatás fejlesztésére mintegy 2 milliárd USD-t, majdnem 400 milliárd forintot szánnak, – összehasonlításképpen, 2009-ben Magyarország 252 milliárd forintot költött a felsőoktatás finanszírozására. E program részeként az intézmények tananyag- és kurrikulumfejlesztésre is pályázhatnak, az így létrejött oktatási anyagokat viszont meg kell nyitniuk mindenki előtt. A pályázat előírásainak megfelelően mindenki köteles CC-Nevezd meg! licenc alatt elérhetővé tenni az oktatási anyagokat. Ez a Creative Commons licencek közül a legnagyobb szabadságot engedélyező licencfajta, egyedül az eredeti szerző megnevezését írja elő. Nem tiltja tehát sem az így közzétett anyagok feldolgozását, átdolgozását, sem az eredetik és az adaptációk kereskedelmi célú felhasználását.

Az Egyesült Államok kormánya nem sokkal van lemaradva a legprogresszívabb privát felsőoktatási intézményektől, melyek közül sokan már évek óta elérhetővé és felhasználhatóvá teszik az oktatásban felhasznált anyagaik (szövegeik, tanmeneteik, segédanyagaik) egy részét. A legnagyobb hírű ilyen kezdeményezés a Massachusetts Institute of Technology OpenCourseWare programja,[2] mely a világ egyik legjobb műegyetemének oktatásban használt anyagait teszi a világ számára újrafelhasználhatóvá.

Nem egy BME-s kurzusunk kidolgozásához magunk is merítettünk az MIT anyagaiból. Nem is nagyon volt más választásunk: hallgatóinknak nemcsak versenyképes, de a világ élvonalába tartozó egyetemeivel legalább részben csereszabatos tudást kell tudnunk nyújtani. Az oktatási anyagok elérhetősége, újra-felhasználhatósága épp e cél elérésében segít, nemcsak az USA-n belül, de például Magyarországon is."[3]

(A szabályozási környezet részletes tárgyalására a 2. fejezetben kerül sor.)

[2] Olvass többet a témában:
MIT OpenCourseware. Elérhető az interneten: http://ocw.mit.edu/index.htm, utolsó látogatás dátuma: 2012. augusztus 10.

[3] Bodó Balázs: 2 milliárd USD szabad hozzáférésű tananyagokra. Elérhető az interneten: http://web.archive.org/web/20110812032327/http://mindentudas.hu/metavita/tudomany-es-szabalyozas/item/2649-2-milli%C3%A1rd-usd-szabad-hozz%C3%A1f%C3%A9r%C3%A9s%C5%B1-tananyagokra.html

 © Bodó Balázs, BKF

1.6. Összefoglalás

Az előző oldalakon számos példát láthattunk arra, hogy mit is jelent az open-source kultúra (vagy épp annak a hiánya) a gyakorlatban. A digitális világban minden esélyünk meglehet arra, hogy a saját kezünkbe vegyük az információs jószágok termelését, elosztását, cseréjét, archiválását, fogyasztását, az ezeket a folyamatokat segítő, kiszolgáló infrastruktúrákat, a mögöttük álló technológiákat. Ehhez viszont szükséges az, hogy ne legyenek akadályok a hozzáférés útjában. Ezek az akadályok lehetnek piaciak, lehetnek jogiak, lehetnek architekturálisak. Az open-source kultúra célja, hogy lebontsa ezeket a korlátokat. Pontosabban az open-source kultúra egy olyan, létező alternatíva, ahol ilyen korlátok egyrészt nincsenek, másrészt az esetleges kialakulásukat aktív, és gondosan kitalált szabályok igyekeznek megakadályozni.

Azt is fontos látnunk, hogy a szabad hozzáférés, az open source nem cél, főleg nem öncél, hanem a digitális személyes és közösségi szabadságok megőrzésének egyik legfontosabb eszköze. A későbbiekben lesz még több alkalommal is szó Lawrence Lessig amerikai jogászprofesszorról. Az ő nevéhez fűződik az a megállapítás, hogy a digitális világban a kód, azaz azok a programok, amik az internetet és a számítástechnikai eszközöket működésben tartják, valójában e világ törvényeinek tekintendők. Sokkal közvetlenebb, kézzelfoghatóbb és azonnali hatást gyakorolnak arra, hogy mit tehetünk, és mit nem tehetünk a digitális világban, mint bármelyik ország bármelyik törvénye, Míg az internet előtt világban a személyes és politikai szabadságunk a törvények és végrehajtásuk függvénye volt, ma e szabadságokat a programok beállításai szabályozzák.

Ki lehet-e nyomtatni egy e-könyvet? Hányszor? Lehet-e belőle Control-C–Control-V-vel másolni egy bekezdést? Ezekre a kérdésekre az e-könyv másolásvédelme adja meg a választ. A nyomtatás megtiltásának vagy engedélyezésének lehetősége programozói döntés eredménye, és a technológia felhasználója dönti el végül, hogy a nyomtatás szabadságát megadja-e és ha igen, milyen áron a végfelhasználónak. Végeredményben mondhat bármit erről a kérdésről a törvény, ha a technológia szintjén is be lehet avatkozni e szabadságokba.

Az open-source kultúra azzal, hogy megnyitja a digitális világ törvényeit minden egyes felhasználó előtt, eszközt ad a kezünkbe ahhoz, hogy ezeket a törvényeket magunk és mások javára folyamatosan alakítani tudjuk. És ez az állítás akkor is igaz, ha épp én magam nem tudok programozni.

1.6.1. Az open-source kultúrában való részvétel lehetőségei

Nem vagyunk egyformák. Van, aki lustább közülünk, és van, aki munkamániás. Van, aki a világot akarja megváltani, van, aki a saját boldogulását keresi inkább. Van, aki tanulni szeret, van, aki tanítani. Van akit, a pénz motivál, van, akit a barátok, ismerősök elismerése, és van, akit a hírnév és az ismeretlenek csodálata. Van, aki programozni szeret inkább, van, aki rajzolni tud jobban, van, aki szövegekkel bánik ügyesen, és van, aki az emberekkel ért szót.

Az open-source kultúrák egyik sajátossága épp az, hogy a sokféle felkészültséggel, motivációval, tudással, tapasztalattal, erőforrással rendelkező felhasználót képes egyszerre, egyazon rendszerbe integrálni. Egy open-source alapokon szerveződő kultúrában számtalan különféle tennivaló adódik. Vannak olyan feladatok, amelyeket egyedül is el tudunk végezni, és vannak olyanok, melyeket csak másokkal összefogva, közösségben vagyunk képesek véghezvinni. Az open-source kultúrák ott különösen sikeresek, ahol jól működnek a közösségi részvétel és kollaboráció csatornái.

1.6.2. Esettanulmány: kollaboráció régen és most

Ugyan manapság a Wikipédiát szoktuk felhozni, ha arra akarunk példát hozni, hogy mire is képes egy közösség, ha a tagjai összehangolják és kölcsönösen megosztják egymással a tudásukat, erejüket, erőforrásaikat. A közösség együttműködésére azonban több gyönyörű példát hozhatunk a múltból is.

„A kaláka a legismertebb társas munkák egyike, amelynél a közösség tagjai vagy bizonyos csoportjai (lokális, vérségi, vagyoni) tagjuknak (családjának) vagy egy községi intézménynek szívességből vagy kölcsönösségi alapon munkát végeznek, s amelynél a segítők együtt, egyszerre, társaságban, s rendszerint szórakozással (ének, tánc, mese) egybekapcsoltan dolgoznak. A közösség bármelyik tagja akármikor visszahívhatja a megsegítettet, s az a munka visszaadását, a kalákában való részvételt kötelességének tartja. […] Annak ellenére, hogy a kalákákhoz a munkán kívül még számos funkció tapad, a kalákák a legtermelékenyebb munkaszervezeti formák között foglalnak helyet. A közösség ugyanis a rosszul dolgozót, hanyagot megszólja, s ha nem végez jobb munkát, legközelebb nem segítik ki, nem mennek el hozzá dolgozni. Az egyes családok kalákába ezért a legmunkaképesebb, a legkülönb családtagjaikat küldik, hogy a családra ne hozzon szégyent. A kaláka szervezésének módja, a munka lefolyása, s a benne érvényesülő munkamegosztás a résztvevők feladatköre, a különböző hozzátapadó munkán kívüli funkciók a kalákát a legösszetettebb munkaszervezeti fajtává teszik. A kaláka megléte valamely közösségben a közösség egységét, bizonyos fokú homogenitását jelzi. Ezzel magyarázható, hogy a kaláka a nagyobb dunántúli és az alföldi településeken – a házépítést leszámítva – már a múlt században kezd háttérbe szorulni, gazdasági súlyából veszíteni, s legfeljebb bizonyos társadalmi rétegeken belül, azonos vagyoni helyzetűek között van valamelyes jelentősége. Ezzel szemben Erdélyben, Észak-Magyarországon s a Dunántúl kisebb településein, a nagyobb városoktól távol (Zala, Somogy, Bakony) még századunkban is az egész falura kiterjedt a kalákában résztvevők köre.”[4]

Ugyanazok a logikák, amik a kalákát sikeressé teszik, az open-source projektek sikerét is meghatározzák:

- szükséges az összetartó, jól definiált közösség, ami
- képes kiszűrni a potyautasokat a rendszerből, és
- hatékonyan allokálni az egyes feladatokat azokhoz, akik a legalkalmasabbak azok elvégzésére,
- szigorú kölcsönösség biztosítja, hogy összességében mindenki nemcsak befizet (munkában), de élvezi is a befizetései hozadékát (amikor az ő házán dolgoznak a többiek)
- a munka egybefonódik az örömélménnyel, a munka nem csupán kötelességből végzett tevékenység, de örömforrás is.

Amikor a 8.4. fejezetben a korai számítógépes pionírok, a hackerek kultúrájáról beszélünk részletesebben, szó lesz az ún. hacker-etikáról. Az Apple-alapító Steve Wozniak szerint a boldog munka alapképlete az lenne, hogy $H=F^3$, azaz Happyness = Food x Friends x Fun. Más szóval a hacker boldogan dolgozik, ha nem kell az alapvető szükségletei miatt aggódnia, barátok veszik körül, és kellő kihívást, örömet, szórakozást talál a munkájában. Ezt kínálja a kaláka is, és ezt kínálják a különböző open-source

[4] MAGYAR NÉPRAJZI LEXIKON, Kaláka szócikk. Elérhető az interneten: http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/2-1770.html, utolsó látogatás dátuma: 2012. augusztus 10.

kultúrák is. Találd meg azt a feladatot, aminek az elvégzésében örömödet leled, és boldog élet lesz az osztályrészed. Ez az open-source kultúrák egyik legfontosabb ígérete.

1.6.3. Közlegelők, közjavak, közösen termelt erőforrások

Az open-source kultúrák valójában tehát 3 különböző dimenzióban is érdekesek. érdekesek az erőforrásokhoz való hozzáférés szintjén: milyen erőforrásokhoz, milyen eszközök segítségével biztosítják a hozzáférést. Érdekesek a közösség szintjén: milyen szabályok szervezik őket, miért vesznek részt bennük az emberek. És érdekesek abból a szempontból is, hogy mi az, ami e közösség tevékenysége nyomán létrejön. Ha ugyanis vannak szabadon felhasználható erőforrásaink, ha vannak közösségbe szerveződött egyéneink, és a digitális technológiák ezeknek az egyéneknek a kezében figyelemre méltó hatalmat összpontosítanak, akkor számíthatunk arra, hogy sajátos szabályok szerint működő gazdaságok alakulnak majd ki e tényezők eredményeképpen. Ahogy erről az 9. fejezetben részletesen is lesz szó: az open-source kultúrák valójában közjószág alapú társas termelő hálózatok (commons based peer production networks). Olyan informális hálózatok, melyek a rendelkezésünkre álló erőforrások felhasználásával szabadon felhasználható, szabadon hozzáférhető javakat, közjószágokat állítanak elő. A közösség azért és úgy szervezi meg önmagát, hogy ez a közös birtok fennmaradjon, és lehetőleg gyarapodjon. Hogyan szerveződik az a közösség, amelyik a Wikipédiát fenntartja? Mi kell ahhoz, hogy a Linux operációs rendszer folyamatosan fejlődjön? Milyen okokból vesznek részt emberek nyílt forráskódú szoftverek fejlesztésében? Milyen más területeken működik még ilyen logika?

Ezzel el is érkeztünk az open-source kultúrákkal kapcsolatos legizgalmasabb kérdésekhez: milyen területeken válhat a szabad forrású megközelítés sikeressé? Milyen feltételeknek kell ahhoz teljesülniük, hogy egy open-source kultúra hosszabb távon is fennmaradjon, sikeres legyen? Milyen pontokon lehet arra számítani, hogy egy nyílt forrású megközelítés nemcsak önmagában sikeres, de sikerrel veszi fel a versenyt az erőforrások mesterséges szűkösségére építő, hagyományos megközelítésekkel? Ki, mi lesz a következő Encyclopedia Britannica, amelyik azzal kell hogy szembenézzen, hogy egy több évszázadra visszanyúló, tekintélyes intézmény egyik pillanatról a másikra alulmarad egy csapat amatőr és félprofi által szabadidőben, ingyenesen összeeszkábált tudástárral szemben? Ugyanez a sors vár-e a nyomtatott sajtóra? A lemezboltok, könyvesboltok hálózataira? A könyvtárakra? Hol, milyen pontokon lehet arra számítani, hogy ha az emberek kézbe vehetik a sorsuk legfontosabb alkotóelemeit, akkor valami forradalmit alkotnak másnapra?

A csettegők csúnyák is, hangosak is, lassúak is, kényelmetlenek is, semmiféleképpen nem vehetik fel a versenyt a szerencsésebb nyugati országokban kapható haszongépjárművekkel. Ennek ellenére szerepük megkerülhetetlen volt a szocialista hiánygazdaság körülményei között, hiszen alulról, önszerveződve, a létező erőforrások hatékonyabb felhasználásával képesek voltak megoldani egy olyan problémát, amelyet a hagyományos, felülről irányított gazdasági és politika struktúrák nem. A digitális világban mostanában éljük azokat az éveket, amikor a radikális, alulról jövő innováció mellé elkezdtek felnőni és megszilárdulni azok a nagyvállalatok, amelyik már képesek meghatározni egy-egy terület – így például a keresés (Google), social networking (Facebook), elektronikai eszköz (Apple), hálózati eszköz (Cisco), elektronikus kereskedelem (Amazon) – középtávú jövőjét. Ahhoz, hogy ezek a cégek meg tudják őrizni mostani vezető pozíciójukat, az egyik út a versenytársak számára is rendelkezésre álló erőforrások kisajátításán keresztül vezet. Ezt a stratégiát legjobban az okostelefonok gyártói között dúló szabvány-

háború kapcsán lehet megfigyelni. Ebben a gyorsan változó környezetben, az erőforrásokért (szabványokért, ötletekért, tartalmakért stb.) dúló háború közepette a legélesebben az a kérdés merül fel, hogy megőrizhetők-e azok a közjavak, amik mindenki előtt egyformán nyitva állnak. Csak ezeken a területeken lehet ugyanis igazán akadálymentes az innováció: a technológiai fejlődés, a tudás bővítése, a meglévő tudás felmerülő problémákra alkalmazása.

Az open-source kultúrák új, eddig ismeretlen alternatívákat képesek megjeleníteni. Ideális környezetei az innovációnak és csak ők képesek garantálni az egyéni és közösségi szabadságok maximumát. Három nyomós érv amellett, hogy érdemes legyen alaposan is megismerni őket.

1.7. Feladatok

- Keress példát a zárt, nem hozzáférhető erőforrásokra, melyek *téged* megakadályoznak egy probléma megoldásában, feladat elvégzésében.
- Keress példákat a múltból, az offline világból open-source kulturális elemekre!
- Szerinted például a népdalkincs megfelel az open source fenti definícióknak?
- Az online világban tudsz a Wikipédiához hasonló működési logikájú szolgáltatást találni?
- Nézd meg a számítógépedet! Tudnál benne merevlemezt, akkumulátort cserélni saját kezűleg? Szét tudnád szedni a telefonodat, ha arra lenne szükség? Elmondhatod-e magadról, hogy birtokolsz egy eszközt, ha nem tudod szétszedni?
- Próbáld megkeresni az operációs rendszered felhasználási feltételeit (azt, amire olvasás nélkül kattintottál a legutóbb) próbáld megérteni, hogy mihez van jogod és mihez nincs a szerződés alapján!

1.8. Kulcsfogalmak

- „csináld magad” kultúra
- Digital Rights Management
- fogyasztás
- hozzáférhetőség
- információ
- modernitás
- nyílt forráskód
- piaci igény
- szabályozói környezet
- termelés
- termelőeszközök
- tömegtermelés
- tudás

2. Az információs gazdaság alapjai

2.1. E fejezet céljai

A fejezet feldolgozásával megismerkedhetsz:

- az információ termelés sajátos gazdasági jogi környezetével,
- az információs piacokra jellemző problémákkal, sajátosságokkal,
- azokkal a szempontokkal, amelyek az információpiacokat megkülönböztetik a fizikai javak piacaitól,
- a fizikai hordozók háttérbe szorulásával előállt problémákkal az információs piacokon.

2.2. Az információs javak gazdaságtana

Bár láttunk korábban példát arra, hogy az open-source kultúrák a fizikai, tárgyi környezetben is kialakulnak, és fogunk is még ilyen kultúrákkal a későbbiekben foglalkozni, azért azzal is tisztában kell lennünk, hogy az open-source logika mindenekelőtt az információs világra jellemző. Nem véletlenül: az információs forradalom épp az információhoz, a tudáshoz, illetve az információk termeléséhez szükséges eszközökhöz könnyítette meg – mégpedig radikálisan –, a hozzáférést. Bár mostanában egyre olcsóbbak és jobbak a 3-dimenziós tárgyakat előállítani képes nyomtatók, széket még mindig sokkal nehezebb az egyszerű fogyasztónak előállítania, mint egy fényképet, blogbejegyzést, remixelt zenét stb.

Ahhoz tehát, hogy pontosan ismerjük az open-source világ belső szabályait, mindenekelőtt az információ termelésének, fogyasztásának, cseréjének néhány alapvető gazdasági szabályával kell tisztában lennünk.

2.2.1. Esettanulmány: Lopás-e a másolás?

Az internetes kalózkodással kapcsolatban az egyik leggyakrabban kirobbanó vita arról szól, hogy egy dal, egy film, egy kép, egy szöveg engedély nélküli letöltése vajon lopás-e vagy sem. Azok, akik az alkotói érdekeket védik, sokszor úgy érvelnek, hogy ha valamit úgy fogyasztasz, hogy nem fizetsz érte, akkor az lopás. Szerintük nem sokban különbözik az, ha fizetés nélkül sétálsz ki a DVD-boltból a DVD-vel a zsebedben, és ha az internetről töltöd le fizetés nélkül a filmet. Mindkét eset azzal a következménnyel fog járni, hogy az alkotó nem fog több tartalmat gyártani, mert nem jut hozzá a neki járó jövedelemhez.

Nézd meg a következő videót, ami a tartalomipar álláspontját mutatja be (ne felejtsd bekapcsolni a magyar feliratokat!): http://www.youtube.com/watch?v=HmZm8vNHBSU

Az ellenoldal természetesen azzal érvel, hogy a lopás csak olyan dolgok esetében értelmezhető, ahol a rendelkezésre álló javak mennyisége véges, és csak egymás kárára

tudjuk őket elfogyasztani, más szóval a **fogyasztás versengő.** Az információt nem lehet ellopni, de le lehet másolni. A másolással nem lesz kevesebb, sőt, annak is megmarad, akitől lemásolták, és annak is lesz, aki a másolatot elkészíti, így a másolást indokolatlan lopásnak nevezni.

Nézd meg a következő videót, ami a másolás szabadsága mellett érvelők álláspontját mutatja be:

2.1. ábra: A másolás nem lopás. Dalocska a másolásról

Ha a magyar nyelvű fordításra lenne szükséged, azt itt tekintheted meg: http://questioncopyright.org/minute_memes/copying_is_not_theft

Valószínűleg soha nem fog ez a vita nyugvópontra jutni, hisz a maga szempontjából mindkét félnek megvan a maga igazsága. Amikor fizetés nélkül fogyasztok el valamit, akkor lehet, hogy tényleg megrövidítem azt, akitől másoltam. Nem a dologból magából lesz neki kevesebb, de a neki esetleg jutó jövedelemből. De igaza van a másik oldalnak is: a másolás tényleg nem lopás, hiszen a könnyedén lemásolható **információs javak** esetében nehéz versengő fogyasztásról beszélni. Ez a vita – a maga meddősége ellenére – rámutat néhány olyan jellegzetességre, ami az információs javak gazdaságtanát alapvetően meghatározza:

- Az információs piacokon radikális változások kezdődtek el azáltal, hogy az információ terjesztéséhez már nem szükséges fizikai hordozó (könyv, CD, DVD lemez stb.).
- Az információt vagy szellemi javakat sokkal nehezebb, költségesebb, időigényesebb előállítani, mint lemásolni, és így felmerül az a kérdés, hogy mit kezdjünk azokkal, akik csak másolnának, de nem akarnak az információk előállításába befektetni.

- A szellemi javak piacán a fizikai hordozók korában viszonylag könnyen lehetett a fogyasztást a fizetés feltételéül szabni. A digitális világban nagyon nehéz fizetésre kényszeríteni a nem fizető fogyasztót.
- Megváltozott a pénz szerepe is az információs gazdaságokban. Míg a fizikai hordozók gyártását és forgalmazását csak úgy lehet megszervezni, hogy az gazdaságilag legalábbis önfenntartó kellett legyen (azaz gazdaságilag sikeres társaságok képesek csak hatékonyan összekötni az alkotókat a közönségekkel), addig a digitális világban az előállítás, terjesztés sokszor gazdasági/pénzügyi háttér nélkül is hatékonyan megszervezhető.
- Az információ, mint termék egyik legfontosabb alapanyaga, nyersanyaga önmaga: információ. Az információs gazdaságtan szívében az az alapvető dilemma található, hogy az információs javak termelését ösztönző eszközök egyben a hozzáférést korlátozó eszközök is, és nem evidens, hogy egy gyorsan változó technológiai környezetben hol az egyensúly a könnyebb hozzáférés és az erősebb ösztönzők között.

2.3. Az információ és a hordozója

Idézzünk fel a képzeletünkben egy iskolában tanult verssort. Az Anyám tyúkját, Petőfitől. A Himnusz sorait. Idézzük fel a kedvenc slágerünk sorait, dallamát. Próbáljuk elmondani a kedvenc ételünk receptjét. Most próbáljuk képzeletben elmagyarázni egy barátunknak a tegnap esti tv-sorozat, epizód tartalmát. Emlékszünk még a pi első néhány számjegyére? A másodfokú egyenletek megoldó képletére? Az Aranycsapat névsorára? Harry Potter haverjainak nevére, és arra, hogy hogyan ismerkedtek meg?

Sokféle néven illethetjük a fenti felsorolásban szereplő dolgokat. Hívhatjuk kultúrának, kulturális javaknak, de nevezhetjük tudásnak vagy egyszerűen csak információnak is. Némelyik szellemi alkotás, azaz feltételez egy alkotót, mások egyszerű tények, amik léteznek anélkül, hogy valakinek ki kellett volna találnia őket. De egy dologban minden információ hasonlít: mindegyik másolással terjed, cserél gazdát. Az információ ideáltipikus esetben nem szűkös erőforrás, mivel az egyik ember információhasználata nem csökkenti mások lehetőségét, szabadságát, hogy ők is fogyaszthassák ugyanazt az információt. Úgy is mondhatjuk, *hogy az információk esetében nem versenyző a fogyasztás: az ugyanazt az információt fogyasztó egyének nem egymás rovására fogyasztanak.*

A fenti példákból az is kiderül, hogy az információnak, (még mindig ideális esetben) van egy másik tulajdonsága is: amit az a népi bölcsesség foglal össze talán a legjobban, hogy amit két ember tud, az már nem titok. A közgazdászok ezt a maguk nyelvén úgy fogalmazták újra, hogy nagyon nehéz kizárni az információ fogyasztásából a (például nem fizető) fogyasztókat. Más szóval nagyon nehéz ellenőrizni, kontrollálni az információk terjedését, hiszen ellenőrizhetetlen, hogy ki, kinek, mikor és mit suttog, dúdol, mesél el az éjszaka homályában.

Az információ tehát olyan jószág, aminek, ideális esetben, nem versenyző a fogyasztása, és nem, vagy csak nehezen lehet kizárni fogyasztókat a hozzáférésből. Ezeket hívjuk klasszikus közjószágoknak a közgazdaságtanban. A standard közgazdasági logika ilyenkor hangosan fel szokta tenni a kérdést, hogy „Jó, jó, de akkor ki fog információt termelni? Ha a termelők azzal szembesülnek, hogy nem tudják kizárni a potyautasokat, ingyenélőket, és a többi nem fizetőt a fogyasztásból, akkor senki nem fog fizetni. Márpedig ha senki nem fizet, hogyan fog megtérülni az információ előállításába fektetett munkám/pénzem/kreativitásom?”

2.3.1. Esettanulmány: a különböző jószágtípusok

		A fogyasztás	
		versenyző	nem versenyző
A nem fizető fogyasztók kizárása	könnyű	magánjószág	klubjószág
	nehéz	közösségi használatban lévő javak	közjószág

2.2. ábra: A különböző jószágtípusok hozzáférhetőség és fogyasztás szerint osztályozva

A közgazdaságtan ezt a négyféle jószágtípust különbözteti meg aszerint, hogy mennyire versenyző a fogyasztásuk, és mennyire könnyű a potyautasokat kizárni a fogyasztásból. A magánjószágok azok a jószágok, ahol a legkönnyebben alakul ki piac, mert egyértelműen tisztázható egy jószág tulajdonjoga. Márpedig ha valaminek egyértelmű, hogy ki a birtokosa, úgy azt könnyű a piacon adni-venni, így könnyen akad olyan, aki a dolog előállítására is vállalkozik majd. Ennek a jószágtípusnak az ellentéte a tiszta közjószág, ahol nehéz olyan piaci szereplőt találni, aki olyan jószág gyártására vállalkozna, amit aztán bárki ingyen fogyaszthat. Ki akarna világítótornyot építeni saját költségén, ha egyszer nem tudja a hajósoktól beszedni az üzemeltetés és beruházás költségeit? Az egyik ilyenkor szokásos válasz az, hogy az államot bízzuk meg a közjószág termelésével, mert az állam a költségeket adók formájában be tudja szedni a fogyasztóktól. Közjószág a honvédelem (a hadsereg azt is védi, aki adott esetben nem fizetne a honvédelemért), a tiszta levegő, a közoktatás, és így tovább.

A közjószágok termelésére a másik megoldás azok kimozdítása a közjószág státusból, és az elmozdításuk, legalábbis közgazdaság értelemben a magánjószág irányába. Mint látni fogjuk, ez történik az információ és a szerzői jog esetében. Az ábra másik két negyedében a klubjószágok és a közösségi használatban lévő javak találhatók. A klubjószágok olyan javak, amik egy nagyobb csoport (ez a klub) számára szabadon elérhetők, de könnyű a külsősöket kizárni a hozzáférésből. Ilyen klubjószág pl. egy előfizetéses zeneszolgáltatás (last.fm, spotify), egy golfklub, vagy egy bérletes színházi előadás.

A közösségi használatban lévő javak abban különböznek a klubjószágoktól, hogy a fogyasztás az esetükben versengő, de nehéz kizárni a fogyasztókat a hozzáférésből. Ez a két sajátosság elviekben halálra is ítélné őket, mert mintha nem védené semmi e javakat attól, hogy „lelegeljék” őket. A gyakorlatban azonban számtalan olyan mechanizmust ismerünk, amik védik e javakat a leromlástól. Gondoljunk csak a lakótelepek leválasztott lépcsőházi folyosóira, az utcai szemetelésre, vagy egy szabad strandra egy forró nyári napon. Mindegyik példa arról szól, hogy nehéz biztonságos, élhető, kellemes körülményeket biztosítani ott, ahol mindenki a saját érdekét követve leválaszt, szemetel,

hemzseg és zajong. A társas együttélés szabályai azonban jó esetben mégiscsak definiálnak valamiféle minimumot: a szomszéd szóvá teszi, hogy a folyosó közös terület, és a virág rendben van, de rácsot ne építsek, a szembejövők csúnyán néznek, ha látványosan eldobálom a szemetet, és én magam is rászólok a gyerekekre, ha a mellettünk napozó bácsi hátán akarnának ugrálni. Ha ezek a mechanizmusok hiányoznak, a közlegelők összeomlanak, ha a helyükön vannak, akkor a közlegelőszerű jószágok termelése, használata gazdaságilag racionális is lehet.

Sokféle közösségi használatban lévő jószágtípust tudunk megkülönböztetni egymástól, aszerint, hogy ki e jószág birtokosa. Közösségi használatban lehet egy magánterület, amit a tulajdonosa nem kerít be, hanem megengedi az átjárást. Közösségi tulajdonban is lehet egy közös használatú jószág, mint például a társasházak (elkerítetlen) osztatlan közös területei. Közös használatban lehet egy természeti erőforrás, amit az állam birtokol, de ahogy a nemzetközi vizek vagy a szerzői jog által definiált közkincs emlékeztetnek, az is elképzelhető, hogy senki nem gyakorol tulajdonjogot a közösen használt erőforrás felett.

Az e jószágtípusba sorolható javakat sokféleképpen nevezik meg a különféle szakirodalmak, melyek között jellemzően nem nagyon van egyetértés. Az angol szaknyelv a *commons* kifejezést használja, de ez egyszerre jelenti a tulajdonos nélküli vagy köztulajdonban álló erőforrást, és jelenti egy adott közösség birtokában álló közösségi használatú javakat. Ez a kettősség több mint egyszerű pontatlanság, mert egy nagyon jól definiálható történelmi fejlődés nyomai érhetők itt tetten. A római jog megkülönbözteti egymástól a res nullius-t, azaz a gazdátlan és szabadon birtokba vehető dolgokat (a hal, a vad, az elhagyott és megtalált dolgok tartoznak jellemzően ide), a res communis-t, azaz a természetüknél fogva mindenki előtt nyitva álló, nem birtokolható dolgokat (az óceánt, a levegőt, az élővilágot), amit a praktikum végett végül mégiscsak tulajdonként, mégpedig állami tulajdonként azonosítunk; a res publicae-t, azaz a törvény erejével hozzáférhetővé tett javakat (utakat, hidakat, hajózható folyókat, kikötőket) és a magánjószágokat.[5] A különféle diszciplínák képviselői, akárcsak a laikus közbeszéd azonban hajlamos összekeverni a res nullius, a res publicae és a res communis kategóriáit, ráadásul ezek nem mentesek az adott kor gazdasági, politikai folyamataitól sem. Amikor például az angol arisztokrácia bekerítette a közlegelőket, hogy legyen hol legeltetnie az ipari forradalom gépei által igényelt gyapjút termelő birkákat, nem egyszerűen csak egy szabadon hozzáférhető senki földjét kerített be, hanem egy adott közösség, egy falu által évszázadok óta használt és szabályozott, közös használatban álló erőforrását sajátította ki. Hardin kritikája a *közlegelők* összeomlásáról csak azért tűnhetett meggyőzőnek, mert ő is, és olvasói is elfeledkeztek arról, hogy a gyakorlatban mégiscsak léteznek a szabadon hozzáférhető, de kimerülő, véges erőforrások használatára vonatkozó lokális szabályok.

Egy szabadon hozzáférhető (de véges) erőforrás lehet tehát senki földje, és akkor valóban fenyeget az összeomlás veszélye, lásd a káoszba merült Szomália felségvizein lerakott európai nukleáris hulladék esetét.[6] Legtöbbjük természeténél foga mindenki előtt nyitva áll (azaz res communis), de ez nem jelenti azt, hogy azok, akik helyben élnek, és gazdaságilag függnek az erőforrás fennmaradásától, nem tesznek erőfeszítéseket a

[5] Rose, C. M. (2003). Romans, roads, and romantic creators: traditions of public property in the information age. (Conference on the Public Domain). Law and Contemporary Problems, 89(22).

[6] S/2011/661 számú ENSZ jelentés: Report of the Secretary-General on the protection of Somali natural resources and waters, elérhető az interneten (utolsó látogatás dátuma: 2012. augusztus 10.): http://oceansbeyondpiracy.org/sites/default/files/report_of_the_secretary-general_on_the_protection_of_somali_natural_resources_and_waters_25_oct_2011.pdf,

hozzáférés korlátozására. Ez utóbbi erőfeszítések azonosítása és a helyi szabályok megértése volt a 2012-ben elhunyt, közgazdasági Nobel-díjas Elinor Ostrom munkásságának fókuszában.[7] És van, amikor az államnak kell e szabályokat megalkotnia (res publicae) annak érdekében, hogy a versengő fogyasztás ellenére is fennmaradjon az erőforrás és a hozzáférés szabadsága.

A tananyag további részében tehát a fentiek értelmében megkülönböztetjük egymástól a közösségi tulajdonban lévő erőforrásokat (melyek lehetnek mindenki számára nyitottak vagy csak a közösség számára hozzáférhetők) a közösségi használatban lévőktől (melyek lehetnek közösségi tulajdonban, de lehetnek akár senki földjei is). A tananyag további részében közkincsnek vagy közlegelőnek fogjuk nevezni a szabadon hozzáférhető javakat (függetlenül attól, hogy ki birtokolja azokat), és közbirtokosságként vagy közösségi tulajdonban lévő jószágokról fogunk beszélni, ha a tulajdon kérdése áll egy szabadon hozzáférhető jószág elemzésének középpontjában (függetlenül attól, hogy éppen ki, milyen céllal használja azt).

Azért is beszéltünk egy picivel nagyobb részletességgel ezekről a jószág típusokról, mert az információ, mint az látni fogjuk, bármelyik kategóriába tartozhat, és más és más módon biztosítható a különböző típusú információk termelésének optimális szintje. A 9. fejezetben pedig újra visszatérünk e kérdéshez.

A kérdés tehát az, hogy ha az információ ideáltipikus formájában közjószágként viselkedik, akkor ki fogja azt megtermelni, pontosabban milyen módon finanszírozható a termelés. Az előbbiek alapján az egyik válasz már könnyen kitalálható: ha közjószág, akkor úgy finanszírozzuk, mint bármilyen más közjószág termelését: adóból. Ennek a fajta finanszírozásnak komoly hagyományai vannak: nemcsak az oktatási rendszer működik így, de nem kevés (magas) kulturális termék (így például e tankönyv) finanszírozása is: az állam beszedi az adót, és megbíz valakit az információ létrehozásával. Vegyük észre, hogy az internetkapcsolatra terhelt internetadó vagy átalánydíj is ugyanezt a logikát követi: ha a digitális térben az információ fogyasztásából nem lehet kizárni a nem fizetőket, és egyébként e fogyasztás nem is versenyző, akkor ezek szerint egy közjószággal állunk szemben, melyet egy adó jellegű, minden kultúra- vagy információfogyasztóra kivetett díjjal finanszírozhatunk.

Nem véletlen, hogy az internet előfizetési díjba épített jogdíj előkerült, hiszen épp a digitális technológiák térnyerése nehezítette meg a másik alternatíva működ(tet)ését. Ennek az alternatívának az a lényege, hogy bár az információ, ideáltipikus esetben közjószágként viselkedik, azért a fizikai világban viszonylag könnyű belőle mégis magánjószágot csinálni.

A közjószágból magánjószágot transzformációnak (ezt jelzi az előző ábrán a nyíl) kétféle módja is van: egy architekturális (azaz a dolog természetéből fakadó), és egy jogi. Az architekturális válasz lényege az, hogy az internet előtti korban az információ legtöbbször valamiféle hordozón terjedt, és mivel ez a hordozó fizikai tárgy formáját ölti, ezért ott könnyebben áll(ítható) elő a szűkösség. Egy fizikai hordozót nehezebb másolni, és a tárgyakhoz kötött információk piacáról könnyebb a nem fizető fogyasztókat kizárni egy, a bolt kijáratánál posztoló biztonsági őr segítségével. A kulturális javak, az információk *tömeges* terjesztése az elmúlt fél évezredben csak olyan hordozókon keresztül volt megoldható, ahol ezek az információk a gyakorlatban végül mégsem bizonyultak közjószágnak, hanem ún. magánjószágokként lehetett rájuk tekinteni.

[7] Schlager, E., & Ostrom, E. (1992). Property-rights regimes and natural resources: a conceptual analysis. Land economics.
Ostrom, E. (1990). Governing the commons: The evolution of institutions for collective action.

A fizikai hordozó azonban csak ez bizonyos fokig jelent védelmet. Egy márványszobrot, egy festményt vagy egy pénzérmét jóval nehezebb lemásolni, mint egy szöveget, egy dallamot vagy egy drámát. Míg az előző esetekben a másolat elkészítése pont annyi időt és szakértemet vesz igénybe, mint az eredeti elkészítése, egy szöveg lemásolása igazából viszonylag rövid idő alatt megoldható. A 18. századi svájci kalóznyomdákban például franciául nem is értő nyomdászok másolták a francia nyelvű könyveket.

Nem véletlen, hogy pont ez utóbbi tartalmak esetében merült fel először egy, a fizikai védelmet kiegészítő védelem igénye, lehetősége. Ez a védelem jogi természetű, és a másolás normatív tilalmát tartalmazza, *pontosabban a másolási jogosultság kizárólagosságát rögzíti* különböző módszerekkel. A könnyű szövegmásolást lehetővé tevő nyomdatechnológia feltalálását követő évszázadokban egyre-másra jelentek meg ezek a kizárólagosságot biztosító jogi szabályok, melyek hol a céhen belüli megállapodás alakját öltötték, hogy az uralkodó biztosította ezt a kiváltságot.

2.4. A kulturális termelés jogi védelme/ösztönzése

A kulturális termelés jogi védettsége azt jelenti, hogy a kulturális javak szerzői, alkotói, vagy az, aki az alkotás létrehozásához szükséges befektetést finanszírozta, egy törvény rendelkezéseinek köszönhetően kizárólagosan lesz jogosult az alkotást hasznosítani, kizárólagosan lesz jogosult az alkotás által a piacon megtermelhető jövedelmekre.[8] Ezzel az egyszerű megoldással kizárhatóvá válnak a piacról azok a reménybeli másolók, akik az eredeti előállításának költséget nem, csak a másolatkészítés költségeit kívánnák viselni.

A gyakorlatban mindez természetesen azt jelenti, hogy ez a kizárólagosság, különféle piaci tranzakciókon keresztül végül annál a szereplőnél landol, aki a leghatékonyabban képes azt hasznosítani: a szerzői jog jogosultja a jog szerint a szerző, a legtöbb esetben azonban a különböző közvetítők fognak élni a szerzőnek rendelt jogokkal: a másolatok készítésének és forgalomba hozatalának, az átdolgozásnak, a nyilvánossághoz való közvetítésnek a jogával és az összes többi vagyoni joggal. Ez egyben azt is jelenti, hogy a kizárólagosság a gyakorlatban azt jelenti, hogy a jog jogosultja valamilyen ellentételezés fejében engedélyt ad közvetítőknek, harmadik feleknek bizonyos jogok gyakorlására.

2.4.1. Esettanulmány: Hogyan néz ki egy felhasználási engedély a gyakorlatban?

Ennek a tankönyvnek én (Bodó Balázs) vagyok a szerzője, de az elkészültét a Budapesti Kommunikációs Főiskola nyerte pályázat finanszírozza. Azért, hogy ezt a szöveget te a tankonyvtar.hu-n elolvashasd, a BKF-nek meg kellett szereznie bizonyos jogokat a szerzőtől. A szerződés szövege így rendelkezik a jogokról: „A Főiskola a jelen szerződéssel 2019. július 31. napjáig, a jelen szerződés szerinti díjazás ellenében a 2.) pontban körülírt mű www.tankonyvtar.hu weboldalon közzéteendő formátumának a www.tankonyvtar.hu weboldalon való közzétételére és felhasználására kizárólagos jogot szerez. A Főiskola a jelen szerződéssel kizárólagos jogot szerez továbbá a 2.) pont szerinti mű www.tankonyvtar.hu weboldalon közzéteendő formátumának kép- vagy hanghordozóra való rögzítésére, számítógéppel vagy elektronikus úton, továbbá tetszőleges példányban,

[8] A szerzői jognak az itt tárgyalt vagyoni aspektusán túl van egy komoly, a szerző személyéhez fűződő dimenziója is, mellyel itt részletesen nem foglalkozunk, de a szerzői joggal foglalkozó tananyag részletesen tárgyalja azt.

tetszőleges alkalommal történő többszörözésére és a többszörözött példányok terjesztésére, melyekért a jelen szerződésben meghatározott díjon felül [a szerzőt] további díjazás nem illeti meg."

A BKF tehát egy szerződés segítségével megvásárolta tőlem, a szerzőtől a jogot arra, hogy az elkészült szöveget a tankonyvtar.hu oldalon közzétegye, rögzítse, többszörözze (azaz másolja), a másolatokat terjessze, cserébe ezért a szerzőnek pénzt fizet. A tankönyvtár oldalon való közzététel kizárólagos, azaz abban a formátumban nem adhatom el másnak is ezt a szöveget, hogy az egy másik pályázat keretében ugyancsak ugyanoda feltöltse, de nem terjed ki olyan formátumokra, amik különböznek a tankonyvtar.hu oldalon olvasható formátumtól. Így pl. a könyv formátumú megjelentetésre külön szerződést lehet és kell kötni, ahogy külön szerződésben lehet és kell majd rögzíteni azt is, ha valaki filmet vagy musicalt szeretne ebből a szövegből csinálni. Ez a megfogalmazás így (szerencsére) megengedi a szerzőnek (azaz nekem) azt is, hogy a művet szabadon, mindenki számára hozzáférhető módon magam is közzétegyem az interneten (ahogy az egy open-source tananyaggal szemben elvárható is).[9]

Ez a szerződés 2019-ig szól, a Főiskola addig szerezett meg bizonyos felhasználási jogokat. A tananyagra vonatkozó szerzői jogok azonban ennél jóval hosszabb időre, a szerző halálát követő 70 évre szólnak, annak ellenére, hogy a mű piaci értéke valószínűleg már évtizedekkel korábban nullára csökken.

Mivel a szerzői jogokkal külön tananyag foglalkozik, (Dr Dudás Ágnes: Művészet és copyright a digitális korszakban), ezért a szerzői jog részleteivel itt nem foglalkozunk alaposabban, inkább arra fókuszálunk, hogy mi a mai szerzői jogi szabályozás tágabb piaci, gazdasági kontextusa.

2.5. A szerzői jog biztosította kizárólagosság előnyei és hátrányai

A törvény által a szerzőnek, a szerző által a közvetítőknek biztosított kizárólagosság monopóliumot hoz létre. Ennek a monopóliumnak előnyei és hátrányai is vannak.

A kizárólagosság biztosítása e logika mentén azért szükségszerű, mert enélkül olyan is piacra léphetne a mű másolatával, aki nem szállt be a mű elkészítésének a költségeibe. Ha a szerző időt, pénzt, és energiát nem kímélve dolgozott azon, hogy egy alkotás létrejöjjön, akkor meg kell adni neki a lehetőséget arra, hogy más ne arathassa le a munkája gyümölcseit. Vegyük észre, hogy ez a fajta megfogalmazás némiképpen eltér attól a logikától, amit manapság szintén gyakran lehet hallani, és ami szerint nem is jönnének létre alkotások, ha a szerzőnek nincs lehetősége a piacon kizárólagos jogokat gyakorolni. Hogy ez a különbségtétel miért fontos, arról a következő fejezetben részletesen is szó esik, egyelőre elégedjünk meg azzal, hogy a jogi monopólium adja meg a lehetőséget a szerzőnek arra, hogy (elvileg) ne kelljen mindenféle másolókkal versenyeznie a saját művének értékesítésére tett kísérlet során. Ugyanez érvényes akkor is, ha a jogokat végül egy közvetítő, például egy kiadóvállalat fogja gyakorolni. Nem ritka, hogy a kiadók előfinanszírozzák egy alkotás előállítását, és cserébe e befektetés piaci megtérülését jogilag biztosítva szeretnék látni. A monopólium léte tehát ösztönözheti a szellemi alkotások, az információs javak előállítását azáltal, hogy a létrehozásba fektetett beruházás által termelt jövedelmeket kizárólagossá teszi.

[9] A szöveg wikis, szabadon szerkeszthető formátuma elérhető a http://wiki.mokk.bme.hu/wiki/Open_Source_kult%C3%BAra oldalon.

 © Bodó Balázs, BKF

A kizárólagosságnak azonban, mint minden monopóliumnak, számos költsége is van, mind egyéni, mind társadalmi szinten. Egy monopolista, mivel nincs kitéve piaci versenynek, úgy áraz, ahogy kedve tartja, nem kell fél szemmel a konkurenciára sandítva azon aggódnia, hogy egy olcsóbb versenytárs nem lopja-e el előle a piacot. A monopol-termékek piacán ezért a termékek ára jellemzően magasabb, mint egy versenyző piacon, és ennek direkt következményeként többen is lesznek olyanok, akik egy versenyző piacon ugyan hozzáférnének a termékhez, de a monopol-árat már nem képesek megfizetni.

2.5.1. Esettanulmány: Mekkora a piaci ár és a monopol ár közötti különbség?

Erre a kérdésre úgy lehet a legkönnyebben válaszolni, ha megnézzük, hogy átlagosan mennyi pénzért kaphatók olyan művek, melyek kiadói még élvezik a szerzői jog által számukra biztosított kizárólagosságot, és mennyi az átlagára olyan műveknek, ahol e védelem már nem illeti meg a szerzőt, és ezért több, egymással versengő közvetítő is a piacra lépett a művel. Éppen ezt a kérdést válaszolta meg egy pár éves kutatás, amelyik az amerikai könyvpiacon hasonlította össze e két csoportba tartozó könyveket. Az eredményeket az alábbi ábra foglalja össze.

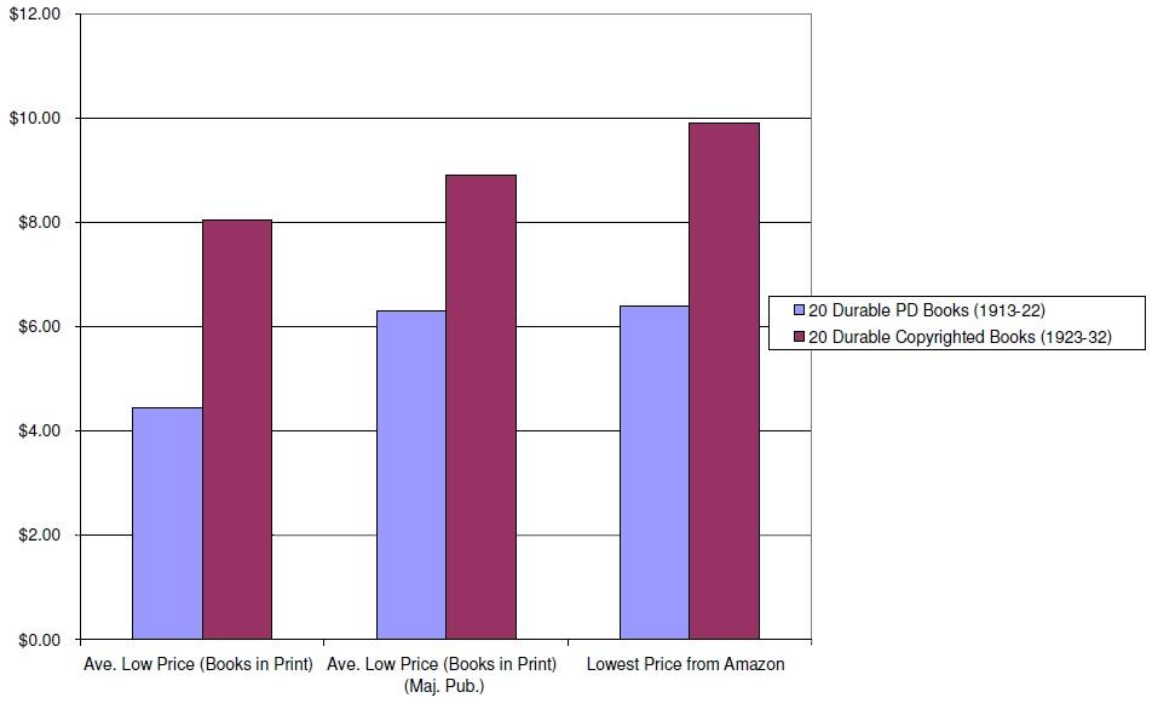

2.3. ábra: A közkincsben lévő és a még védett könyvek árában mutatkozó különbség egy amerikai példán. Forrás: Heald, P. J. (2007). Property Rights and the Efficient Exploitation of Copyrighted Works: An Empirical Analysis of Public Domain and Copyrighted Fiction Best Sellers. SSRN.

A fenti ábra 20, ma is releváns, ám kizárólagos jogokkal már nem védett könyv átlagárát (kék oszlopok) hasonlítja össze 20 hasonló, ám még védelem alatt álló könyv (piros oszlopok) átlagárával. Az összehasonlításból kiderül, hogy attól függően, hogy mely kiadók műveiről van szó, és melyik kereskedő árai alapján végezzük az összehasonlítást, az a tény, hogy ugyanazt a művet bárki kiadhatja, és ezért versenyhelyzet

alakulhat ki a piacon, 30–50%-os árcsökkenést eredményez. Ez az árcsökkenés más szemszögből a monopólium okozta extra költség, amit részben a fogyasztók fizetnek meg (a magasabb árak formájában), részben az egész társadalom (a magasabb ár miatt a piacról kiszoruló fogyasztók miatt, ez az ún. holtteher-veszteség).

A magasabb ár nemcsak a szimpla fogyasztók életét keseríti meg, de azokét az alkotókét is, akik számára a tudás, az információ, kulturális jószág nemcsak élvezeti, fogyasztási cikk, de saját tevékenységük sikeres műveléséhez szükséges elengedhetetlen alapanyag is. A bevezetőben már esett róla szó, hogy a tudás termeléséhez szükséges legfontosabb erőforrás a tudás, az információ gyártásához információra van szükségünk, és ez akkor is igaz, ha az alkotó egyedülálló, megismételhetetlen zseni, és akkor is, ha „csak" egy remixművész.

***

Azért, hogy az alkotás ösztönzése okán biztosított kizárólagosság ne okozzon jóvátehetetlen károkat a hozzáférés és a tudás újratermelése kapcsán, a szellemi javak védelme nem abszolút, hanem számos módon és eszközzel korlátozott. Az információk, kulturális javak, szellemi alkotások tehát csak bizonyos ideig, és csak bizonyos megszorításokkal kerülnek át a közjószágok dobozából a magánjószágok kategóriájába, pont azért, hogy az információ közjószág voltából fakadó előnyöket a közösség egésze ki tudja használni. A termelés és a hozzáférés között tehát valamiféle egyensúlyt kell találni, és ez az egyensúly a törvény által biztosított monopoljogok korlátozásain keresztül érvényesül.

A magyar szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény preambuluma például így fogalmazza meg a hozzáférés és termelés ösztönzése közötti konfliktust és a csak az egymás rovására érvényesíthető szempontok közötti egyensúly szükségességét: „A technikai fejlődéssel lépést tartó, korszerű szerzői jogi szabályozás meghatározó szerepet tölt be a szellemi alkotás ösztönzésében, a nemzeti és az egyetemes kultúra értékeinek megóvásában; egyensúlyt teremt és tart fenn a szerzők és más jogosultak, valamint a felhasználók és a széles közönség érdekei között, tekintettel az oktatás, a művelődés, a tudományos kutatás és a szabad információhoz jutás igényeire is; gondoskodik továbbá a szerzői jog és a kapcsolódó jogok széles körű, hatékony érvényesüléséről."

2.6. A kizárólagosság korlátai

A hozzáférés, és az információ mint nyersanyag azok a szempontok, amelyek miatt az információs javak feletti tulajdonjogot korlátozni kell, és e korlátozások miatt különbözik oly nagyon egy fizikai tárgy feletti tulajdonjog és egy szellemi alkotás felett gyakorolható kizárólagosság. Ha ugyanis a tudás, az információ nem viselkedne úgy, ahogy az előbbiekben leírtuk, azaz ne lennének hatalmas társadalmi költségei annak, hogy valaki a kizárólagosság miatt nem fér hozzá a tudáshoz, a szellemi tulajdon nem kellene, hogy bármiben is különbözzön bármilyen más, fizikai tulajdontól, ahol a tulajdonosi jogokat csak nagyon ritka és kivételes esetekben korlátozzák kívülről. Szemben a szellemi javak feletti kizárólagos jogokkal, a fizikai javak feletti tulajdonjog például időben nem korlátos. Nagyon furcsa is lenne, ha az állam egyszer csak közölné a nagypapa által vett lakásban élő unokákkal, hogy mostantól vegyék tudomásul, hogy ide bárki, bármikor beköltözhet. Az is furcsa lenne, ha e magánlakáshoz egyébként kulcsa lenne iskolás csoportoknak és könyvtári tagoknak is.

Márpedig a szellemi alkotások felett gyakorolható kizárólagosság ehhez hasonló kivételekkel és korlátozásokkal terhelt. Az alkotók kizárólagos joga időben nem tart örökké (annak ellenére, hogy a védelmi idő hossza a szerzői jogi szabályozás megszületése óta folyamatosan nőtt, és annak ellenére, hogy épp e korlátlan védelmi időt szerették volna az első szerzői jogi törvény születése körül bábáskodó könyvkiadók már 300 éve is elérni): a szerző halálát követő 70. évtől kezdve a kizárólagosság véget ér, és a műveket bárki bármire felhasználhatja, mert azok közkinccsé válnak.

2.6.1. Esettanulmány: a közkincs és a közkincs-ünnep

Minden év január elsején ünneplik a világ országaiban a Public Domain Dayt, amit magyarra talán a „Közkincs Napja”-ként lehetne fordítani. Adott év január 1-jével kerülnek ugyanis közkincsbe azon szerzők művei, akik 70 évvel korábban haltak meg. Így 2012. január elsején került közkincsbe James Joyce vagy Virgina Wolf összes műve (de nem a magyar fordításaik!) vagy Babits Mihály összes verse. E naptól fogva nincs olyan egyén vagy szervezet, amelyiktől engedélyt kellene kérni, amelyiknek jogdíjat kellene fizetni, vagy amely kontrollt tudna gyakorolni e szerzők műveinek felhasználása felett. Karinthy Frigyes 1938-ban halt meg, művei 2008-ban váltak a közkincs részévé. Ennek is köszönhető, hogy mára fél tucat különböző könyvkiadó dobta piacra Karinthy életművének egészét vagy egyes részeit nyomtatásban, hangoskönyvben, de ingyen és bérmentve elérhető minden írása a Magyar Elektronikus Könyvtárban is.

***

További korlátozás például, hogy bizonyos, jól definiált feltételeket kielégítő esetekben a szerző kizárólagos joga korlátozásra kerül. Van, hogy a kizárólagosságot teljesen elveszíti, és sem engedélyt nem kell tőle kérni, sem kompenzálni nem kell őt (például iskolai oktatás eseteiben, ha idézésről van szó, és így tovább). Van, hogy csak az engedélyt nem kell tőle megkérni, de kompenzációra igényt tarthat (így az otthon végzett magáncélú másolatok esetében vagy a könyvtári kölcsönzések kapcsán), és van, hogy az engedélyezési jogát önállóan nem, csak közös jogkezelésen keresztül érvényesítheti. (A szerzői jog kivételeiről és korlátozásairól Dr Dudás Ágnes: Művészet és copyright a digitális korszakban címet viselő tananyagának ide vágó fejezeteit.)

Ezeknek a megkötéseknek köszönhetően a szerzői jogosultat illető, de egyre bővülő kivételekkel korlátozott, díjigényekből és kizárólagos engedélyezési jogokból álló jogi pozíció egyes vélemények szerint a piacgazdaságokban már nem is tekinthető monopóliumnak.

2.7. Az egyensúly (újra) megtalálása

A hozzáférés és az ösztönzők közötti egyensúlyi pont megállapítása akkor sem könnyű feladat, ha éppen nem kavarják fel a szellemi alkotások piacait mélyreható technológiai, társadalmi, politikai, gazdasági vagy kulturális változások. Márpedig az elmúlt néhány évtized épp arról szól, hogy a hagyományos kulturális/informális piacok először a piaci termelők/közvetítők korábban példátlan piaci koncentrációját kellett feldolgozzák, majd az internet és a digitális eszközök megjelenésével kellett kezdeniük valamit. A következő oldalakon ezeknek a folyamatoknak az egyensúlyra gyakorolt hatásait tekintjük át.

2.7.1. Üzlet-e a kultúra?

Abban a pillanatban, amint a kulturális, információs javak létrehozói nagyobb közönséget szeretnének elérni, mint ami szóban vagy kézírásban áthidalható, szükségük lesz olyan közvetítőkre, akik képesek a szellemi alkotásokat nagy tömegben sokszorosítani és piacra vinni. E közvetítők először a könyvnyomtatás feltalálásával jutottak komolyabb szerephez, és váltak a kulturális, információs piacok autonóm, saját érdekkel bíró szereplőivé.

Az információk, a kulturális javak tömeges, piaci viszonyok közötti terjesztését végző professzionális közvetítők azok, akik valamiféle fizikai hordozó vagy infrastruktúra közbeiktatásával képesek az alkotásokat az időben és térben szétszórt közönséghez eljuttatni. A közvetítők több, mára jól kikristályosodott szerepet töltenek be a kulturális termelés és elosztás folyamataiban:

- előlegekkel, hosszú távú szerződésekkel előfinanszírozzák az alkotókat és az alkotások elkészítését,
- átvállalják a kiszámíthatatlan sikerből fakadó piaci kockázatok egy részét,
- megszervezik a kulturális javak kereskedelmét, disztribúcióját, a logisztikától a marketingig,
- kezelnek és adminisztrálnak egyes jogokat és az azokból fakadó jövedelmeket,
- egyre több esetben birtokolják és működtetik a hozzáférés csatornáit és technológiáit (rádió és tv-állomásokat, weboldalakat, vagy mint az Apple esetében, a végberendezéseket).

Vegyük észre, hogy a tömeges másolatok elkészítését lehetővé tevő technológiák, így először a nyomda, később a rádió, a hangstúdió, a bakelitlemez-gyártás, a televízió, a filmgyártás igen komoly tőkét, beruházást igénylő, költséges technológiák. Más szóval, egyrészt nem áll mindenki előtt nyitva az a lehetőség, hogy összekösse az alkotókat a fogyasztókkal, másrészt ez a fajta tevékenység szükségszerűen gazdaságilag racionális kell legyen.

Az alkotás folyamata sokszor gazdaságilag irracionális: sokan alkotnak függetlenül attól, hogy képesek-e az alkotásból megélni, sokan dolgoznak napközben azért, hogy az alkotó tevékenységüket finanszírozni tudják, és így tovább. Az alkotás mögött álló motivációkról a 7. fejezetben később részletesen is szó esik. Míg az alkotók számára sokszor az anyagi ösztönző megléte nem elsődleges vagy nem a legfontosabb, addig az üzleti sikeresség, de legalábbis a nullszaldós működés nem megkerülhető elvárás az alkotókat a közönséggel összekötő, alapvetően kereskedelmi/kapitalista módon szerveződő kiadói szereplők számára.

E közvetítők számára létfontosságú, hogy a kulturális javak, az információk előállítását, kereskedelmét gazdaságilag racionálisan, kellő nyereséggel lehessen művelni. Mert lehet ugyan szenvedélyből, szerelemből verset írni, de nem lehet sokáig szerelemből kifizetni a nyomdászt, a kamionost, a könyvkereskedőt és a raktárkészletet. A kérdés a közvetítők, kiadók esetében nem az, hogy születik-e alkotás megfelelő anyagi kompenzáció nélkül, hanem az, hogy milyen mértékű nyereségre tarthat a közvetítő igényt.

2.7.2. Esettanulmány: Az információs piacok termelőinek piaci koncentrációja

Elkötelezett, családi vállalkozások sokszor beérik alacsony vagy zérus haszonnal, mert a legfontosabb számukra, ha gyakorolni tudják a hivatásukat, a küldetésüket. Pénzügyi befektetők vagy részvényesek kezében lévő kulturális iparági vállalatokkal szemben azonban ugyanaz a piaci elvárás érvényesül, ami egy bányavállalat vagy egy autógyártó esetében: a befektetés kockázata arányban kell álljon a megtermelt jövedelemmel, és édes mindegy az, hogy a cég éppen könyv vagy bauxit értékesítésével foglalkozik.

Az ilyesfajta tulajdonosi elvárások azonban sajátos hatást gyakorolnak a kulturális termékekkel foglalkozó vállalkozások üzletpolitikájára. A határozott profitelvárások a menedzsmentet a kiszámítható keresletű, sokfelé eladható, kockázatmentes termékek előállításának irányába terelik, nem véletlen, hogy a filmiparban ma már a jól bevált franchise-ok sokadik részei (Harry Potter, Sherlock Holmes, Die Hard, Mission Impossible, Batman stb.) futnak jól ismert sztárokkal, kifejezetten a mainstream piacra kalibrálva.

A 2011. év legtöbb bevételt termelt 20 filmje közül 15 franchise, azaz egy létező sorozat újabb része, vagy egy már korábban is sikeres alkotás feldolgozásán alapul.

A film címe	*Bevétel (USD)*
Harry Potter and the Deathly Hallows Part 2	*$381,011,219*
Transformers: Dark of the Moon	*$352,390,543*
The Twilight Saga: Breaking Dawn Part 1	*$281,287,133*
The Hangover Part II	*$254,464,305*
Pirates of the Caribbean: On Stranger Tides	*$241,071,802*
Fast Five	*$209,837,675*
Mission: Impossible - Ghost Protocol	*$209,397,903*
Cars 2	*$191,452,396*
Sherlock Holmes: A Game of Shadows	*$186,848,418*
Thor	*$181,030,624*
Rise of the Planet of the Apes	*$176,760,185*
Captain America: The First Avenger	*$176,654,505*
The Help	*$169,708,112*
Bridesmaids	*$169,106,725*
Kung Fu Panda 2	*$165,249,063*
Puss in Boots	*$149,260,504*
X-Men: First Class	*$146,408,305*
Rio	*$143,619,809*
The Smurfs	*$142,614,158*
Alvin and the Chipmunks: Chipwrecked	*$133,110,742*

2.1. táblázat: A 2011-es hollywoodi film-toplista. Figyeljük meg, hogy ezek közül melyik folytatása egy korábbi sikeres filmnek, és melyik előzmény nélküli, „új"alkotás.[10]

A közvetítő vállalatok esetében a piaci koncentráció hatékony fegyver a kulturális/ információs piacok inherens kockázataival szemben. Az egyes kulturális termékek kereslete nehezen tervezhető, kevés sikeres „hit"-nek (slágernek) kell eltartania számtalan olyan alkotást, amelyik nem hozza vissza a létrehozásába fektetett összeget. Egy

[10] Forrás: Box Office Mojo. Elérhető az interneten: http://boxofficemojo.com, utolsó látogatás dátuma: 2012. augusztus 10.

ilyen gazdasági környezetben a repertoár mérete komoly versenyelőnyt jelent: egy kevés címmel bíró kis kiadó nehezebben viseli el a kudarcos művek által okozott veszteségeket, mint egy olyan, amelyik nemcsak, hogy több új és múltbéli sikerre támaszkodik, de mérete folytán könnyebben is gyakorol hatást (a marketingen, a disztribúció kontrollján keresztül) a piaci keresletre.

Ennek a megkerülhetetlen gazdasági logikának és az útjában álló szabályozói akadályok lebomlásának köszönhetően az elmúlt néhány évtizedben a számtalan, kisebb-nagyobb, helyi piacokra dolgozó kiadóvállalat a felvásárlásokat és összeolvadásokat követően átadta a helyét néhány, az egész világon domináns szerepben lévő kulturális iparági konglomerátumnak. A zene, a film, a tv, a rádió, a könyv- és magazinkiadás piacai helyi szinten is, nemzetközi szinten is igen koncentráltak, a piaci forgalom jelentős része néhány nagy vállalatcsoport kezében összpontosul, míg a maradékon számtalan kisebb cég osztozik.[11]

Ezek a szereplők nemcsak a kínált kulturális/információs javak kínálatára vannak hatással (mint a fenti példában a kiszámítható(bb) keresletű folytatások, sztárok, slágerek esetében), de könnyebben képesek az érdekeiket megjeleníteni az információs javak piacainak szabályozását végző jogalkotói- és alkalmazói fórumokon is. A nagy kulturális iparági vállalatcsoportok megjelenése egyértelmű ösztönzőt adott az e szereplők érdekeit jobban tükröző szellemi tulajdonvédelmi szabályok megalkotásához: a hosszabb védelmi időhöz, a kivételek és korlátozások limitálásához, a jogérvényesítés eszköztárának erősítéséhez. Az e területet figyelő szakkommentátorok szerint ezek az érdekek az elmúlt évtizedekben komoly eredményeket értek el az egyensúly elbillentésében a kizárólagosság erősítése irányában.[12]

2.8. A másolás technológiáinak elterjedése

Míg a jogi és piaci környezet a jogosultak érdekeinek erősödéséhez vezetett, a technikai téren bekövetkezett változások épp a hozzáférést tették radikálisan könnyebbé és olcsóbbá. Az elmúlt évtizedekben sorra jelentek meg a másolást megkönnyítő és egyre olcsóbbá tevő technológiák (a fénymásoló, a kazettás magnó, a videomagnó és végül a digitális eszközök). Az a tény, hogy másolatot ma már mindenki készíthet, akár a

[11] Olvass többet a témában:
- Hesmondhalgh, David. 2007. *The cultural industries*. 2nd ed. London, UK; Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Wasko, Janet, Graham Murdock, and Helena Sousa, eds. 2011. *The handbook of political economy of communications*. *Communication*. Black.
- Turow, J. 2009. *Media today: an introduction to mass communication*. Taylor & Francis.
- McChesney, Robert W. 1999. *Rich Media, Poor Democracy: Communication Politics in Dubious Times*. University of Illinois Press.
- Herman, Edward S., and Robert W McChesney, eds. 1998. *The global media: The new missionaries of corporate capitalism*. Cassell.

[12] Olvass többet a témában:
- Boyle, J. (2003). The second enclosure movement and the construction of the public domain. Law and Contemporary Problems, 66, 33(42). SSRN. doi:10.2139/ssrn.470983
- Lessig, L. (2005). Szabad kultúra. Budapest: Kiskapu.
- Lessig, L. (2006). Code: version 2.0. New York: Basic Books.
- Patry, W. F. (2009). Moral panics and the copyright wars. New York: Oxford University Press.
- Wu, T. (2010). The master switch: the rise and fall of information empires (1st ed., p. x, 366 p.). New York : Alfred A. Knopf .

hálószobájában is, radikálisan kibővítette az információs javakhoz való hozzáférés lehetőségét, ugyanis e technológiáknak köszönhetően a már létező alkotások kikerülnek a monopoljogokat gyakorló alkotók/közvetítők kizárólagos kontrollja alól, és el tudnak kezdeni önálló életet élni. A sok másolónak köszönhetően az ár elkezd közelíteni a tökéletes piaci verseny esetében tapasztalható árszinthez (mely ideális esetben a másolat készítésének a költségével egyenlő), és elérhetővé válnak olyan javak is, melyek piaci forgalmazásával a monopolista nem tudott vagy nem kívánt foglakozni.

2.8.1. Esettanulmány: ami hiányzik a piacról

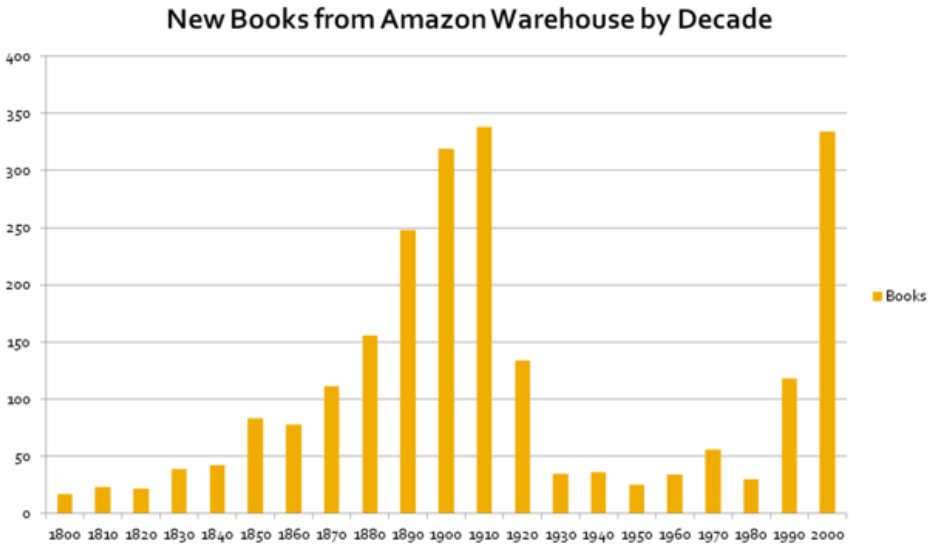

2.4. ábra: Az Amazon.com internetes könyvkereskedésben elérhető könyvek első kiadásának dátuma. Figyeljük meg, hogy látványosan „hiányoznak" azok a könyvek, amelyek régiek ugyan, de nem eléggé ahhoz, hogy közkincsben legyenek. A közkincs az 1920-as években végződik az USA-ban, azok a könyvek, melyek közkincsben vannak, hirtelen nagyobb arányban jelennek meg a kínálatban, mint azok a könyvek, amelyek időben szintén az idő tájt láttak először napvilágot, de még védelem alatt állnak.[13]

A korábban már említett Paul Heald egy újabb kutatásában azt vizsgálta, hogy az Amazon.com rendszerében véletlenszerűen kiválasztott 2500 új kiadású könyv melyik évtizedben jelent meg először. Az USA-ban az 1923 előtt született könyvek jellemzően már közkincsben vannak, és láthatóan sokkal több elérhető közülük a piacon, mint azon könyvek közül, amelyek még védelem alatt állnak. A hiányzó könyvek sokféle okból hiányozhatnak: nem ismert a jogosultja (azaz árva mű, nincs gazdája, aki engedélyezni tudná a piaci felhasználást), ismert a jogosultja, de nem tud a piacra vitellel foglalkozni, mert nincs hozzá kellő erőforrása, esetleg piacra tudná dobni a műveket, de nem akar ezzel foglalkozni, tudna is, akarhatna is foglalkozni a mű piacra vitelével, de rosszul méri fel a keresletet, és így tovább.

A könnyű és olcsó másolatok radikálisan kibővítették a hozzáférés lehetőségeit, ami egyben azt is jelenti, hogy az információs javak elkezdtek visszacsúszni a magánjószág

[13] Az ábra forrása: The Missing 20th Century: How Copyright Protection Makes Books Vanish. Elérhető az interneten (utolsó látogatás dátuma: 2012. augusztus 10.): http://www.theatlantic.com/technology/archive/2012/03/the-missing-20th-century-how-copyright-protection-makes-books-vanish/255282/,

kategóriából a közjószág térfelébe. Ez a csúszás az internettel és a digitális technológiák megjelenésével vált teljessé, ahol a másolatok készítésének és terjesztésének egyenesen nulla a költsége.

Az egyéni másolatkészítési lehetőségekkel párhuzamosan megjelentek olyan új közvetítők is, akiknek az üzleti érdekei szintén alacsony védelmi szintet diktálnak. Az internetszolgáltatóktól a Google-on át a Facebookig ezek az új közvetítők minél kevesebb kötöttséget szeretnének az információk, szellemi javak terjedése, kommunikációja útjában, és ennek érdekében ugyanúgy minden eszközt bevetnek, mint a korábbi, védelem erősítésében érdekelt közvetítők.

2.9. Összegzés: Az új egyensúlyi pontért folytatott küzdelem

Bár a szellemi javakat érintő jogi szabályozásnak vannak filozófiai, társadalomtörténeti gyökerei,[14] manapság e területre legnagyobb hatással az információs piacokon zajló gazdasági, politikai folyamatok vannak. Az egyik oldalon a technológiai fejlődésnek köszönhetően eltűnnek a másolás elől az gazdasági és technológiai akadályok, a másik oldalon erre válaszul felerősödnek a kizárólagosságot jogi és technológiai eszközökkel újrateremteni kívánó erőfeszítések. A szerzői jog és a többi szellemi tulajdonvédelmi szabály elmúlt években tapasztalható rapid expanziója nem utolsósorban az architekturális gátak leomlásának is köszönhető.

A fizikai hordozók kimúlásával az információ elkezdett visszacsúszni a 2.2. táblázat közjószág kvadránsába. A ma tapasztalható jogi és technológiai erőfeszítések arra irányulnak, hogy ez a folyamat visszafordíthatóvá váljon, és vissza lehessen valahogy tuszkolni az információt a piaci alapon könnyen termelhető magánjószág státusba. Ennek az erőfeszítésnek része a jogi védelmi eszközök megerősítése, és ebbe az eszköztárba tartoznak a digitális másolásvédelmi eszközök is. Ami a fizikai hordozók korában a tárgy okozta szűkösség volt, az a digitális információ korában a DRM-mel ellátott tartalomszűkösség formájában jelenik meg újra. Más kérdés, hogy ezek a műszaki intézkedések az esetek 99%-ában hatástalanok maradnak, így egyelőre nyitott kérdés, hogy újra teremthető-e a kizárólagosság/szűkösség paradigmája a digitális technológiai környezetben.

Bár e küzdelem hátterében sokszor a nyers piaci/gazdasági érdekek feszülnek egymásnak, a felszínen zajló retorikai küzdelemben olyan érvek hangzanak el, hogy a megfelelő ösztönzők hiányában nem lesz, aki kulturális javakat hozzon létre, elszegényednek az alkotók, nem születnek színvonalas filmek, sorozatok, könyvek, ha nem lehet a piacokról kizárni a nem fizető fogyasztókat (lásd: a másolás megöli a zenét). A másik oldalon a könnyebb hozzáférés számtalan előnyét ecsetelik: a korábban ismeretlen tartalombőséget, a fogyasztói szabadság emancipatorikus erejét, a számtalan hozzáférésre és újrafelhasználásra épülő új műfaj és alkotás sikerességét, a monopóliumok okozta társadalmi károkat.

Ebben a tananyagban nem ezzel a küzdelemmel fogunk foglalkozni, mert az sok szempontból túlságosan is bizonytalanul fog az elkövetkező években alakulni, ráadásul történetünk szempontjából nem is bír túl sok relevanciával. Az open-source kultúra ugyanis nem függ attól, hogy mennyire erős vagy mennyire gyenge a szerzői jogi

[14] Olvass többet a témában:
Bodó, B. (2011). A szerzői jog kalózai. Budapest: Typotex.

szabályozás. E kultúrának megvan a maga gazdasági logikája, és tetszőleges jogi környezetben képes kialakítani magának azt a szabályozási környezetet, mely a legjobban szolgálja ezt a gazdasági logikát.

Hogy mi ez a logika, arról szól a következő fejezet.

2.10. Feladatok

- Milyen művek válnak/váltak közkinccsé 2014. január elsején?
- Tudunk-e példát mondani magánjószágként, közjószágként, klubjószágként és közlegelőként viselkedő információs javakra?
- Válassz egy már közkincsben lévő szerzőt és egy olyan alkotót, akinek a művei még védelem alatt állnak. Hasonlítsd össze egy webáruházban a két szerző műveinek piaci elérhetőségét!
- Szerinted kinek van igaza a „lopás-e az engedély nélküli másolás” vitában?
- Keress pro és kontra érveket a védelem megerősítéséről szóló vitához!
- Ha a jogi védelem nem működik, szerinted van-e bármi, ami akadályozni (vagy csupán nehezíteni) lesz képes a másolást?
- Milyen finanszírozási modelleket ismersz, melyekkel egy szellemi alkotás előállítója jövedelmet tud szerezni a piacról?
- Szerinted milyen pontokon indokolt adó jellegű forrásokból finanszírozni kulturális/információs javak előállítását?

2.11. Kulcsfogalmak

- információs jószág
- közjószág
- klubjószág
- magánjószág
- közlegelő
- közbirtokosság
- versenyző fogyasztás
- monopólium
- közkincs
- piaci koncentráció
- hozzáférés
- a szerzői jogi védelem kivételei és korlátozásai

2.12. További irodalom

- Bodó, B. (2011). A szerzői jog kalózai. Budapest: Typotex.
- Boyle, J. (2003). The second enclosure movement and the construction of the public domain. Law and Contemporary Problems, 66, 33(42). SSRN. doi:10.2139/ssrn.470983
- Herman, Edward S., and Robert W McChesney, eds. 1998. *The global media: The new missionaries of corporate capitalism*. Cassell.
- Hesmondhalgh, David. 2007. *The cultural industries*. 2nd ed. London, UK; Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Lessig, L. (2005). Szabad kultúra. Budapest: Kiskapu.
- Lessig, L. (2006). Code: version 2.0. New York: Basic Books.
- McChesney, Robert W. 1999. *Rich Media, Poor Democracy: Communication Politics in Dubious Times*. University of Illinois Press.
- Ostrom, E. (1990). Governing the commons: The evolution of institutions for collective action.
- Patry, W. F. (2009). Moral panics and the copyright wars. New York: Oxford University Press.
- Rose, C. M. (2003). Romans, roads, and romantic creators: traditions of public property in the information age. (Conference on the Public Domain). Law and Contemporary Problems, 89(22).
- Schlager, E., & Ostrom, E. (1992). Property-rights regimes and natural resources: a conceptual analysis. Land economics.
- Turow, J. 2009. *Media today: an introduction to mass communication*. Taylor & Francis.
- Wasko, Janet, Graham Murdock, and Helena Sousa, eds. 2011. *The handbook of political economy of communications*. *Communication*. Black.
- Wu, T. (2010). The master switch: the rise and fall of information empires (1st ed., p. x, 366 p.). New York: Alfred A. Knopf.

3. Az információs közlegelők

3.1. E fejezet céljai

A fejezet feldolgozásával megismerkedhetsz:

- az információs közlegelők fogalmával, fajtáival,
- kialakulásuk történetével,
- a működésük jogi hátterével,
- a különböző közlegelők közötti különbségekkel és hasonlóságokkal.

3.2. Az információs közlegelők

A szabadon hozzáférhető információs közlegelők, a kulturális közkincs[15] az alábbi területeken játszik megkerülhetetlen szerepet:

- Az új ismeretek nem kis részben a közkincsbe tartozó tudásból építkeznek: adatokból, tényekből, elméletekből, tudományos eredményekből.
- A közkincs alkotja a közös kulturális örökségünket a maga teljességében Mozarttól Babitsig.
- A közkincsbe tartozó alkotásokhoz való hozzáférés költségei alacsonyak, s így
- mindenki előtt nyitva áll az ide tartozó tudás, ismeretek megszerzésének, a művelődésnek az esélye.
- A hírek, törvények, bírósági ítéletek szabad hozzáférhetősége a demokratikus társadalmi és politikai rend alapfeltétele.
- A közkincsbe tartozó szabadalmak, találmányok versenyző imitációja innovációt generál, például a generikus gyógyszerek piacán.
- A közkincsbe került találmányok követő innovációt is indukálnak, ahogy a feltalálók, kutatók új nemzedéke szabadon felhasználhatja az elődeik eredményeit. Ezeknek köszönhetően
- mindenki számára olcsóbban, könnyebben elérhetővé válnak az emberek egészségségét, biztonságát növelő találmányok.

[15] A közkincs, a közlegelő fogalmak további tisztázásáért érdemes előrelapozni a 9.2.1. fejezetig, ahol ezekről részletesen is szó esik. Előrebocsátva: az információs közkincset és a kulturális közlegelőt e helyütt egymással csereszabatos fogalmakként használjuk.

A tudások, információs javak termelőinek biztosított kizárólagosság, a szellemi javak törvényi védelme azt a célt szolgálja, hogy biztosítva legyen azoknak a szellemi alkotásoknak a termelése, létrehozása, melyek végül a közkincset, az információs közlegelőket gyarapítja. Az információs javakra biztosított kizárólagosság – egyfajta értelmezésben – a közkincs gyarapításának eszköze, és a kizárólagosság ideje alatt érvényes korlátozások és engedmények annak elismerését jelentik, hogy a hozzáférés megkönnyítése már a védelem ideje alatt is indokolt, már csak azért is, mert jelenleg is védelem alatt állnak a közös, kortárs kulturális élményanyag meghatározó alkotásai, illetve a gazdasági életben leginkább releváns találmányok, szabadalmak.

Az eddigiek alapján az a kép alakulhatott ki bennünk, hogy a termelést ösztönző kizárólagosság és a hozzáférést lehetővé tevő korlátok csak egymás rovására alakíthatók. Minden, a jogosultnak kedvező korlátozás a hozzáférés lehetőségeiből vesz el, és viszont: minden hozzáférést könnyítő kedvezmény a jogosultak érdeksérelmére adható csak meg. Ez a kép azonban meglehetősen leegyszerűsíti azt a komplex, rétegzett teret, ahol a kizárólagosság és a hozzáférés egymást átfedve, egymást erősítve, és néha egymás rovására létezik. Ebben a fejezetben áttekintjük a hozzáférés és kizárólagosság különböző kombinációt a feketepiacoktól az open-source licencekig.

Hányféle módon képzelhetjük el az információs kulturális javakhoz való zavartalan hozzáférést? A hozzáférésnek a következő módjait fogjuk a következőkben áttekinteni:

- a törvényi közkincs,
- a törvényi korlátozások és kivételek által biztosított hozzáférési lehetőségek,
- az illegális módon vagy illegális csatornákon keresztül létrejövő hozzáférés,
- a magánjogi szerződések (GL, CC) által biztosított hozzáférés.

3.2.1. A törvényi közkincs

A közkincs határait, első körben, indirekt módon az információs javak, szellemi alkotások felett kizárólagosságot teremtő törvények definiálják. A közkincs határai ott kezdődnek, ahol a kizárólagosság létre sem jöhet, illetve amikor a létrehozott kizárólagosság időben véget ér. A szellemi alkotások, kulturális alkotások, információs javak így definiált köréből áll a public domain, a törvényi közkincs, melyhez bárki, bármikor, mindenféle további korlátozás nélkül hozzáférhet.

A szellemi javakra vonatkozó kizárólagosságok nem járnak automatikusan minden szellemi alkotásnak. Értelmetlen lenne például kizárólagossággal védeni matematikai képleteket, természeti állandókat. Furcsa is lenne, ha minden egyes alkalommal engedélyt kellene kérni valakitől, ha az ember ki szeretné számolni egy kör területét, vagy meg szeretne oldani egy másodfokú egyenletet. Ugyanígy nem illeti védelem a hírekben szereplő információkat sem: a forint–euró árfolyam, a közlekedési dugókról szóló tájékoztatás vagy egy halálhír olyan tudások, amiket nem sajátíthat ki az, akinek először jutnak e hírek a tudomására. Nem állítunk gátakat az állam, a közigazgatás működése során létrejövő tudások, információk útjába sem: mindenkinek szabad hozzáféréssel kell bírnia az életét befolyásoló törvényekhez, az azokat megalkotó parlamenti ülésszakokon elhangzottakhoz, az állam működése során termelődő adatokhoz, információkhoz, hiszen csak így elképzelhető egy jól működő demokratikus rend. Nem érdemel védelmet, csak az eredeti alkotás: ott, ahol valami triviális jön létre, ami nem hordozza magán az alkotója személyes kézjelét, nincs mit védeni. És végül, nem hagyjuk, hogy az ötletek kisajátíthatók legyenek. A kultúránk viszonylag stabil toposzokból építkezik: szerelmes történetekből, konfliktusokból, történetekből, melyek korról korra, helyről helyre

különböző variációkkal ugyan, de újra és újra megismétlik önmagukat. Furcsa lenne, ha egy tragédiával végződő szerelmi történet írója nemcsak az általa leírt, konkrét történetre szerezne kizárólagosságot, de minden más tragédiával végződő szerelmi történetre is. A kizárólagosság így az ötlet egy adott megfogalmazásának jár csak: ugyanabból az ötletből bárki szabadon dolgozhat. A szerzői jog által védendőnek ítélt szellemi alkotások köréről lásd Dr Dudás Ágnes: Művészet és copyright a digitális korszakban címet viselő tananyagát.

3.2.1.1. Esettanulmány: Mi számít védendőnek és mi nem?

Az igazán érdekes kérdések épp azon a határterületen vannak, amik az eredetiséget a trivialitástól, az ötletet a megfogalmazástól elválasztják. Ebben a keskeny, szürke sávban nincsenek általános kapaszkodók, és ritkák az egyértelmű helyzetek.

3.1. ábra: Duchamp Ivókút című munkája[16]

[16] A kép forrása: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Duchamp_Fountaine.jpg, utolsó látogatás dátuma: 2012. augusztus 10.

Élvez-e védelmet Marcel Duchamp egy piszoár fejre állításából létrehozott Ivókút című munkája, vagy bármelyik galerista árulhat ezen a címen egy ilyen alkotást? Joga van-e a bohócok lufi-kutyáját felnagyító és műalkotásként újracsomagoló Jeff Koons-nak arra, hogy tiltakozzon, ha egy kanadai bolt hasonló alakú könyvtámaszokat forgalmaz? Mit szóljon J. K. Rowling vagy a Star Trek sorozat alkotói, ha egyszer csak azt találják, hogy lelkes rajongók tollán a karaktereik elkezdtek önálló életet élni, és mondjuk homo-erotikus kapcsolatra lépnek egymással?[17]

A digitalizáció is okozhat érdekes helyzeteket. Az első érdekes szituáció a DVD lemezek másolásvédelmével kapcsolatban merült fel. A DVD-k másolását megakadályozó technológiát egy norvég tinédzser, bizonyos DVD Jon törte fel. A másolásvédelem megkerülése azonban ugyanannyira illegális, mint engedély nélkül lemásolni a DVD-t, ezért a technológiát kifejlesztő DVD-konzorcium igyekezett mindent megtenni a másolást mégiscsak lehetővé tevő program terjedésének megakadályozásáért. Azzal azonban nem számoltak, hogy a program a számítógépen valójában csak egy számsor, amiből – kis túlzással – zenét lehet csinálni, ha mp3-nak hívjuk, képet, ha jpg-nek, illetve pusztán egy számsor, ha nem akarjuk lefuttatni. Ugyan be lehet tiltani egy programot, de vajon be lehet-e tiltatni egy számot? Ez a kérdés azóta is rendszeresen felmerül, legutóbb a Blu-ray lemezek másolásvédelmét megkerülhető kulcs szivárgott ki, melyből hamar zászlót faragtak lelkes aktivisták. Ezt az tette lehetővé, hogy azok a számok, amik alkalmasak a másolásvédelem megkerülésére, a megfelelő csoportosításban olvasva színeket is kódolnak. Az alábbi ábra tehát egyszerre zászló és jogsértő módon közzétett másolásvédelmet megkerülő kulcs. Vajon be lehet-e tiltani az egyiket úgy, hogy megmaradjon a másik?

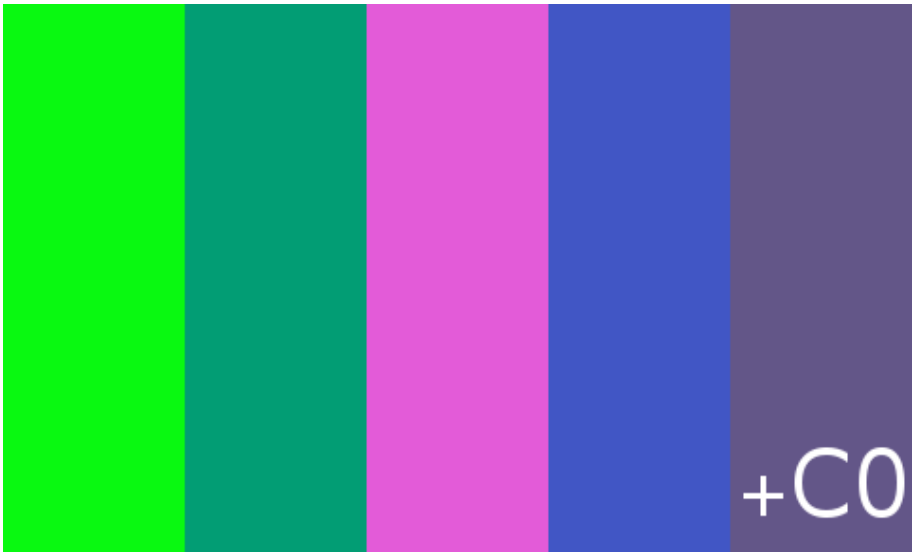

3.2. ábra: A „szólásszabadság zászló”[18]

A „Milyen információs javakat védünk kizárólagossággal?” probléma párja a „Meddig biztosítunk kizárólagosságot a védett alkotásoknak?” kérdés. A válasz – és ezt jobb, ha

[17] Olvass többet a témában:
Jeff Koons Sends Cease-and-Desist to SF's Park Life Store. Elérhető az interneten: http://www.baycitizen.org/visual-art/story/jeff-koons-sends-cease-and-desist-sfs/, utolsó látogatás dátuma: 2012. augusztus 10.
Elérhető az interneten: http://slashfic.org/, utolsó látogatás dátuma: 2012. augusztus 10.

[18] A kép forrása: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Free-speech-flag.svg, utolsó látogatás dátuma: 2012. augusztus 10.

idejekorán megszokjuk– itt sem egyértelmű. Az első copyright-törvény 1710-es megszületését megelőzően Angliában például időben korlátlan volt a kiadók művekre vonatkozó kizárólagossága, és pont úgy tekintettek a művek copyrightjára, mint bármilyen más tulajdonra: ha egy kiadó azt egyszer megszerezte, akkor azzal szabadon rendelkezhetett, és senki semmilyen okból azt el nem vehette.

A 17–18. század fordulóján élénk vita zajlott a copyrightról, a sajtó szabadságáról, a monopóliumokról, és ebben a vitában többek között az az érv is elhangzott, hogy nem-csak a védelem hiánya igazságtalan, de az is, ha valaki kizárólagos jogot szerezhet egy rég halott klasszikus kizárólagos kiadására. A vita eredményeképpen az első copyright-törvény kétszer 14 évben határozta meg a védelmi idő hosszát.[19] Az azóta eltelt 300 évben ez a 28 év folyamatosan nőtt. E növekedés okai között sokféle különböző érdeket fedezhetünk fel. A híres francia író, La Fontaine nyomorban tengődő lányai voltak például az első olyan leszármazottak, akik kizárólagos jogokhoz jutottak egy 1761-es döntést követően. Az egyéni tragikus sorsok mellett pedig ott találjuk a nagy, iparági érdekeket is, így az amerikai Disney-t, mely nem sokkal azelőtt, hogy lejárnának a Miki egérre vonatkozó kizárólagos jogai, komoly lobbipénzeket áldoz arra, hogy az amerikai kongresszus meghosszabbítsa az összes mű, köztük Miki egér védelmi idejét.

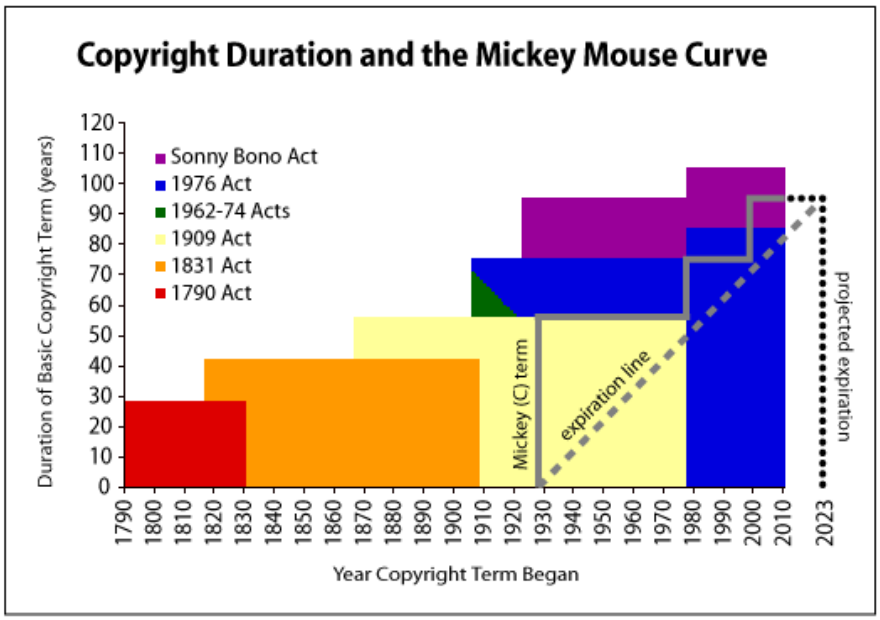

3.3. ábra: A védelmi idő hosszabbodása az USA-ban, és a Disney Miki egérre vonatkozó jogainak épp aktuális lejárati időpontja.[20] Az ábra azt az összefüggést mutatja, hogy az amerikai védelmi időt épp akkor hosszabbította meg újra és újra az USA törvényhozása, amikor lejárt volna a Disney Miki egérre vonatkozó copyright-ja. A szürke vonal jelzi az épp érvényes lejárati dátumot, a színes téglalapok a törvénymódosítás nyomán előállt új védelmi idő hosszát jelzik.

[19] Olvass többet a témában:
- Johns, Adrian. 2010. Piracy: The Intellectual Property Wars from Gutenberg to Gates. 1st ed. University Of Chicago Press.
- Feather, J. (1987). 'The Publishers and the Pirates. British Copyright Law in Theory and Practice, 1710-1775', Publishing History, 22.
- Judge, C. B. (1934). Elizabethan book-pirates. Cambridge,: Harvard university press.
- Patterson, L. R. (1968). Copyright in historical perspective. Nashville,: Vanderbilt University Press.

[20] A kép forrása: http://techliberation.com/2009/08/06/copyright-duration-and-the-mickey-mouse-curve/, utolsó látogatás dátuma: 2012. augusztus 10.

A szellemi javak védelme a közkincs gyarapításának egyik fontos eszköze, márpedig ez az eszköz mit sem ér, ha a védelmi idő hosszabbodásával beláthatatlan távolságba kerül a művek közkinccsé válásának dátuma. Legutóbb épp az Európai Unióban hosszabbodott meg a hangfelvételek védelmi ideje az addigi 50 évről 70 évre. A hosszabbítást övező vita segítségével is megérthető, hogy milyen erők mozgatják a védelmi idő hosszát.

3.2.1.2. Mennyi a védelmi idő ideális hossza?

Erre kérdésre sokféle diszciplínában sokféle válasz adható. A szellemi alkotásokra vonatkozó kizárólagos jogok főszabály szerint az alkotókat (és örököseiket) illetik. Ha csak az ő érdekeiket tekintjük, akkor e védelmi idő végtelen kellene hogy legyen, hiszen igazságtalan lenne hátrányos helyzetbe hozni azokat az örökösöket, akiknek a felmenői aranygyűjtögetés helyett versírásba ölték idejüket. Az arany, a föld, a vagyon generációkon át öröklődhet mindenféle különösebb korlátozás nélkül. Miért viselkedne másképp egy szellemi alkotásra vonatkozó kizárólagos jog? A standard válasz szerint e korlátozást a közösség érdekei indokolják, de hogy hol húzzuk meg a pontos határt, még a szerző életében, a szerző halálának pillanatában, vagy esetleg a szerző gyerekeinek, unokáinak is jót kívánunk-e tenni, az innentől szubjektív döntés kérdése, ahogy szubjektív döntés volt a francia bíróság részéről, hogy az éhező La Fontaine gyerekeken megesett a szíve. A hangfelvételek védelmi idejéről szóló vitában sokat hivatkoztak például a rock and roll korszak session-zenészeire, akik mostanában kezdenek tömegesen nyugdíjba vonulni, és felmerült, hogy aktív éveik múltával mennyire igazságos őket mindenféle jövedelemtől megfosztani.

Másfajta választ kapunk a feltett kérdésre, ha a művek piaci értéke felől közelítünk a problémához. Nyilván addig érdemes kizárólagossággal védeni egy művet, amíg annak van valamekkora piaci értéke, pontosabban, arra az időre érdemes védelmet biztosítani, ami alatt a műnek lehetősége van megtermelni a létrehozásába fektetett befektetést. Az első copyright törvény kétszer 14 éves limitje ma is igen közel van ahhoz az optimumhoz, amennyi ideig egy átlagos mű a piacon kitermeli az egyáltalán megtermelhető jövedelmet.[21] Ennél hosszabb védelmi idő a jogosultnak már sok extra jövedelmet nem hoz, viszont súlyos károkat okoz a hozzáférés korlátain keresztül.

Persze sokféle faktor lehet hatással egy mű piacaira, és akár pár éven belül is megváltozhatnak azok a körülmények, amik egy alkotás által megtermelhető jövedelem mennyiségére hatással lehetnek (gondoljunk csak például a televízió vagy a videomagnó megjelenésére a filmek kapcsán). Ha nem akarjuk előre rögzíteni a védelmi idő hosszát, akkor a művek védettségének regisztrációhoz kötése jelenthetne megoldást. Azok a jogosultak, akik azt látják, hogy egy műben van még piaci potenciál, valamekkora arányos összeg fejében meghosszabbíthatják a mű védelmét egy újabb periódusra, míg azok a jogosultak, akik már nem látnak a műben pénzt vagy fantáziát, a regisztráció elmulasztásával hagyhatják, hogy a mű közkinccsé válhasson. Ez a megoldás évszázadokon keresztül működött jól az Egyesült Államokban, de mivel a világban uralkodó nemzet-

[21] Olvass többet a témában:
Pollock, Rufus, Forever Minus a Day? Calculating Optimal Copyright Term (July 19, 2009). Review of Economic Research on Copyright Issues, Vol. 6, No. 1, pp. 35–60, 2009. Available at SSRN: http://ssrn.com/abstract=1436186
Akerlof, George A., et al., "The Copyright Term Extension Act of 1998: An Economic Analysis", AEI-Brookings Joint Center for Regulatory Studies, Washington DC, 2002.
Landes, W., & Posner, R. (2003). Indefinitely renewable copyright. *The University of Chicago Law Review*, *70* (2), 471–518.
Posner, R., & Landes, W. (2003). *The economic structure of intellectual property law*. *Cambridge (Massachusetts)*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

közi szerzői jogi egyezmény, a Berni Uniós Egyezmény kizárja a védelem regisztrációhoz kötésének lehetőségét, így a szerződéshez történő 1988-as csatlakozásával az USA-nak is át kellett térnie az automatikusan, előre rögzített időre járó védelem biztosítására.

Joggal merül fel a kérdés, hogy ha a közgazdasági logika a jelenleginél nagyságrendekkel rövidebb védelmi időt diktálna, és nincs olyan filozófiai érv, mely alapján igazságot lehetne tenni nyugdíjas session zenészek és remixelni vágyó fiatalok között, akkor mégis mi mozgatja a védelmi idő hosszát. A szomorú válasz erre a kérdésre az iparági lobbi-érdek. Korábban már esett róla szó, hogy a kulturális javak előállításával, forgalmazásával foglalkozó iparágak az elmúlt évtizedekben erősen koncentrált iparágakká váltak, ahol néhány nagy, globális szereplő az, amelyik ellenőrzi a világ és az egyes országok filmes, zenei, tv-s, magazin-piacainak meghatározó szegmenseit. Ezek a szereplők a saját érdekeiket követve erőteljesen lobbiznak a tulajdonukként kezelt kizárólagos jogok meghosszabbításáért. Ezt könnyebb dokumentálni az USA esetében, nehezebb az EU-n belül, de azt fontos felismernünk, hogy például a hangfelvételekre vonatkozó védelmi idő hosszabbításában nemcsak a rock and roll felvételeken közreműködő zenészek érdekeltek, hanem az a néhány nagy lemezkiadó is, akik a rock and roll korszakkal kezdődő zenei robbanás jövedelmeit ma is nagy részben lefölözik.

A védelmi idő, és ezzel párhuzamosan a közkincs sorsa tehát elsősorban a kulturális iparágakon belüli erőviszonyok függvénye, és a kizárólagosság kiterjedése, hossza nem elválasztható a legnagyobb vállalatok gazdasági érdekeitől. Vegyük észre, hogy a kortárs kultúrában releváns alkotások túlnyomó része, a háború utáni zene, a ma is érdekes filmművészeti alkotások zöme, minden, ami tv, e vállalatok kezében van, és e vállalatoknak az az érdeke, hogy e művek kizárólagos jogaiban megtestesülő vagyon lehetőleg érintetlenül fennmaradjon.

Nem kis részben a fenti iparági érdekek által vezérelt szellemi tulajdonvédelmi expanzióra válaszul az elmúlt évtizedben felerősödtek azok a törekvések, melyek a ma még csupán indirekt, negatív módon meghatározott közkincs aktív definiálását és védelmét tűzték ki célul. A 18–19. században a közlegelők bekerítésének, kisajátításának mintájára egyfajta második elkerítést konstatáló, és ezt megakadályozni kívánó mozgalmak szerint a kulturális/információs közkincset lehet és kell is törvénnyel védeni, de legalábbis meg kell tudni akadályozni a kizárólagosság kiterjesztését korábban közkincsnek minősülő területekre.[22]

Ugyanezek a mozgalmak a kizárólagossággal védett információs javakhoz való hozzáférést megkönnyítő, a kizárólagosságot korlátozó kivételek és korlátozások lassú derogációja elleni is igyekeznek fellépni.

[22] Olvass többet a témában:

- Boyle, J. (2003). The second enclosure movement and the construction of the public domain. *Law and Contemporary Problems*, *66*, 33(42). SSRN. doi:10.2139/ssrn.470983
- Hyde, L. (2010). *Common as air: revolution, art, and ownership* (1st ed., p. xi , 306 p.). New York, N.Y.: Farrar, Straus and Giroux.
- Samuelson, P. (2003). Mapping the digital public domain: threats and opportunities. (Conference on the Public Domain). *Law and Contemporary Problems*, 147(25).
- Lange, D. M. (2003). Reimagining the public domain. (Conference on the Public Domain). *Law and Contemporary Problems*, 463(21).
- Benkler, Y. (2003). Through the looking glass: Alice and the constitutional foundations of the public domain. (Conference on the Public Domain). *Law and Contemporary Problems*, 173(52).
- Ghosh, R. A. (2005). *CODE: collaborative ownership and the digital economy* (p. x, 345 p). Cambridge, Mass: MIT Press.

3.2.2. A törvényi korlátozások és kivételek által biztosított hozzáférési lehetőségek

Mint azt korábban már említettük, a szerzői jog főszabályként engedélyhez köti a művek, a védett információs javak felhasználását. A hozzáférés nyújtotta előnyök azonban szükségessé teszik, hogy a hozzáférés ne csak a „védett mű vagy közkincs" megkülönböztetéssel legyen biztosítva, de a védelem időszaka alatt is legyenek olyan felhasználások, melyekhez nem szükséges a jogosult engedélye, azaz kivételt képeznek a kizárólagosság alól. Ezeket a felhasználásokat szabad felhasználásoknak (fair use) nevezzük, a kizárólagosság szabad felhasználást lehetővé tevő korlátozásait pedig a szerzői jog kivételeinek és korlátozásainak.

A szabad felhasználás eseteiben a közérdekre való tekintettel tehát nem szükséges a jogosult engedélye a felhasználáshoz. A szerzői jog a közérdek fogalmát alapvetően az oktatáshoz, a művelődéshez, a tudományos kutatáshoz, a szabad információhoz jutáshoz kapcsolódva definiálja, és az ezekhez kapcsolódó felhasználásokat, így az idézést, a könyvtári kölcsönzést, az átvételt, a magáncélú másolatkészítést veszi ki az engedélyezésre szoruló felhasználások közül. A szabad felhasználás eseteit lásd részletesen Dr Dudás Ágnes: Művészet és copyright a digitális korszakban címet viselő tananyagában.

A szabad felhasználásra számtalan, kulcsfontosságú intézmény, illetve társadalmi gyakorlat épül. A tudományos és művészeti diskurzus például elképzelhetetlen lenne, ha az idézés engedélyhez lenne kötve. Az is pusztító következménnyel járna, ha egy művet, megszólalást vagy alkotást – szerzői jogi okok miatt – nem lehetne paródia, kritika tárgyává lenni. A teljes oktatási rendszerünket az teszi lehetővé, hogy iskolai körülmények között, oktatási célra szabadon fel lehet használni védett alkotásokat is, és nem kell sem engedélyt kérni, sem fizetni egy kortárs irodalmi mű tantermi felhasználásáért, egy film történelemórán történő levetítéséért, egy zenemű énekórán történő meghallgatásáért, előadásáért. Egy átlagos közkönyvtár előtt is megoldhatatlan feladatként tornyosulna, ha minden egyes könyv haszonkölcsönbe adása előtt engedélyt kellene szereznie a mű szerzőjétől, kiadójától.

Időről időre az is nyilvánvalóvá válik, milyen problémákkal jár, ha egy népszerű, elterjedt felhasználási cselekmény, társadalmi gyakorlat nem számít szabad felhasználásnak, vagy egyszerűen csak nem tisztázott, hogy annak számít-e. A korábban már említett, YouTube-ra feltöltött otthoni videókban felhasznált védett tartalmak, így a háttérben szóló zene vagy a remixek során felhasznált műrészletek esetében sokszor még nem alakult ki az a jogértelmezési gyakorlat, mely e felhasználásokat egyértelműen a szabad felhasználások körébe sorolná, és ez időről időre komoly konfliktusokhoz vezet.

3.2.2.1. Esettanulmány: egy remixfilm kálváriája

Pálfi György nemzetközileg is ismert és elismert magyar filmrendező, olyan filmekkel a tarsolyában, mint a Hukkle vagy a Taxidermia. Pálfi 2012-ben mutatta be egész estés Final Cut című alkotását, amit a nagyközönség csak a 2012-es filmszemle két vetítésén láthatott, már ha befért egyáltalán a zsúfolt termekbe. 2012 derekán, amikor ez a szöveg íródik, nem tudni, hogy kerülhet-e kereskedelmi forgalomba, azaz vetítik-e majd mozikban, megvehető-e DVD-n, látható lesz-e tv-ben. Ennek egyszerű oka van: a film 90 perce 1500 idézet 400 más által forgatott filmből. A magyarországi filmfinanszírozás befagyására Pálfi sajátságos választ adott: úgy készített filmet, hogy egyelten kocka saját anyagot sem forgatott: nagyjátékfilmjét más filmek snittjeiből vágta össze.

A szerzői jogászok nem értenek egyet abban, hogy minek minősül ez a felhasználás. Átvétel? Idézet? Gyűjteményes mű? Kell-e engedélyt kérni a nyersanyagként használt filmek alkotóitól a film bemutatása előtt, vagy a szabad felhasználás esetei ezt a fajta

szerzői gyakorlatot is védik? Ugyanaz-e e gyakorlat megítélése a magyar és az amerikai jog alapján?

A producer és a rendező által megkérdezett szerzői jogászok sokféle különböző véleményen voltak, egy dologban azonban egyetértettek. A mű készítői akkor érezhetik magukat biztonságban, ha az elkészült filmet oktatási segédanyagnak nyilvánítják, és bemutatását csak oktatási céllal engedélyezik. Ezt a fajta felhasználást ugyanis egyértelműen védik a hatályos jogszabályok. Ez a megoldás ugyan lehetővé teszi a film alkalomszerű, zártkörű közönség előtt történő bemutatását, de nem teszi lehetővé a film hagyományos mozis, DVD-s, internetes vagy televíziós disztribúcióját. A filmkészítők ilyen bizonytalan helyzetben joggal számíthatnak egy komolyabb jogi konfliktusra, ha mégis a hagyományos forgalmazás mellett döntenek.

Így tehát a forgalmazást illetően Pálfi és a film producerei előtt három döntési alternatíva állt:

- nem vállalják a jogi konfliktust, és a film nem kerül kereskedelmi forgalomba, csak zárt, oktatási célú vetítéseken látható
- arra az álláspontra helyezkednek, hogy amit csináltak, legális, és ha kell, megvédik ezt az álláspontot a bíróságokon is, kerüljön ez bármibe
- megpróbálják megszerezni a felhasználási engedélyeket a felhasznált filmek jogosultjaitól, akkor is, ha esetleg erre nem is lenne szükség.

Jelenleg az első és az utolsó pontban vázolt utat járják. A jogok megszerzésére tett erőfeszítések során az is hamar ki fog derülni, hogy mennyibe is kerül 1500 snitt jogosítása, és azt legalább össze lehet vetni egy szabad felhasználás megállapítását célzó per ügyvédi költségeivel.

3.4. ábra: Nézz bele Pálfi György Final Cut című filmjébe!
http://www.youtube.com/watch?v=Q137OdI82Gc

A jogalkotó, amikor meghatározza, milyen jellegű felhasználásokat kíván a közérdekre tekintettel törvényileg engedélyezni, az ún. háromlépcsős teszt keretében 3 feltétel teljesülését vizsgálja:

- vizsgálja, hogy a szabad felhasználás sérelmes-e a mű rendes felhasználására, és nem károsítja-e indokolatlanul a szerző jogos érdekeit
- megfelel-e a felhasználás a tisztesség követelményeinek,
- és nem irányul-e a felhasználás a szabad felhasználás rendeltetésével össze nem férő célra.

Próbáljuk meg ezeket az absztrakt elvárásokat a fenti Pálfi-példára alkalmazni. Sérti-e egy hollywoodi blockbusterből származó snitt engedély nélküli felhasználása a szerző jogos érdekeit? Ha a jogos érdekének azt tekintjük, hogy a munkája for-profit felhasználásakor ő is részesülhessen a megtermelődő jövedelmekből, akkor igenis sérti a szabad felhasználás az érdekeit. De hogy az újrahasznosításon alapuló felhasználás, a hommage, a remix indokolatlanul okozna kárt, vagy netán ez lenne a (remix) kultúra általános működése, afelől már nem lehetünk ennyire biztosak. Pálfi tisztességében nincs okunk kételkedni, már csak azért sem, mert lelkiismeretesen feltüntette minden snitt minden alkotóját és forrását. De hogy a szabad felhasználás rendeltetésével összeférő cél-e az ismeretterjesztésen, vágástechnika és filmtörténet oktatásán túli puszta szórakoztatás, nos, ezzel kapcsolatban megint csak gyakori a gyanakvás.

Ezeket az absztrakt követelményeket jellemzően a jogalkotó vagy a bíróság fordítja le konkrét felhasználásokra, amivel önmagában nincs is semmi gond. Az olyan, intenzív átalakulásokkal terhes periódusokban, mint amilyet a digitális technológiák napjainkban indukálnak, ez a deliberáció, azaz az absztrakt szabályok konkrét társadalmi gyakorlatoknak való megfeleltetése meglehetősen lassú és körülményes ahhoz, hogy az új felhasználások java részéről akár évekig se lehessen eldönteni, hogy azok legálisak-e vagy sem. E felhasználások esetében ezért mindig ott lebeg az a bizonytalanság, hogy egyszer csak a felhasználót megtalálja a jogosult egy költséges és potenciálisan pusztító perrel, melyet sokszor legalább annyiba kerül megnyerni, mint amennyit bukni lehet, ha az ember elveszíti a konfliktust.

Az ebben a szürke zónában mozgó alkotásokat övező jogi bizonytalanság egyik következménye, hogy azok csak a szürke zónában terjedhetnek, ha egyáltalán: sokuk áldozatul esik ugyanis a jogosultak fellépésének.

Az a probléma, amivel az egyébként nagyban kártyázó Pálfi és a producerei találkoztak, számtalan amatőr, félprofi alkotó problémája is. A YouTube-ról eltávolított home videók, elnémított hangsávok, eltávolíttatott rajongói honlapok, a drágán mért engedély miatt meg nem valósult vagy megcsonkított alkotások[23] ezrei jelzik, hogy a szabad felhasználást övező bizonytalanságok a hozzáférésnek milyen komoly akadályává tudnak válni.

3.2.3. Hozzáférés illegális módokon, illegális csatornákon keresztül

Az illegális, feketepiaci hozzáféréshez tartozik minden olyan információfelhasználás, melyhez jog szerint szükség lenne a jogosult, az alkotó hozzájárulására, ám e hozzájárulást nem kérték vagy nem kapták meg azok, akik az információt felhasználják. Legtöbbször egyértelmű, hogy milyen típusú felhasználások tartoznak ebbe a csoportba, de nem minden esetben: a digitális technológiák megjelenésével egyre gyakoribb, hogy egy olyan hozzáférési gyakorlat jelenik meg (és válik mindennapossá), melyet nem ismer/rendez sem a törvényi szabályozás, sem a bírói gyakorlat. Ezek a felhasználások alkotják a hozzáférés szürke zónáját. Kell-e engedély a fenti, Pálfi-film elkészítéséhez? Legálisan lehet-e illegális forrásból magáncélra másolatot készíteni? Mi a helyzet egy házi YouTube videóban a háttérben megszólaló zeneművel? Az ide tartozó felhasználások

[23] Olvass többet a témában:
Az amerikai dokumentumfilmes szövetség összeállított egy tájékoztatót, hogy szerintük milyen felhasználások felelnek meg az amerikai copyright szabályozás fair use követelményeknek:
http://www.centerforsocialmedia.org/fair-use/, utolsó látogatás dátuma: 2012. augusztus 10.
http://www.centerforsocialmedia.org/sites/default/files/fair_use_final.pdf, utolsó látogatás dátuma: 2012. augusztus 10.

olyanok, mint Schrödinger macskája: egy a kérdést eldöntő jogalkotói vagy bírói döntésig nem tudható, hogy ezek a felhasználások legálisak-e vagy sem. Ez csupán azért fontos, mert a jogi bizonytalanság legalább olyan komoly akadály a legális hozzáférést preferálók előtt, mintha egyértelműen tudható lenne a felhasználás törvénybe ütköző volta.

Ugyanide, a szürke zónába tartoznak azok a törvénysértő felhasználások, melyek a jogosultak implicit vagy explicit jóváhagyásával zajlanak. Ezekben az esetekben a jogosult tudatosan dönt úgy, hogy eltűr olyan felhasználásokat, amiknek a tiltásához egyébként joga lenne. Minél gyakoribbak az ilyen esetek, annál pontosabban ki lehet tapogatni, hol csúsztak ki az információs javakkal kapcsolatos hétköznapi gyakorlatok a törvényi szabályozás keretei alól.

A szürke-fekete zónában alapvetően kétféle felhasználási típust különböztethetünk meg. A transzformatív felhasználások a meglévő alkotásokhoz nyúl(ná)nak hozzá úgy, hogy ahhoz nincs lehetőségük. A felhasználások e körébe tartoznak a remixek, a mashup-videók, a kollázsok és így tovább. E felhasználások jellemzően a jogosultak abbéli jogát érintik, hogy az engedélyezni tudja a származékos művek létrehozását, azaz ellenőrizni tudja a művének felhasználásával létrejött, arra alapuló fel- és átdolgozásokat. Az internet előtti korban ez a fajta kizárólagosság viszonylag kevés problémát okozott, ugyanis leginkább csak a kereskedelmi forgalomba kerülő átdolgozások esetén volt jelentősége, hiszen minden más átdolgozás egyszerűen nem volt észrevehető, nem volt érzékelhető a jogosultak számára, hiszen olyan terekben zajlott, olyan csatornákon keresztül terjedt, melyekre a jogosultaknak nem volt rálátásuk. Az internet azonban olyan helyzetet teremtett, hogy ezek a korábban láthatatlan alkotások ugyanazokon a csatornákon keresztül terjednek, mint a kereskedelmi forgalomba kerülő változataik. Az Összeomlás című filmből remixelt Hitler-videók, az otthon elgitározott Led Zeppelin-feldolgozások, a rádióból szóló zenére táncikáló csecsemőkről készült házi videók ugyanazon a YouTube és Facebook felületeken terjednek, mint a hivatalos Led Zep-klip vagy a Összeomlás-trailer vagy a Lady Gaga-felvétel. Egyik pillanatról a másikra láthatóvá vált mindaz a kulturális termelés, ami korábban zárt ajtók mögött, az otthon védelmében zajlott. Sajnos nem egy olyan jogosult van, amelyik e felhasználásokban is fenyegetést, de legalábbis érdeksérelmet lát, és ennek megfelelően igyekszik e felhasználásokat kigyomlálni az internet világából.

3.2.3.1. Esettanulmány: Remix-kultúra

Larry Lessig amerikai jogászprofesszor a felhasználói kreativitás, a remix-kultúra egyik legkorábbi apostolai közé tartozik. A 2000-es évek elejétől kezdve azon dolgozik, hogy ne legyenek jogi akadályok a kulturális/információs javak nonprofit, transzformatív felhasználásai útjában. Az az állítása, hogy a digitális kultúra Read-Write, azaz írásra és olvasásra épülő kultúra, míg a jelenlegi jogi környezet alapvetően arra épül, hogy a végfelhasználók, a fogyasztók fogyasztanak, de nem hoznak létre új, de már meglévő elemek remixelésével előállított kultúrát. Az ő válasza erre a helyzetre a Creative Commons jogi rezsim megalkotása volt, melyet e fejezet későbbi részeiben részletesen is bemutatunk. De még mielőtt foglalkoznánk a Creative Commons licencekkel, nézzük meg, hogyan vázolja fel ő ezt a problémát.

Nézd meg a következő videót (ne felejtsd el bekapcsolni a magyar nyelvű feliratokat!):

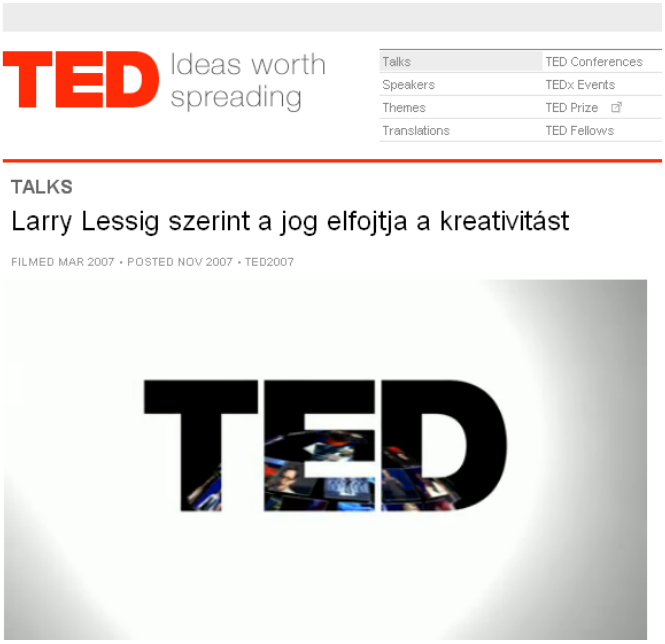

3.5. ábra: Nézd meg Lessig előadását a kreativitásról!

A szürke-fekete zónába tartozó felhasználások másik csoportja a nem transzformatív felhasználás, amit jellemzően a szerzői jogi kalózkodással szoktak azonosítani, és lényege szerint az illegális fogyasztást teszi lehetővé. E felhasználások a legális beszerzési csatornáknak teremtenek alternatívát, és önmagukban semmiféle hozzáadott értéket tartalmazó új alkotással nem járulnak hozzá a kulturális termeléshez. Részben ennek is köszönhető, hogy azok, akik az illegális, de transzformatív felhasználások legalizálásáért aktívan kiállnak, rendre elítélik a szimpla letöltést. Talán igazuk van, ha ezeket a felhasználásokat a mainstream hollywoodi filmek ellopásával azonosítjuk. A kulturális/információs feketepiacok azonban sok más szerepet is betöltenek. E szerepek legfontosabbika a legális forgalmazók által kielégítetlenül hagyott kereslet kiszolgálása olyan javakkal, amik nem elérhetők legális csatornákon keresztül, vagy a legális piaci ár zár ki túl sok fogyasztót a hozzáférésből. Illegális csatornákon keresztül zajlik továbbá az a tudástranszfer, amelyik a fejlett nyugati országokból, mindenekelőtt az Egyesült Államokból és az EU-ból irányul a fejlődő, szegényebb országok egyetemei, főiskolái, kisvállalkozásai irányába.[24] Vegyük észre, hogy e tudástranszfernek Magyarország is egyértelmű haszonélvezője volt az elmúlt évtizedekben: a magyar szoftveripar lopott szoftverekre, a magyar felsőoktatás a könyvtárakban és könyvesboltokban nem beszerezhető fénymásolatokra épülve igyekezett felszínen maradni és fejlődni a rendszerváltást követő évtizedekben.

[24] Olvass többet a témában:
- Karaganis, J. (Ed.). (2011). *Media Piracy in Emerging Economies*. New York, NY: SSRC Books.
- http://piracy.americanassembly.org/
- Bettig, R. V. (1996). *Copyrighting culture: the political economy of intellectual property* (p. xi, 276 p). Boulder, Colo: Westview Press.
- Richards, D. (2004). *Intellectual property rights and global capitalism: the political economy of the TRIPS Agreement* (p. xi, 242 p.). Armonk, N.Y.: M.E. Sharpe.
- Krikorian, G., & Kapczynski, A. (Eds.). (2010). *Access to knowledge*. *The Teachers College Record* (Vol. 84). New York: Zone Books.

3.2.3.2. Esettanulmány: Bodó Balázs: A Gigapédia illegális könyvtára

„A Megaupload pár héttel ezelőtti leállítása után újabb nagyvadat ejtett a nemzetközi tartalomipar. Ezúttal nagy, nemzetközi tudományos könyvkiadók koalíciója érte el, hogy a Gigapédia nevet viselő elektronikus kalózkönyvtár befejezze működését. A két kalózoldal hasonló okokból hasonló véget ért, de eltűnésük következményei nagyon is különböznek egymástól.

A múlt héten közeli szemtanúja lehettem, hogyan omlik össze és múlik el egy majd félmillió kötetet tartalmazó könyvtár. Az alexandriai könyvtár lángba borulása lehetett hasonló. Először szórványos hírek érkeztek arról, hogy gondok vannak a bejutással. Aztán egyre több könyv lett az enyészeté. Aztán eltűnt a belépéskor látható státusjelentés, miszerint „a könyvtár nyitva, minden a legnagyobb rendben", és egyszerre mindenkinek gondjai lettek a belépéssel. S végül elsüllyedt minden, ami a library.nu internetcímen addig elérhető volt. A Gigapédia úgy tűnt el, mintha soha nem is lett volna.

A könyvtár egy nagy, drága épület…

Sokféle könyvtár létezik. Például amit a pécsi Tudásközpont megálmodói is ismernek. E vízió szerint a könyvtár egymillió dokumentumot tároló nagy épület, amit minimum 5,5 milliárd forintból lehet csak felépíteni, a közepében nagy, visszhangzó üreg van, sok biztonsági őr, beléptető rendszer. Kamera figyeli, hogy illetéktelen ne léphessen be oda, könyv illetéktelenül ki ne kerülhessen onnan.

De van másféle könyvtárról szóló vízió is, amelyikben az állományt a látogatók hordják össze, ahol a könyv nem mérhetetlen mennyiségű helyet és figyelmet igénylő tárgy, hanem semmibe nem kerülő digitális állomány, ahol nincs szűkösség, mert bármelyik könyvből végtelen számú másolat áll rendelkezésre, és ahol a létrehozás és a fenntartás költségei minimálisak, s így szétteríthetők a könyvtár felhasználói/feltöltői között. Ez volt a Gigapédia. Alapítóiról csak feltételezések vannak, a szálak Németországon és Írországon át Ukrajnáig vezetnek. Csak annyi bizonyos, hogy e könyvtárat nem az alapítói, hanem a felhasználói tették naggyá. Négyszázezer kötetet ugyanis nem lehet egyedül bedigitalizálni. De ugyanez a feladat semmiség, ha a nyolcszázezer regisztrált felhasználó mindegyikének lehetősége van arra, hogy a könyvtárból kikölcsönzött fizikai példányt a mindenhol elérhető fénymásolókon beszkennelje, és az így kapott digitális kópiát feltöltse a netre. Márpedig a Gigapédia az olvasói által beadott digitális kópiákból lett példátlan digitális archívum.

E közösségben a megosztás oka nem az volt, mint a Megaupload esetében, ahol a legnépszerűbb tartalmak megosztói részesedést kaptak a reklámbevételből. Itt a tudásmegosztás tudományos világban működő ethosza volt az úr. Ez a könyvtár azért működhetett, mert az írott szó volt az első, amelyik a digitális forradalommal testetlenné tudott válni. Azért működhetett, mert a könyvek digitális kópiáinak előállítása a fénymásolásnál is könnyebb és olcsóbb. Azért működhetett, mert a hozzáférhetővé tétel, a katalogizálás és a tárolás digitális feladatai könnyen automatizálhatók, és fillérekbe kerülnek. Azért működhetett, mert sem az alapítókat, sem a felhasználókat nem érdekelték sem a gazdasági, sem a jogi kötöttségek, ezért megalkothattak valamit, ami a jelenlegi gazdasági és szerzői jogi viszonyok között legálisan elképzelhetetlen. Működött, mivel technikailag lehetséges volt. És így mindennapos élménnyé lett a csoda, hogy eszembe jut egy könyv, és fél perc múlva nyitva is van az asztalomon.

Versenyelőny, versenyhátrány

Mielőtt továbbmennénk, tartozom egy vallomással: magam is egy voltam e felhasználók közül. Amikor az egyetemi pályát választottam, tettem magamnak egy fogadalmat: a hallgatóimnak olyat és úgy fogok átadni, ami versenyképes a világ legjobb intéz-

ményeiben megszerezhető tudásokkal. Ennek azonban van egy viszonylag egyszerű, és tőlem javarészt független feltétele: azokat a szövegeket kell itthon is olvasnunk, amiket a Stanfordon, a Harvardon, a Humboldton vagy a Sorbonne-on olvasnak. Mert ha nem azokat a szövegeket olvassuk, mert ha külföldön nem felismerhetők azok a szövegek, amikből itthon dolgozunk, akkor hiába minden mobilitás, nem lesz piacképes az itthon szerzett diploma, nem lesz piacképes az itthon szerzett tudás. Ezért van az, hogy a kurzusaimon feladott irodalom fele hazai könyvtárakban nem fellelhető könyvekből áll.

Komoly ára van a nemzetközi tudományos diskurzushoz való hozzáférésnek. A költségvetés évi 1,4 milliárd adóforintot fizet az Elektronikus Információszolgáltatás Nemzeti Program keretében a tudományos folyóiratok elektronikus hozzáférhetőségéért. A tudományos folyóiratok helyzete látszólag egyszerű, mert a rendszer működik, és a digitalizált szövegek évtizedekre visszamenőleg elérhetők digitális formátumban. Az innovatív szolgáltatások megléte minden bizonnyal a jól jövedelmező üzleti modellnek is köszönhető: a tudományos folyóiratok kiadói nem fizetnek a cikkekért, viszont botrányosan magas árakat szabhatnak az intézményeknek a hozzáférésért. Nyomdaköltség nincs vagy elenyésző, így 30-40 százalékos profitráta is elérhető.

A látszólagos prosperitás mögött azonban komoly indulatok fortyognak. A tudományos könyvtárak költségvetésének jelentős részét a digitális folyóirat-előfizetések kötik le, egyre nehezebben vállalható terhet jelentve az intézményeknek. Mindeközben egyre több tudós tartja elfogadhatatlannak, hogy ezért a pénzért a kiadók olyan terméket árulnak, amihez ingyen jutottak hozzá. Hisz a publikációs kényszer azt jelenti, hogy minden kutatónak, ha meg akarja őrizni az állását, ha meg akarja osztani az eredményeit a világgal, publikálnia kell, akkor is, ha a munkáját ingyen veszi csak át a rangos folyóirat. A tudományos könyv- és folyóirat-kiadók birtokában vannak azok a csatornák, amik egy-egy publikáció rangját megadhatják. Ezért cserébe ki tudják sajátítani a sokszor közpénzekből finanszírozott kutatásokból született publikációkat.

E rendszerrel sokan elégedetlenek. A napokban ünnepelte 10. születésnapját a Budapest Nyílt Hozzáférés Kezdeményezés, mely a tudományos eredmények szabad, ingyenes elérhetőségéért küzd. Tevékenységének fókuszában a szabadon hozzáférhető archívumok és tudományos publikációs fórumok megteremtése áll. Az ingyenes alternatívák egyre szélesebb körű elterjedése mellett forrong a fizetős világ is. Az elmúlt hetekben neves tudósok ezrei lázadtak fel az elektronikus folyóiratpiac egyik kulcsszereplője, a Gigapédia elleni koalíció egyik tagja, az Elsevier kiadóvállalat ellen, annak szerzőket kizsákmányoló, a közpénzből létrejött kutatási eredményeket kisajátító, az ingyenes alternatívákat ellehetetlenítő, a szigorúbb szerzői jogi szabályozást támogató üzleti gyakorlata miatt.

A folyóirat-kiadás oroszlánrészét ellenőrző néhány nagyvállalat – többek között az Elsevier, a Wiley, a Springer, a Taylor & Francis (T&F), a Thomson – a tudományos könyvkiadásban is meghatározó szerepet tölt be. A tudományos szakkönyvkiadás üzleti modellje is sok szempontból hasonlít a folyóiratokéhoz: a tartalom létrejöttét nem az anyagi ösztönzők motiválják, de a könyvek nélkülözhetetlenségük okán a szokásos ár többszöröséért kerülnek piacra. A korábbi címek egyáltalán nem érhetők el elektronikusan, az újonnan elkészülő kiadványok közül csak kevés jelenik meg online, és még kevesebb hozzáférhető ingyenesen.

Márpedig a tudományos szakkönyvekhez való hozzáférés nélkül nincs se kutatás, se haladás, se fejlődés, se modernizáció, se felzárkózás. Könyvek nélkül nincsen semmi. Épp ezért volt a Gigapédia a modernizáció, a globális tudástranszfer, a demokratikus hozzáférés egyik legfontosabb instrumentuma, a legjobb dolog, ami a hozzánk hasonló fejlődő országokkal (és a fejlettekkel) történt az elmúlt néhány ezer évben.

 © Bodó Balázs, BKF

Lehet ugyan, de nehéz amellett érvelni, hogy a Megauploadon elérhető mainstream amerikai tartalmakhoz való hozzáférés pótolhatatlan modernizációs szerepet tölt be az iTunes bolttal nem rendelkező népek életében. Ugyanez azonban nem mondható el azokról a tartalmakról, amik a Gigapédián voltak elérhetők. A tartalmak legnagyobb része a gazdag nyugati tudományos központokban képződött, de a fogyasztók túlnyomó része a fejlődő országokból érkezett. A Gigapédia felhasználói tudósok, tanárok, kutatók, diákok voltak, leggyakrabban Indiából, Indonéziából, Kínából, Iránból, Brazíliából, Vietnamból, azaz a fejlődő országokból. E kalózkönyvtár segítségével olyan könyvekhez is hozzáférhettek, amik nemhogy egy átlagos egyetemi könyvtárban nem fellelhetők, de sokszor az országban sem volt belőle példány. A Gigapédia mindenki számára korlátozás nélkül elérhető, példa nélkül álló digitális gyűjteménye korábban elképzelhetetlen ütemű és mértékű globális tudástranszfert tett lehetővé.

„Ha messzebbre láttam, mint a többiek, az azért volt, mert óriások vállán álltam." Newtonnak tulajdonítják ezt a mondást. A lényege egyszerű: a tudományos tudás inkrementálisan gyarapodik. A számtalan elől munkájára építve, ahhoz apránként hozzátéve jut előrébb a tudomány. Ebben a folyamatban a hozzáférés is, az eredmények ellenőrzését lehetővé tevő, a hírnév előtt a kaput megnyitó tudásmegosztás is kulcsfontosságú. A tudomány világát a tudás megosztásának és a tudáshoz való hozzáférésnek a szüksége hajtja előre.

Már ami a szerzőket illeti. Mert a kiadók bizony egyáltalán nem látják szívesen a 40-60-100 dollárért árult könyveiket bedigitalizálva a neten, függetlenül attól, hogy az ingyenes elérés lehetősége okoz-e tényleges kárt vagy sem. A lényeg a kiadói kontroll elvesztése, a törvénysértés kétségtelen ténye. Ennyi elég volt ahhoz, hogy 17 amerikai, brit és német tudományos kiadó 7 hónapos privát nyomozást követően keresetet adjon be a Gigapédia feltételezett üzemeltetői ellen. A Gigapédia esetében nem voltak látványos akciók, nem voltak helikopteren érkező FBI-ügynökök, elég volt egy egyszerű, jogsértés abbahagyására irányuló meghagyás ahhoz, hogy az internet különféle bugyraiban megbúvó pdf-ekre mutató katalógus bezárja kapuit. És ezzel nemcsak egy könyvtár veszett el, de ami ennél fontosabb, szétesett az a nemzetközi tudományos közösség, amely ezt a könyvtárat felépítette, gondozta, ápolta.

Most mi lesz? Mi lenne? A nagy semmi. Annak, hogy a közeljövőben hirtelen előáll egy, a Gigapédiával összemérhető, de legális, megfizethető e-könyvtár, kb. annyi esélye van, mint hogy Matolcsy György Hoffmann Rózsával és dr. Schmitt Pállal közös sajtótájékoztatón bejelenti, hogy a költségvetési törvény rendkívüli módosításával radikálisan megemelik a magyarországi egyetemi és szakkönyvtárak (jelenleg 3-4 milliárd forintnyi) állománybeszerzési keretét. A Google a maga könyvdigitalizációs projektjével már majdnem létrehozta az univerzális, legális digitális könyvtárat, ám a nagyszerű terv végül elakadt a jogosultakkal és az amerikai szabályozással folytatott végeláthatatlan küzdelemben.

A Gigapédia megszűnése és a legális alternatívák hiánya újabb érvet jelent az egyre szigorodó szerzői jogi rezsim ellen tiltakozók számára, akik szerint a jelenlegi szabályozás az olvasó, tanuló, művelődő, kutató közösség érdekei helyett egyre inkább csak a jogosultak érdekeit tartja szem előtt. Az elvben a legális hozzáférési csatornák innovációját és az új tudás létrehozását ösztönözni hivatott fokozott védelem úgy tűnik, jelenlegi formájában épp az ellenkező hatást éri el: a létező, működő megoldásokat felszámolja, míg az új tudás termelése elé egyre komolyabb akadályokat gördít.

Míg mi itthon azzal vagyunk elfoglalva, hogy tandíj-e a költségtérítés, és hogy száz közgazdász vajon sok-e vagy kevés egy országnak, a világban zajló, ám minket is alapvetően érintő események észrevétlenül mennek el a fejünk felett. A hazai felsőoktatás és

kutatás versenyképességének fenntartásához a Gigapédia és a többi illegális árnyékkönyvtár számottevő mértékben járulhatott hozzá. Ha sem ezek nem állnak rendelkezésünkre, sem a legális, megfizethető alternatívák nem teszik elérhetővé számunkra a legkiválóbb külföldi egyetemek könyvtárában felhalmozott tudást, akkor egy idő után fölöslegessé válik bármilyen, a magyar felsőoktatásról folytatott vita.

A Gigapédiának vége. Az internet tele van szomorú és kétségbeesett harmadik világbeli hallgatókkal, oktatókkal, kutatókkal, akiket megfosztottak a korszerű tudáshoz való sokszor egyetlen hozzáférési csatornájuktól. Ne legyenek illúzióink, én is, mi is közülük valók vagyunk. Csak abban bízhatunk, hogy ami egyszer kikerült az internetre, azt onnan el nem tünteti soha senki."[25]

Összefoglalva tehát, az információs szürke-/feketegazdaság lehet, hogy de jure nem teremt közkincset, de facto azonban éppen úgy viselkedik, mintha az lenne. Ideális esetben a szürke-/feketegazdaságokban nem történik semmi olyan, amit ne lehetne jó szívvel megengedni.

A minket körbevevő kulturális mező elemeinek kreatív újrahasznosítása, kultúraszociológiai értelemben egyet jelent a kultúrában való részvétellel. Egy aktív kulturális állampolgárt épp az választja el az egyszerű fogyasztótól, hogy az elfogyasztott kulturális javak egyben részévé válnak az egyéni és közösségi identitások megteremtéséről és fenntartásáról szóló folyamatoknak. Sajátos helyzet, hogy míg egy pre-digitális korban e folyamatoknak a szellemi javak védelmét ellátó törvényi szabályozás nem vált akadályává, mert az identitások újratermelése és a fogyasztás egymástól jól elkülönülő csatornákon, platformokon, terekben, médiumokon történt, addig a web2 digitális forradalma összemosta e csatornákat, és a korábban a szellemi tulajdonvédelem számára irreleváns társadalmi gyakorlatok is bekerültek a szabályozott terekbe. A ma egyik legégetőbb kérdése, hogy újra lehet-e tárgyalni a szabályozást úgy, hogy a fentebb tárgyalt korlátozások és kivételek segítségével újra el lehessen választani egymástól a rosszindulatú kereskedelmi szereplők profitszerzésből elkövetett törvénysértéseit az egyéni, a közösségben élő kulturális állampolgár nonprofit identitásteremtő gyakorlataitól.

Ami pedig a nem transzformatív, illegális hozzáférést, internetes kalózkodást illeti: számos tanulmányból tudható, hogy a kulturális feketepiacok kialakulásának egyik legfontosabb oka a legális piacok valamely torzulása, hiányossága, elégtelensége.[26] A tapasztalatok azt mutatják – és itt elég az amerikai piacokon tapasztalható illegális film és tévésorozat-fogyasztást sikeresen visszaszorító Hulura, Netflixre gondolni – hogy a jól működő legális hozzáférési alternatívák jelentik a szürkegazdaság e szegmensével szembeni leghatékonyabb eszközt. Más szóval, ha jól működik a legális piac, a feketepiac relevanciája, az általa jelentett fenyegetés mértéke is csökken.

3.2.4. A magánjogi szerződések (GL, CC) által biztosított hozzáférés

Sokféleképpen értelmezhető a szürke- és feketepiacok digitális világban tapasztalható népszerűsége. Ehelyütt talán az az értelmezés a leghasznosabb, ha e piacok megjelenésére mint tünetre tekintünk, olyan tünetre, mely rámutat az információs javakhoz való legális hozzáférésben tetten érhető problémákra. A szürke- és feketepiacokon olyan

[25] Eredetileg megjelent a Magyar Narancs 2012/8 számában.

[26] Olvass többet a témában:

- Bodó, B. (2011). Coda: A Short History of Book Piracy. In J. Karaganis (Ed.), Media Piracy in Emerging Economies. New York: Social Science Research Council.
- Bodó, B. (2011). *A szerzői jog kalózai*. Budapest: Typotex.

tevékenységek, társadalmi gyakorlatok zajlanak, melyek valamilyen okból kiszorultak a legális keretek közül. E feketepiacokon zajló tevékenységek közül jó néhány marginális és/vagy vita nélkül illegális, mint például a gyermekpornó csereberéje. Más tevékenységek azonban tömegesen fordulnak elő, és túl a népszerűségükön bizony azzal is számot kell vetnünk, hogy e gyakorlatok valójában a kulturális állampolgárság természetes velejárói. Márpedig ha azt tapasztaljuk, hogy ilyen gyakorlatok tömegével fordulnak elő a szürkegazdaságban, akkor nem tehetünk mást, minthogy a szürke- és feketepiacokat olyan tükörnek tekintjük, mely megmutatja a legális szféra hiányosságait.

Tekintsük egyelőre az engedély hiányában illegálisnak minősülő transzformatív felhasználásokat: a remixeket, átdolgozásokat, mashupokat, más szóval a létező kulturális alkotások adott szituációhoz, helyzethez, közösséghez, időhöz adaptálásának lehetőségét. A jogosultak intervenciói nyomán elérhetetlenné váló ilyen alkotások arra figyelmeztetnek, hogy ha de facto van is lehetőségünk elkészíteni ezeket az alkotásokat, de jure nincs, és terjesztésük emiatt ha nehézkesen is, de megakadályozható.

Ugyanez a probléma a szoftveres világban sokkal, de sokkal komolyabban merül fel, itt ugyanis a forráskód hiányában de facto is nehézségbe ütközik a szoftver átalakítása, adott helyzethez igazítása. Az, hogy a forráskód ismerete nélkül nem, vagy csak nagy nehézségek árán lehet átdolgozni egy szoftvert, azt jelenti, hogy ha a legális piac az átalakítás lehetőségét nem engedélyezi, akkor a szürke- és feketepiacok sem tudnak jó megoldást kínálni. Más szóval olyan területeken, ahol a technikai, architekturális adottságok olyanok, hogy az átdolgozásnak, transzformatív felhasználásnak csak jogi akadályai vannak, ott e felhasználások könnyedén megvalósulnak a szürkegazdaság szférájában. Ott azonban, ahogy a transzformatív felhasználás előtt architekturális gátak is emelkednek, ott bizony nem marad más megoldás, mint a jogi akadályok lebontása.

E jogi akadálymentesítés élharcosa évtizedek óta Richard Stallman.

Richard Stallman az amerikai Massachusetts Institute of Technology Artificial Intelligence Laboratóriumában dolgozott 70-es években. (Ez a labor a hacker-kultúra szülőhelye, részletesebben is szólunk róla a 8.4. fejezetben.) A Labor a korai számítástechnikai kutatások egyik legfontosabb intézménye volt, mely nemcsak a technikai területen hozott létre maradandót, de kulturális értelemben is. A laborban dolgozó, játszó, kísérletező fiatalok sajátos szabályokat hoztak létre annak érdekében, hogy a legkevesebb akadály álljon az intézményen belüli innováció sikeressége, hatékonysága útjában. E szabályok között szerepelt a hozzáférés akadálytalanságának biztosítása, a szigorú meritokrácia, ahol csak az elvégzett munka minősége számít, az egymás segítésének, támogatásának parancsa, melyből egy a tapasztalatok és tudások, trükkök, és a szoftverek forráskódjainak megosztására épülő mikrotársadalom fejlődött ki a 70-es évekre.

Ez a hacker-szubkultúra azonban a 80-as évekre elvesztette a lendületét, és az egalitáriánus, megosztásra alapuló szoftveres kultúra szép lassan elkezdte átadni a helyét az akkoriban megizmosodó kommerciális megközelítésnek, a szoftverek értékesítéséből egyre komolyabb pénzt termelni képes vállalatoknak és az általuk diktált szabályoknak. Az erősödő szoftverpiac azt jelentette, hogy egyre komolyabb kereskedelmi értékkel kezdtek a szoftverek forráskódjai bírni, és a különböző piaci szereplők egyre nagyobb jelentőséget tulajdonítottak a szoftverek forráskódjában megtestesülő érték jogi és architekturális védelmének.

A szoftverek forráskódjának architekturális védelme a forráskód eltitkolását és/vagy összezavarását, nehezen olvashatóvá tételét jelenti. A jogi védelem lehetőségét pedig az teremtette meg, hogy az Egyesült Államokban 1980-tól, az Egyesült Királyságban Német- és Franciaországban, Japánban 1985-től a szerzői jogi törvény mondta ki a

számítógépes program szerzői jogi védelmét[27] (Magyarország e tekintetben élenjáró módon már a 80-as évek elején védelmet biztosított a szoftvereknek).

Stallman tehát a nyolcvanas évek közepére azzal szembesült, hogy egyik pillanatról a másikra bezárult az az információs közlegelő, amelyikhez ő addig hozzászokott, és amit alapvető fontosságúnak gondolt a (szoftveres) világ szabadsága szempontjából.

3.2.4.1. Esettanulmány: Hogyan függ össze a szoftver szabad hozzáférhetősége és a személyes szabadság a digitális világban?

Az első fejezetben már olvashattuk, hogy mi volt az a primer élmény, amelyik felbőszítette Stallmant: szeretett volna egy kényelmi funkciót illeszteni egy nyomtatóhoz, de ezt nem tudta megtenni, mert nem volt szabad hozzáférése a nyomtató vezérlőprogramjához. Lehet, hogy sokunk számára ez az élmény még nem lett volna elég ahhoz, hogy egy évtizedeken átnyúló globális mozgalmat indítsunk a szoftverek szabad hozzáférhetőségéért: sem programozók nem vagyunk, sem az aprónak tűnő kényelmetlenség nem indokolna ennyi energiabefektetést. Felmerül tehát a kérdés, hogy akkor mégis miért fontos ez a kérdés a laikusok számára is.

Afelől talán egyikünknek sincs túl sok kétsége, hogy életünk egyre nagyobb, és egyre fontosabb része zajlik olyan felületeken, aminek a működését végeredményben egy számítógépes program vezérli. Ha belünk az autóba, ha elolvassuk ezt a tananyagot, ha mobiltelefonon felhívjuk a szüleinket, ha elküldünk egy e-mailt, ha elmegyünk orvoshoz, ha befizetjük az adót, ha bekapcsoljuk a tv-t, ha pénzt veszünk fel egy bankautomatából, olyan rendszerekre támaszkodunk, amiket program vezérel. Ha úgy tetszik, mindannyian ki vagyunk e rendszereknek szolgáltatva, és e rendszereken keresztül ki vagyunk szolgáltatva az azokat vezérlő programoknak, e programokon keresztül pedig azoknak, akik ezeket a programokat kifejlesztették. Egy zárt, csak a készítője által megismerhető program egyszerre kiszolgáltatott a rejtve maradó hibáknak, a rosszindulatú machinációknak és a kormányzati intervencióknak.

2012 januárjában például egy hackerek által kiszivárogtatott dokumentum kezdett körözni az interneten.[28] Az indiai katonai hírszerzés egy belső feljegyzésének tűnő dokumentumból arra lehetett következtetni, hogy különféle mobiltelefon-gyártó cégek, így a Blackberryt gyártó RIM, a Nokia és az iPhone-t gyártó Apple titkos hozzáférést bizto-

---

[27] Olvass többet a témában:
- The History Of Software Copyright - Digital Law Online Elérhető az interneten: http://digital-law-online.info/lpdi1.0/treatise17.html
- Documents on the history of the legal protection of software - especially software copyright. Elérhető az interneten: http://www.valimaki.com/org/software_copyright.html, utolsó látogatás dátuma: 2012. augusztus 10.

[28] Olvass többet a témában:
- Reuters hír: UPDATE 3-U.S. authorities probe U.S.-China commission email hack. Elérhető az interneten: http://www.reuters.com/article/2012/01/10/usa-india-hacking-idUSL3E8CA35N20120110, utolsó látogatás dátuma: 2012. augusztus 10.
- Slashdot hír: Leaked Memo Says Apple Provides Backdoor To Governments. Elérhető az interneten: http://apple.slashdot.org/story/12/01/08/069204/leaked-memo-says-apple-provides-backdoor-to-governments, utolsó látogatás dátuma: 2012. augusztus 10.
- Hír a cáfolatról, és arról, hogy a bizonyítékok hamisítottak: India Mobile Handset Backdoor Memo Probably a Fake. Elérhető az interneten: http://apple.slashdot.org/story/12/01/12/0131239/india-mobile-handset-backdoor-memo-probably-a-fake, utolsó látogatás dátuma: 2012. augusztus 10.
- Apple, RIM deny claims of data backdoor for Indian government. Elérhető az interneten: http://www.theregister.co.uk/2012/01/09/apple_rim_indian_government_backdoor/, utolsó látogatás dátuma: 2012. augusztus 10.

sítanak az indiai kormánynak az állampolgárok telefonjain tárolt adatokhoz, cserébe azért, hogy bemehetnek az indiai piacra. A RIM és az Apple később cáfolta a hírt. De akár kacsa az információ, akár tényleg belelát(nak) a kormány(ok) az állampolgáraik magánjellegű információiba, a tényleges probléma az, hogy a mobiltelefonokon futó szoftverekhez való szabad hozzáférés nélkül ezt a hírt sem bizonyítani, sem cáfolni nem lehet. Aki akar, hihet a cáfolatnak, vagy (nem kevés joggal) gyanakodhat az állampolgárokat kontrollálni igyekvő kormányokra és az őket saját jól felfogott üzleti érdekeik miatt kiszolgáló nagyvállalatokra (Kínában nem kevés példát lehet találni arra, hogy nyugati cégek a piacszerzés reményében boldogan vesznek részt egy opresszív politikai rezsim kiszolgálásában). Arra azonban senkinek nincs lehetősége, hogy a forráskód megvizsgálásával ellenőrizni tudja a kormányzati hátsó ajtó meglétét, és ha megtalálta, be is tudja csukni azt. Ilyen probléma a szabad szoftverek esetében sokkal kisebb valószínűséggel történik meg, mert a program forráskódja leplezetlenül hozzáférhető és korlátlanul módosítható.

***

A kérdés tehát, amivel Stallman szembesült, a következő: hogyan lehet újrateremteni egy információs közlegelőt, hogyha a korábbi közkincs bezárult, a törvényi szabályozás a kivételek és korlátozások segítségével nem teremti meg a hozzáférés szabadságát, és az illegális szféra sem tud jó megoldást kínálni architekturális okok miatt?

Stallman válasza egyszerű volt. Ha a törvény biztosítja a szellemi alkotásokra vonatkozó kizárólagosságokat a programok szerzőinek is, akkor e szerzőket kell rávenni arra, hogy e jogaikkal úgy éljenek, hogy létrejöjjön a szabad hozzáférés lehetősége.

A törvény ugyanis csak a kizárólagosságot biztosítja a szerzőnek, de nem rendelkezik arról, hogy a szerző hogyan éljen e kizárólagossággal. Vannak – nem is kevesen – olyanok, akik a kizárólagosságról csak bizonyos előnyökért, legtöbbször pénzért vagy a haszon egy részéért cserébe hajlandók lemondani. De olyanok is vannak szép számmal, akik nem kérnek semmit azért, hogy lehetővé teszik másoknak is a szabad felhasználást. Ahogy egy felhasználási szerződésben jogosult és felhasználó megállapodhat az kizárólagosság gyakorlásáért cserébe járó ellenértékről, úgy egy ugyanilyen szerződés keretében a jogosult közkincsbe is adhatja a művét. Elég csak annyit mondania, hogy ingyenesen korlátlan, egész világra szóló engedélyt ad bizonyos felhasználásokra.

A közkincsnek ezt a formáját szerződéses vagy szintetikus közkincsnek (contractual/synthetic public domain) is nevezik, mert magánjogi szerződésekkel hozza létre a közkincsben élvezett szabadságokat, és teremti meg a közkincshez szabadságfokában nagyon hasonlító teret.

A megengedő, a szerzőnek törvényileg biztosított kizárólagosságokról tudatosan lemondó szerződések Stallman előtt is léteztek, ám Stallman volt az első, aki felismerte, hogy e szerződések standardizációja kulcsfontosságú ahhoz, hogy az általuk teremtett közkincs ne legyen végtelenségig elaprózódott, fragmentált. Az általa megteremtett GNU General Public Licence egy olyan, jogi értelemben globálisan érvényes felhasználási szerződés, melynek használatával minden jogosult és minden potenciális felhasználó ugyanazokkal az átlátható feltételekkel tud számolni.

A standardizáció másik fontos eredménye az, hogy a szabványos szerződésnek köszönhetően könnyebben állhat össze a jogosultak a művek és a felhasználók kritikus tömege, az a tömeg, az a közkincs-méret, amelyik képes a felhasználás pozitív visszacsatolási spirálján keresztül a gyarapodásra, bővülésre.

A GNU Public Licence és az erre épülő egyéb megoldások részletes bemutatása a következő fejezet témája. Összefoglalásul itt most elég legyen annyi, hogy a szabad hozzáférést lehetővé tevő közkincs nemcsak törvényi eszközökkel, és nemcsak illegálisan biztosítható, de magánjogi szerződéseken keresztül is. Ha elegen vagyunk olyanok, akik felismerjük, hogy az ily módon létrehozott közkincsnek van akkora értéke a számunkra, hogy érdemes legyen azt saját munkánk közkincsbe adásával bővíteni, akkor ráadásul e kontraktuális közkincs bővülni is képes.

Vegyük észre, hogy a közkincsnek ez a formája nem a kizárólagosságot biztosító törvényi védelem rovására létezik. Épp ellenkezőleg. Létrejöttét épp e jogi keretek által biztosított erős jogok tették lehetővé, hisz csak ezeket élvezve lehet azokat a közkincs létrehozására felhasználni.

3.3. Feladatok

- Keress példát olyan művekre, amelyek közkincsben vannak külföldön, de még védett alkotások itthon! Vajon mitől függ, hogy ilyen művek egyáltalán létezhetnek?
- Gondold végig, hogy hányféle kizárólagosság létezhet egy művön, mondjuk Lewis Carroll Alice Csodaországban című munkáján. Nézz utána: közkincsben van-e az eredeti mű? Közkincsben van-e a magyar fordítása? Közkincsben vannak-e az illusztrációk? Közkincsben van-e a műből forgatott film?
- Szerinted minek számít, ha egy interneten talált képet beillesztesz egy saját blogbejegyzésbe? Ez vajon a szürkegazdaság része vagy szabad felhasználás lehet, esetleg valami más?
- Nézz utána, hogyan definiálják a jogászok „a szabad felhasználás rendeltetésével össze nem férő” célokat!
- Gondold végig, hogy a kontraktuális közkincs esetében milyen felhasználási feltételeket lehetne, lenne érdemes szabni, ha az a célunk, hogy az így létrehozott közkincset senki ne sajátíthassa ki!

3.4. Kulcsfogalmak

- felhasználó
- információs szürkegazdaság
- jogosult
- kivételek és korlátozások
- közkincs
- közlegelők bekerítése
- közérdek
- nonprofit felhasználás
- public domain
- remix-kultúra

- standardizáció
- szabad felhasználás
- szellemi alkotás
- szintetikus közkincs
- transzformatív felhasználás
- védelem
- védelmi idő

3.5. További irodalom

- Benkler, Y. (2000). An unhurried view of private ordering in information transactions. *Vanderbilt Law Review*, *53*(6), 2063-2080.
- Benkler, Y. (2003). Through the looking glass: Alice and the constitutional foundations of the public domain.(Conference on the Public Domain). *Law and Contemporary Problems*, 173(52).
- Benkler, Y. (2006). *The wealth of networks: how social production transforms markets and freedom*. New Haven: Yale University Press.
- Benkler, Y. (2010). The Idea of Access to Knowledge and the Information Commons: Long-Term Trends and Basic Elements. In G. Krikorian & A. Kapczynski (Eds.), *Access to knowledge in the age of intellectual property*. Brooklyn, NY: Zone Books.
- Edward C. Hettinger, Justifying Intellectual Property, Phil. & Pub. Aff. (1989) Lawrence C. Becker, Deserving to Own Intellectual Property, 68 Chi.-Kent. L. Rev. 609 (1993)
- Ghosh, R. A. (2005). *CODE: collaborative ownership and the digital economy* (p. x, 345 p). Cambridge, Mass: MIT Press.
- James Boyle, Shamans, Software, and Spleens: Law and the Construction of the Information Society (1996)
- Justin Hughes, The Philosophy of Intellectual Property, 77 Georgetown L. J. 287 (1988)
- Krikorian, G., & Kapczynski, A. (Eds.) (2010). *Access to knowledge*. New York: Zone Books.
- Lessig, L. (1999). *Code and other laws of cyberspace* (p. xii, 297 p). New York: Basic Books.
- Lessig, L. (2001). *The Future of ideas: the fate of the commons in a connected world* (p. xxiii, 352 p). New York: Random House.
- Lessig, L. (2004). *Free culture: how big media uses technology and the law to lock down culture and control creativity* (p. xvi, 345 p). New York: Penguin Press.
- Lessig, L. (2005). *Szabad kultúra*. Budapest: Kiskapu.
- McLeod, K. (2007). *Freedom of expression®: resistance and repression in the age of intellectual property* (1st Univer.). Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Seana Shiffrin, Lockean Arguments for Private Intellectual Property in New Essays in the Legal and Political Theory of Property (Stephen Munzer, ed.) (2001).
- Tom Palmer, Are Patents and Copyrights Morally Justified? The Philosophy of Property Rights and Ideal Objects, 13 Harv. J. L. & Pub. Policy. 817 (1990).
- William W. Fisher III, Reconstructing the Fair Use Doctrine, 101 Harv. L Rev. 1659 (1988).

4. A szintetikus közkincs és formái: GNU GPL, Creative Commons

4.1. E fejezet céljai

A fejezet feldolgozásával megismerkedhetsz:

- a kontraktuális módon létrehozott szintetikus közkincs működésével,
- a kontraktuális közkincs történetével,
- a szoftveres közkincs-megoldásokkal, így a GNU GPL-licenccel,
- a szoftveres világon túli licencekkel, így a Creative Commons licencekkel,
- a módszerrel, ahogy alkotóként e licenceket használhatod,
- a feltételekkel, melyek mentén mint felhasználó ilyen licencű műveket felhasználhatsz.

4.2. A szintetikus/kontraktuális közkincs

Mint az az előző fejezetből kiderült, az egyik legfontosabb, szabad hozzáférést biztosító licenc Richard Stallman találmánya, aki az általa írt programok felhasználóinak kívánt bizonyos szabadságokat megteremteni. Stallman szerint egy programok által vezérelt világban az egyén csak akkor lehet igazán szabad, ha szabad a világát vezérlő szoftveres infrastruktúra is. De mit jelent a szabadság a szoftverek szintjén? A GNU General Public Licence a következő szabadságokat definiálja a programok kapcsán:

- **a szoftverek legyenek bármilyen célra felhasználhatók**, azaz ne legyen megtiltva a felhasználónak, hogy milyen eszközön, milyen célból kívánja a programot futtatni.
- **legyen lehetőség a szoftver működésének szabad tanulmányozására és módosítására**, azaz legyen szabadon hozzáférhető a forráskód, ne legyenek a megismerése és a módosítása előtt se jogi, se architekturális akadályok
- **a szoftverek legyenek szabadon terjeszthetők, továbbadhatók**, azaz ne legyenek az eredeti program továbbadása előtt architekturális, jogi vagy gazdasági akadályok. Ahhoz, hogy segíteni tudj a szomszédodnak, embertársadnak, szükség van arra, hogy oda tudd neki adni a programot.
- **legyen lehetőség a szoftver továbbfejlesztésére és a fejlesztés közreadására**, azaz ne csak az eredeti szoftvert tudd tovább adni, de az általad továbbfejlesztett verziót is.

Ezek a feltételek definiálják a szabad szoftvert. Vegyük észre, hogy míg a törvényi közkincs estében ezek a szabadságok a védelem hiányából fakadnak, addig a szabad szoftveres környezetben azért létezhetnek, mert a jogosult így rendelkezett. Ez azt is jelenti, hogy e szabadságok bizonyos feltételek esetén visszavonhatók, illetve különböző feltételek teljesítéséhez köthetők. Ez jelentős különbség ahhoz képest, hogy a public domainből táplálkozó szabadságok semmilyen feltételhez nem kötöttek.

A szabad hozzáférés paradigmájában sokféle elképzelés kering a szabadság igazi arcáról. Vannak olyan, akik szerint a szintetikus közkincsnek és a törvényi közkincsnek ugyanazokkal a szabadságokkal kell bírnia, és így a szintetikus közkincset kifeszítő licenceknek pontosan ugyanannyi megkötést szabad tartalmazniuk, amennyivel a közkincs felhasználása során találkozik az ember, azaz semennyit. Ha valaki át akarja alakítani a közkincsbe tartozó műveket, és az eredményeit ki akarja magának sajátítani? Ám legyen! Valaki árusítani akarja a közkincsbe tartozó javakat? Tegye! Ráadásul, mivel a közkincsben úgyis minden ott marad eredeti formájában, így nem sérül a hozzáférés szabadsága, de nem sérül az ebből innováló egyén szabadsága sem.

Mások azt gondolják, hogy a szintetikus közkincs csak non-profit célokra legyen felhasználható. Ebben a megközelítésben az „Ingyen kaptátok, ingyen is adjátok." (Máté 10.8) evangéliumi parancsolata köszön vissza: ha valamihez mások jóindulata nyomán jutottál hozzá, akkor ne gazdagodjál a továbbadásával. Más kultúrákban ezt a megközelítést a Marcell Mauss antropológus által leírt ajándékgazdaságok képviselik.[29] (Az ajándékgazdaságokról lásd a 7.3.2.4. alfejezetet.) Ezen ajándékgazdaságokban a haszonszerzést célzó piaci tevékenység élesen elválik az ajándékok, szívességek és kölcsönösségek rendszerére épülő társas kapcsolatok szférájától.

Megint mások azt vallják, hogy a közkincs jelenti ugyan az ingyenes fogyasztás lehetőségét (azaz a hozzáférés előtt álló piaci korlátok lebontását), de nem tartozik ide a transzformatív felhasználások lehetősége.

Stallman, mint látható, ilyen szempontból a radikális szabadságpártiak közé tartozik, aki mindenféle feltételt le kívánt bontani a felhasználások elől: a GNU GPL megengedi a transzformatív, és a kereskedelmi célú felhasználásokat is. A Stallman-i vízió közömbös arra nézvést, hogy valaki kereskedelmi céllal jár-e el, mindaddig, amíg a fenti szabadságokat megőrzi és hajlandó továbbörökíteni. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ne lett volna Stallmannak egy nagyon fontos kikötése a GNU GPL szabadságát élvező felhasználókkal szemben. Ez a kikötés pedig az volt, hogy e szabadságokat a transzformatív felhasználóknak tovább kell örökíteniük.

Stallman egyik legfontosabb innovációja az általa alkotott GNU GPL kapcsán az volt, hogy a szabadságot biztosító engedményeket kötelezően alkalmazandóvá tette minden további felhasználó számára. A GPL-licenc azt mondja, hogy csak akkor élvezheted a neked biztosított szabadságokat, ha a segítségükkel elért eredményeidet magad is hasonló szabadságokkal felvértezve teszed közzé az utánad következők számára. A GPL parancsa azt mondja, hogy ha a közkincsből merítesz, akkor a közkincset kell evvel gyarapítanod. Ez a virális terjesztés az úgynevezett copyleft paradigma egyik legfontosabb ismérve.

Vannak, akik szerint épp ez a feltétel az, amelyik a leginkább megkülönbözteti a szabad szoftveres világ szintetikus közkincsét a törvényi közkincstől. Míg ez utóbbiból

[29] Olvass többet a témában:
- Mauss, Marcel (2000) Tanulmány az ajándékról. Az ajándékcsere formája és értelme az archaikus társadalmakban. in: Szociológia és antropológia. Osiris Kiadó Budapest
- Godelier, M. (1999). *The enigma of the gift* . University of Chicago Press .
- Hyde, L. (1983). *The Gift: Creativity and the Artist in the Modern World*. New York: Random House.

dolgozva elképzelhető a transzformatív felhasználás eredményeképpen létrejött alkotás „kisajátítása” (lásd a közkincsbe tartozó művek adaptációit, pl. a Disney Hófehérke rajzfilmjét, melyek természetesen védelmet élveznek), addig a copyleft ezt a fajta kisajátítást nem tűri el. Mivel a védelemmel kisajátított alkotások is bekerülnek végül a közkincsbe, ha lejárt a védelmi idejük, ezért pontosabb talán azt mondani, hogy a GNU GPL a közkincs azonnali gyarapítását célozza, szemben a törvényi közkincs használatából következő, időben később bekövetkező gyarapodással.

4.2.1. Esettanulmány: a Stallman-i vízió

A GNU kiáltványban Stallman a következőképpen fogalmazta meg a szabad szoftver kialakítása mögött álló okokat és célokat:

„Sok programozó nem örül rendszerprogramok elüzletiesedésének. Ez lehetővé teszi, hogy több pénzt keressenek, de azt is megkívánja, hogy a más programozókat riválisnak és ne kollégának tekintsenek. A programozók közötti alapvető baráti ténykedés a programok megosztása; a jelenlegi piaci szerződések általában megtiltják a programozóknak, hogy másokat barátnak tekintsenek. Aki szoftvert vesz, választania kell a barátság és törvény betartása között. Természetesen sokan döntenek úgy, hogy a barátság fontosabb. De azok, akik hisznek a törvényben, kellemetlen helyzetbe kerülnek, bármit is választanak. Cinikussá válnak, és azt gondolják, hogy a programozás csupán a pénzkeresés egyik módja.

Ha inkább a GNU-n dolgozunk, mintsem szabadalmaztatott programokon, barátságosak lehetünk és a törvényt is tiszteletben tartjuk. Továbbá a GNU példaként szolgál és inspirál; ez egy zászló, amely arra ösztökél, hogy újra egyesülhessünk és megosztozzunk. A harmónia érzését adja ez meg, ami nem elérhető, ha nem szabad szoftvert használunk. A programozók fele, akikkel beszéltem erről, azt mondta, hogy ez a boldogság fontos és pénzzel nem helyettesíthető. [...] Ha a GNU elkészül, mindenki úgy kaphat majd jó rendszerszoftvert, mint levegőt. Ez sokkal többet jelent annál, mint hogy mindenki megspórolja egy Unix licenc árát. [...] A rendszer teljes forráskódja elérhető lesz mindenki számára. Ennek eredményeképpen, ha a felhasználónak változtatásokra van szüksége, azokat mindig szabadon megteheti saját maga, vagy megfizethet más ráérő programozót vagy céget, hogy tegyék meg azokat neki. A felhasználók nem lesznek kitéve egy programozó vagy cég kényének-kedvének, amely a forrásokat birtokolja, és monopolhelyzetben van a változtatásokat illetően. Az iskolák sokkal inkább nevelő környezetet biztosítanak majd, arra bátorítva a tanulókat, hogy tanulmányozzák, és FEJLESSZÉK a rendszer kódját. [...] Végezetül az, hogy ki birtokolja a rendszerszoftvert, és ki mire van, illetve nincs feljogosítva, elfelejthető.”[30]

A Stallman-i vízió azonban csak egy a sokféle lehetséges elképzelés közül. A GNU GPL egyfelől megnyugtató megoldás azon alkotók számára, akik szívesen tesznek a közösség javára, nagylelkűek az általuk létrehozott tudás hozzáférhetővé tétele szempontjából, de azt rossz szemmel néznék, ha egy ismeretlen harmadik fél egyik pillanatról a másikra kisajátíthatná e közösen felépített tudást magának. Számukra a GPL használata a garancia arra, hogy ha valaki ebből a közkincsből dolgozik, akkor az eredményeik is e közkincsbe térnek vissza. (Lásd ezzel kapcsolatban a 7.3.2.9. fejezetben olvasható interjút Linus Torvalds-sal, a Linux atyjával.)

Ez a szigorú szabadság-elvárás azonban nem minden szoftvergyártó egyén vagy szervezet számára praktikus. Mindig lesznek olyan programrészletek (könyvtáraknak

[30] Forrás: GNU Kiáltvány. Elérhető az interneten (utolsó látogatás dátuma: 2012. augusztus 10.): http://www.gnu.hu/gnu-kialtvany.html

hívják a programozók), amik nem lesznek e közkincs részei, és az is elképzelhető, hogy nem is lesz közkincsbe tartozó alternatívájuk. A GNU GPL pedig nem engedi a GPL-közkincs, és a nem szabad (nem GPL alatt elérhető, nem szabad forráskódú stb.) szoftverek összekeverését: Stallman üzenete az, hogy ha olyan elemeket szeretnél a közkincsből származó elemekkel összekeverni, amelyeket aztán nem tudsz a közkincsbe tenni, akkor inkább egyáltalán ne használj közkincset.

Ennek a problémának a kezelésére alkotta meg a Free Software Foundation a GNU Lesser General Public License-t, azaz a GNU LGPL-t, ami bizonyos feltételek teljesülése esetén megengedi egy szabad szoftvernek, hogy olyan könyvtárakat is felhasználjon, amelyek nem minősülnek szabad szoftvernek.

Más, megengedő licencek, a törvényi közkincshez hasonlóan lehetővé teszik a szabad szoftver felhasználását nem szabad programokban is. Megint más szoftverlicencek egyáltalán nem engedik a fenti szabadságokat, de használatukkal a felhasználó betekintést nyerhet a forráskódba (még ha nem is módosíthatja vagy terjesztheti azt szabadon).

4.3. Milyen licencek léteznek?

A különböző open-source licenceket többek között az Open Source Initiative tartja nyilván.[31] A listán több mint hatvan licenc található, ezek közül sok csak árnyalatokban tér el egymástól. A különböző licencek azonban viszonylag jól csoportosíthatók aszerint, hogy milyen kikötéseket tartalmaznak, és milyen szabadságokat engednek meg a legfontosabb kérdésekben.

A licencválasztáskor a közel hasonló licencek közül érdemes azt választani, amelyiknek több felhasználója van, hiszen ezzel egyben a potenciális együttműködők számát is befolyásolni tudjuk: több licencfelhasználó nagyobb közösséget, nagyobb közkincset, több potenciális felhasználót és továbbfejlesztőt, nagyobb közönséget is jelent egyben.

4.3.1. Megengedő vagy copyleft licencek?

Mint az az előbbiekből már kiderülhetett, minden open-source licenc megengedi a forráskód módosítását és a módosítás terjesztését, abban azonban különbözhetnek, hogy e szabadságokat milyen feltételek teljesítése esetén engedik meg a felhasználóknak.

A megengedő licencek kevesebb megkötést tartalmaznak, míg a copyleft licencek komolyabb feltételeket, nevesül a kötelező szabadságot szabják feltételül, és ez bizony elriaszthat bizonyos felhasználókat a copyleft licence alatt közzétett kód felhasználásától.

A megengedő licencek egyik legfontosabb tulajdonsága, hogy az így licencelt kód felhasználásával készült programokra nem vonatkoznak az eredeti kód felhasználási feltételei, és a módosított kód bármilyen licenc alatt közzétehető. A bármilyen licenc azt is jelenti, hogy a módosított kód akár zárttá is tehető, ha a fejlesztője úgy akarja.

Vannak, akik szerint a megengedő licencek szabadabbak a copyleft licenceknél, mivel kevesebb megkötést tartalmaznak. Mások szerint épp a copyleft licencek a szabadabbak, mert több szabadságot eredményeznek hosszabb távon. Ezek a viták azonban meglehetősen filozofikusak, míg a licencelési döntések meghozatalakor a filozófiai elkötelezettség csupán egy a számtalan lehetséges szempont közül. Mindig lesznek olyanok, akik számára a licencválasztás mindenekelőtt politikai kérdés, állásfoglalás lesz, ahogy lesznek mindig olyanok is, akik e filozófiai kérdéseket nem tudják/akarják elválasztani a praktikus/üzleti megfontolásoktól.

[31] A lista elérhető a http://opensource.org/licenses/category címen.

4.3.2. Gyenge és erős copyleft

A copyleft licencek között is nem kevés különbség van aszerint, hogy azok erős vagy gyenge megkötéseket tartalmaznak-e. Az erős copyleft licencek azt írják elő, hogy ha egy szoftver erős copyleft licenc alatt közzétett programrészleteket tartalmaz, akkor az így létrejött kód *egészét* erős copyleft licenc alatt kell elérhetővé tenni.

Ezzel szemben egy gyenge copyleft licenc megengedi, hogy a többféle kódból álló program egyes részei különböző licencek alatt legyenek elérhetők. Más szóval, ha ilyen licencet használsz a saját kódod közzétételéhez, akkor nemcsak te használhatsz fel más licenc alatt elérhető kódokat, de mások számára is könnyebb lesz az így licencelt kódrészletet olyan projektekben felhasználni, melyek szintén használnak zárt szoftveres részeket.

Ha gyenge copyleft licenc használata mellett döntesz, el kell döntened, hogy milyen szinten kívánod a különböző kódrészleteket megkülönböztetni egymástól. A gyakorlatban három különböző szinten képzelhető el a licencelés:

- **Modul szintű licencelés**: modulnak hívjuk egy program funkcionális egységét. Dönthetsz úgy, hogy a program különböző moduljait egyenként licenceled ilyen vagy olyan licenccel.
- **File-szintű licencelés**: dönthetsz úgy, hogy a licenceket a fájlok szintjén alkalmazod, és az ugyanazon file-ba kerülő kód- és adatrészleteket látod el egy adott licenccel.
- **Library vagy könyvtár szintű licencelés**: és végül dönthetsz úgy, hogy egy adott programkönyvtárt látsz el valamilyen licenccel.

4.3.3. Joghatóság

A licencek magánjogi szerződések, ráadásul olyanok, hogy könnyen előfordulhat, hogy a jogosult és a felhasználó a világ két különböző pontján él, és két, egymástól jelentősen különböző jogrend vonatkozik rájuk. Mivel a licencek erejét épp a jogi kikényszeríthetőségük adja, így fontos, hogy az adott licenc Magyarországon érvényes legyen, illetve az általad licencelt kód más országokban is felhasználható legyen a licenc feltételei mentén. Bár kevés open-source per jut el abba a szakaszba, hogy egy bírói döntés tesz igazságot a peres felek között, fontos, hogy a licenc az adott ország jogrendjében alkalmas legyen a visszaélések megakadályozására.

A licenceket gondozó szervezetek általában komoly gondot fordítanak arra, hogy a licencek a lehető legtöbb ország jogrendjében érvényesek legyenek, mégis a licencet megsértőkkel szemben legtöbbször nem a peres eljárás a legcélravezetőbb. Gyakran egy egyszerű kérés elég ahhoz, hogy a licenc feltételeit megsértő felhasználó korrigálja az általa elkövetett hibát, és a jogsértés nyilvánosságra hozatala, a jogsértő nyilvános megszégyenítése a maradék esetekben is elég fenyegetést jelenthet ahhoz, hogy a jogsértésen kapott felhasználó felhagyjon a jogsértő tevékenységgel. Az a néhány nagy port felvert eset, amikor amerikai nagyvállalatok sértették meg a GPL feltételeit, rendre peren kívüli megegyezéssel zárult. Így peren kívül fizetett a Cisco a Free Software Foundationnek, és a Verizon is korrigálta a GPL-licencfeltételek megsértésének következményeit.

Ami a joghatóságot illeti, vannak olyan licencek, amik egyértelműen rögzítenek egy joghatóságot, azaz annak az országnak a bíróságán lehet csak pert indítani, ami a licencben szerepel. Más licencek nyitva hagyják ezt a kérdést, és így a felperes választ

joghatóságot (bár ezt az alperes valószínűleg vagy figyelmen kívül fogja hagyni, vagy vitatni fogja). Megint más licencek a joghatóságot a jogosult választásává teszik, vagy automatikusan a jogosult joghatóságát rögzítik. Ez a kérdés nyilván azért fontos, mert nem mindegy, hogy egy magyarországi jogosult, ha jogsértést tapasztalt, egy magyar bíróságon keresheti-e az igazát, vagy amerikai ügyvédet kell fogadnia.

4.3.4. Szabadalmak

Nem csak a szerzői jog védhet egy programot, egyes országokban a szoftver szabadalommal is védhető, vagy szabadalommal védett eljárásoknak lehet szoftveres megfelelője. Emiatt aztán, ha az ember olyan programhoz választ open-source licencet, amit egyben szabadalom is véd, akkor el kell döntenie, hogy a kétféle védelem hogyan viszonyuljon egymáshoz. A legtöbb open-source licenc implicit módon a szabadalom használatához is engedélyt biztosít, más licencek ezt explicit módon is megteszik. Más szóval, ha egy licenc használatával engedélyt biztosítottunk egy kód felhasználásához, akkor az arra vonatkozó esetleges szabadalommal nem tudjuk megakadályozni/ fizetőssé tenni a kód használatát. Ez azért is fontos, mert ha például egy szabadalom köré szeretnél üzleti modellt építeni, akkor nem biztos, hogy a szabadalmat megvalósító kódot open-source licenc alatt érdemes közzétenni.

Néhány licenc tartalmaz egy szabadalmakra vonatkozó megtorló klauzulát (*patent retaliation clause*), ami arra szolgál, hogy az open-source kódot használó cégek ne tudjanak a saját szabadalmaikkal visszaélni. Az ilyen klauzula szerint, ha az open-source kódot használó cég szabadalom megsértéséért beperelné a kód fejlesztőjét, akkor a cég elveszti a kód felhasználásának jogát. Ez a módszer arra szolgál, hogy minimálisra csökkenjen annak az esélye, hogy a szerzői jogilag szabaddá tett szoftvert mások esetleg szabadalommal próbálják kisajátítani.

4.3.5. A név kiemelt feltüntetésének joga

Minden open-source licenc kötelezővé teszi a szerző, a jogosult nevének feltüntetését. Egyes országokban, így Magyarországon erről a jogról nem is lehet lemondani. A szerző(k) nevének feltüntetése jellemzően a forráskódban történik, de némely licenc tovább megy ennél, és előírja a szerző nevének feltüntetését más helyeken és alkalmakkal is. Ilyen előírás lehet például a szerző nevének megjelenítése a program futtatásakor.

4.3.6. A privát felhasználás kiskapuja

A legtöbb open-source licenc feltételei csak akkor lépnek életbe, ha a szoftver (és a módosításai) terjesztésre kerülnek. Ha a felhasználó nem kívánja terjeszteni a programot, akkor jellemzően azt csinál az open-source programmal, amit csak akar. A legtöbb open-source licenc úgy definiálja a terjesztés fogalmát, hogy abba a házon (cégen) belüli felhasználás, vagy a program segítségével nyújtott online szolgáltatás nem számít bele.

Az open-source közösségen belül vannak olyanok, akik azt gondolták, hogy ez egy olyan kiskapu, amit érdemes bezárni. Azzal érvelnek, hogy mindenkinek, aki hasznot húz a szoftverből, vissza kell adnia a közösségnek, még akkor is, ha szigorúan véve nem terjeszti a programot. Épp ezért vannak olyan licencek, melyek a szoftver forráskódjának szabaddá tételét nemcsak a szoftver terjesztésének esetére írják elő, de házon belüli használat vagy online szolgáltatások nyújtása esetére is kötelezővé teszik. Ezek a licencek különösen alkalmasak olyan kód licencelésére, melyet leginkább házon belüli fejlesztésekben vagy online nyújtott szolgáltatásként használnak a jövőben.

4.3.7. A promóció tiltása

Vannak olyan licencek, melyek olyan kikötést tartalmaznak, mely megtiltja a szerzők, alkotók nevének, személyének promóciós célokra történő felhasználását.

4.3.8. Példák

Ha olyan projekted van, amit szabványossá kívánsz tenni egy területen (például van egy szoftveres megoldásod, és szeretnéd, ha a területen mindenki használná), érdemes gyenge copyleft vagy megengedő licencet választanod, hogy az erős copyleft licencet nem használó cégek is a te adataid használata mellett tudjanak dönteni.

Hasonló módon, ha a program írása során létrejött egy olyan megoldás, amiről azt gondolod, hogy elég kicsiszolt és robusztus ahhoz, hogy az mások számára is haszonnal forgatható, akkor érdemes az ilyen részleteket megengedőbb licenc alá tenni, hogy a terjedése előtt ne legyen akadály.

Az a programozó, aki szeretné a saját képességeit, ügyességét „reklámozni”, lehet, hogy jól teszi, ha olyan licencet választ, ami a név kiemelt feltüntetését írja elő, mert így a program minden futtatásakor láthatóvá válik a neve. Ilyen licenc például a Common Public Attribution License v1, ami kötelezővé teszi egy URL, egy grafikai elem és egy név megjelenítését a program minden futtatása alkalmával. Persze ha a nagyközönség számára érdektelen vagy értelmezhetetlen a hozzájárulása, ez az eszköz a visszájára is fordulhat.

Ha olyan intézmény nevében licencelsz kódot, mely szeret vigyázni a renoméjára (pl. egy egyetem nevében teszel közzé szoftvert), okos döntés lehet olyan licencet választani, ami kizárja, hogy az egyetem által licencelt kódra épülő programok promóciója során bárki felhasználhassa az intézmény nevét.

4.4. Összefoglalás

Látható, hogy nagyon sokféle szempont válhat lényegessé egy open-source szoftveres projektben. Azt is látni kell, hogy nincs egyetlen olyan licenc, mely a fenti szempontok mindegyikét ötvözni lenne képes, így előfordulhat, hogy egyik vagy másik szempont kapcsán kompromisszumot kell kötnünk. Az is látszik, hogy egyáltalán nem egyszerű kiválasztani a megfelelő licencet, hisz ezzel olyan, a jövőre vonatkozó döntéseket kell meghoznunk, melyeket nem tudunk a maguk teljességében átlátni és beárazni. Ez azonban ne riasszon el minket attól, hogy open-source licenceket használjunk, hiszen minden bizonnyal nem az egész életművünket akarjuk egy mozdulattal egyik vagy másik open-source licenc alatt szabaddá tenni, csupán egy adott funkcióra alkalmas, valószínűleg nyugodt szívvel szabadon ereszthető kódrészlet kapcsán merülnek fel ezek a kérdések.

Persze mások is szembesültek az open-source licencek őrjítő változatosságával, és az ezzel kapcsolatos döntések bonyolultságával. Született erre is megoldás, mégpedig a WTFPL public licence formájában, ami a minimális terjedelemben biztosítja a lehető legnagyobb szabadságot a potenciális felhasználóknak. A Licenc ugyanis egyetlen pontból áll, ami azt tartalmazza: „Azt csinálsz, amit csak akarsz, b… meg.”.

DO WHAT THE FUCK YOU WANT TO PUBLIC LICENSE
Version 2, December 2004

Copyright (C) 2004 Sam Hocevar <sam@hocevar.net>

Everyone is permitted to copy and distribute verbatim or modified copies of this license document, and changing it is allowed as long as the name is changed.

DO WHAT THE FUCK YOU WANT TO PUBLIC LICENSE
TERMS AND CONDITIONS FOR COPYING, DISTRIBUTION AND MODIFICATION

0. You just DO WHAT THE FUCK YOU WANT TO.

De vajon van-e olyan alkalmazás, ami segít dönteni a sokféle lehetőség között? Van. A http://blog.marycamacho.com/ összeállított egy folyamatábrát, ami egyfajta szempont-rendszer szerint segít kiválasztani a megfelelő open-source licencet.

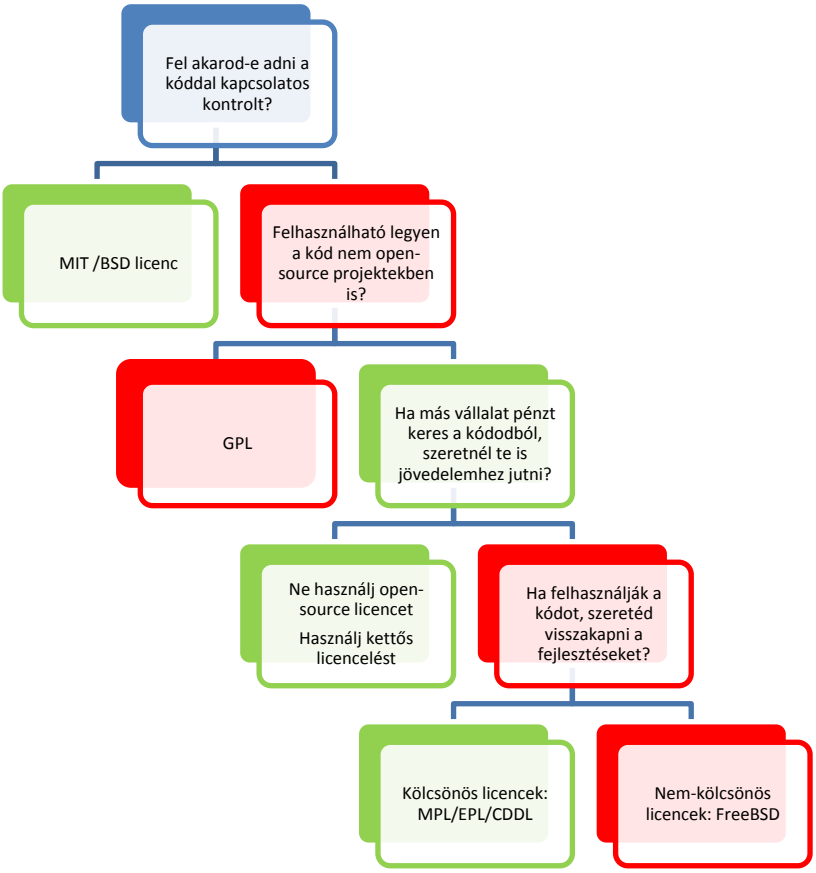

4.1. ábra: Licencválasztást segítő folyamatábra. Zöld doboz, ha a korábban feltett kérdésre igen, piros, ha nem volt a válaszod

Hasonló szolgáltatást nyújtanak a következő források:

- http://www.opendawn.com/choose/#start
- http://three.org/openart/license_chooser/
- http://producingoss.com/en/index.html
- http://pgl.yoyo.org/lqr/
- http://www.opensource.org/licenses/category

Az egyes licencek tartalmát, részletes leírását pedig Dr Dudás Ágnes: Művészet és copyright a digitális korszakban címet viselő tananyagának megfelelő fejezete tartalmazza.

4.5. A Creative Commons licencek

Az open-source logika előnyei hamar nyilvánvalóvá váltak. A Linux operációs rendszer példátlan sikere, az Apache webszerver program piaci részesedése, a különböző, kevésbé híres open-source programok körül kialakult stabil fejlesztői és felhasználói bázis arra engedett következtetni, hogy az open-source logika sikerrel képes felvenni a versenyt a zárt logikára épülő, kereskedelmi megközelítést alkalmazó, a fejlesztést, termelést, disztribúciót egy kézben tartani akaró megközelítésekkel szemben. A kézzel fogható siker tehát az egyik olyan szempont volt, ami alapvetően hozzájárult e logika beszivárgásához más területekre.

Egy másik fontos szempont a problémák hasonlósága volt. Nem csak a szoftveres világban okozott ugyanis gondot az, hogy a jogi vagy architekturális eszközökkel biztosított kizárólagosság az új alkotások létrehozásának akadályává vált, illetve az így kialakult monopólium komoly problémákat okozott. A tágan értelmezett kulturális terület is azzal a problémával kellett szembesüljön, hogy ugyan számos különböző útja van a szabad hozzáférésnek, ezek összességében mégsem oldják meg a felmerülő problémákat, és így érdemes elgondolkodni egyfajta open-source szoftveres világhoz hasonló szintetikus közkincs létrehozásán is.

Harmadrészt az is nyilvánvalóvá vált, hogy az internet és a web2 világában zajló mindennapos felhasználói gyakorlatok olyan szürke zónát hoznak létre, mely az e kérdésekre igen kényes amerikai jogi kultúrában hosszú távon egészen egyszerűen fenntarthatatlan. Mert ugyan könnyen lehet egy fényképet, egy blogbejegyzést, egy zeneszámot reblogolni, kopi-pésztelni, átemelni egy saját blogposztba, de attól, hogy ennek technikailag nincs akadálya, még nem válik e gyakorlat legálissá. Mivel az érvényben lévő szerzői jogi szabályozás „kérj engedélyt a felhasználás előtt” logikája elképesztő tranzakciós költségeket ró egy, a mások kulturális javait a sajátjainkkal keverő és recikláló internetes logika mentén működő gyakorlatra, ezért szükségessé vált egy olyan jogi konstrukció kidolgozása, ahol az engedélyt minimális költséggel meg lehet adni, illetve minimális költséggel jár a felhasználó oldalán a felhasználás szabadságát biztosító alkotások azonosítása, megtalálása.

A Creative Commons licencek az open-source logikát viszik át a kulturális termelés területeire, a szövegekre, fényképekre, zenékre, filmekre. Segítségükkel egy alkotó, szerző, szerzői jogi jogosult úgy teheti közzé az alkotását, hogy egyben azt is elmondja, mik azok a felhasználások, amik esetén nincs szükség előzetes engedélykérésre.

4.2. ábra: CC bemutató videó. Kattints a képre! (Itt magyar felirattal is megnézheted: http://dotsub.com/view/fbdc3bd1-d1c2-4b63-be02-4fcb66aac443)

A Creative Commons licencek megalkotói igyekeztek tanulni a szoftveres világban felmerült licencelési problémákból, így az licencek indokolatlan burjánzásából, a licenc-inkompatibilitásból, a megengedőbb és szigorúbb copyleft licencek közötti éles szeparációból, a licencválasztás nehézségeiből, a laikusok számára nehezen érthető jogi nyelv okozta problémákból. A CC licencek megalkotói azt a célt tűzték tehát ki maguk elé, hogy egy olyan licenccsaládot alkossanak, mely:

- a világ lehető legtöbb országában érvényes,
- laikusok számára is érthető nyelven van megfogalmazva,
- gépi eszközökkel is értelmezhető,
- képes a különböző igényekre reagálva különböző, de egymással továbbra is kompatibilis licencverziókat felkínálni,
- a különböző verziók közötti választást képes egyszerű eszközökkel támogatni.

E célok eredményeképpen egy modulárisan építkező licenccsalád jött létre, mely 3 különböző szinten nyitja meg a testre szabás lehetőségét:

- **A kereskedelmi felhasználások tiltása/engedélyezése (NC- Non commercial, nem kereskedelmi célú felhasználás):** Az alkotónak lehetősége van megengedni vagy megtiltani a mű ingyenes kereskedelmi felhasználását. Vannak olyan alkotók, akik nem bánják, ha a művük for-profit projektekben is felhasználásra kerül, mert mondjuk ingyenes promóciós lehetőséget látnak az ilyen felhasználásokban. Mások úgy gondolkodnak, hogy ha valaki pénzt keres egy mű felhasználásával, akkor abból juttasson el a felhasznált mű alkotójának is. A kereskedelmi célú felhasználások külön engedélyhez kötésével mentesülnek az engedélyezéstől mindazok, akik non-profit célra használnának egy alkotást, de biztosítható a for-profit felhasználások ellenőrzése is.
- **A származékos művek létrehozásának tiltása/engedélyezése (ND – No Derivatives, származékos művek létrehozásának tilalma)**: ami a szoftveres világban a szoftver módosítása, az a kulturális javak esetében a származékos művek létrehozása. Egy fordítás, egy megzenésítés, egy remix elkészítéséhez külön engedély szükséges. Ezt az engedélyt a CC licencet használó alkotó a licenc segítségével mindenki számára feltétel nélkül megadhatja. Vannak esetek, amikor nem érdemes ezt az engedélyt automatikusan biztosítani, például akkor, ha a szerző a műve változatlan formában történő terjedésében érdekelt, például tudományos publikációk esetén. Természetesen ott, ahol nincs CC licenccel engedélyezve a származékos művek létrehozása, a szerzői jog által biztosított kivételek és korlátozások továbbra is érvényesek.
- **A megkapott szabadságok továbbörökítésének előírása (SA- Share Alike, így oszd tovább)**. Emlékszünk a Stallman-i filozófia legfontosabb elemére: ha a közkincsből merítve hoztál létre valamit, akkor add is vissza a közkincsbe, amit létrehoztál. Ez a virális klauzula a GPL licencek legfontosabb eleme. A CC licencekben is van ilyen megkötés, ez azonban választható. Ha valaki szeretné a közkincset gyarapítani, vagy osztja Stallman filozófiai nézeteit, lehetősége van előírni az utána következő felhasználóknak, hogy a munkájára épülő művek is olyan licencfeltételekkel legyenek közzétéve, mint az eredeti mű.

A fenti modulokból a következő licencek alakíthatók ki:

Creative Commons Nevezd meg! (CC BY)
Ez a licenc csak az eredeti szerző nevének feltüntetését írja elő, és nem tartalmaz a felhasználást illetően semmilyen további feltételt, megkötést, korlátozást. Ha ilyen licenc alatt teszed közzé a tartalmat, akkor mások szabadon másolhatják, módosíthatják, terjeszthetik, sőt, akár for-profit projektekben is felhasználhatják a művedet, és a módosított alkotásokat akár ki is sajátíthatják, ha akarják.

Creative Commons Nevezd meg! – Így add tovább! (CC BY- SA)
Ez a licenc az előzőhöz szinte mindenben hasonlít, de a mű felhasználásával létrehozott alkotást ugyanilyen feltételekkel kell közzétenni. Vegyük észre, hogy ez az a CC licenc verzió, ami a GPL licencekkel azonos feltételeket szab a felhasználóknak: azt csinálsz, amit akarsz, létrehozhatsz módosításokat, terjesztheted a művet, akár for-profit projektekhez is felhasználhatod az alkotásokat, de ha létrehozol valamit, akkor azt tedd vissza a közösbe. Ilyen licenc alatt elérhető ennek a tananyagnak a wikis formátuma is. Több oka is van, hogy ezt a licencet választottam a közzétételre:

- Szerettem volna, hogy a magyar Wikipédiába átvehetők legyenek ennek a szövegnek egyes elemei, márpedig a Wikipédia CC BY-SA licencet használ. Ha ennél szigorúbb licencet választok, akkor kizárom a wikipédistákat a szöveg részleteinek használatából.
- Nem vagyok anyagilag érintett a szöveg további sorsában. Nem az az érdekem, hogy pénzt keressek, ha valaki for-profit céllal használná a szöveget, hanem az, hogy az itt leírt tudás minél szélesebb közönséghez eljuthasson. Ezért nem akartam külön engedélyhez kötni a kereskedelmi célú felhasználást.
- Ugyanez az ok áll amögött, hogy nem tiltottam meg az átdolgozást. Ha valaki új művet szeretne alkotni e szöveg felhasználásával, én leszek a legbüszkébb. Hajrá!
- Az „Így add tovább" feltételt, azaz a GPL-ben megismert kötelező szabadságot viszont fontosnak tartom. A magyar nyelvű tudáskincs növelése számomra ma még fontosabb, mint a korlátlan szabadság biztosítása. Emellett azt is remélem, hogy mások, akik esetleg amúgy ódzkodnának attól, hogy részt vegyenek e szöveg továbbírásában, szívesebben szállnak be a projektbe, ha azt látják, hogy munkájukat nem lehet csak úgy kisajátítani, mert az tartósan a közkincsben fog maradni.

Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! (CC BY-NC-SA)
Ez a licenc eggyel szigorúbb, mint az előző, mert megtiltja a mű for-profit projektekben való felhasználását. Pontosabban, aki pénzt szeretne keresni egy mű felhasználásával, annak külön is meg kell keresnie a jogosultat és meg kell állapodnia a kereskedelmi célú felhasználás feltételeiről. Vegyük észre, hogy ez a licenc is virális, azaz elvárja, hogy a származékos művek visszakerüljenek a közösbe, de csak korlátozott közkincset hoz létre, mely közkincs csak non-profit célokra használható szabadon.

Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! (CC BY-NC)
Ez a licenc szintén tiltja a kereskedelmi felhasználást, de nem mond semmit a származékos művek további sorsáról. Az, aki egy ilyen licenc alatt közzétett művet szeretne felhasználni, gyakorlatilag szabadon terjesztheti, módosíthatja a művet mindaddig, amíg

azt nonprofit céllal teszi. A származékos művet akár ki is lehet sajátítani, de továbbra sem lehet pénzkereseti céllal felhasználni.

Creative Commons Nevezd meg! – Ne változtasd! (CC BY-ND)

Vannak, akik nem szeretnék a származékos művek létrehozását megengedni, számukra jelent megoldást a „Ne változtasd!" kitétel. Aki ilyen licenc alatt közzétett művel találkozik, szabadon terjesztheti, árulhatja, másolhatja a művet, de nem hozhat létre származékos alkotást.

Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd! (CC BY-NC-ND)

A legkorlátozóbb CC licenc kétség kívül a Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd! licenc-verzió, mely nem engedi meg sem a származékos művek létrehozását, sem a mű kereskedelmi célú felhasználását. Ez a licenc verzió gyakorlatilag „csak" a mű szabad terjedése előtt bontja le a jogi akadályokat, mert a mű másolása, terjesztése az, ami szabadon folytatható.

Alkotóként a fenti licenc-verziók közül a http://creativecommons.org/choose/ oldalon lehet választani.

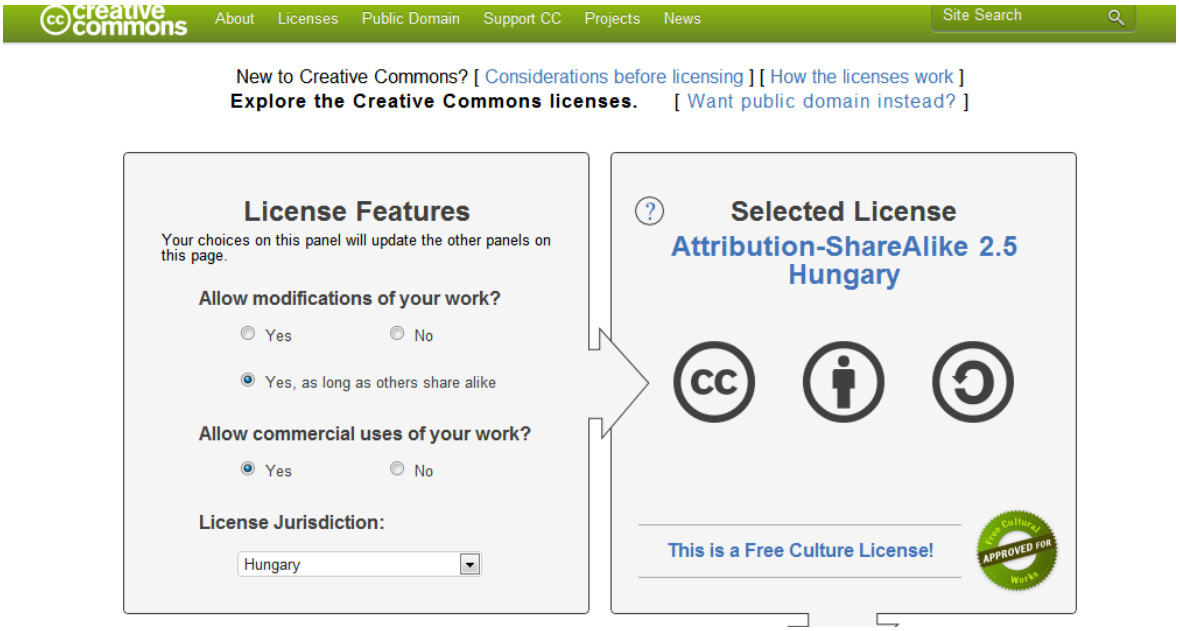

4.3. ábra: A CC oldalon található licenc-választó menüsor

A megfelelő licencet a fenti ábrán látható felületen lehet a megfelelő kérdésekre válaszolva kiválasztani:

Engedélyezed a műved kereskedelmi célú felhasználását? Engedélyezed a műved átdolgozását, belőle származékos művek létrehozását? Szeretnéd-e, ha a felhasználók is ugyanilyen feltételekkel tennék közzé az általuk létrehozott származékos műveket?

A licencválasztás eredményeképpen nem is egy, de rögtön három verzióban is megkapjuk ugyanazt a licencet.

Egyrészt kapunk egy – laikus, nem jogász – emberi lények által értelmezhető verziót, amely piktogramok és egyszerű mondatok segítségével magyarázza el, hogy mit lehet és mit nem lehet csinálni a licencelt alkotással. Itt van például a Creative Commons Nevezd meg! – Így add tovább! (CC BY- SA) licenc emberi nyelven írt verziója:

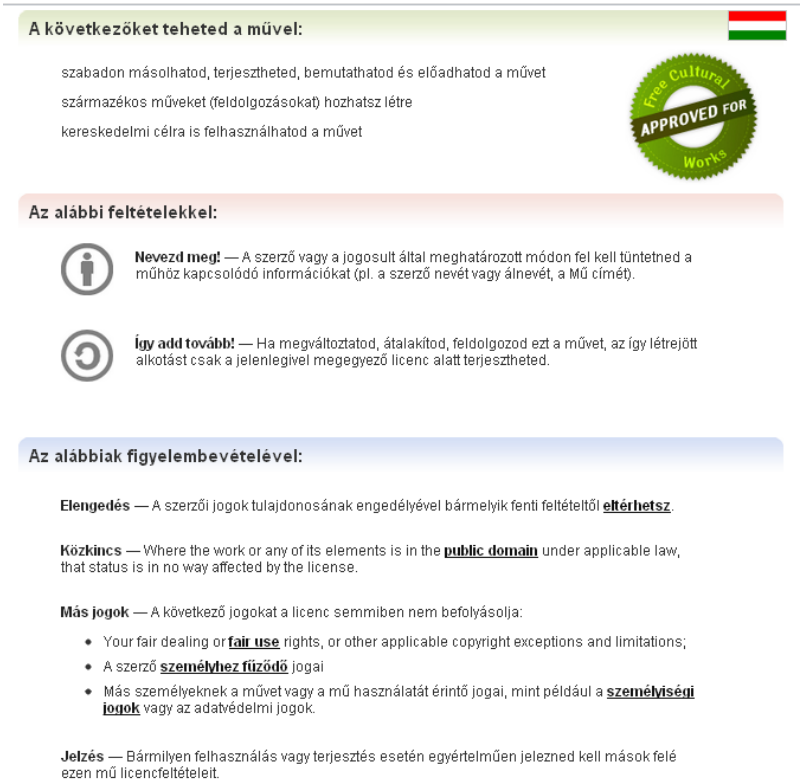

4.4. ábra: A CC Nevezd meg! – Így add tovább! licenc emberi nyelven írott változata. Forrás: http://creativecommons.org/licenses/by-sa/2.5/hu/

Az emberi lényeknek szánt verzió mellett megtalálható ugyanezeknek a feltételeknek a jogászok számára érthető nyelven is megfogalmazott verziója. Erre természetesen azért van szükség, hogy a licencek szükség esetén a bíróságokon is érvényesíthetők legyenek, és lehetőleg bombabiztos védelmet nyújtsanak jogosultnak és felhasználónak egyaránt. Ennek a fejezetnek a végén, a 13.1. mellékletben megtalálhatod a Creative Commons Nevezd meg! – Így add tovább! (CC BY- SA) licenc jogi nyelven megfogalmazott verzióját.

Végül, de nem utolsósorban létezik e licencnek egy gépek, robotok által érthető nyelven megfogalmazott verziója is. Erre azért van szükség, hogy ha közzéteszel az interneten egy CC licenc alatt elérhetővé tett alkotást, akkor az internetet fürkésző keresőrobotok értesüljenek arról, hogy itt egy szabadon felhasználható tartalom jelent meg, és azt meg tudják jeleníteni többek között a keresők találati listáiban.

4.5.1. Hogyan tudok alkotóként CC licenc alatt közzétenni egy tartalmat?

Az előzőekben már említett licencválasztó oldal végül elvezet egy kódhoz:

```
<a rel="license" href="http://creativecommons.org/licenses/by-sa/2.5/hu/"><img
alt="Creative Commons Licenc" style="border-width:0"
src="http://i.creativecommons.org/l/by-sa/2.5/hu/88x31.png" /></a><br />Ez a Mű a
<a rel="license" href="http://creativecommons.org/licenses/by-sa/2.5/hu/">Creative
Commons Nevezd meg! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc feltételeinek
megfelelően szabadon felhasználható</a>.
```

A Creative Commons Nevezd meg! – Így add tovább! (CC BY- SA) licenc esetében ezt a kódot kell beilleszteni a megosztani kívánt weboldalra, egy kép vagy mp3-fájl esetén annak infó-szekciójába vagy arra az oldalra tenni, ahonnan a zene vagy a kép elérhető/ letölthető. A lényeg az, hogy pontosan jelöljük meg, hogy melyik művet tesszük közzé és melyik licenc feltételei vonatkoznak az adott műre, hogy a potenciális felhasználó számára egyértelmű legyen, hogy milyen feltételek vonatkoznak a mű felhasználására.

Számos web2-es közvetítő szolgáltatás, így a Flickr képmegosztó oldal, a YouTube vagy az index.hu fóruma alapból felkínálja a tartalmat megosztó/feltöltő felhasználó számára a CC licenc kiválasztásának lehetőségét, azaz eleve a rendszerbe van építve a licencválasztás lehetősége.

Más felületeken, így például a Wikipédia felületein követelmény egy adott CC licenc használata, a Wikipédia esetében épp a Creative Commons Nevezd meg! – Így add tovább! (CC BY- SA) licenc használata kötelező. Itt nincs a felhasználónak választási lehetősége, tudomásul kell vennie, hogy minden, amit a Wikipédiára ír, ilyen feltételekkel lesz felhasználható. Ennek az előírásnak az okairól részletesen is szólunk a 9. fejezetben!

4.5.2. Hogyan tudok szabadon felhasználható CC-s tartalmakat találni?

Ha úgy általában keresel CC licenc alatt közzétett, így szabadon felhasználható tartalmakat, akkor érdemes ellátogatni a legnagyobb keresők, így a Google és a Yahoo összetett keresési oldalára, ahol már van olyan opció, melynek segítségével felhasználási szabadságok alapján lehet a találati lista elemeit szűrni.

A szabadon felhasználható szövegek megtalálására az általános keresők a legalkalmasabbak, a CC alatt közzétett és így szabadon felhasználható képek, filmek, zenék megtalálására azonban alkalmasabbak azok a speciális kép-, zene- és filmgyűjtő oldalak, melyek elismerik a CC alatti közzétételt is.

A Flickr (http://www.flickr.com/) e szöveg írásának idején az egyik legnagyobb és legeredetibb fotógyűjtemény, és egyben ismeri a CC licenceket, így az összetett keresési funkció segítségével (http://www.flickr.com/search/advanced/) könnyen találhatunk olyan képeket, melyek lehetővé teszik az átdolgozást, vagy éppen egy for-profit projektben történő felhasználást. Hasonlóképpen a Jamendo nevű szolgáltatás (http://www.jamendo.com/en) a CC alatt elérhető zenék gyűjtőhelye, ahol a Ne add el! CC licenc alatt közzétett zenéket egy mozdulattal a for-profit projekthez is jogosítani tudjuk.

Ami pedig a videókat, mozgóképeket illeti a legnagyobb videomegosztó oldal, a YouTube is ismeri a CC licenceket, így a segítségével nemcsak publikálni tudjuk a saját videóinkat CC alatt, de szabadon felhasználható tartalmakat is könnyen találhatunk.

A következő listában összefoglaltuk a legnagyobb CC tartalmakat is elérhetővé tevő webes gyűjtőoldalakat:

Mindenféle tartalom:
Europeana, http://www.europeana.eu/portal/
Wikimedia Commons, http://commons.wikimedia.org/wiki/Main_Page
Kép:
Flickr, http://www.flickr.com/
Open Clip Art Library, http://openclipart.org/
Fotopedia, http://www.fotopedia.com/
Google Images, https://www.google.com/imghp?hl=en&tab=wi&authuser=0

Zene:
Jamendo, http://www.jamendo.com/en
Web:
Google
Video:
YouTube, http://www.youtube.com

A Creative Commons világ folyamatosan bővül, alakul, változik. Hónapról hónapra jelennek meg új közvetítők, akik fantáziát látnak a CC licenc elismerésében, így a fenti lista szükségszerűképpen töredékes és gyorsan avuló. A CC alatt elérhető anyagok lelőhelyeiről naprakész tájékoztatót a http://search.creativecommons.org/ oldalon találhatsz.

4.5.3. A CC-t érintő észrevételek, kritikák

A Creative Commons licencek hamar népszerűvé váltak, és néhány röpke év alatt sok százmillió tételből, kulturális jószágból álló szintetikus kulturális közkincs jött létre a segítségükkel. A CC mozgalom azonban mindemellett számos problémával küzd és számos kritika illette a működését. Érdemes közelebbről is megismerni ezeket a problémákat és kritikákat, hogy a közkincsbe bocsátásról szóló döntéseink jól informáltak lehessenek.

A CC-vel kapcsolatos egyik legfontosabb probléma, hogy csak néhány országban kompatibilis a közös jogkezelés rendszerével. A közös jogkezelés, némileg leegyszerűsítve a problémát, az az engedélyezési fórum, ami akkor jön létre, amikor az egyes jogosultak (például a zeneszerzők, előadók, szövegírók), nem egyenként adnak engedélyt a sokféle felhasználónak (így például a rádióállomásoknak és vendéglátóegységeknek), hanem létrehoznak egy olyan szervezetet, mely mindannyiuk érdekeit képviseli, és mindannyiuk nevében eljár. A CC licencek probléma nélkül működnek olyan helyzetekben, ahol a felhasználási engedélyt a jogosult maga adhatja meg, de problémába ütköznek olyan területeken, ahol az engedélyezés a közös jogkezelő szervezeteken keresztül történik. Ha ugyanis e szervezetek nem ismerik el a CC licencekben adott szabadságokat, azaz nem regisztrálják, ha egy általuk képviselt jogosult egy általuk engedélyezett művet CC licenc alatt tett közzé, akkor bizony joggal nehezményezik egy ilyen mű felhasználását, ha az közös jogkezelés alatt áll. Számos ország közös jogkezelője felismerte ezt a problémát, és nem lép fel olyan esetekben, amikor tudomása van arról, hogy a mű CC licenc alatt érhető el, de Magyarország, legalábbis 2012 nyarán nem tartozik ezek közé az országok közé. Így például hiába indítanál egy olyan webrádiót, ami csak kereskedelmi célú felhasználást is megengedő CC licenc alatt elérhető zenéket játszik, és hiába mondanád az Artisjusnak azt, hogy azt általad üzemeltetett kávéházban, kocsmában csak ilyen zenék szólnak. Mivel a zenei jogokat kezelő, és a fenti felhasználásokat engedélyező közös jogkezelő nem vesz tudomást a CC licencekről, így olyan művek felhasználása után is joggal szedi be a pénzt, amit a jogosultja más eszközökkel, nevesül egy CC licenc segítségével korábban már szabadon engedett.

A közös jogkezelők e tartózkodó/ellenséges hozzáállása annak tudható be, hogy útját kívánják állni a jogdíjbevételek eróziójának. Attól tartanak, hogy a saját érdekeivel szemben cselekszik, az, aki védelmi idő teljes hosszára (azaz kvázi örökre) lemond a műve után járó esetleges jogdíjakról. A CC licencek valóban nem visszavonhatók és valóban a védelmi idő teljes hosszára szólnak. Azaz ha egyszer úgy döntesz, hogy közzéteszel valamit CC alatt, akkor azt nagyon nehéz lesz visszacsinálni. Vegyük észre azonban, hogy a CC licencek egyes művekre szólnak, amikkel kapcsolatban viszonylag könnyen felmérhető a mű sorsának alakulása. Másrészről a CC licencek visszavonhatatlansága

csupán a technikai realitást tükrözi: pont ugyanannyira vonható vissza a CC licenc, mint amennyire (nem) eltüntethető egy, az internetre egyszer már kikerült tartalom a hálózatról.

Ha a közös jogkezelők és a szerzői jogi ágazat hagyományos képviselői a CC által biztosított túlzott szabadságok miatt aggódnak, addig a szabad kultúra egyes képviselői amiatt kritizálják a CC-t, hogy az nem foglal elég markánsan állást a közkincs mellett. A CC kritizálói (így többek között a már említett Stallman) épp azért kritizálják a CC-t, mert nélkülözi azt az egyértelmű és radikális kiállást, amit a GPL képvisel a szabad szoftveres világban. A CC-t „balról” kritizálók számára a licencek nagy része túlságosan is puha és engedékeny, és valójában nem a kulturális közkincs gyarapodik általa, csupán a zűrzavar. Álláspontjuk szerint a kulturális világban is a GPL által megtestesített megközelítésre lenne szükség, mely kompromisszumok és engedmények nélkül teszi szabaddá a tartalmakat és írja elő a közkincs gyarapításának parancsát.

4.6. Feladatok

- Keress további, e fejezetben említett CC licencverziókat a creativecommons.org oldalon!
- Keress még olyan internetes szolgáltatásokra példát, akik felkínálják a felhasználók által feltöltött tartalmak közzététele előtt CC licenc kiválasztását!
- Próbáld az open-source szoftver licencválasztó folyamatábrába beilleszteni a megfelelő CC licencverziókat!
- Próbáld megfogalmazni, mi oka lehet egy pályakezdő zenésznek, és mi egy Nine Inch Nails-nek arra, hogy CC alatt tegye közzé a zenéjét!
- Egy frissen alakult banda zenéjét remixversennyel tervezed népszerűsíteni. Mit kell tenned ahhoz, hogy a remixverseny előtt ne legyenek jogi akadályok?

4.7. Kulcsfogalmak

- copyleft
- File-szintű licencelés
- gyenge/erős copyleft licencek
- Library vagy könyvtár szintű licencelés
- licenc-inkompatibilitás
- megengedő (permissive) licencek
- Modul szintű licencelés
- nem kereskedelmi célú felhasználások
- patent retaliation clause
- nem kereskedelmi célú felhasználás
- share alike megkötés
- nem kereskedelmi célú felhasználás tilalma

- származékos művek létrehozásának tilalma
- a 4 GPL-szabadság

4.8. Irodalom

- Elkin-Koren, Niva, Creative Commons: A Skeptical View of a Worthy Pursuit. THE FUTURE OF THE PUBLIC DOMAIN, P. Bernt Hugenholtz & Lucie Guibault, eds., Kluwer Law International, 2006. Available at SSRN: http://ssrn.com/abstract=885466
- Elkin-Koren, Niva, What Contracts Cannot Do: The Limits of Private Ordering in Facilitating a Creative Commons; 74 Fordham L. Rev. 375 (2005-2006).
- Flew, Terry. 2005. Creative Commons and the Creative Industries. Media and Arts Law Review 10 (4): 1-23.
- Lessig, Lawrence. 2001. The Future of ideas: the fate of the commons in a connected world. New York: Random House.
- Lessig, Lawrence. 2003. Creative Commons. Ed. Creative Commons. Florida Law Review. 65 Mont. L. Rev. 1. doi:10.1038/432137a. http://creativecommons.org/
- Lessig, Lawrence. 2005. Szabad kultúra. Budapest: Kiskapu.
- Lindberg, Van. 2008. Intellectual Property and Open Source. Intellectual Property and Open Source. O'Reilly Media, Inc. http://www.economyinformatics.ase.ro/content/EN4/marinela.pdf
- O'Sullivan, M. 2009. Creative Commons and Contemporary Copyright. First Monday: 20.
- Raymond, Eric. 1999. The cathedral and the bazaar. Knowledge Technology Policy 12 (3): 23-49. doi:10.1007/s12130-999-1026-0. http://www.springerlink.com/index/10.1007/s12130-999-1026-0
- Rosen, Lawrence. 2004. Open Source Licensing: Software Freedom and Intellectual Property Law. Open Source Licensing Software Freedom and Intellectual Property Law. Prentice Hall PTR. http://www.amazon.com/dp/0131487876
- St. Laurent, Andrew M. 2004, Understanding Open Source and Free Software Licensing, O'Reilly Media.

5. Az open-source kultúra infrastruktúrái I.

5.1. E fejezet céljai

A fejezet feldolgozásával megismerkedhetsz az open-source kultúra infrastruktúráival, nevesül:

- a jogi infrastruktúrával,
- a technológiai infrastruktúrával,
  - a hardver infrastruktúrákkal,
  - a hálózati infrastruktúrákkal,
  - a szoftveres infrastruktúrákkal,
- a társas infrastruktúrákkal,
  - a kollaboráció infrastruktúráival,
  - a disztribúció infrastruktúráival.

5.2. Bevezetés

Az előző fejezetben megismerkedhettünk az open-source licencelés logikájával, és a GPL, illetve a Creative Commons licencekkel. Egy fejezettel korábban megismerkedhettünk a szellemi javakhoz való szabad hozzáférés különböző csatornáival, így a törvényi közkinccsel, és a törvényi kivételekkel és korlátozásokkal. Az előző két fejezetben jogi eszközökről esett szó, olyan jogi eszközökről, melyek így együtt az open-source kultúra jogi infrastruktúráját jelentik. Az infrastruktúra szó alatt most és a tananyag hátralevő részében azokat a külső feltételeket, rendelkezésre álló lehetőségeket fogjuk érteni, amik egy projekt, vállalkozás vagy szélesebb értelemben vett társadalmi gyakorlat sikeres működéséhez szükségesek. A szintetikus és törvényi közkincset létrehozó szerződések és szabályok, a kivételeket és korlátozásokat megteremtő jogszabályok az open-source kultúrák magjában található szabad hozzáférés jogi lehetőségét teremtik meg, ezért hívjuk ezeket az elemeket az open source jogi infrastruktúrájának.

A jogi infrastruktúra azonban nem az egyetlen azon infrastrukturális elemek közül, melyek megléte a sikeres open-source kultúrák alapfeltétele. Ahogy azt a bevezetőben már említettük, a szabad hozzáférés nagyon sokféle szinten értelmezhető, kezdve azokkal a technológiai eszközökkel, amiket kézbe veszünk, azon kommunikációs protokollokon át, amik segítségével kapcsolatot teremtünk egymással egészen azokig a piacterekig, amik lehetővé teszik az open-source logikák mentén szerveződő projektek finanszírozását vagy a résztvevők közötti kollaborációt.

Az open-source szoftverek megjelenését követően számos szabad vagy nyílt jelzőt viselő kezdeményezés indult útjára, így a következők:

- **nyílt hardver (open hardware)**: mely az eszközök fizikai felépítésének szintjén fogalmazza meg a nyílt hozzáférés logikáját,
- **nyílt szabványok (open standards):** mely a szabványok szintjén teszik ugyanezt,
- **nyílt dokumentum-formátumok (open document formats):** mely a szoftverek által használt fájlformátumok nyíltságáért, interoperabilitásáért áll ki,
- **open access:** azaz a tudományos folyóiratokban publikált eredmények, a tudományos kutatás eredményeinek szabad hozzáférhetőségét célozza,
- **nyílt tartalom (open content)**: mely mindenféle tartalom szabadságát igyekszik megteremteni,
- **szabad adat (open data)**: mely a kormányzati munka, a közigazgatási folyamatok során termelődő adatok, információk szabad hozzáférhetőségét és újrahasznosíthatóságát szeretné elérni,
- **nyílt kormányzás (open government):** mely a kormányzás folyamataira szeretné kiterjeszteni az open-source elveket,
- **nyílt építészet (open architecture):** mely az építészeti terveket és magát a tervezési logikát szeretné nyitottá tenni[32],
- **nyílt oktatás (open education):** mely az oktatási anyagok és az oktatás folyamatának open-source logika mentén történő átalakítását tűzte ki célul.

A fenti felsorolás az idő múlásával valószínűleg egyre hiányosabb lesz, mert alig van olyan terület, ahova ne lennének kiterjeszthetők az open-source alapelvek: a források szabad, korlátozásmentes megismerhetősége, hozzáférhetősége, módosíthatósága és a módosítások terjeszthetősége.

Annyi azonban a fenti felsorolásból is talán érzékelhető, hogy az open-source logikák azokon a területeken jelennek meg először, ahol a hagyományosan zárt, kizárólagosságra épülő logikák által szükségszerűen kitermelt problémáknak az open-source logikák valódi alternatívát tudnak teremteni. De mitől függ, hogy alternatíva tud-e lenni az open-source megközelítés?

A jelek szerint az open-source logika ott tud sikeresen kialakulni és fennmaradni, ahol könnyen kialakíthatók az open-source ökoszisztéma működéséhez szükséges technikai, pénzügyi, jogi, közösségi infrastruktúrák. Az open-source kultúrák legtöbbje esetében a következő infrastrukturális komponenseket tudjuk beazonosítani:

- jogi infrastruktúra,
  - open-source licencek,
  - jogvédő/aktivista civil szervezetek,
- gazdasági/üzleti infrastruktúra,
  - finanszírozási infrastruktúra,
  - piactér infrastruktúra,

[32] Olvasd el az open-source elvekre épülő Remix Architecture program részleteit a 13.2. fejezetben!

- műszaki/technológiai infrastruktúra,
- társas infrastruktúra,
  - kollaboráció (kommunikáció) infrastruktúrái,
  - (ön)szerveződés és (ön)kormányzat infrastruktúrái.

A következő fejezetekben ezeket az infrastrukturális elemeket fogjuk áttekinteni.

5.3. A jogi infrastruktúra

Kezdjük azzal, amiről már szó volt, a jogi infrastruktúrával. A jogi infrastruktúra elemeit, azaz a szerzői jogi/copyright infrastruktúrát, és az arra épülő licenceket már ismerjük, és jól látható a funkciójuk a rendszeren belül. A bíróságok, illetve a többi olyan fórum, ahol szereplők közötti jogi konfliktusokat fel lehet oldani, ennek az infrastruktúrának másik komoly elemét jelentik. Ugyanennek az infrastruktúrának a harmadik elemét jelentik azok a szervezetek, melyek tevékenysége a jogi környezet, jogi infrastruktúra alakítására irányul. A Free Software Foundation és a Creative Commons hálózat a két licenccsalád gondozását végzi: komoly nemzetközi hálózatot működtetnek, hogy az open-source infrastruktúra ezen elemei ne avuljanak el, válaszoljanak a változó körülményekre, és így tovább. Más szervezetek, mint az Electonic Frontier Foundation, a La Quadrature du Net és a többi aktivista szervezet aktívan beleszól a tágabb szabályozói környezet alakulásába: kutatnak, lobbitevékenységet folytatnak, a vizsgálják a létező szabályozás egyes területekre gyakorolt hatásait, mozgósítanak, adott esetben bírósági ügyekben lépnek fel mint az alperes képviselője vagy mint felperes.

5.3.1. Esettanulmány: az Electronic Frontier Foundation

Az *EFF-et (Electronic Frontier Foundation)* 1990-ben alapította John Perry Barlow (a Grateful Dead egykori szövegírója) és Mitch Kapor (szoftverfejlesztő, a Lotus 1-2-3 tervezője). A civil érdekvédelmi szervezet célja, hogy az információtechnológia elterjedésével felmerülő, addig ismeretlen jogi, technikai, gazdasági konfliktusok figyelemmel követésével, adott esetben e konfliktusokba történő tevőleges beavatkozással megvédje az alapvető szabadságjogokat, így a magánélethez, a szabad szóláshoz való jogokat; a fogyasztói jogokat és az innováció szabadságát; biztosítsa a szabad és nyitott információáramlást, és gondoskodjon arról, hogy a technológia vívmányai mindenki számára egyforma feltételekkel legyenek hozzáférhetők.

Az EFF kötelékébe ügyvédek, közpolitikai elemzők, aktivisták és mérnökök tartoznak. Az ügyeket mindenekelőtt bírósági eljárások segítségével kezelik, de 140 000 aktivistájuk áll készenlétben, ha a társadalmi nyomásgyakorlás eszközére van szükség.

Az EFF az elmúlt években számtalan amerikai ügy kapcsán aktivizálta magát:

- megvédte a bloggerek és online újságírók forrásaik védelméhez való jogát,
- megakadályozta, hogy szerzői jogi eszközökkel elhallgattathatók legyenek azok a kritikusok, akik az elektronikus szavazógépek hibáira hívták fel a figyelmet,
- megakadályozta, hogy az kormányzat betiltson olyan szoftvereket, amik a magánszférához tartozó adatokat védik,

- elérte, hogy az elektronikusan tárolt személyes adatokat a hatóságok csak bírói jóváhagyással ismerhessék meg,
- megvédte az ún. Betamax doktrínát az elektronikus eszközök, így a fájlcserélő szoftverek esetében,
- kártérítést harcolt ki a SONY által megfertőzött számítógépek károsultjai számára,
- megakadályozta, hogy a kormányzat beavatkozhasson abba, hogy mit csinálhat a tv-néző a televíziókészülékekbe érkező tv-adás jelével,
- megakadályozta a cenzúra kiépítését az interneten.

Az EFF perek indításával és alperesek védelmével, elemzések, kutatások elkészítésével, lobbizással és mozgósítással küzd olyan ügyekben, mint a transzparencia, a szerzői jog, a magánszféra védelme, az innováció szabadsága és a szólásszabadság.

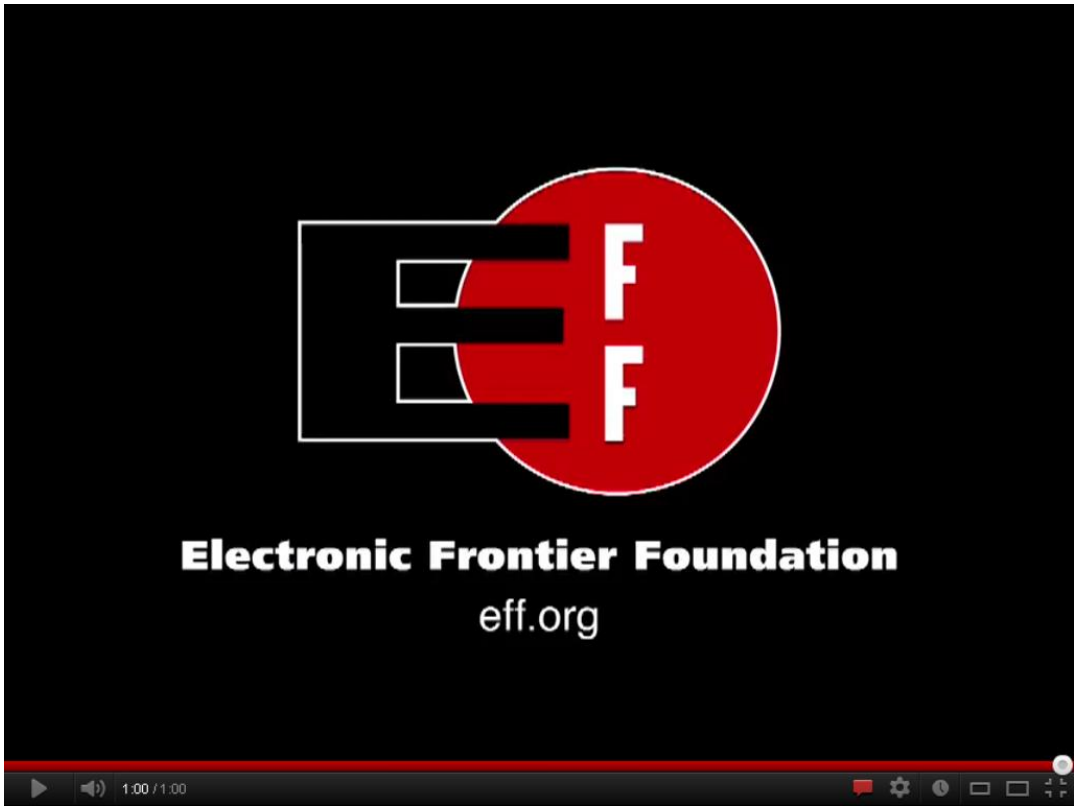

5.1. ábra: Nézd meg az EFF 20. születésnapjára készült filmecskét!

5.4. A technológiai infrastruktúra

Korábban már esett szó a szabad hozzáférés technológiai korlátairól. Ezek ugyanúgy felmerülhetnek a kezünkben tartott műszaki eszköz esetében, mint azoknak a szoftvereknek a kapcsán, amik ezeket az eszközöket különböző funkciók betöltésére alkalmassá teszik. Az előző fejezetben ráadásul részletesen is beszéltünk a GPL által előírt szabadságokról, amiket akkor olyan kontextusban mutattunk be, mint a nyitott technológiai infrastruktúrához szükséges alapvető feltételeket, így joggal merülhet fel a kérdés, hogy mi az, amit a GPL és a többi Open-Source licenc által kijelölt szabadságokon túl a technológiai infrastruktúra kapcsán érdemes alaposabban is megvizsgálnunk.

Fontos felismernünk, hogy a technológiai környezet számtalan komponensből áll össze, melyek mindegyike más és másféle szabályok szerint működik, más és más szabadságokat enged meg, más és más hatással van a környezetünkre. Az alapprobléma azonban mindegyik komponens esetében azonos: mekkora szabadsága van a felhasználóknak, az adott technológiai komponenst kényszerűségből (mert a komponens monopolhelyzetben van) vagy szabad akaratukból igénybe vevőknek arra, hogy belelássanak az adott technológia működésébe, megismerhessék azt, és igény szerint beleavatkozhassanak a működésébe.

Azt is látni kell, hogy bár vannak szűk keresztmetszetek és kritikus technológiai komponensek, ritkán áll elő olyan helyzet, melyben *minden* komponensnek azonos szabadságfokokat kellene kínálniuk az open-source kultúrák sikeres működéséhez. A számítógépek központi egységei vagy háttértárai nem open-source technológiák, mégis, ezeken a zárt technológiai alapokon sikeres open-source szoftverkultúrák jöttek létre. Ugyanígy: az internet működéséhez szükséges alapvető protokollok évtizedek óta változatlanok, de ez nem volt akadálya egy szabad és nyitott internet létrejöttének. Fontos volt azonban az is, hogy ezek a protokollok olyanok legyenek amilyenek: minden résztvevő által megismerhetők és szabadon implementálhatók, valamint semlegesek, azaz minden egyes szereplőnek azonos feltételeket biztosítók.

Az infokommunikációs technológiai univerzum erősen rétegzett.[33] Az alapját a fizikai hálózat, az optikai és rézkábelek, vezeték nélküli kapcsolatok adják. Erre a rétegre épül rá a hálózati réteg, mely nyilvántartja, hogy melyik eszköz hol található a hálózaton, és hogyan lehet hozzá eljutni, erre épül rá a transzportot végző réteg a maga protokolljaival, amelyek képesek egy adott üzenetet A pontból B-be eljuttatni, és végül ezekre épülnek rá az alkalmazás rétegben a különböző alkalmazások, amik az egyes programok, így az e-mailezés vagy a skype-olás sajátos igényeit szolgálják ki. Ez a moduláris felépítés azért fontos, mert amíg az egyes rétegek szabványos, megismerhető módon kommunikálnak a velük kapcsolatban álló rétegekkel, addig az egyes rétegekben könnyedén lehet innoválni. Vegyük észre például, milyen zökkenőmentesen lehetett áttérni a vezeték nélküli internetre az elmúlt években. Ez azért volt lehetséges, mert a fizikai rétegben lezajlott változás nem kellett érintse az egy vagy két fokozattal magasabb szinteket: az alkalmazásrétegnek elég csak transzportréteget ismernie ahhoz, hogy jól tudjon működni, a transzportrétegnek elég csak a hálózati réteget ismernie ahhoz, hogy jól tudjon működni, és a fizikai rétegnek elég, ha „jól beszéli" a hálózati réteg már ismert nyelveit ahhoz, hogy be tudjon épülni a az infrastruktúrába.

A végberendezések szintjén ugyanezt a rétegzettséget lehet megfigyelni. Az alapokat a CPU-kat és más hardverelemeket gyártó cégek rakják le. Ezekből különféle gyártók mindenféle eszközöket készítenek: PC-ket, tableteket, okostelefonokat, autók fedélzeti számítógépeit, játékkonzolokat és így tovább. Ezekhez az eszközökhöz mindenféle perifériák kapcsolódhatnak: egerek, nyomtatók, szenzorok, monitorok, CD-, DVD-olvasók stb. Az ezek közötti kommunikációt a következő szinten található operációs rendszerek biztosítják: a legtöbb hardver többféle operációs rendszer futtatására is alkalmas. Az egyes szoftverek az operációs rendszereken futva végzik el a dolgukat. A rendszer itt is moduláris: probléma nélkül ki tudom cserélni a régi printeremet egy újra anélkül, hogy a szoftvereimet vagy az operációs rendszert vagy a gép egészét le kellene cserélnem. Cserébe a szövegszerkesztőm legújabb verziója is képes lesz nyomtatni egy néhány éves nyomtatón.

Ha egy rendszer modulárisan épül fel, akkor ideális infrastrukturális környezetet kínál az open-source kultúrák számára, mert mindig ott lesz az a lehetőség, hogy egy

[33] A mérnöki modellt lásd (utolsó látogatás dátuma 2012. augusztus 10.): http://hu.wikipedia.org/wiki/OSI_modell,

nekünk nem tetsző modult lecseréljünk egy olyanra, amelyik szabadabb. Ha azt tapasztalom, hogy az operációs rendszerem nem elég biztonságos, lecserélem egy másfajtára, amivel nincsenek ilyen gondok – feltéve, ha ezt a számítógép hardvere megengedi. Ha egy programmal kapcsolatban felmerül, hogy kémkedik utánam, le tudom cserélni, feltéve, ha ezt az operációs rendszer engedi.

Jonathan Zittrain amerikai jogtudós a fenti, moduláris rendszerek öt tulajdonságát különböztette meg: a hatékonyságot, az adaptábilitást, a megismerhetőséget, a hozzáférhetőséget, és az új eredmények átadhatóságát.

Ha egy rendszer sokféle dologra alkalmas(sá tehető), ha könnyű elsajátítani a működését, ha könnyű a segítségével, vagy rá építve új dolgokat létrehozni, ha könnyű ezeket az újdonságokat más felhasználókhoz eljuttatni, akkor Zittrain szerint egy **generatív** rendszerrel állunk szemben. Mind az internet, mind a személyi számítógép ilyen generatív rendszerek, mivel bárki előtt nyitva áll az a lehetőség, hogy új számítógép-konfigurációkkal lépjen a piacra, megírja a hiányzó programokat, beindítson új internetes szolgáltatásokat, azaz innováljon, kísérletezzen, játsszon a rendelkezésre álló elemekkel. Ezzel szemben például a mobiltelefon- vagy a kábeltévé-hálózat kevésbé generatív környezet, mert mind a hálózat szintjén, mind a végberendezések szintjén komoly akadályok tornyosulnak azok előtt, akik hozzá szeretnének férni az egyes rétegekhez, és ki szeretnének egyes komponenseket cserélni.

Az elmúlt évtizedek hihetetlen fejlődését, innovációját tehát a személyi számítógépek és az internet generativitása tette lehetővé. Az elmúlt években azonban egyre gyakrabban tapasztalhatjuk, hogy kezdünk eltávolodni a nyitott, moduláris, egymástól független rétegekből felépülő ökoszisztémáktól, egyre gyakrabban találkozhatunk a zárt kertek logikája mentén működő ökoszisztémákkal. Nézzük meg alaposabban, hogy mit is jelent ez a változás.

Vegyük például a Microsoft Windows operációs rendszerét. Az open-source szoftveres világ számára a Microsoft az ősellenség. Nemcsak azért, mert a MS termékek közvetlen és éles versenyben vannak különböző open-source programokkal, de azért is, mert az MS a durva eszközöktől sem riad vissza, ha az open-source logika legyőzéséről van szó.[34] A Windows operációs rendszer minden csak nem nyitott és szabad, ha azokról a szabadságokról van szó, amiket az open-source logika megkövetel egy szoftvertől. Mindezek ellenére a Windows operációs rendszer talaján egy hihetetlenül gazdag, sokszínű, innovatív, versenyző és termékeny alkalmazás-ökoszisztéma alakult ki. Ugyan csak az MS fér hozzá az operációs rendszerhez, de bárki fejleszthet olyan programot, ami fut az MS operációs rendszeren, a Windows-felhasználók pedig szabadon válogathatnak a számtalan szoftverfejlesztő számtalan megoldása közül, és semmi nem akadályozza meg őket abban, hogy e programok bármelyikét lefuttassák a számítógépükön.

Hasonlítsuk össze ezt a szabadságot az Apple által az iPhone-felhasználóknak biztosított szabadságokkal. Az iPhone is csak egy olyan általános célú számítógép (general purpose computer), mint bármelyik PC. A fejlesztőeszközök is hozzáférhetők a fejlesztők számára. De az, aki azt szeretné, hogy a programja elérhetővé váljon az iPhone-felhasználók számára, kénytelen a szoftvert az Apple által fenntartott piactéren keresztül elérhetővé tenni, ahol számítania kell arra, hogy az Apple mérnökei egy engedélyezési procedúrának vetik alá a programot, és megtagadhatják az elérhetővé tételt, ha úgy akarják. A másik oldalon a felhasználók pedig azzal szembesülnek, hogy ha szabadon szeretnének szoftvereket futtatni az általuk megvásárolt eszközön, akkor először „fel

[34] Steve Ballmer az MS mostani elnök-vezérigazgatója 2001-ben például egy rákos daganathoz hasonlította a Linuxot. Ballmer: "Linux is a cancer". Elérhető az interneten (utolsó látogatás dátuma: 2012. augusztus 10.): http://www.theregister.co.uk/2001/06/02/ballmer_linux_is_a_cancer/,

 © Bodó Balázs, BKF

kell törniük" az iPhone-t, ami nemcsak a garancia elvesztésével fenyeget, de azzal is, hogy az Apple az operációs rendszer soron következő frissítése alkalmával esetleg működésképtelenné teszi a drága pénzen megvásárolt eszközt.[35]

Tisztán látható a két modell közötti alapvető különbség. A Windows és a Linux szoftver-ökoszisztémák esetében nincsen egy olyan kapuőr szereplő, amelyik képes lenne hatalmat gyakorolni afelett, hogy kik, milyen feltételekkel, hogyan fejleszthetnek szoftvert az adott készülék vagy operációs rendszer alá. (Mindkét esetben hiányzik a kapuőr, de más okokból. A Linux nyitottsága nem engedi meg a kapuőrök kialakulását, míg a Microsoft úgy döntött, hogy (egyelőre) nem kíván kapuőrré válni.) Az Apple úgy döntött, hogy ezt a hatalmat magánál tartja, és ezért egy olyan infrastruktúrát hozott létre, mely képessé teszi őt arra, hogy ellenőrizni tudja a platformon zajló innovációt. Mindhárom modellnek megvannak a maga előnyei és hátrányai, ezeket foglalja össze a következő táblázat.

	MS Windows	**Linux**	**Apple iOS**
operációs rendszer	zárt	nyitott	zárt
szoftverek	zömében zárt	zömében nyitott	kizárólag zárt
kontroll	nincs	közösségi	centralizált
előnyök	– sokszínűség – magas innovációs szabadság – magas felhasználói szabadság – magas fejlesztői szabadság – generativitás	– stabil applikációk – magas biztonság – sokszínűség – gyors reakcióidő – maximális innovációs szabadság – maximális fejlesztői és felhasználói szabadság – generativitás	– stabil applikációk – megbízható szolgáltatások – magas biztonság – koherens ökoszisztéma
hátrányok	– alacsony biztonság – rosszindulat applikációk – töredezett ökoszisztéma – lassú OS fejlesztési ciklus – rosszul definiált fejlesztési irányok	– sok félkész termék – burjánzó szoftververziók – inkompatibilitás – alacsony felhasználó-barátság – partikuláris fejlesztési érdekek	– kontrollált innováció – cenzúra – esetleges döntések – politikai beavatkozás lehetősége – felhasználói kiszolgáltatottság – fejlesztői kiszolgáltatottság

[35] Olvass többet a témában:
Apple Says Unlocked iPhones Will Brick After Software Update – What Does It Mean? (Gizmodo)
Elérhető az interneten (utolsó látogatás dátuma: 2012. augusztus 10.):
http://gizmodo.com/303171/apple-says-unlocked-iphones-will-brick-after-software-update-+-what-does-it-mean
Apple May Brick Jailbroken iPhones
Cupertino continues to warn customers that use of unauthorized apps is a violation of iPhone EULA.
Elérhető az interneten (utolsó látogatás dátuma: 2012. augusztus 10.):
http://www.informationweek.com/news/hardware/handheld/226500146
„Apple strongly cautions against installing any software that hacks the iOS. It is also important to note that unauthorized modification of the iOS is a violation of the iPhone end-user license agreement and because of this, Apple may deny service for an iPhone, iPad, or iPod touch that has installed any unauthorized software.„
Elérhető az interneten: http://support.apple.com/kb/HT3743, utolsó látogatás dátuma: 2012. augusztus 10.

A fenti táblázatból látható, hogy az Apple a teljes technológiai ökoszisztémát egy kézben tartja a hardvertől az operációs rendszeren át egészen az applikációkig. Ez a koherencia magas fokú biztonságot, könnyű használatot, megbízható, magas színvonalú szolgáltatásokat eredményez, nem véletlenül lett az Apple a világ egyik legsikeresebb és legprofitábilisabb vállalata, milliónyi elkötelezett rajongóval a háta mögött. Ennek a kiválóságnak azonban ára van, mégpedig az, hogy mindenki, aki valamilyen formában kapcsolatba kerül az Apple-lel, ki van neki szolgáltatva: a felhasználók kénytelenek lemondani arról, hogy jogos tulajdonosként azt csináljanak az eszközükkel, amit csak akarnak, a fejlesztők kénytelenek alávetni magukat az Apple diktálta feltételeknek, a tartalomtulajdonosok pedig az Apple árazási monopóliumával kénytelenek megküzdeni. Az Apple abban a helyzetben van, hogy az Apple ökoszisztéma bármelyik külső partner által beszállított komponensét bármelyik pillanatban kitilthatja a rendszerből, de ezt a szabadságot kizárólag magának tartja fenn.

A másik domináns modell a Microsoft modellje, amelyik zárva tartja az operációs rendszerét, de nem szól bele abba, hogy arra ki milyen szoftvert fejleszt, és nem korlátozza a felhasználók abbéli szabadságát, hogy tetszőleges programokat futtathassanak a gépükön. Megtehetné ugyan mindazt, amit az Apple tesz, de egyelőre még nem ezt az utat járja. A kapuőr hiánya egyszerre érhető tetten a milliónyi fizetős és ingyenes, bármikor elérhető szoftveres ökoszisztémában, és abban, hogy bizony ezek között az alkalmazások között számtalan inkompatibilis vagy egyenesen rosszindulatú szoftvert is találunk: vírusokat, kémprogramokat, és így tovább. Mivel az operációs rendszert úgy tervezték, hogy nem tudható, milyen gépen kell futnia, ezért az szükségszerűen tele van hibákkal, és a frissítési ciklus bizony sokszor hagy kívánnivalókat maga után. Az operációs rendszer nem feltétlenül a felhasználók igényét tükrözi, hanem azokat a szempontokat, amiket az MS fontosnak tart. E logika eredményeképpen egy sokszínű, ámde számtalan sebből vérző ökoszisztéma jött létre.

A Linux egy open-source operációs rendszer, GPL alatt elérhető, szabadon fejleszthető, módosítható. A rajta futó programok is túlnyomórészt open-source programok. Mégis, a Linux nem lett túlságosan népszerű az otthoni felhasználók körében, annak ellenére, hogy a számítástechnikával hivatásszerűen foglalkozók főleg a Linuxot használják a munkájuk során. Az open source, ahogy azt korábban már említettük, képes nagyon magas színvonalú termékek létrehozására, éppen azért, mert mindenki előtt nyitva áll a hibajavítás, fejlesztés lehetősége, így a stabil fejlesztői háttérrel bíró projektek komoly, biztonságos, robusztus szoftvereket termeltek ki az évek során. Ám ezek a szoftverek elsősorban a fejlesztőik preferenciáit tükrözik, és ritkábban figyelnek egyéb szempontokra. A kisebb, kevesebb fejlesztőt megszólítani képes projektek pedig gyakran maradnak félkész állapotban. Mivel az open-source szoftverek mindegyike ingyenesen is elérhető, ezért kevésbé szempont az, hogy olyan termék jöjjön létre, amelyikért szívesen fizetnek az emberek. Ehelyett olyan termékek jönnek létre, amik a leginkább megfelelnek a fejlesztőik elvárásainak, igényeinek. Ennek az az eredménye, hogy viszonylag kevés, igazán a hétköznapi, egyszeri felhasználó igényeit tükröző open-source szoftvert találunk a világban, és ez az ökoszisztéma megmaradt a professzionális igények magas szintű kiszolgálójának.

Az egyik oldalon a szabad innováció és az ezzel járó elmulasztott lehetőségek, hibák és rosszindulatú szoftverek tömege, a másik oldalon a megtervezett és kézben tartott tökéletesség, és az ezzel járó totális kontroll. Ez a dilemma az, amit az ún. nyílt- és zártkert logikát megkülönbözteti egymástól. Bár az előzőekben az Apple-lel példálóztunk, nem az Apple az egyetlen, amelyik a zárt kert logikában látja a jövőt. Az Amazon zárt e-könyves ökoszisztémája lehetővé teszi például, hogy a távolból, utólag letörölhető

legyen a felhasználók e-könyv olvasóiról a userek által megvett könyvek bármelyike (legutóbb épp Orwell 1984-ének egy problémás kiadása járt így), és a Google Android rendszerébe is be van építve egy olyan „kill-switch", ami lehetővé teszi a Google számára, hogy bármikor, bármilyen alkalmazást deaktiválni tudjon a felhasználók gépein. E szöveg írásának heteiben pedig épp a hálózati eszközöket, az internetforgalmat irányító routereket gyártó Cisco próbálta átalakítani az otthoni internetkapcsolatokat is irányító eszközök menedzsmentjét úgy, hogy szabadon hozzáférjen a felhasználók által kezdeményezett adatforgalomhoz, és tiltva legyen a pornográf vagy szerzői jogsértő tartalmak látogatása.[36]

A fentiekből látható, hogy az open-source kultúrák technológiai infrastruktúrájának problémája túlmutat azon a kérdésen, hogy open-source-e a szoftver vagy sem. A kérdés sokkal inkább az, amire a szoftveres rétegben egyébként az open-source logika jelenti az egyik megoldást, nevesül a kiszolgáltatottság és kontroll problémája. Ha bármelyik rétegben megjelenik egy olyan szereplő, amelyik képes magát olyan helyzetbe hozni, hogy nemcsak az adott rétegben, de a vele kapcsolatos szinteken is saját partikuláris érdekei szerint korlátozni tudja a hozzáférést, akkor – bár elképzelhető, hogy ez a kontroll számos kedvező következménnyel is jár – de komoly problémák sokaságával találjuk magunkat szemben.

Jó esetben csak a rendszer egészének generativitása csökken, azaz kevésbé leszünk képesek egy adott rétegben az innovációra, kisebb, gyengébb hatalmunk lesz az infokommunikációs világ e szegmense felett. Rosszabb esetben azonban az alapvető szabadságjogaink kerülnek veszélybe. Ennek logikáját a következő esettanulmány mutatja be részletesen.

5.4.1. Esettanulmány: Cory Doctorow előadása az általános célú számítógépekről

Cory Doctorow amerikai sci-fi író és elektronikus jogi aktivista. A következőkben a Chaos Computer Club berlini konferenciáján elhangzott beszédének részletei olvashatók.[37]

„A mai marketingosztályok olyanokat mondanak, hogy »nem számítógépekre van szükségünk, hanem háztartási gépekre.« Ne olyan számítógépet csinálj, ami bármilyen programot képes lefuttatni, hanem olyat, amely valamilyen speciális funkcióra képes, hang streamelésére, routingra, Xbox-játékok futtatására, és gondoskodj róla, hogy ne fussanak a gépen olyan programok, amelyeket nem engedélyeztünk, és amelyek csökkentenék a profitunkat. És a felszínen a speciális célra alkalmas program nem egy buta ötlet, hiszen elektromotor van a mixerünkben, meg van egy másik a mosogatógépben, és nem aggódunk azon, hogy lehet-e mosogatni a mixerrel. De nem ez történik, amikor a számítógépet háztartási eszközzé alakítjuk. Mert nem tudunk olyan számítógépet csinálni, ami csak egy funkciót tölt be. Olyan számítógépet tudunk csak csinálni, ami bármilyen programot lefuttat, és aztán ezt butítjuk mindenféle rootkittel, kémprogrammal és aláírt kóddal odáig, hogy a felhasználója ne tudja megnézni, milyen programok futnak

[36] Olvass többet a témában:
Freeing your router from Cisco's anti-porn, pro-copyright cloud service. Elérhető az interneten: http://arstechnica.com/information-technology/2012/07/freeing-your-router-from-ciscos-anti-porn-pro-copyright-cloud-service/, utolsó látogatás dátuma: 2012. augusztus 10.
Cisco Hit With Backlash Over Home Router 'Cloud' Service. Elérhető az interneten: http://www.wired.com/wiredenterprise/2012/07/cisco-porn-routers/, utolsó látogatás dátuma: 2012. augusztus 10.

[37] Olvasd el a teljes előadást a 13.4. fejezetben!

a gépén, ne tudjon saját programot futtatni, és ne tudja megállítani azokat a programokat, amelyeket szeretne. Más szóval a háztartási gép nem egy speciális számítógép, hanem egy teljes értékű számítógép, amit kémprogramokkal fertőzve veszünk ki a dobozból.

Nem tudunk olyan általános célú számítógépet építeni, amely csak olyan programot futtat, amit megengedünk, amit megenged a törvény, vagy ami profitot termel. A gép, ami ehhez a legközelebb van, az olyan számítógép, amelyen előre van telepítve a kémprogram, egy számítógép, amelyen távoli entitások szabják meg, hogy mit tehetünk és mit nem, anélkül, hogy a felhasználó tudna erről, anélkül, hogy a felhasználó közbe tudna avatkozni. Ezért van az, hogy a DRM és a rosszindulatú szoftverek oly közel vannak egymáshoz. Itt van például az a híres incidens, amely ajándék volt azoknak, akik osztják ezt a hipotézist. Az incidens, amikor a Sony titokban rootkit-szoftvert rakott 6 millió zene-CD-re. Ez a szoftver titokban figyelte, hogy a felhasználó mikor próbálja beolvasni a zenét a CD-olvasóból, hogy ezt aztán jól meg tudja akadályozni, és ami elrejtette a létezésének nyomait azáltal, hogy hazugságra kényszerítette az operációs rendszert, amikor megkérdezték, hogy milyen programok futnak, milyen fájlok találhatók rajta. De nem ez az egyetlen példa. A Nintendo 3DS gépe magától frissíti az alapszoftverét, és minden alkalommal megvizsgálja, hogy nem nyúltak-e a korábbi verzióhoz valamiféleképpen. Ha bármi gyanúsat észlel, azonnal használhatatlanná teszi a gépet. Emberi jogi aktivisták jelezték, hogy baj van a U-EFI bootloaderrel, mert csak aláírt operációs rendszert enged a gépre tölteni, és ez gondot okozhat akkor, ha opresszív kormányok csak kémprogrammal ellátott operációs rendszert hajlandók aláírni.

[…]

A szerzői jog trivialitása akkor lesz majd egyértelmű, amikor a gazdaság többi szektora is panaszkodni kezd majd a PC és az internet miatt. Ekkor derül majd ki, hogy a szerzői jog csak egy apró konfliktus volt, nem egy háború. De miért emelnének szót más iparágak a számítógép ellen? Nos, mert a világ ma számítógépekből áll. Nem autóink vannak, hanem számítógépeink, amikben utazunk. Nem repülőgépeink vannak, hanem repülő Solaris-szervereink, egy csomó SCADA-kontrollerrel. A 3D nyomtató nem egy eszköz, hanem egy periféria, ami csak számítógéphez kapcsolva működik. A rádió nem egy kristály, hanem egy általános célú számítógép, gyors analóg-digitális konverterrel és némi szoftverrel. Az engedély nélküli másolás okozta bosszúságok eltörpülnek azokhoz a problémákhoz képest, amiket az új, számítógépbe ágyazott valóság teremt majd. Vegyük példának a rádiót. Az egész rádió-szabályozásunk eddig arra a gondolatra épült, hogy a rádió tulajdonságai a gyártással kerülnek meghatározásra, és nehéz ezeket megváltoztatni. Nem tudod egy mozdulattal átállítani a bébimonitort a légi irányítás által használt frekvenciára. De hogy a szoftver-vezérelt rádiókat csecsemőmonitornak, katasztrófa-rádiókommunikációra vagy légi irányításra használják-e, csak a megfelelő szoftver függvénye. Így aztán az amerikai Telekommunikációs Hatóság (az FCC) amikor megvizsgálta a szoftveres rádiók megjelenésének hatásait, feltette a kérdést: »Kötelezővé kellene-e tenni, hogy a szoftveres rádiók csak megbízható számítástechnikai eszközökön futhassanak?« Ez végeredményben azt jelenti, hogy minden PC-t le kell zárni, és a hatóságok ellenőrzik majd, hogy milyen programok futhatnak rajtuk. És ez még csak a kezdet. Hisz idén debütáltak azok az open-source fájlok, amikkel egy AR-15-ös félautomatát át lehet alakítani ismétlőfegyverré. Ez volt az az év, amikor az első open-source crowdfunded génszekvenáló megjelent. A 3D nyomtatás számtalan triviális panasszal fog járni, és biztosan lesz számos bíró az amerikai délen és számos mullah Iránban, akik azzal kell majd szembesüljenek, hogy az alattvalók szexjátékokat nyomtatgatnak otthon. De a 3D nyomtatás igazi érdeksérelemmel is járni fog a droglaboroktól és kerámiakésekig. Nem kell ahhoz sci-fi írónak lenni, hogy az ember megértse, miért

lesznek a szabályozók idegesek attól a gondolattól, hogy a felhasználók átírják az autóik alapprogramjait, hogy nem kompatibilisek egymással a légi irányítási rendszerek, vagy azoktól a dolgoktól, amiket biológiai assemblerekkel és szekvenálókkal művelni lehet. Tessék belegondolni abba, amikor a Monsanto rájön, hogy igen-igen fontos lenne elérni, hogy a számítógépeken ne lehessen olyan programokat futtatni, amik a speciális perifériák segítségével olyan élőlényeket tudnak összerakni, amik a szó szoros értelmében bekebelezik őket. Függetlenül attól, hogy ezeket igazi problémáknak vagy hisztérikus félelmeknek látod-e, hadseregnyi, a hollywoodinál nagyságrendekkel befolyásosabb lobbista és érdekcsoport létezik, amelyik egy nap el fog jutni ahhoz a gondolathoz, hogy »Nem tudnál olyan általános célú számítógépet csinálni, ami minden programot lefuttat, kivéve azokat, amiktől félünk, és amik dühítenek? Nem tudnál olyan internetet csinálni, ami bármilyen üzenetet átvisz, kivéve azokat, amik nekünk nem tetszenek?« Személy szerint azt gondolom, hogy lesznek olyan programok, amik az általános célú számítógépeken és speciális perifériákon futva még engem is megijesztenek. Ezért aztán biztos vagyok benne, hogy meglesz az értő közönsége azoknak, akik az általános célú számítógépek korlátozása mellett érvelnek.

[…]

A Walkman-generáció tagjaként megbékéltem azzal, hogy nemsokára hallókészülékre lesz szükségem, és természetesen nem egy hallókészüléket fogok viselni, hanem egy számítógépet fogok a testembe tenni. Így aztán amikor beszállok a kocsimba (egy számítógép, amibe beleteszem a testem), a hallókészülékemmel (egy számítógéppel a testemben) biztos akarok lenni abban, hogy ezek a technológiák nem titkolnak el előlem dolgokat, és nem akadályoznak meg abban, hogy az érdekeim ellen való programjaikat megállítsam. Tavaly a Lower Merion iskolai körzet Philadelphia jómódú, középosztály által lakott kerületében komoly problémával találta szembe magát. Olyan PC-ket osztott a diákoknak, amikkel a gép kamerája és hálózati kapcsolata segítségével megfigyelték a gyerekeket. Kiderült, hogy több ezer fényképet csináltak az iskolásokról, amíg azok otthon voltak vagy az iskolában, aludtak vagy ébren voltak, meztelenül voltak vagy ruhában. Mindeközben a törvényes lehallgató technológiák legutolsó generációja képes rejtett működésbe hozni a PC-k, tabletek, mobiltelefonok kameráit, mikrofonjait, GPS-eit. A jövő szabadsága arról fog szólni, hogy képesek vagyunk-e felügyelni az eszközeinket. Képesek leszünk-e értelmes működési szabályokat felállítani, megvizsgálni és leállítani azokat a programokat, amik futnak rajtuk, hogy az akaratunk őszinte és igaz szolgálói legyenek, ne kémek és árulók, akik bűnözőknek, gengsztereknek és kontrollmániásoknak dolgoznak."

Az előadásból látható, hogy a személyi számítógép és az internet generativitása, annak ellenére, hogy vannak ezekben az ökoszisztémákban zárt rétegek is, elképesztő hatalmat adott a kezünkbe. A PC-nk bármilyen programot lefuttat, az internet bármilyen üzenetet átvisz. Sokan vannak, és egyre többen lesznek, akik szerint ez a hatalom túlságosan is nagy ahhoz, hogy meg lehetne hagyni az emberek kezében, és ezért megpróbálják a PC és az internet szabadságfokait redukálni. Az internet ne közvetítse a gyerekpornót, a vírust, a jogsértő tartalmat, a náci beszédet, a képet, amin nem vagyok elég szép, és így tovább. A számítógép ne futtasson rosszindulatú szoftvert, ne futtassa a játékot, csak ha fizettem érte, ne játssza le a filmet, zenét, csak ha kifizettem, ne tudjak vele cipőt nyomtatni magamnak, és ne engedje, hogy kifigurázzam a Nike logóját.

5.2. ábra: Nézd meg a teljes előadást videón, vagy a 13.4. mellékletben olvasd el a teljes szöveget! Feliratozva megnézhető online: http://www.universalsubtitles.org/hu/videos/GmpBuHzEX8Jc/info/28c3-the-coming-war-on-general-computation/

Márpedig ezek a korlátozások csak úgy vezethetők be, csak úgy tarthatók fenn, ha elvesszük a kontroll képességét a felhasználóktól, elvesszük tőlük azt a jogot, hogy a megvásárolt gépet birtokolják. Ezért zárja le az Apple a gépeit nem szabványos csavarral, ezért tartja fenn az App store-t, ezért tiltja meg az open-source programok elérhetővé tételét az App store-ban.[38] Természetesen egy ilyen, zárt kert is lehet egy bizonyos fokig generatív: számtalan applikáció letölthető az iPadekre. Ez a sokszínűség azonban, akárcsak a teljes ökoszisztéma, egyetlen szereplőnek van kiszolgáltatva. E szereplő érdekei egyszerre diktálják a sokszínűség fenntartását és a kontroll maximalizálását. Vannak, akik fogyasztóként, fejlesztőként, résztvevőként örömmel kötik meg azt az alkut, ami a totális kontrollal jár: a magasabb biztonságért, kevesebb vírusért, stabilabb technológiai környezetért cserébe beérik kevesebb szabadsággal. Mások Benjamin Franklinnal értenek egyet, aki azt mondta: „Azok, akik hajlandók feladni az alapvető szabadságokból egy kis időleges biztonságért cserébe, sem a szabadságot, sem a biztonságot nem érdemlik meg."[39]

Az open-source kultúrák igazi kihívása, hogy képesek-e túllépni a fenti zéró összegűnek tűnő játszmán, és ötvözni a két világ legjobb tulajdonságait.

[38] No GPL Apps for Apple's App Store. Elérhető az interneten (utolsó látogatás dátuma: 2012. augusztus 10.): http://www.zdnet.com/blog/open-source/no-gpl-apps-for-apples-app-store/8046

[39] Franklin, B., Franklin, WT (1818) Memoirs of the life and writings of Benjamin Franklin, London: H. Colburn, p 270.

 © Bodó Balázs, BKF

A fenti generativitás egyik fontos feltétele többek között az, hogy az egyes rétegek, illetve az egyes rétegeken belüli komponensek közötti kommunikáció nyílt szabványok felhasználásával történjék. De mik is azok a szabványok, és mit nevezünk nyílt szabványoknak?

5.4.2. Nyílt szabványok

Az első szabványok megjelenését az ipari tömegtermelés kényszerítette ki. A nagy tömegben, gyártósoron készülő termékek esetében kezelhetetlen problémát okozott volna, hogy az egyik csavar egy kicsivel kisebb, mint a másik, az egyik rúd kicsivel hosszabb, mint a következő, az egyik fogaskeréknek eggyel több foga van, mint a rákövetkezőnek. Ahhoz, hogy kialakulhassanak a többféle beszállítóval dolgozó és többfelé beszállító cégből álló termelési láncok, szükség volt rögzíteni nemcsak az alapvető súly-, hossz- és egyéb mértékegységeket, de a különböző alkatrészek, nyersanyagok méretét, súlyát, összetételét, alakját stb. is. Az ipari termelés, a fogyasztási javak szabványosítása, az egyes alkotóelemek csereszabatossá válása egyben azzal a szerencsés következménnyel is jár, hogy egészséges verseny alakulhat ki a különböző termelők között, mert ugyanazt a terméket gyártva képesek árban, minőségben, hatékonyságban versenyezni egymással. Külföldre utazva tapasztalhatjuk az eltérő szabványok okozta problémákat is: nem tudjuk bedugni a konnektorba az elektromos készülékeinket, vagy ha be is tudjuk dugni, nincs benne sok köszönet, mert más feszültség folyik a vezetékekben.

A volt Szovjetunió területén például más szabvány vonatkozik a vasúti sínek távolságára, ezért a volt szovjet köztársaságok keleti és nyugati határainál a vonatokat át kell rakni vagy ki kell cserélni a futóműveiket. Ez a példa arra is jó, hogy felismerjük, mire alkalmas egy „saját" szabvány. Az eltérő síntáv például tökéletesen alkalmas egy katonai invázió lelassítására. A saját szabvány alkalmazása más területeken is hasonló szerepet tölt be: piacvédelemre, monopol pozíciók kiépítésére lehet használni őket, ha a szabvány nem publikus, vagy a szabvány használata magas díjakhoz kötött. A Microsoft irodai programcsomagok korábbi verziói által használt fájlformátumoknak például zárt és titkos szabványa volt, ami nagyon megnehezítette a kompatibilitás megteremtését a különböző szövegszerkesztők, táblázatkezelők között, és jelentősen megnehezítette az elterjedt MS-termékekkel való versenyképes alternatívák kifejlesztését, elterjedését.

Mivel a zárt szabványoknak komoly versenykorlátozó, piactorzító hatása van, és egy elterjedt zárt szabvány komolyan hozzájárul a fent részletesen tárgyalt kontrollpozíciók megszilárdulásához, ezért az open-source kultúrák, a generativitásra épülő ökoszisztémák egyik alapvető feltétele, hogy az egyes komponensek, elemek az interoperabilitást, kompatibilitást lehetővé tevő szabványok

- **kialakításának folyamata nyílt legyen**, azaz az összes érintett szereplőnek lehetősége legyen megjelenítenie az érdekeit,
- **a szabvány elfogadása demokratikus úton történjen**: azaz tükrözze a felhasználók jóváhagyását,
- **a szabványra vonatkozó információk mindenki számára korlátozás nélkül hozzáférhetők legyenek**, azaz ne védjék a szabványt titkok,
- **a szabványok használata mindenki számára egyenlő feltételekkel, önköltségi áron vagy ingyen legyen hozzáférhető**, és

– **a szabvány implementálásának ne legyenek külső korlátai**, azaz ne szólhasson bele senki, hogy ki milyen feltételekkel hozhat létre a szabványnak megfelelő termékeket.

A fenti öt feltétel jelenti a nyílt szabványok erős definícióját. Azért az erős definíció, mert nemcsak a szabvány hozzáférhetőségét írják elő, de a szabvány kialakításának folyamatát is hozzáférhetővé teszik. A nyílt szabványok gyengébb definíciói csupán az utolsó három feltétel teljesítését írják elő, azaz azt, hogy ne álljanak mesterséges gátak a szabványt alkalmazni kívánó szereplők előtt.

Vegyük észre, hogy mind az internet robbanásszerű elterjedését, mind a korai PC forradalmat nyílt szabványok tették lehetővé. Az internetre minden olyan eszköz csatlakoztatható, amelyik ismeri a TCP/IP szabványt, márpedig ez a szabvány nyílt szabvány. Az első PC-ket kifejlesztő IBM is szabadon alkalmazhatóvá tette a számítógép architektúráját illető ISA szabványt, ami lehetővé tette, hogy bárki szabadon gyárthasson perifériát a PC-khez. És bár a számítógép lelkét alkotó BIOS (Basic Input Output System) nem volt nyílt, de a versenytársaknak lehetőségük volt az eredetit visszafejtve megalkotni a maguk, eredetivel kompatibilis rendszereit, amitől az IBM BIOS-a de facto szabvánnyá tudott válni, és így elvezethetett az „IBM PC kompatibilis" személyi számítógép ökoszisztémához, a versenyhez, a radikális árcsökkenéshez, és a személyi számítógépek társadalmasulásához.

A nyílt dokumentumformátumokra vonatkozó szabványok hasznával pedig valószínűleg mindenki találkozott már, aki kapott olyan fájlt, amit nem tudott megnyitni. Az ilyenkor szokásos kérdésre, miszerint „nem tudnád mondjuk RTF-ben átküldeni?" kapott válasz a gyenge értelemben vett nyílt szabványok előnyeire mutat rá. Az RTF ugyanis (szemben a szokásos DOC formátummal) szabadon megismerhető, és implementálható.

A fenti példa arra is alkalmas, hogy felismerjük: egy szabvány nyílttá tétele hozzájárulhat annak elterjedéséhez (bár nem garantálja azt), míg egy elterjedt szabvány zárva tartása vagy graduális bezárása (a nyílt szabvány saját zárt verziójának preferálásával) komoly monopol-erőt ad a szabvány birtokosa kezébe.

5.4.3. Nyílt hardver

Bár a Rádiótechnika újság lelkes olvasói valószínűleg hónapról hónapra találkozhattak különböző nyílthardver-leírásokkal, az egyszerű gitártorzítóktól és erősítőktől a bonyolultabb elektronikai berendezésekig, ezek az olvasók minden bizonnyal közelebb vannak a rádióamatőr közösséghez, mint a nagyteljesítményű számítástechnikai készülékek felhasználóihoz. Más szóval: bár a nyílt elektronikus berendezéseknek évszázados hagyományuk van, a modern számítástechnikai eszközök között viszonylag kevés olyat találunk, amelyik minden elemében nyílt, szabadon hozzáférhető, megismerhető, módosítható lenne. Ennek egyszerű oka van: viszonylag kevesen tudnak otthon mikrocsipet fabrikálni, így nincs is sok értelme a nyíltságnak ezen a szinten. Mindennek ellenére az open-source szoftveres projektek népszerűvé válásával megjelentek az open-source hardveres projektek is, melyek a hardverelemek szabadságát tartják szem előtt. És bár még várat magára, hogy egy nagy iparági szereplő magáévá tegye az open hardver megközelítést, a hobbisták körében két olyan projekt is létezik, amely a maga kategóriájában paradigmaváltó erővé vált.

Az Arduino egy egyszerű, nyílt, programozgató mikrokontroller, azaz egy olyan vezérlőberendezés, ami programozható válaszokat tud adni a bemeneti portjain megjelenő

jelekre. Oktatási környezetben került először kifejlesztésre, mert szükség volt egy olyan hardvereszközre, amellyel a diákok szabadon tudtak kísérletezni. Azóta az Arduino – épp a nyitottság eredményezte flexibilitása miatt – páratlanul népszerű lett, és számtalan projektben tölt be a központi szerepet, így többek között várható egy Arduino által vezérelt műhold fellövése is, amivel bárki folytathat kísérleteket az űrben.

5.3. ábra: Nézd meg az Arduino egyik feltalálójának bemutató előadását!

A másik, legalább ennyire fontos open hardver projekt az open-source 3D nyomtató, mely képes a legfontosabb alkatrészeit saját maga legyártani. A 3D nyomtató, ahogy a neve is ígéri, képes rétegről-rétegre felépíteni egy háromdimenziós tárgyat. A ma még nagy gyárakban, tömegtermeléssel előállított használati cikkeink egyre nagyobb része kerül abba a kategóriába, amit egy otthoni 3D nyomtatóval is elő tudunk már állítani. Ha van egy ilyen nyomtatónk, akkor a tárgy már nem tárgy, hanem az a fájl, amivel elő tudjuk azt állítani. A 3D nyomtatók robbanásszerűen növekvő piacán az egyik szereplő egy szabadon hozzáférhető leírású és tervű 3D nyomtató, ami így képes saját magát is lemásolni. Az első ilyen nyomtató, a RepRap valóságos forradalmat indított el, és mára többféle modell is elérhető a piacon.

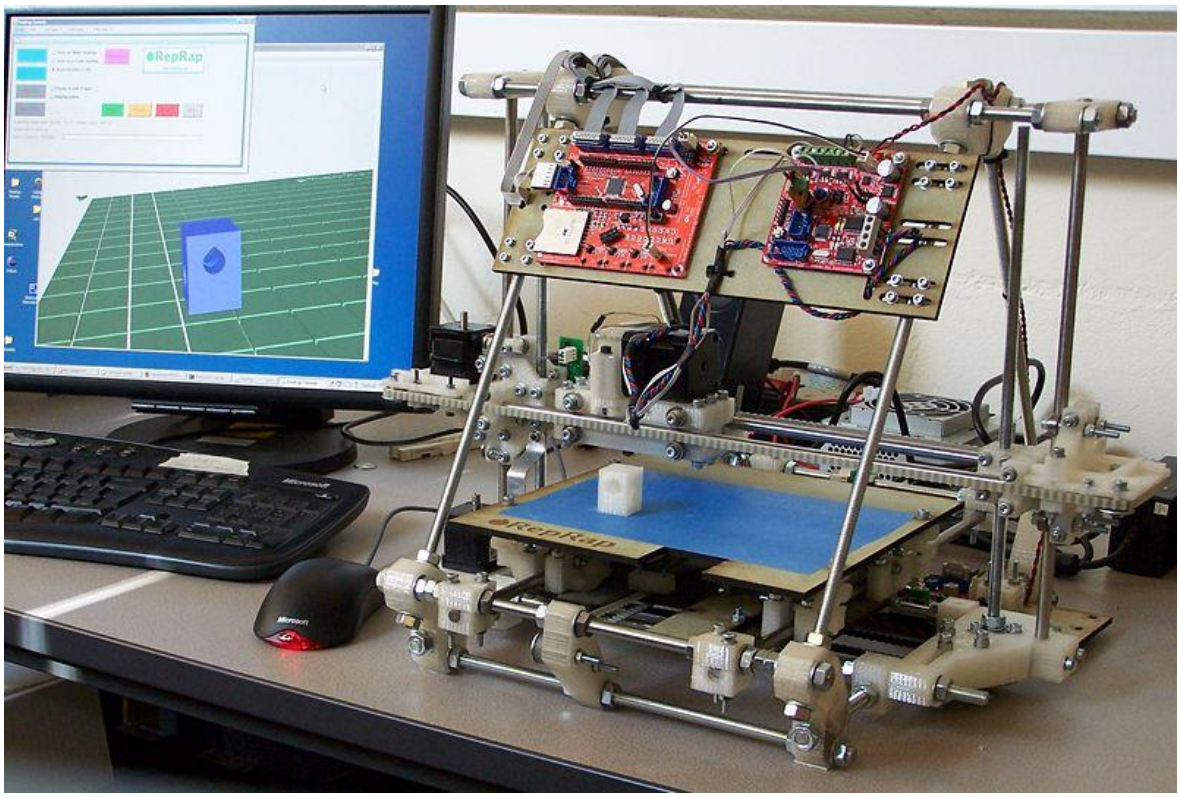

5.4. ábra: Tudj meg többet a RepRap-ról: http://reprap.org/wiki/RepRap/hu

Az otthoni, kisszériás gyártás lehetősége ugyanúgy a feje tetejére állíthatja a fogyasztási javak piacait, ahogy az otthoni, kisszériás, amatőr tartalomtermelés a feje tetejére állította az enciklopédiák piacát vagy a zeneipart. Ha ez a forradalom ráadásul olyan eszközökön zajlik le, melyek nyitottak, akkor tényleg beláthatatlan lehetőségek nyílnak meg előttünk. Képzeljük csak el: miután a barátunk másolt nekünk egyet a legmodernebb open-source nyomtatóból, átküldi nekünk a testvére karóra designját, amit a testre szabás után ki is nyomtathatunk magunknak…[40]

5.5. Feladatok

- Keress példát a nyílt szabvány erős és gyenge definícióit kielégítő szabványokra a zene, a grafika és az építészet terén!
- Keress példát offline open-source ökoszisztémákra!

[40] Olvass többet a témában:
How Open Source Hardware Is Driving the 3D-Printing Industry. Elérhető az interneten: http://www.readwriteweb.com/hack/2012/07/how-open-source-hardware-is-driving-the-3d-printing-industry.php, utolsó látogatás dátuma: 2012. augusztus 10.
The third industrial revolution. Elérhető az interneten: http://www.economist.com/node/21553017, utolsó látogatás dátuma: 2012. augusztus 10.
The gentleman manufacturer. Elérhető az interneten: http://www.economist.com/blogs/babbage/2012/04/third-industrial-revolution-begins, utolsó látogatás dátuma: 2012. augusztus 10.
Collaborative manufacturing: All together now. Elérhető az interneten: http://www.economist.com/node/21552902, utolsó látogatás dátuma: 2012. augusztus 10.

- Elemezd a kötők és horgolók közösségét a fejezet által felvetett szempontok segítségével!
- Mit jelent szerinted az oktatás nyílt technológiai infrastruktúrája?
- Keress magyar példát az EFF-hez hasonló szervezetre!
- Keresd meg a magyar open-source ökoszisztéma szervezeteit!

5.6. Kulcsfogalmak

- infrastruktúra
- nyílt dokumentumformátumok
- nyílt építészet
- nyílt hardver
- nyílt hozzáférés
- nyílt oktatás
- nyílt szabványok
- nyílt tartalom
- open access

6. Az open-source kultúra infrastruktúrái II. – A kollaboráció infrastruktúrái

6.1. E fejezet céljai

A fejezet feldolgozásával megismerkedhetsz:

- a társas infrastruktúrákkal,
  - a kollaboráció infrastruktúráival,
  - a disztribúció infrastruktúráival,
- a gazdasági infrastruktúrával,
  - a finanszírozás infrastruktúráival,
  - a tranzakció infrastruktúráival.

6.2. A társas infrastruktúrák

Az eddigiekben az open-source kultúrák előtt álló *megismerést gátló* akadályokra fókuszáltunk. Arra a kérdésre kerestük a választ, hogy milyen feltételek mentén válhatnak megismerhetővé a szoftverek, a hardver, a hálózatok működése, és így tovább. Az open-source kultúrák azonban nemcsak a különböző erőforrások hozzáférhetővé tételét tűzik ki célul, de a hozzáférés során megszerzett tudás megoszthatóvá tételét is. Ráadásul annyi már most is világos, hogy nem egyszerűen csak annyiról van szó, hogy elmondhatjuk-e másoknak mindazt, amit megtudtunk, lehetőségünk van-e egymással megosztani a tudásban, szakértelemben, technikai képességekben megragadható erőforrásainkat, de arról is, hogy lehetőségünk van-e egymással kooperációra lépni. Más szóval képesek vagyunk-e túllépni az erőforrások passzív hozzáférhetővé tételén, és össze tudunk-e fogni másokkal, akár ismeretlenekkel is egy közös cél azonosítása és megvalósítása érdekében.

Don Tapscott amerikai futurológus az open-source kultúrák négy alapelvét különböztette meg:

- kollaboráció,
- transzparencia,
- megosztás,
- empowerment, azaz az egyén felruházása hatalommal.

© Bodó Balázs, BKF

„Nos, a nyitottságnak a jelek szerint számos különböző jelentése van, és mindegyikhez hozzátartozik a civilizáció átalakításának egy sajátos elve. Az első a kollaboráció, az együttműködés. Ez a nyitottságnak az az olvasata, amikor a szervezetek határai átjárhatóvá, folyékonnyá és nyitottá válnak. […] A közösségi média valójában közösségi termeléssé alakul át. Nem egyszerűen arról van szó, hogy felmegyünk a netre, hanem arról, hogy a termelés új formái alakulnak ki. És az az Ideagóra, amit létrehozott – ez a különleges elméknek szóló nyílt piac, agóra – része a változásnak, annak a változásnak, ami a szervezeteink struktúráit, felépítését érinti, része annak, ahogy megszervezzük az innovációs kapacitásainkat, azt, ahogy árukat és szolgáltatásokat hozunk létre, azt, ahogy a világgal kapcsolatba kerülünk, azt, ahogy a kormányzatokon keresztül a közjót, a közösségi értékeket megteremtjük. A nyitottság kollaboráció.

A nyitottság, másodszor is, átláthatóság. Ez egy kicsit más, mint az eddigiek. Itt ugyanis arról van szó, hogy elmondjuk a különböző érintett szereplőknek: alkalmazottaknak, ügyfeleknek, partnereknek, részvényeseknek a rájuk tartozó információkat. A szervezeteink egyre inkább lemeztelenednek. Az emberek értetlenül állnak a WikiLeaks előtt, de ez csak a jéghegy csúcsa. Merthogy az embereknek, mindenkinek, nem csak Julian Assange-nak, a keze ügyében vannak azok az eszközök, amikkel felderíthetik, mi zajlik körülöttük, megfigyelhetnek, vizsgálódhatnak, informálhatják a többieket, sőt, közös választ is adhatnak. Az intézmények meztelenné válnak, és ha meztelen vagy, annak vannak következményei. Például, a fittség nem választás kérdése többé. Vagy ha levetkőzöl, nem árt, ha kigyúrod magad. És ez alatt azt értem, hogy nem árt, ha értéket tudsz felmutatni, mert ezt az értéket soha ennyi bizonyítékkal nem kellett még alátámasztani. Azt mondod, jók a termékeid? Hát nem árt, ha azok tényleg jók is. De emellett értékre is szükséged lesz. Az integritásnak a csontjaidban kell lennie, a szervezeted DNS-ében, mert ha nincs, akkor nem fogsz tudni bizalmat építeni, és a bizalom ennek az új, hálózati világnak a sine qua non-ja. […]

A nyitottság harmadik jelentése és elve a megosztás. Ez egy kicsit különbözik az átláthatóságtól. A transzparencia az információ közléséről szól. A megosztás az erőforrásokról, a szellemi tulajdonról való lemondást jelenti. Egy csomó híres történetet lehetne erről mesélni. az IBM 400 millió dollárnyi szoftvert adományozott a Linux mozgalomnak, cserébe sokmilliárd dolláros hasznot könyvelhetett el. A hagyományos bölcsesség azt tanítja, »a szellemi tulajdon a mi tulajdonunk, és ha bárki megsérti, hívjuk az ügyvédeinket, akik majd jól beperelnek.« […]

A nyitottság negyedik jelentése és az ehhez tartozó elv az empowerment, azaz mások megerősítése. És itt nem az anyáskodásra gondolok. A tudás és az intelligencia hatalom. Azzal, ahogy ezek egyre inkább elosztottá válnak, egyre inkább elosztottá és decentralizáltabbá válik a hatalom. Ez zajlik most a világban. A nyitott világ szabadságot hoz. Itt van rögtön az Arab Tavasz. Nyugvópontra juthat végre a közösségi média szerepéről és a társadalmi változásról szóló vita. Egy szót mondok csak: Tunézia. Amiből egy csomó más szó következett. De a tunéziai forradalom során nem az új média okozta a forradalmat, hanem az igazságtalanság. Nem a közösségi média szülte a forradalmat, hanem az a fiatal generáció, amelyik munkát és reményt szeretett volna, és akik nem szerettek volna alattvalók lenni többé. Ahogy az internet leszállítja a tranzakciós és kommunikációs költségeket a kormányzatok és a vállalatok számára, úgy szállítja le a költségeket a tiltakozás, a lázadás, a felkelés előtt. […]

Az internet nemcsak az információhoz és tudáshoz ad hozzáférést, de a másik koponyájában található intelligenciához is. Mindezt ráadásul globális léptékben. Számomra ez a kor nem az információ kora, hanem a hálózati intelligenciáé. Ez a kor hatalmas ígéretet hordoz, a kollaboráció kora, ahol a szervezeteink körvonalai megváltoznak, az átlátha-

tóság kora, ahol a napfény fertőtleníti a civilizációt, a megosztás és megértés kora, a közkincs új hatalma, ez a kor, a hatalommal felruházott egyén kora és a szabadság kora."

6.1. ábra: Nézd meg Tapscott TED-es előadását, vagy olvasd el a teljes előadást a 13.3. mellékletben!

Tény, hogy az internet egyik legfigyelemreméltóbb tulajdonsága, hogy radikálisan leszállította a tranzakciós költségeket, más szóval olcsóbbá tette az emberek közötti kommunikációt. Itt nem csupán arról van szó, hogy nem kell annyit fizetnünk a kommunikációért, mint korábban. A tranzakciós költségek leszállítása azt is jelenti, hogy lehetségessé váltak olyan emberek közötti interakciók, melyek korábban megszervezhetetlenül bonyolultak vagy éppen túlságosan drágák voltak ahhoz, hogy egyáltalán létrejöhessenek.

A tranzakciós költségek vagy a koordinációs költségek problémáját sokféle módon próbálta az ember addig megoldani. Az egyik megoldás az volt, hogy komoly bürokratikusan irányított szervezeteket, hierarchiákat hozott létre a célból, hogy koordinálja az erőforrások begyűjtését, megszervezését, hatékony felhasználását. Ezek a szervezetek szükségszerűképpen hierarchikusan épülnek fel, és működésük során a döntéshez szükséges információk alulról felfelé áramlanak, míg az ezen információk birtokában meghozott döntések végrehajtása felülről lefelé irányuló parancsuralmi rendszerben történik. A hierarchikus modellben a menedzsment feladata az, hogy

- *kijelölje a célokat*, amiket aztán mindenki követni kénytelen,
- *felügyelje a végrehajtás folyamatait,* hogy ne maradjanak elvégzetlen feladatok,
- *motiválja a munkát végzőket*, hogy ellássák azokat a feladatokat is, amik kevésbé érdekesek,
- *megszervezze az (emberi) erőforrások allokációját, és*
- biztosítsa, hogy a sikeres végrehajtáshoz szükséges erőforrások a kellő időben rendelkezésre álljanak.

Az erőforrások koordinációjának másik módja a szabadpiac. Ebben a logikában nem a felsőbb szinteknek kiszolgáltatott aktorok vesznek részt, hanem autonóm szereplők, akik a kereslet és kínálat ismeretében (bár a klasszikus közgazdaságtan teljes információs feltételezése csak hipotetikus) próbálják meghozni a racionális döntéseket. A piacok legfontosabb sajátossága egyrészt az, hogy minden döntést kénytelen leegyszerűsíteni az árban megtestesülő univerzális csere-médiumra, azaz akármilyen komplex motivációk és szempontok állnak egy-egy eladó vagy vevő háta mögött, azokat mindenki kénytelen lefordítani és az árra aggregálni. Másrészről egészen a legutóbbi időkig a piacok túlnyomó része lokálisan tudott csak működni, vagy azért, mert mesterséges akadályok álltak a piaci szereplők útjában (például a nemzeti határok a munkaerő szabad áramlása előtt), vagy azért, mert csak lokális léptékben működött hatékonyan a piac (lásd például a használt könyvek piacán a vevőket és eladókat összekötő lokális antikváriumok hálózatát).

Az a globális kommunikációs hálózat, aminek az internet csupán az egyik szegmense, természetesen mindkét erőforrás-szervezési logikát hatékonyabbá tette. Az információk összegyűjtésének és disszeminációjának hatékonyabbá tételével teret nyitott a laposabb, hálózatosan szerveződő szervezetek előtt, és radikálisan kitágította a piacok határait is. De talán ennél is fontosabb, hogy a már meglévő logikák hatékonyabbá tételén túl megnyitotta az utat egy harmadik lehetőség előtt, az eddig csak egészen lokálisan működő közösségi erőforrás-koordinációs logikák növekedése, nagy léptékű megvalósítása előtt.

6.2.1. Hogyan működik egy open-source projekt?

Részletes leírásért érdemes elolvasni Eric S. Raymond Katedrális és Bazár című esszéjét.[41] Ebben részletesen is leírja, mi történt akkor, amikor elrugaszkodott a hagyományos erőforrás-szervezési logikától, és magáévá tette az open-source logika egyik első, és legfontosabb alaptételét: nincs határ „termelő” és „fogyasztó”, a termék vagy szolgáltatás létrehozója és felhasználója között, azaz elmosódik és lebomlik a szigorúan vett szervezet határa. Vegyük például az Encyclopaedia Britannica és a Wikipédia közötti legfontosabb különbséget. Az EB-t komoly szakemberekből álló szerkesztőbizottság írja és szerkeszti. Annak, aki az EB felhasználója, meg kell várnia a következő kiadást, ha valami pontatlanságot, elavult információt talál az enciklopédiában, vagy ha egy még hiányzó, új eredményt szeretne az EB oldalain viszontlátni. A felhasználónak, olvasónak erősen korlátozott a lehetősége arra, hogy érdemi módon szólhasson bele a tartalom alakulásába, és jobb esetben is csak arra szorítkozik, hogy az általa beküldött javaslatokat talán figyelembe veszi a professzionális szerkesztőbizottság. A Wikipédia elve ettől merőben különbözik, mert azonnali és könnyen használható eszközt ad az olvasó kezébe arra, hogy maga alakíthassa a tartalmat. Hibát találtál? Javítsd ki! Hiányzik valami? Írd bele! Másképp fogalmaznál? Tedd meg a javaslatod, és ha elég robusztus, akkor a többi olvasó fogja (a változtatás hiányán keresztül) jóváhagyni, befogadni azt.

A különbség részben a technikai infrastruktúra függvénye: Van-e fizikai lehetőségem arra, hogy beavatkozzam a szövegbe/szoftverbe/tartalomba/stb.? Ezért fontosak a kollaboráció fizikai infrastruktúrái: a wiki, a github és a többi olyan infrastruktúra, mely nemcsak a tartalom disztribúcióját (megjelenítését) teszi lehetővé, hanem egyben a módosításnak, és a módosított elemek disztribúciójának is eszköze.

A fizikai beavatkozás képességén túl azonban szükség van arra is, hogy a kollaboráció fizikai lehetősége mellett meglegyenek azok a keretek, melyek

[41] Raymond, Eric S: A katedrális és a bazár, elérhető az interneten (utolsó látogatás dátuma: 2012. augusztus 10.): http://magyar-irodalom.elte.hu/robert/szovegek/bazar/

- képesek a kollaborációba bevonni a résztvevőket,
- képesek az egymással versengő értékek és érdekek közötti konfliktusokban igazságot tenni, és
- biztosítják, hogy ezek a metaszintű folyamatok ugyanolyan nyitottak legyenek a bekapcsolódni vágyó résztvevők előtt, mint a tartalmi módosítások szabadsága.

Nézzük meg, hogy milyen szintjei vannak az online kollaborációnak, ezeket milyen technológiák szolgálják ki, és milyen érték termelődik általuk. A kollaborációnak négyféle alapvető (és egymást részben átfedő) infrastruktúráját különböztethetjük meg:

- kommunikációs eszközök,
- kollaboratív szűrő és értékelő eszközök,
- kollaboratív tartalomtermelő eszközök,
- piacterek.

A kollaboráció legalapvetőbb infrastruktúrája az egyén kommunikációs igényeit szolgálja ki: lehetőséget ad arra, hogy elmondja a mondanivalóját, vagy kommentálja a másik szavait. A kommunikációnak egyszerre állnak rendelkezésre a one-to-one, azaz két egyén közötti eszközei (e-mail, chat stb.); a one-to-many eszközök, (blog, YouTube stb.), melyek az egyén kezébe adják a korábban csak a kevesek és kivételezettek által hozzáférhető tömegkommunikáció (rádió, televízió, nyomtatott sajtó) képességét; és a many-to-many eszközök, amelyek nagyobb közösségek kapcsolattartását teszik lehetővé (ide sorolhatók a social networking eszközök, mint a Facebook, de maga a wiki szoftver is).

Ezek az eszközök nagy szabadságfokkal bírnak (bármi elmondható általuk), de van egy jelentős hátrányuk, mégpedig az, hogy nehéz az ezeken a csatornákon keresztül zajló kommunikáció információtartalmát megragadni és aggregálni. Nagyon informatív például a blogoszférában zajló beszélgetések érzelmi töltete, ha egy termékről, egy politikai pártról vagy egy civil ellenállásról van szó, de nagyon nehezen és viszonylag pontatlanul lehet ezeket a beszélgetéseket úgy aggregálni, hogy abból a beszélgetés tárgyát képező termék gyártója, a párt vagy az ellenzék számára is hasznos, értékelhető tudások szülessenek.

A **kollaboratív szűrő és értékelő eszközök** épp azt a célt szolgálják, hogy az emberek közötti kommunikációnak adjanak egy előre definiált, és jól formalizálható keretet, amit könnyebben meg lehet ragadni, akár gépi eszközökkel is. Mit gondol egy olvasó egy könyvről? Hogy tetszett a tegnap esti film, az interneten rendelt pizza; milyen tartalmak érdekesek számodra a barátaid által generált hírfolyamból? Ha megvannak a megfelelő formalizált visszajelzési csatornák, ha osztályozhatod egytől ötig az élményt, ha lájkolhatsz, ha megoszthatsz, ha ajánlhatod a barátaidnak a kedvenc pizzériádat, akkor pontosabban nyomon lehet követni a kollektív intelligencia működése során termelődő tudásokat. A kollaboratív szűrő- és ajánló rendszerek néhány jól érthető dimenzióra és választási lehetőségre korlátozzák a visszajelzés lehetőségeit, mégpedig azért, mert ezeket könnyebb aggregálni, elemezni, és könnyebb visszacsatolni is.

Ebbe az eszközcsoportba tartoznak továbbá azok a rejtve maradó mechanizmusok, melyek explicit felhasználói visszajelzések helyett az internetezők online létezése által hagyott számtalan nyomot követik és elemzik: hova kattintottak, meddig maradtak egy oldalon, mit néztek meg egy oldalon, merre mentek tovább, honnan érkeztek. Az online létezésünk számtalan apró morzsájából meglepően pontos személyiségprofilok állítha-

tók össze, gondoljunk csak arra a valószínűleg mindannyiunkat ért élményre, amikor a Google hirdetési rendszere egyszer csak olyan hirdetéssel szembesít, ami a személyiségünk egy titokban tartott szeletét találja telibe.

Fontos megjegyezni, hogy ezek a kollaboratív rendszerek, csak azért mert kollaboratívak, nem részei automatikusan az open-source kultúrának. Épp ellenkezőleg. A ma ismert kollaboratív rendszerek épp az open-source logika antitéziseinek tekinthetők: az adatainkat, nyomainkat gyűjtő, aggregáló nagyvállalatok, a Google, a Facebook és a többi, olyan dolgokat is pontosan tudnak rólunk, amikre mi már régen nem emlékszünk. Ki tudja már felidézni, hogy mit csinált 2009. január 19-én este 8.17-kor? Csak a Google, és a többi adatgyűjtő oldal, ők viszont pontosan meg tudják mondani, hogy épp melyik oldalt nézegettük a neten, kinek írtunk levelet, és így tovább. Komoly gondot jelent, hogy ezek az adatok sokszor még azok számára sem hozzáférhetők a maguk teljességében, akik ezeket az adatokat a létezésükkel, tevékenységükkel létrehozták. Az sem világos, hogy ki milyen módon használja vagy éppen él vissza azzal a tudással, hogy én ekkor meg akkor melegpornóra, viagrára vagy egy illegálisan elérhetővé tett játékszoftverre kerestem a neten. Az open-source logika azt követeli meg, hogy mindenki saját maga rendelkezhessen az online létezése nyomaival, saját maga gyűjtse és tárolja a lájkjait, a böngészése történetét, és ezek az adatok csak annak, és csak olyan feltételekkel legyenek hozzáférhetők, akit, és ahogyan mi azt meghatározzuk.

Ezt a célt tűzte ki Eben Moglen amerikai jogászprofesszor akkor, amikor meghirdette a Freedom Box programot. A Freedom Box egy olyan otthoni szerver, aminek az üzemeltetése nem igényel semmiféle szaktudást. Ez a házunkban, a mi kezelésünkben lévő szerver az, ami kiszolgálja mindazokat a funkciókat, amiket jelenleg nagy, központi felhő-szolgáltatóktól veszünk igénybe. Legyenek a saját szervereinken az e-mailjeink, mondja Moglen, és ne a Google szerverein, a saját gépünkön tartsuk nyilván, kik a barátaink és milyen tartalmakat lájkoltunk, mi legyünk a gazdái az internethasználatra vonatkozó információknak, és így tovább.

Vegyük tehát észre, hogy a kollaboráció szükséges feltétele az open-source kultúráknak, azonban nem mindegy, hogy a kollaboráció milyen platformokon keresztül zajlik. Ha a platform olyan, hogy a kollaboráció ki van szolgáltatva egy kapuőr szervezetnek, ha a kollaboráció folyamatához, eredményeihez más feltételekkel férnek hozzá a résztvevők, és más feltételekkel a platform tulajdonosai, akkor hiába hoz létre az együttműködés open-source végterméket, a folyamatot mégsem tekinthetjük szabadnak. Hogy egy jó ellenpéldával világítsunk rá arra, hogy mit jelent a kollaboráció folyamatához való hozzáférés: a Wikipédia nemcsak a weben, böngészőn keresztül érhető el a maga teljességében, de egyben letölthető a teljes adatbázis is. Az adatbázisban nemcsak a Wikipédia tartalmát találjuk meg, de az egyes szócikkek minden korábbi verzióját, egészen a születésük pillanatáig, azaz elérhető az a folyamat is, ahogy a különböző szerkesztők tevékenysége, vitái, interakciói nyomán a ma ismert verzió előállt. Mindenki ugyanazokkal a feltételekkel fér hozzá ehhez a tudáshoz, és nincs olyan entitás, amelyik képes lenne kisajátítani a kollektív intelligencia működésének egyes fázisait.

A Wikipédia említésével át is léptünk a **kollaboratív tartalomtermelő eszközök** kategóriájába. Ezek a kollaboratív eszközök annak a lehetőségét nyitják meg, hogy egy kisebb-nagyobb csoport tagjai képesek ugyanabban a technológiai környezetben tartalmat létrehozni, más tartalmait megismerni, módosítani, és a módosításokat megosztani, azaz képesek a Stallman által definiált négy szabadságot gyakorolni.

A wiki a legkézenfekvőbb példa a kollaboratív tartalomfejlesztő eszközökre. Számos más szoftver is támogatja a csoportmunkát (gondoljunk csak arra, hogy egy Google-

dokumentumot vagy naptárat is meg tudunk osztani másokkal, akár szerkesztésre is), de a wiki volt az első olyan technológiai platform, mely nem a „magántulajdont", hanem a „közkincset" tette meg alapbeállításnak. Azaz a *„minden privát, hacsak meg nem osztom"* logikával szemben a *„minden megosztott és szabadon hozzáférhető, hacsak valaki jó okkal le nem zárja"* logikát részesítette előnyben. A wiki-technológia ráadásul open-source szoftver, azaz nemcsak a platformon létrejövő tartalom felel meg az open-source alapelveinek, de maga a platform is.

Ilyen technológiából azonban viszonylag keveset találunk. Számtalan csoportmunkát, kommunikációt támogató eszköz van a piacon, de ezek túlnyomó része olyan, hogy a platform maga zárt, és sok esetben zárt a tartalom is, ami a platformon termelődik. Itt van például két online kollaboratív játék, a Second Life és a Spore. Mindkettő arra az elvre épül, hogy a játék fejlesztői csupán a környezetet, néhány alapvető szabályt biztosítanak, meg persze a tartalom fejlesztéséhez szükséges eszközöket. A Second Life-ban az ember házakat, járműveket tudott építeni, a Spore-ban élőlényeket, és ezek tudtak interakcióba kerülni egymással. De hiába örvendtek ezek a megoldások hatalmas népszerűségnek, hiába hozott létre sokmillió ember sok-sok különböző saját tartalmat a rendszerben, hiába álltak össze ezek a tartalmak nagyobb rendszerekké, a házak városokká, az élőlények virtuális társadalmakká, ha maga a platform zárt maradt, és ezzel a létrehozott felhasználói tartalom is rabul esett a platformnak.

6.2. ábra: Egy felhasználó „tervezte" élőlény Will Wright Spore című játékából. Forrás: http://intergalacticrobot.blogspot.hu/2008/02/zooks.html

Az emberek közötti kollaborációt negyedik nagy terepe a **piactér**, mely önmagában is hatékony eszköze a különböző erőforrások hatékony felhasználásának. Az internetes piacterek egyik legfontosabb tulajdonsága az, hogy leszállítja a piacra jutás költséget, azaz olyan dolgok is elcserélhetővé, piacra dobhatóvá válnak, amiket korábban egészen egyszerűen nem érte meg piacra vinni. Árulkodó e szempontból a világ egyik legnagyobb elektronikus piacterének, az eBay-nek története, melyet az alapítója, Pierre Omidyar azért hozott létre, hogy a menyasszonya PEZ-adagolót gyűjtő mániáját segíteni tudja. PEZ-adagolóknak a bolhapiacokat kivéve nem volt igazán jó másodlagos piaca, hiszen nem lehet annyiért eladni egy régi adagolót, hogy megérje utánajárni annak, hogy ki is lenne hajlandó megvenni azt. Ezzel szemben egy internetes piactéren viszonylag

könnyen és gyorsan fel tudjuk tenni akár a párszáz forintot érő dolgainkat is, és ez hirtelen gazdaságossá teszi az adásvétel folyamatát.

A piacterek azonban nemcsak áruk csereberéjét könnyítik meg, de a szolgáltatások, a munkaerő vagy a szakértelem igénybevételét is. Egyre több olyan piactér létezik, ahol emberek képesek a munkaerőpiacra vinni a saját alacsony szakértelmüket, vagy naponta néhány tucat percre, egy-két órára rúgó munkaerő-kínálatukat is. Ezeknek a „töredék" időknek, töredék munkáknak nem volt eddig piaca, hiszen a munkáltatók általában teljes munkaidőben szeretnek munkavállalókat foglalkoztatni. Mindeközben számtalan olyan feladat van, amit könnyű feldarabolni apróbb egységekre, és ezeket az egységeket akár szakértelem nélküli emberek is könnyen el tudják végezni.

6.2.2. Esettanulmány: a reCapcha

Gondoljunk csak a digitalizált könyvek automatikusan nem felismerhető szavainak elolvasására. Ebben a percben is számtalan könyvtárban számtalan szkenner olvassa be a könyvtárban tárolt könyvek oldalait. Alapesetben a befényképezett könyvlapokból szoftver állít elő szöveget, de ezek a szoftverek nem boldogulnak minden szóval. Hol a szó különleges, hol a befényképezés nem sikerült tökéletesen és elmosódott a kép, hol az eredeti oldal minősége olyan, ami nem teszi lehetővé az automatikus szövegfelismerést. Az emberek túlnyomó többsége azonban minden további nélkül képes elolvasni egy szöveget, és képes beütni azt a szót a számítógépbe, amit lát. És bár viszonylag kevés ember rávehető, hogy egymaga nézze át egy könyv minden automatikusan fel nem ismert szavát, de erre nincs is szükség, ha megoldható a könyvek szavankénti felismertetése, azaz a munka feldarabolása, szétosztása, és az eredmények összeillesztése.

Ezt a logikát ismerte fel Luis von Ahn, a reCapcha fejlesztője. A reCapchával valószínűleg legtöbbünk találkozott már, ez az a dolog, amivel egy-egy blog kommentelése vagy a regisztráció előtt ellenőrzik, hogy emberek vagyunk-e. Kapunk két eltorzult betűkkel írt szót, és az a feladatunk, hogy beírjuk, milyen szót látunk. Kevesen tudják, hogy ilyenkor nemcsak a spam ellen védekezünk, de egyben könyvet is digitalizálunk: a nekünk megmutatott szórészletek olyan szavak, amelyeket nem sikerült egy szoftvernek automatikusan felismernie, és ezért velünk végeztetik el a szövegfelismerést. Ha három emberből kettő ugyanazt a szót adja megfejtésül, jó eséllyel megtaláltuk a képen szereplő igazi szót.

6.3. ábra: A reCapcha digitalizáló és spambot-szűrő felülete

A reCapcha valójában egy globális online kollaboráció, és egyben egy piactér, bármilyen furcsa is rá így gondolni. Az egyik oldalon ott vannak a digitalizált, szövegfelismerésre váró könyvek, nekik korrektorra van szükségük. A másik oldalon ott vannak a website-ok, amik a spamelőktől akarják magukat megvédeni, és egy olyan tesztre van

szükségük, ami elválasztja az embereket a robotokról. A harmadik oldalon ott vagyunk mi, pár másodpercnyi szabadidővel, és azzal az igénnyel, hogy ne szemeteljék össze a kommunikációnkat. A reCapcha piacterén mindenki megkapja azt, amire vágyik, cserébe azért, amije van. A könyvesek a felhasználók által adományozott pár másodpercnyi idő és szakértelem segítségével felismernek egy szót, a weboldalak tulajdonosai megtudják ki az ember és ki nem, cserébe felületet adnak a digitalizáláshoz, a felhasználó meg megnyugodhat, hogy nem kell szeméttel találkoznia.

6.4. ábra: Nézd meg von Ahn TED-es előadását a reCapcháról!

Ilyen típusú piactérből egyre több vált sikeressé. Az Amazon Mechanical Turk-je olyan piactér, ahol alacsony szakértelemmel bíró emberek tudnak otthonról könnyen, gyorsan elvégezhető munkákat vállalni. Egyre több kutató használja például az AMT-t arra, hogy a kutatásaihoz résztvevőket toborozzon: a felhasználók pár dollárért cserébe vállalhatják, hogy részt vesznek egy online kérdőív kitöltésében. A Wikipédia is piactér, ahol emberek tudják felkínálni a köz javára a szakértelmüket. A GNUtemberg projekt résztvevői közkincsbe tartozó könyveket digitalizálnak kézi eszközökkel. A SETI@Home projektben a számítógépünk számolóegységét adhatjuk kölcsönbe, hogy az üres óráiban UFO-k nyomát keresse. A felesleges számítógépes kapacitások kölcsönadása, közös erőforrás részévé tétele egyébként a legkönnyebb és legnagyobb eredményekkel kecsegtető lehetőség. A SETI@Home a világ legnagyobb szuperszámítógépe, mely nagyságrendekkel komolyabb teljesítményekre képes a felhasználók önként felajánlott erőforrásainak összeszervezésével, mint a legkomolyabb, központosított logikával felépített berendezések. A Grid Computing, azaz a hálózatba szervezett kis számítógépekből felépített szuperszámítógép az elmúlt évek egyik legérdekesebb „találmánya”, használják is a gyógyszerkutatástól a komoly számítókapacitást igénylő matematikai problémák megoldásáig mindenütt. De ebbe a kategóriába sorolhatók a bittorrent alapú fájlcserélő hálózatok, ahol nem a számítókapacitás, hanem az otthoni számítógépek külön-külön kicsi, de együtt elképesztő méretű tárolókapacitása megszervezésének, összekapcsolásának lehetünk tanúi.

A példák szinte vég nélkül sorolhatók, hiszen a logika ugyanaz. Mindannyiunk zsebben, asztalán ott találhatók azok az eszközök, szenzorok, merevlemezek, számítógépek, amik külön-külön ugyan gyengék, de összekapcsolva őket korábban ismeretlen léptékű erőforrások hozhatók létre.

Mint a fenti példákból is látható, az online piactereken az egyéni felhasználók szinte minden felesleges kapacitása áruba bocsátható, illetve munkára fogható. Töredék másodperceknek, a kreativitásnak, a gép CPU-jának vagy háttértárának, az internet sávszélességnek, használt szoftvernek és mindenféle kacatnak, limlomnak könnyedén kialakítható a maga piactere.

A különböző piacok azonban élesen elkülönülnek egymástól, mégpedig aszerint, hogy a piacon jól azonosítható eladók és vevők cserélnek-e el nagyjából megegyező értékű dolgokat (ez lenne a piac megszokott működése), vagy pedig valamiféle ajándékgazdaság működik, ahol az eladók nem kapnak közvetlenül semmit cserébe a felkínált erőforrásaikért, vagy nem ismerik, hogy ki(k) veszik azokat igénybe, vagy csak közvetve remélhető bármiféle ellentételezés.

Önmagában már az is radikálisan átalakítja az emberi kollaboráció, és a gazdaság szerkezetét, hogy ennyire hatékonnyá válhatnak a hagyományos piaci tranzakciók. Az igazi, paradigmatikus változást azonban az okozza, ha sikerre jutnak azok a piacterek, ahol az emberek a közösség egésze számára képesek felkínálni a szabad kapacitásaikat; amelyek amolyan ajándékgazdaság-logika mentén, szívességek formájában teszik elérhetővé mindazt a tudást, intelligenciát, szakértelmet, ami mindannyiunkban benne lakozik.

6.2.3. Az önzetlen megosztás platformjai

Az ajándékgazdaságokról és az önzetlen megosztás mögött álló motivációkról a következő fejezetben részletesen is beszélni fogunk. Ehelyütt azonban érdemes felsorolni az önzetlen megosztás infrastruktúráit, azaz megismerni a hol? és a hogyan? kérdésekre adható válaszokat, mielőtt a miért? kérdésének megválaszolására rátérnénk.

Az első nagy léptékű, erőforrás-megosztást lehetővé tevő mainstream technológia talán a Napster, az első fájlcserélő platform volt. A Napster ugyanis az egyéni felhasználók tárolókapacitását tette a többiek számára hozzáférhetővé. Minden ezt követő peer-to-peer technológia valójában ugyanezt teszi: kihasít egy kis szeletet a felhasználó merevlemez-kapacitásából, és azt elérhetővé teszi a többiek számára. Ha központilag szeretnénk felépíteni egy olyan kapacitású tárolót, mint amit ezek a P2P-hálózatok megteremtenek, lehet, hogy dollár százmilliók sem lennének elegek a feladathoz. Az egyes felhasználók azonban már kifizették a kapacitás árát akkor, amikor megvették a személyi számítógépüket, és arra is jó esély van, hogy a piac sajátosságai miatt jóval többet vettek ebből az erőforrásból, mint amennyit ténylegesen használni terveztek vagy tudnának. Ebben az esetben nagyon nagy jelentősége lehet minden olyan technológiának, amelyik képes ezeket a felhasználóknál kallódó felesleges kapacitásokat összeszervezni, mindenki előtt megnyitni.

Vegyük észre, hogy a mostanában népszerű cloud-technológiák egy ellenirányú folyamatot valósítanak meg. Azt mondják, hogy nem szükséges a személyi számítógépekbe szinte semennyi tárolókapacitás, hiszen olcsóbb, biztonságosabb, megbízhatóbb, ha a mi szervereinken tárolod az e-mailjeidet, dokumentumaidat, fényképeidet, zenéidet, és így tovább. A P2P-hálózatok is egy felhőt hoznak létre, de szemben a mostanság divatos cloud-szolgáltatásokkal, e felhő a felhasználók gépeiből áll össze.

Miért vállalják be mégis a Google és a többi nagyvállalat, hogy ingyen vagy havi néhány dollárért biztosítanak központi tárolókapacitást a felhasználók számára? Nos, a

korábban már annyit emlegetett kontroll képessége és a felhasználók viselkedésének megfigyelhetősége adják meg a választ: a nyomon követhető felhasználók többet érnek a vállalatoknak, mint az a beruházás, amibe a cloud-szolgáltatások kiépítése kerül.

A P2P-hálózatok sikeressége másokat is arra inspirált, hogy megpróbáljanak közös erőforrás-poolt építeni a felhasználók számítógépeiből. Az első sikeres elosztott szuperszámítógép projekt szintén felesleges felhasználói kapacitásokra építve hozott létre a legdrágább és legmodernebb szuperszámítógépekhez mérhető teljesítményt. A SETI@Home egy olyan képernyővédő, amelyik az épp üresen üldögélő, de bekapcsolt számítógépek erejét használja arra, hogy idegen élet nyomait kutassa a rádiótávcsövek által összegyűjtött adatokban. Ez a projekt tehát a CPU-kapacitásokból szőtt megosztott számítógépes hálózatot. A projekt sikerét követően számos más projekt is elindult ezen az úton.

A következő, logikus lépés a felhasználók humán erőforrásainak, azaz idejének, szakértelmének, türelmének közös erőforrássá tétele volt. Kiderült, hogy nem is kevés, korábban csak szakértők által végzett feladatot amatőrök is képesek ellátni, mert bár a szakértők keveset hibáznak, de kevesen is vannak, ráadásul drágák is. Az amatőrök ugyan többet tévednek, de ezek a tévedések statisztikai módszerekkel kiszűrhetők, és elég sokan vannak, hogy mindig legyen elég olyan ember, aki a helyes választ adja végül a feladat során. Így amatőrök bevonásával azonosították a Hold kráterеit, amatőrök segítenek feltérképezni a szem idegi hálózatát, és amatőrök segítenek könyveket digitalizálni is.

A fenti feladatok olyanok, hogy viszonylag nehéz rájuk klasszikus piacot építeni, mert ha sikerülne is adásvétel tárgyává tenni 100 kráter bekarikázását, vagy be is lehetne árazni másfél óra CPU időt, hamar kiderülne, hogy ezek olyannyira alacsony összegeket érnek, hogy nem lehet belőlük igazán számottevő haszonra szert tenni. Azaz bár megvan a lehetősége annak, hogy ezeknek az erőforrásoknak kialakuljanak a hagyományos másodlagos piacai, igazából az elérhető anyagi haszon túlságosan is alacsony ahhoz, hogy érdemes legyen eladóként a piacra lépni, vagy aggregátori szinten belekezdeni a kiépítésükbe. Ezzel szemben az is megfigyelhető, hogy ezen piacok mindegyikében találunk olyan szempontot, ami miatt az egyénnek mégiscsak megéri belevágni az erőforrások megosztásába, abba, hogy gyakorlatilag ismeretlenek számára odaajándékozza a saját erőforrásait. A Napster esetében ez az előny a többiek gépen található végtelen mennyiségű tartalom volt. A SETI@Home esetében az az izgalom, hogy mi van, ha épp én találom meg a földön kívüli élet nyomait. A rákellenes gyógyszer kutatása során az emberiségért tett jó szolgálat az, amit működésbe hozza a megosztás logikáját, de ide sorolható a tanulás, a belső motiváció, a megosztás öröme is.

Mindebből most még csak annyi a fontos, hogy bár az online eszközök segítségével gyakorlatilag bárminek kialakítható az elsődleges vagy másodlagos piaca, ezen piacok egy részén arra lehetünk figyelmesek, hogy ott nem definiálható pontosan, mi is az ellenérték, nem határozható meg egy piacra vitt erőforrás piaci értéke.

Ezekben a niche-ekben különösen jó eséllyel találunk open-source kultúrákat, hiszen itt alacsonyabb annak veszélye, hogy megjelenik egy olyan szereplő, aki a megosztott erőforrások kisajátításában lát lehetőséget.

6.3. A gazdasági infrastruktúrák

Az, hogy egyébként sok olyan piacot találunk, ahol nincs pénzben kifejezett ellenérték, és az ajándékgazdaságok logikája mentén működnek, nem jelenti azt, hogy adott esetben nincs szükség az open-source kultúrák esetében stabil gazdasági hátérre. Egyrészt van,

amit nem lehet természetbeni felajánlásokból megoldani, másrészről a pénz is csak egy a számtalan sokféle erőforrás közül, és az anyagi javak megosztásának, elosztásának, hatékony allokációjának is kell hogy legyenek jó, az open-source kultúrák logikájához illeszkedő módszerei.

Alapvetően három területet különböztethetünk meg, ahol a pénz és az open-source logika találkozik:

- az új projektek finanszírozásának területén,
- az open-source logikával működő pénzügyi hálózatok terén, és
- az open-source kultúrák fenntarthatóságát lehetővé tevő üzleti modellek terén.

6.3.1. Finanszírozás

Minden új ötlet, új projekt esetében az ötlet kidolgozásához, gyakorlatba átültetéséhez szükséges tőke megszerzése az első, és sokszor a legnagyobb probléma. Különösen nehéz ez olyan projektek esetében, melyek az open-source logikát tekintik magukra nézvést követendőnek, mert ilyen esetekben bizony nehéz meggyőzni a hagyományos finanszírozási forrásokat, bankokat, kockázati tőkebefektetőket arról, hogy egy szabadon hozzáférhető, módosítható, terjeszthető dolog létrehozásával is biztosított az általuk befektetett vagy kölcsönadott tőke megtérülése.

A tőke allokációja a történelem folyamán mindig is hihetetlenül erős és befolyásos aggregátorokon keresztül zajlott. A betéteket összegyűjtő, majd azokat kölcsönök formájában hozzáférhetővé tevő bankok, bankházak egész királyságokat tudtak ellenőrzésük alatt tartani, épp azáltal, hogy képesek voltak a gazdaságban cirkuláló pénz mennyiségét, elérhetőségét ellenőrizni, kontrollálni.

Az open-source kultúrák esetében a kérdés az, hogy van-e olyan technológia, mely megkerülhetővé teszi ezeket a hagyományos szereplőket, és van-e olyan új csatorna, melyen keresztül a tőkét igénylő innovátorok és a felesleges tőkével rendelkező befektetők képesek tranzakciókba bonyolódni egymással. A válasz szerencsére az, hogy van, és ez pont ugyanolyan logikával működik, mint az open source összes többi infrastruktúrája: mégpedig az alapvetően (majdnem) felesleges kapacitások (többnyire) önzetlen felajánlásával.

A P2P-tőkepiacoknak két formája ismeretes: a crowdfunding és a P2P lending. Mindkettő a „sok kicsi sokra megy" törvényszerűségére épül, azaz arra, hogy egy elég nagy piactéren viszonylag sok ember viszonylag kicsi hozzájárulása is képes lesz elég nagy tőkét összerakni egy-egy projektre. 20-50-70 dollárt, azaz egy kiadós ebéd árát viszonylag könnyedén kockáztatja bárki, aki stabil állással, biztos egzisztenciával rendelkezik, azaz egy ekkora összeg elvesztése akkor sem fájdalmas, ha nem kapunk érte semmit. És épp ez az az adományméret, amely meghatározó a közösségi finanszírozás csatornáin.[42]

A crowdfunding működési elve egyszerű: Pénzre van szükséged? Mondd el, mit szeretnél csinálni! Csomagold be a mondanivalódat, hogy minél többen lelkesedjenek! Ígérj extrákat azoknak, akik többet fizetnek. A kickstarter és az összes többi, hasonló logika szerint működő közösségi pénzgyűjtő oldal gyakorlatilag minden nap kitermel egy olyan projektet, amire napok, órák alatt összedobják az emberek a pénzt. Nagyon sok apró hozzájárulás, és néhány nagyobb adomány, és a szerencsések elkezdhetnek dolgozni. A

[42] Elérhető az interneten (utolsó látogatás dátuma: 2012. augusztus 10.): http://www.crowdsourcing.org/document/indiegogo-insight-average-contribution-increases-13-in-december/8598,

„befektetőket” is védi az, hogy csak akkor kell befizetniük a megígért adományt, ha összejött az a pénzmennyiség, amivel tényleg megvalósítható a projekt.

Ezek az adományozók gyakorlatilag előre kifizetnek egy egyelőre el sem készült terméket. Más projektek esetben „csak” a fejlesztés költségeit finanszírozzák, de az adományért cserébe nem jár maga a termék vagy szolgáltatás. Sok esetben így ez inkább a megelőlegezett bizalomról szól, de a jelek szerint igazán hatékony.

Ugyanehhez a szolgáltatási körhöz tartozik a P2P lending, ami abban különbözik csupán a crowdfundingtól, hogy itt nem adományok, hanem kölcsönök mozognak. Azaz a kölcsönadók számíthatnak arra, hogy nemcsak a kölcsönadott pénzük térül meg, de akár kamatot is kapnak a befektetésük után. A P2P lending szolgáltatások jellemzően fejlett országok kölcsönadóit kötik össze fejlődő országok reménybeli vállalkozóival, akik nemcsak az üzleti terveik kidolgozásához kapnak helyben segítséget, de a végrehajtást, és így a visszafizetést is támogatják a helyben dolgozó aktivisták, segítők. A logika azonban itt is hasonló a corwdfundinghoz: alacsony összegek állnak a kölcsönadói oldalon, és ezekből az összegekből állnak össze nagyobb, de jellemzően a párezer dollárt meg nem haladó kölcsönök. A kölcsönadói oldal akkor sem veszít sokat, ha a kölcsön bedől, bár épp a helyi támogatásnak köszönhetően ezeknek a P2P-bankoknak nagyon magas a visszafizetési rátájuk.

Vegyük észre, hogy sem a crowdfunding, sem a P2P lending önmagában nem open-source logika mentén működő szolgáltatás, hanem csupán alternatív közvetítők évezredes történelemmel bíró pénzpiacokon. Ezeknek az új közvetítőknek a létrejöttét az internet által leszállított tranzakciós költségek tették lehetővé, ami azzal az eredménnyel járt, hogy lejjebb szálltak a belépési, piacra lépési korlátok is. Ez lehetővé teszi, hogy olyan projektek is sikeresen gyűjtsenek finanszírozási forrásokat, melyek a hagyományos logikában nem, vagy csak nagyon nehezen jutottak volna tőkéhez. Ezek az infrastruktúrák, bár maguk nem open-source elvet követnek, de sokszor nélkülözhetetlen szerepet töltenek be open-source projektek finanszírozásában.

6.3.2. Open-source pénzügyi tranzakciós rendszerek

6.5. ábra: Nézd meg Varga István (a soproni kékfrankos ötletgazdájának) előadását: http://www.youtube.com/watch?v=YvmHSpNRi24

1998-ban merült fel először, hogy meg lehet-e valósítani egy P2P alapon működő, alternatív pénzrendszert, ami kikerüli a pénzforgalom hagyományos szereplőit: a központi és kereskedelmi bankokat, hitelintézeteket és így tovább. Az ötlet önmagában nem volt új, hiszen az ún. helyi pénz vagy közösségi pénz intézménye régóta ismert. A helyi fizetőeszközöket (így Magyarországon a soproni kékfrankost, a balatoni koronát) helyi gazdasági szereplők konzorciuma bocsátja ki, a kibocsátó váltja át a helyi fizetőeszközt az adott ország hivatalos valutájára, ő határozza meg a pénzmennyiséget, és így tovább. A helyi pénz kibocsátásának legnagyobb előnye, hogy mivel jellemzően csak a helyi gazdasági szereplők fogadják el, a térség pénzforgalma így „helyben marad" és a helyi szereplők közötti tranzakciók lebonyolítására szolgál. A helyi pénz ráadásul plusz likviditást, plusz forrás helyi gazdaságba történő bevonását jelenti, mivel nem fizetnek utána kamatot (esetleg negatív kamatot fizet), azaz képes a helyi gazdaság fellendítésére is.

A bitcoin a helyi pénzek logikájának átültetése a számítógépes világba. A pénzt itt nem egy központi autoritás bocsátja ki, hanem egy bonyolult számítógépes algoritmus futtatásával bárki által „kibányászható" a lehetséges megoldások köréből. Amint valaki kibányászott egy bitcoin blokkot, az átváltható megadott mennyiségű bitcoin fizetőeszközre, amit termékre vagy szolgáltatásra lehet cserélni ott, ahol elfogadják a bitcoint. Különféle megoldások biztosítják, hogy ne lehessen a blokkokat hamisítani, hogy ne következzen be infláció, amikor a technika fejlődésével egyre gyorsabban lehet bányászni, hogy a pénzmennyiség kibocsátása ne legyen koordinálatlan, hogy ne lehessen egy fizetőeszközt kétszer is felhasználni, illetve hogy a tranzakciók visszakövethetetlenek legyenek.

6.6. ábra: Nézd meg a bitcoin bemutatkozó videóját!

Ez utóbbi tulajdonság az, ami a bitcoint megkülönbözteti a legtöbb elektronikus pénzügyi tranzakciótól. Az elektronikus világ infrastruktúrái úgy lettek megtervezve, hogy nyomon követhető kegyen, ki, mikor, kivel, milyen jellegű tranzakcióba bonyolódott. A bitcoin rendszereit ezzel szemben úgy tervezték meg, hogy ne lehessen utólag visszafejteni, hogy egy adott bitcoin fizetőeszköz kinél volt, kihez került, mikor történt a tranzakció és mi volt a tranzakció tárgya. Más szóval a bitcoin tökéletes védelmet és anonimitást ígér a használóinak, ami radikálisan különbözik attól, amilyen nyomokat egy-egy bankkártya használatával ma magunk mögött hagyunk.

A bitcoin-rendszer ráadásul open-source szoftverekre épül, azaz teljesíti az open-source feltételeket. A használatához a bitcoin esetében sem szükséges más, mint ami a többi helyi pénz esetében: egy piactér, ahol a bitcoinokat át lehet váltani bármilyen más hivatalos fizetőeszközre, illetve olyan gazdasági szereplőkre, akik elfogadják a bitcoint fizetőeszköznek.

A bitcoin úttörő szerepet játszik a virtuális valuták között. Nem az első, hiszen számos MMORPG játéknak van saját belő gazdasága, a játékon belül használt fizetőeszköze, sőt a játék virtuális pénzét valós dollárokra és eurókra váltó valutatőzsdéi is. A legnagyobb virtuális világok saját közgazdászokat is alkalmaznak a játékon belüli gazdasági folyamatok menedzselésére. A bitcoin azonban nem egy privát virtuális világ privát fizetőeszköze, hanem egy open-source szoftver-infrastruktúrára épülő open-source pénzpiac, amely mindenki számára egyenlő feltételekkel áll nyitva.

A bitcoin ugyanolyan fizetőeszköz, mint a világ bármelyik másik fizetőeszköze (a nemzeti valuták a pénzpiacon, a cigaretta a börtönben, az arany vagy a különböző helyi, ritka kagylókra épülő pénzrendszerek): mindegyik egy alapvetően szűkösen rendelkezésre álló, nehezen elfogyasztható (azaz tartós), de kellően hordozható dolgot nevez ki univerzális értékmérőnek. A bitcoinnak mint fizetőeszköznek épp ezért hasonló problémákkal kell szembenéznie, mint a fenti pénzeknek: az alternatívákhoz mért árfolyama kiszolgáltatott egy sor külső körülménynek: mennyire könnyű azt eltulajdonítani (ha könnyű ellopni, kevésbé értékes fizetőeszköz), mennyire könnyű a szűkösséget kijátszani (azaz mennyire lehet elinflálni), mennyire könnyű hamisítani, és végül, de egyáltalán nem utolsósorban: mennyi gazdasági szereplő használja a pénzt, mennyire likvidek a piacai, mennyire érdemes ezt, és nem valamelyik másik fizetőeszközt használni a pénzügyi tranzakciók során.

A bitcoin az elmúlt hónapokban több esetben is bekerült a hírekbe: bitcoin-tolvaj vírusokról, feltört bitcoin-széfekről, a bitcoin-felhasználók alacsony számáról, az összeomló bizalom miatt összeomló dollár–bitcoin árfolyamról szóltak a hírek. Az elkövetkező évek minden bizonnyal arról fognak szólni, hogy kiküszöbölhetők-e ezek az alapvetően technológiai problémák, illetve, hogy a fenti kockázatok erősebben esnek-e a latba, mint a bitcoin által ígért totális anonimitás. Ez ugyanis a bitcoin igazi értéke: a követhetetlen és visszanyomozhatatlan pénzügyi tranzakciók ígérete. Annak, aki illegális javakat szeretne vásárolni, drogot, fegyvert, ilyesmit, annak a bitcoin igazi kincs, nem véletlen, hogy sokan jósolják a bitcoin hivatalos betiltását is. De ne feledjük, számos olyan projektet ismerünk már ma is, ahol a bitcoin „életet menthet”. Így például ha nem sikerül lebontani a WikiLeaks ellen indított pénzügyi blokádot, ami jelenleg megakadályozza a kiszivárogtató oldal gazdáit abban, hogy a hivatalos csatornákon (PayPal, Master, Visa) keresztül gyűjtsenek adományokat, a bitcoin kulcsszerepet játszhat a projekt finanszírozásában.

A bitcoin által kínált anonimitás (és a WikiLeaks, a Tor és a többi hasonló projekt által kínált anonimitás) egyszerre félelmetes és létfontosságú. Bár a rosszfiúk is használhatják a maguk gonosz céljaikra, az univerzális megfigyelhetőség korában ezek nélkül az infrastruktúrák nélkül esélyünk sincs a privát szféránk védelmére.

6.4. Feladatok

– Keress a környezetedből példákat arra, amikor inkább a piacot, és olyanokat, amikor inkább a bürokratikus szervezést választjuk egy erőforrás koordinációjára!

- Keress példákat az önzetlen kollaborációra épülő projektekre a neten!
- Milyen tématerületeken működhet különösen jól az önzetlen kollaboráció?
- Vedd fel a jövőbe látó szemüveged, és játssz el a gondolattal: milyen erőforrásokat fognak az unokáink megosztani tudni egymással?
- Iratkozz fel egy kollaboratív projektbe, és figyeld meg, milyen erők szervezik a belső hierarchiát!
- Szedd össze a magyar crowdfunding kezdeményezéseket, sikereket!
- Mit gondolsz, milyen tényezők befolyásolják a crowdfunding logika hosszú távú sikerességét?
- Keresd meg a neten azt az osztrák diákot, aki kikérte ez összes róla nyilvántartott adatot a Facebooktól. Nézd meg, milyen adatokat tartott róla nyilván a FB!

6.5. Kulcsfogalmak

- crowdfunding
- empowerment
- erőforrás koordináció
- kollaboráció
- kollaboratív szűrő és értékelő eszközök
- kollaboratív tartalomtermelő eszközök
- megosztás
- P2P lending
- transzparencia
- tranzakciós költség

6.6. További irodalom

6.6.1. Kollaboratív szűrés

- Mindentudás Egyeteme, X. szemeszter, 13. előadás 2007. május 21. PLÉH CSABA: A MINDENT ÁTSZÖVŐ HÁLÓZATOK, BODÓ BALÁZS: HATALMAS HÁLÓZATOK – INTERNETES KÖZÖSSÉGEK, TÁRSAS HÁLÓZATOK: www.origo.hu/attached/20070523pleh_bodo.rtf
- Izsó Ákos: Közösségizene-forradalom?: http://www.mediakutato.hu/cikk/2008_03_osz/06_kozossegi_zene/

6.6.2. Crowdfunding

- Agrawal, A., Catalini, C., & Goldfarb, A. (2010). The Geography of Crowdfunding. SSRN Electronic Journal. SSRN. doi:10.2139/ssrn.1692661

- Bechter, Clemens, Jentzsch, Stefan and Frey, Michael, From Wisdom to Wisdom of the Crowd and Crowdfunding (May 24, 2011). Journal of Communication and Computer, Forthcoming. Available at SSRN: http://ssrn.com/abstract=1851142
- Belleflamme, P., Lambert, T., & Schwienbacher, A. (2012). Crowdfunding: Tapping the Right Crowd. SSRN eLibrary. SSRN. doi:10.2139/ssrn.1836873
- Lehner, Othmar Manfred, A Literature Review and Research Agenda for Crowdfunding of Social Ventures (July 16, 2012). presented at the 2012 Research Colloquium on Social Entrepreneurship, 16th – 19th July, University of Oxford, Skoll Center of SAID Business School UK. Available at SSRN: http://ssrn.com/abstract=2102525
- Mollick, Ethan R., The Dynamics of Crowdfunding: Determinants of Success and Failure (July 11, 2012). Available at SSRN: http://ssrn.com/abstract=2088298
- Morduch, J. (1999). The Microfinance Promise. Journal of Economic Literature.

6.6.3. P2P Lending

- Berger, Sven C. and Gleisner, Fabian, Emergence of Financial Intermediaries in Electronic Markets: The Case of Online P2P Lending (March, 11 2010). BuR Business Research Journal, Vol. 2, No. 1, May 2009. Available at SSRN: http://ssrn.com/abstract=1568679
- Heng, Stefan, Meyer, Thomas and Stobbe, Antje, Implications of Web 2.0 for Financial Institutions: Be a Driver, Not a Passenger. Deutsche Bank Research, E-conomics, Vol. 63, July 31, 2007. Available at SSRN: http://ssrn.com/abstract=1003973
- Herrero-Lopez, S. (2009). Social interactions in P2P lending. Proceedings of the 3rd Workshop on Social Network Mining and Analysis - SNA-KDD '09 (pp. 1-8). New York, New York, USA: ACM Press.
- Klafft, Michael, Peer to Peer Lending: Auctioning Microcredits over the Internet (March 6, 2008). Proceedings of the International Conference on Information Systems, Technology and Management, A. Agarwal, R. Khurana, eds., IMT, Dubai, 2008. Available at SSRN: http://ssrn.com/abstract=1352383
- Meyer, Thomas (2007): Online P2P lending nibbles at banks' loan business, in E-Banking Snapshot, Deutsche Bank Research, http://www.dbresearch.de/PROD/DBR_INTERNET_DEPROD/PROD0000000000213372.pdf
- P2P lending statisztikák: http://www.lendstats.com/

6.6.4. Bitcoin

- Bitcoin implodes, falls more than 90 percent from June peak: http://arstechnica.com/tech-policy/2011/10/bitcoin-implodes-down-more-than-90-percent-from-june-peak/
- http://bitcoincharts.com/
- JAMES SUROWIECKI: Cryptocurrency:

http://www.technologyreview.com/review/425142/cryptocurrency/

- L020: Is Bitcoin the Wikileaks of Monetary Policy?: http://www.launch.co/blog/l020-is-bitcoin-the-wikileaks-of-monetary-policy.html
- Paul Krugman: Golden Cyberfetters: http://krugman.blogs.nytimes.com/2011/09/07/golden-cyberfetters/
- Value of Bitcoin "Crashes": http://slashdot.org/story/11/10/19/136259/value-of-bitcoin-crashes

7. Az open-source kultúrák és üzleti modellek

7.1. E fejezet céljai

A fejezet feldolgozásával megismerkedhetsz:

- az open-source kultúrák erőforrásaival,
- a részvétel mögött álló motivációkkal,
- az open-source kultúrákhoz kapcsolódó üzleti modellekkel.

7.2. Két kérdés

Mi jellemző azokra az üzleti modellekre, amik az open-source kultúrák gazdasági hátterét tudják biztosítani? A kérdés, igencsak leegyszerűsítve az, hogy lehet-e ingyen, szabadon is elérhető dolgokra sikeres üzleti modelleket építeni, és ha igen, hogyan. A kérdést ilyen egyszerűen is meg lehet válaszolni. A gyakorlat azonban azt mutatja, hogy az open-source üzleti modellek nem megérthetők anélkül, hogy ne beszélnénk egyrészt arról, hogy mik azok az okok, amelyek miatt emberek részt vesznek open-source dolgok termelésében (ha az az ok nem, vagy nem elsősorban a pénz), illetve ne beszélnénk egy kicsit arról, hogy hogyan alakulnak a közösen létrehozott erőforrások felhasználására vonatkozó szabályok egy közösségen belül. Az open-source kultúrák üzleti/gazdasági környezetének megértéséhez tehát alapvetően a következő két kérdésre kell megtalálnunk a választ:

- Miért tesz valaki ingyen/szabadon hozzáférhetővé valamilyen erőforrást, annak ellenére, hogy azzal neki költségei voltak?
- Ha már egyszer ingyen/szabadon elérhetővé tette valaki azt, amiért pénzt is kérhetett volna, hogyan lehet erre mégis üzletet építeni?

A fenti két kérdés, mint látható, szorosan összefügg. Az első arra kérdez rá, hogy mik a motivációi az egyéneknek, illetve a gazdasági társaságoknak arra, hogy részt vegyenek az open-source kultúrákban, hogy szabadon hozzáférhetővé tegyenek olyan dolgokat, amelyek létrehozásába ők korábban komoly erőforrásokat öltek. Ettől a kérdéstől nem elválasztható az a dilemma, hogy a szabad hozzáférés vajon akadálya-e annak, hogy az ilyen módon hozzáférhető erőforrásokra gazdaságilag sikeres üzleti modellek épüljenek, azaz az ingyenes hozzáférés teljes mértékben alternatívája-e a fizetős opcióknak, vagy elképzelhetők olyan szituációk, amikor pénzt lehet kérni olyan dolgokért is, amelyek egyébként mindenki számára ingyen is hozzáférhetők. Ha ez utóbbi kérdésre nincs

© Bodó Balázs, BKF

egyértelmű válasz, úgy talán arra is nehezebb jó érveket találni, hogy az ember egyáltalán részt akarjon venni az open-source kultúrákban.

A logika, ami az open-source kultúrákat működteti, mint ahogy azt látni fogjuk, korántsem ilyen egyszerű, mivel a pénz nem kizárólagos, de sokszor még csak nem is a legfontosabb mozgatórugója az open-source kultúrákban való részvételnek. Így tehát az első kérdést kell először jól megválaszolnunk ahhoz, hogy megtaláljuk a választ a második kérdésre is.

7.3. Az open-source kultúrákban való részvétel mozgatórugói

Miért adja valaki ingyen oda azt, amiért pénzt is kérhetne? Miért hajlandóak emberek látszólag ingyen dolgozni, Wikipédiát szerkeszteni, beszállni ennek a tananyagnak a munkálataiba? Miért adják oda ismeretleneknek a számítógépük tároló- és számítókapacitását, miért osztják meg másokkal azokat a dolgokat, amiknek a létrehozásába ők maguk nem ritkán oly sokat invesztáltak? E kérdések megválaszolásához az egyéni cselekvés mögött álló pszichológiai okokat kell megismernünk. Az open-source kultúrák ugyanis javarészt egyéni erőfeszítések nyomán jöttek létre és maradnak fenn, arra kell tehát választ keresnünk, hogy mi motiválja az egyént – egymagában vagy közösségben – arra, hogy a kisajátítás helyett a megosztás stratégiáját kövesse.

Ennek a kérdésnek a kapcsán beszélnünk kell az ajándékgazdaságokról is. Az ellenérték nélkül felkínált erőforrást más szóval ajándéknak szoktuk nevezni, és felületes magyarázatok az altruizmussal magyarázzák az ajándékok cseréjét, áramlását. Mint ahogy azt látni fogjuk, bár minden bizonnyal léteznek pusztán altruista okokból felkínált ajándékok is, az ajándékozásnak ennél sokkal fontosabb és látványosabb társas, közösségi funkciói vannak.

És végül beszélnünk kell a gazdasági társaságok open-source kultúrákban betöltött szerepéről is. Nem kevés példát találhatunk ugyanis arra, hogy egyébként masszívan profitorientált szervezetek is komoly erőforrásokat áldoznak az open-source kultúrákban való részvételre. Az ő esetükben azonban aligha beszélhetünk pszichológiai magyarázó okokról, esetükben tehát azt kell majd megvizsgálni, hogy van-e olyan gazdasági racionalitás, amelyik az open-source kultúráknak történő erőforrás-adományozást elfogadható vagy éppen sikeres alternatívává teszi.

7.3.1. Az egyén viselkedése mögött álló tényezők

A fejlett kapitalista gazdaságok az erőforrások tulajdonjogának egyértelmű rögzítésére (a magántulajdonra), és ezeknek az erőforrásoknak az önkéntes cseréjére (a szabad piacra) épülnek. A szabad piacon jutunk hozzá a szükséges erőforrásokhoz az internettől az energián át az élelmiszerig, és ugyanezeken a piacokon bocsátjuk áruba a munkaerőnket, szakértelmünket, időnket, felesleges erőforrásainkat. Ez utóbbi javak eladóiként pénzt keresünk azért, hogy aztán ezt a pénzt a munkaerőnk újratermelésére tudjuk fordítani. Döntéseinket, legalábbis a neoklasszikus közgazdaságtan elméletei szerint, a gazdasági racionalitás mozgatja: piaci vevőként és eladóként folyamatos racionális kalkulációkba bocsátkozunk a piaci folyamatok várható alakulásáról, az árakról, az egyes piaci tranzakciók várható értékéről, hozamáról és így tovább.

Aki ezt a tananyagot egyetemi, főiskolai hallgatóként olvassa, valószínűleg túl van már például azon a számításon, amelyik számba vette, milyen munkaerőpiaci lehetősé-

geket kínál a megszerzendő diploma, mennyibe kerül a képzés elvégzése, szükség van-e hitel felvételére, és ha igen, reális-e annak a visszafizetése záros határidőn belül. Azt is végig kellett minden bizonnyal gondolni, hogy van-e lehetőség tanulás mellett dolgozni, a diákmunkával meg lehet-e keresni a tanulmányokhoz és az önfenntartáshoz szükséges összeget, vagy választani kell a munka és a tanulás között.

Aki túlesett ezeken a dilemmákon, az valószínűleg azzal is tisztában van, hogy e döntésekben sokszor nemcsak a nyers gazdasági racionalitás játszott szerepet, hanem legalább két másik szempontrendszer is. A döntés meghozatala során minden bizonnyal felmerültek „irracionális" elemek is: „lehet, hogy egy másik szakmával jobban lehetne majd keresni, de az a terület egyáltalán nem érdekel", vagy „tudom, hogy ezzel a diplomával nem fogok tudni megélni, de úgy érzem, ez a hivatásom." Jól jegyezzük meg ezeket a szempontokat, mert hasonlatosak azokhoz, amelyek megmagyarázzák az egyén open-source kultúrákban való részvételét is.

A másik dimenzió, ami befolyásolhatta a tanulmányokról szóló döntést, az a család, rokonok által felkínált segítség volt. Számtalan diákot ismerünk, aki egyedül nem lenne képes finanszírozni a tanulmányait, de számíthat a szülei önzetlen támogatására. Ez a dimenzió annak a tényezőnek a fontosságára mutat rá, hogy a magányos homo oeconomicus egyben különféle közösségek tagja is, és ezeken a közösségeken belül az erőforrások nem feltétlenül a gazdasági racionalitás által diktált utakat járják be.

7.3.2. Az egyéni motivációk: nem csak a pénz

Az open-source szoftveres projektekben való részvétel okait taglaló kutatások alapvetően háromféle motivációs szintet találtak:

- a belső motivációk szintjét,
- a társas motivációk szintjét és
- a külső motivációk szintjét.

7.3.2.1. A belső motiváció

Deci[43] definícióját követve belsőnek tekinthetünk minden olyan ösztönzőt, amely semmilyen más jutalommal nem kecsegtet, mint a tevékenység elvégzése maga. A belső motivációkat mindannyian ismerjük: a **kíváncsiság, a tudásvágy**, a probléma megoldásának vágya, **a rejtvényfejtés öröme** olyan tényezők, melyek talán a leghatékonyabban képesek „munkára" ösztökélni minket. Azért az idézőjel, mert ilyen esetekben az elvégzendő feladatra gyakran nem is tekintünk munkaként, sokkal inkább játékként tekintünk rájuk, pedig az elvégzett teljesítmény ritkán kevesebb, mint amilyenhez egy munka kapcsán hozzászoktunk. A szoftverek és tartalmak másolásvédelmét feltörő crackereket a kutatások szerint leggyakrabban épp az ilyen motivációk mozgatják: szembe találják magukat egy feltörhetetlennek kikiáltott másolásvédelmi technológiával, és erre felkészült programozók tucatjai veszik fel a kesztyűt és próbálkoznak meg a „feltörhetetlen" feltörésével.[44]

A belső motivációk egy másik csoportját a **meggyőződések** alkotják. A meggyőződés, az ideológia, a valami nálunk nagyobb erőbe, igazságba vetett hit – ismerjük a mondást – hegyeket képes megmozgatni, és ezek az ösztönzők arra is képesek, hogy miattuk az

[43] Deci, E. L. (1971). Effects of Externally Mediated Rewards on Intrinsic Motivation. Journal of Personality and Social Psychology 18 (1): 105-115.

[44] Goode, S., & Cruise, S. (2006). What Motivates Software Crackers? Journal of Business Ethics, 65(2), 173–201.

életüket is feláldozzák az emberek. A Stallman-i ideológiába vetett hit például sokakat ösztönöz arra, hogy meggyőződésből válasszák az open-source adott formájában való részvételt.

A belső motivációk harmadik csoportja pedig azokat a tevékenységeket tartalmazza, melyeket azért végzünk, mert **kompetens**(ebb)nek érezzük magunkat általuk. Ide az tartozik, ha olyan dolgokat végzünk, amelyekben jók vagyunk, ha olyan tevékenységeket űzünk, melyek a sikerélményen keresztül pozitívan csatolnak vissza az énképünkre.

Az utóbbi időkben egyre komolyabb érdeklődés övezi a belső motivációkat, pontosabban a gazdasági folyamatokban betöltött szerepüket. Az érdeklődés annak a felismerésnek köszönhető, hogy egy örömmel, saját belső elhatározásából, önként dolgozó ember valószínűleg jobb terméket tud hamarabb és olcsóbban elkészíteni, mint valaki, aki nagyon unja a munkáját, és csak azért csinálja, mert úgy-ahogy megfizetik. A következő fejezetben részletesen is tárgyalt hacker-szubkultúrában kialakult hacker-etika a hatvanas évek lelkes számítógépes munkamoráljából nőtt ki, ahol a felfedezés öröme fontosabb volt, mint bármilyen pénz. Az open-source kultúrák ezt az etikát viszik tovább, és a sikerük nyomán a tradicionális menedzsment-tudomány is érdeklődni kezdett a belső ösztönzők iránt.

7.3.2.2. Esettanulmány: Dan Pink előadása az ösztönzőkről

Dan Pink TED-es előadásában hosszan beszél a belső és külső ösztönzők kapcsán végzett kísérletekről:

„Most pedig egy kísérletről akarok beszélni, amely a gyertya-problémát vette alapul, és egy Sam Glucksberg nevű fickó végezte el, aki most a Princeton Egyetemen tanít. Ez a kísérlet az ösztönzők hatásosságát mutatja be. A következőt csinálta. Összegyűjtötte a résztvevőket és azt mondta: „Mérni fogom az időtöket. Milyen gyorsan tudjátok megoldani ezt a problémát?" Az egyik csoportnak ezt mondta: „Mérni fogom az időt azért, hogy felmérjük, átlagosan mennyi ideig tart valakinek megoldani egy ilyen problémát." A második csoportnak jutalmat ajánlott fel. Azt mondta: „Ha a leggyorsabb felső 25%-ba kerültök, kaptok öt dollárt. Ha ma mindenki közül a leggyorsabbak lesztek, kaptok húsz dollárt." Ez régen történt, vegyük figyelembe az inflációt. Rendes összeg ez egy néhány perces munkáért. Remek ösztönző. A kérdés: Mennyivel gyorsabban oldotta meg ez a csoport a problémát? A válasz: Átlagosan három és fél perccel *hosszabb* idő kellett a feladathoz. Három és fél perccel több. Ennek semmi értelme, igaz? Mármint, én ugye amerikai vagyok. Hiszek a szabad piacban. Ennek nem így kellett volna történnie, igaz? Ha azt akarjuk, hogy az emberek jobban teljesítsenek, jutalmazzuk őket, nem? Bónuszokkal, jutalékokkal, saját elvárásaik szerint. Ösztönözzük őket. Ilyen az üzlet világa. De itt nem ez történt. Itt egy ösztönzőt alkalmaztunk, azért, hogy élesítse az elmét és felpörgesse a kreativitást. És pont az ellenkezőjét érte el. Elhomályosítja a gondolkodást és blokkolja a kreativitást. És ami az érdekes ebben a kísérletben, hogy ez nem tévedés. Újra és újra megismételték, közel negyven éve, többször is. Ezek a feltételes ösztönzők – ha megcsinálod ezt, akkor ezt kapod –, ezek csak bizonyos feltételek esetén működnek. De sok feladatnál nemhogy nem működnek, hanem gyakran károsan is hatnak. Ez az egyik legmarkánsabb felfedezés a társadalomtudományok területén. És az egyik leginkább semmibe vett.

Az utóbbi pár évben az ember ösztönzésének kutatásával foglalkoztam. Leginkább a külső és a belső ösztönzők dinamikáját vizsgáltam. Mondhatom, egymás közelében sincsenek. Ha a tudomány oldaláról nézzük: ellentmondás van a tudományos tények és az üzleti világ gyakorlata közt. És ami ebben az ijesztő: az üzleti gyakorlat – gondoljunk csak az üzleti élet számos feltevésére és eljárására, és arra, hogyan ösztönözzük az embereket és hogyan használjuk az emberi erőforrásokat – nos, ezek teljesen a külső moti-

vátorok köré épültek, az ostor és a mézesmadzag köré. Ez alkalmas sok, a 20. századra jellemző feladat elvégzéséhez. De a 21. század feladataihoz ez a gépies jutalom–büntetés alapú megközelítés már nem illik, gyakran nem működik, sőt gyakran árt is. […]

Dan Ariely korunk egyik legnagyobb közgazdásza. Ő és három kollégája néhány MIT-egyetemi hallgatót vizsgált. Ezeknek az MIT-s hallgatóknak adtak egy csomó játékot. Játékokat, amelyekhez szükség volt kreativitásra, ügyességre és koncentrációra. És felajánlottak nekik, a teljesítmény alapján, három, eltérő értékű jutalmat. Kis jutalom, közepes jutalom, nagy jutalom. […] Ha nagyon jól teljesítesz, megkapod a nagy jutalmat, és így lefelé. Mi történt? Amíg a feladat csak mechanikus képességen alapult, a jutalmak az elvárt módon működtek: minél magasabb a jutalom, annál jobb a teljesítmény. […] De amint a feladathoz szükség volt akár csak alapvető kognitív képességre, a nagyobb jutalom gyengébb teljesítményhez vezetett. Aztán ezt mondták: „Oké, nézzük, hátha kulturális eltérésről van szó. Menjünk Maduraiba, Indiába, és teszteljük ott." Az életszínvonal ott alacsonyabb. Ami Észak-Amerikában közepes jutalom, az Maduraiban jelentős jutalomnak számít. Ugyanaz a történet. Egy csomó játék, három szintű jutalmazás. Mi történt? Azok, akiknek közepes jutalmat ajánlottak, nem végeztek jobb munkát, mint azok, akiknek keveset. De ezúttal azok, akiknek a legmagasabb jutalmat ajánlották, mind közül a legrosszabbul teljesítettek. 9 feladatból nyolcat végigpróbáltunk három kísérleten, a magasabb ösztönzők rosszabb teljesítményhez vezettek. […]

Teljesen új felfogásra van szükségünk. A jó hír, hogy a motivációt vizsgáló tudósok kezünkbe adták az új megközelítést. Ez a felfogás inkább a belső motivációk köré épül. A vágy köré, hogy azért csináljunk valamit, mert az számít, mert szeretjük azt, mert érdekes, mert valami fontos dolog részesei vagyunk. Úgy vélem, hogy az új üzleti gyakorlat három alkotóelem köré épül majd: önállóság, kiválóság és cél. Önállóság: a vágy, hogy saját életünket magunk irányítsuk. Kiválóság: a vágy, hogy egyre jobbak és jobbak legyünk valamiben, ami számít. Cél: a vágy, hogy olyasvalami érdekében cselekedjünk, ami túlmutat önmagunkon. Ezek egy teljesen új modell építőkövei, melyekre az új üzleti felfogás épülhet. Ma csak az önállóságról akarok beszélni. A 20. század találmánya a menedzsment. […] A menedzsment hagyományos elvei nagyszerűek, akkor, ha a megfelelés a cél. De ha elkötelezettséget akarunk, az önirányítás jobban működik. […]

Az 1990-es évek közepén a Microsoft egy Encarta nevű enciklopédiát kezdett készíteni. Bevetették az összes ismert ösztönzőt. Az összes jó ösztönzőt. Hivatásos szakembereket alkalmaztak, hogy cikkek ezreit írják és szerkesszék meg. Jól megfizetett menedzserek felügyelték az egészet, hogy biztosan a pénzügyi kereten belül és időben készen legyenek. Pár évvel később egy másik enciklopédia indult. Egészen más elven. Csináld a móka kedvéért. Semmit se fizetnek érte, se eurót, se yent. Csináld csak azért, mert szereted. Ha mondjuk 10 évvel ezelőtt elmentél volna egy közgazdászhoz, akárhová, és azt mondtad volna: „Két teljesen különböző modellem van egy enciklopédia elkészítéséhez. Vajon melyik lenne a nyerő?" 10 évvel ezelőtt egyetlen árva közgazdászt sem találtál volna sehol ezen a Földön, aki a Wikipedia-modellt jósolta volna győztesnek. Ez egy gigászi csata a két megközelítés közt. […] Belső ösztönzők a külső ösztönzők ellen. Egyik sarokban: önállóság, kiválóság és cél, a másikban: mézesmadzag és ostor. És ki nyer? A belső motiváció: az önállóság, kiválóság és a cél ... kiütéssel győz. […]

Eltérés van a között, amit a tudomány tud, és amit az üzleti világ tesz. És most jön, amit a tudomány tud.

Egy: A 20. századi jutalmak, azok a motivátorok, amelyeket az üzlet természetes részének gondolunk, működnek ugyan, de csak meglepően szűk körülmények között.

Kettő: A „ha–akkor" típusú jutalmazás gyakran megöli a kreativitást.

 © Bodó Balázs, BKF

Három: A kiugró teljesítmény titka nem a jutalom és a büntetés, hanem a láthatatlan belső hajtóerő. A hajtóerő, hogy a dolgokat önmagukért tegyük. A hajtóerő, hogy azért cselekedjünk, mert fontos."

7.1. ábra: Nézd meg a teljes előadást!

7.3.2.3. A társas ösztönzők

A társas motivációk és a külső motivációk a belső motivációkkal szemben a környezettel való interakció nyomán jönnek létre. A legfontosabb különbség a külső és a társas motivációk között talán az, hogy az interakció és a környezet visszajelzése személytelen csatornákon keresztül történik-e, vagy inkább a személyes kapcsolatok játszanak benne nagyobb szerepet.

A társas motivációk közé olyan tényezők tartoznak, mint a szűkebb környezet pozitív/negatív visszacsatolása, a **barátok, ismerősök elismerése**, a szűkebb-tágabb társas környezetben, a csoporton belül elfoglalt **státusz**, a (z informális) **hierarchiákban betöltött pozíció**.

A különböző szubkultúrák soraiban az elmúlt évtizedekben lezajlott kutatások egyértelműen kimutatták, hogy egy adott szubkulturális csoporthoz tartozó egyén életében a felhalmozott szubkulturális tőke hatással van az egyén a csoporton belüli hierarchiában betöltött szerepére.[45] Minél jártasabb valaki a szubkultúrára jellemző tudásokban, szo-

[45] Hodkinson, P. (2002). Goth: Identity, style and subculture. Berg Publishers.
Hebdige, D. (1979). Subculture, the meaning of style (p. viii, 195 p.). London: Methuen.
Cohen, A. K., Gelder, K., & Thornton, S. (1997). A General Theory of Subcultures (p. xvi, 599 p.). London; New York: Routledge.
Gelder, K., & Thornton, S. (1997). The subcultures reader (p. xvi, 599 p.). London; New York: Routledge.
Irwin, J., Gelder, K., & Thornton, S. (1997). Notes on the Status of the Concept Subculture (p. xvi, 599 p.). London; New York: Routledge.
Bourdieu, P. (2004): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: Angelusz Róbert (szerk.): A társadalmi rétegződés komponensei. Válogatott tanulmányok. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 122–137. o.

kásokban, minél mélyebb, alaposabb és hitelesebb ismerete van a szubkultúra számára fontos tudásterületeken, annál előkelőbb helyet tudhat a csoporton belül elfoglalni. Bármilyen részvétel hátterében így állhat az a motiváció is, hogy az egyén bemutassa a jártasságát egy területen, és ezzel magasabbra kerüljön a csoporton belüli (informális) hierarchiákban.

Ezt a működési logikát mindannyian ismerjük, amikor hajlandók vagyunk (rövid távon) akár komoly anyagi áldozatokat is meghozni azért, hogy „bedolgozhassuk" magunkat egy közösségbe. Ennek a logikának egy sajátos, vegyes megjelenési formája az, ha valaki a saját munkaerőpiaci helyzetét kívánja az open-source közösségek számára végzett önkéntes munka segítségével javítani. A részvétel így nemcsak a tudás megszerzésére, de az elsajátított jártasság demonstrálására is alkalmas, és ezen keresztül aztán egy sor, másutt jelentkező előnyre is szert tehet az egyén.

A szűkebb közösség nemcsak pozitívan, de nehezteléssel vagy más szankciókkal negatív módon is vissza tud csatolni, és ezen a visszacsatoláson keresztül motiválhatja az open-source kultúrákban való részvételt. Vegyük például ezt a tananyagot. Igencsak komoly visszatetszést keltene a hazai open-source-szal foglalkozó közösség berkeiben az, ha egy open-source kultúrákról szóló szöveg maga nem felelne meg az open-source elvárásoknak, és például tökéletesen zárt formában lenne csak elérhető.

A társas motivációk azért is különösen fontosak az open-source kultúrák szempontjából, mert – mint ahogy azt a 9. fejezetben részletesen is megmutatjuk – az open-source kultúrák magjában található, szabadon hozzáférhető erőforrásokhoz a legtöbb esetben jól definiálható közösség is tartozik. Ez az a közösség, amelyik a közösen használt és fenntartott erőforrás használatának szabályait kialakította és működteti, így velük kell érintkezzen az, aki ezeket az erőforrásokat szeretné felhasználni. Ennek a közösségnek a visszajelzései – legyenek azok pozitívak vagy negatívak – komolyan képesek befolyásolni az egyén tetteit, még akkor is, ha semmiféle formális mechanizmus nem áll rendelkezésre egy nem kívánt cselekvés szankcionálására vagy egy kívánatos viselkedés jutalmazására.

7.3.2.4. Az ajándékgazdaságok

Mivel a közösség szóba került, itt kell szót ejtenünk az open-source kultúrák szempontjából releváns jelenségről, az ajándékgazdaságok működési logikájáról. Első blikkre úgy tűnhet, mintha az open-source kultúrák ajándékokból állnának, azaz az egyének által önzetlenül, ellenszolgáltatás nélkül felkínált javak képeznék a közös erőforrást. Ha így lenne, akkor az ajándékozást az egyéni, belső motivációk között kellett volna tárgyalnunk, hiszen alapvetően a belső értékek függvénye az önzetlenség, nagylelkűség, altruizmus. Az ajándékok azonban nem az egyéni altruizmusról szólnak, hanem az egyén és a közösség kapcsolatáról, ezért tárgyaljuk őket a társas ösztönzők keretében.

Az ajándékgazdaság fogalma alatt a javak, szolgáltatások cseréjének, áramlásának egy sajátos logikáját értjük. Az ajándékgazdaságokra először kulturális antropológusok, Malinowski és Mauss munkái nyomán irányult rá a figyelem.[46] Az ajándék fogalmát összefüggő kulturális értelmezési keretbe pedig Lewis Hyde foglalta, és ő hívta rá fel a figyelmet, hogy az ajándékcsere nemcsak archaikus, premodern kultúrákban tölt be központi szerepet, de a piaci csere bűvöletében élő modern homo oeconomicus életében is meghatározó szerepet játszik.[47]

---

[46] Mauss, Marcel (2000) Tanulmány az ajándékról. Az ajándékcsere formája és értelme az archaikus társadalmakban. in: Szociológia és antropológia. Osiris Kiadó Budapest.
Malinowski, B. (200/1920). A nyugat-csendes-óceáni térség argonautái. Cafe Babel, 2000/2 („Sziget").

[47] Hyde, L. (1983). The Gift: Creativity and the Artist in the Modern World. New York: Random House.

Persze mindannyian adtunk is, kaptunk is ajándékot életünkben, ha máskor nem, születésnapkor vagy karácsonykor. Ha végiggondoljuk ezeket az alkalmakat, magunk is rájöhetünk az ajándékozás néhány alapvető szabályszerűségére.

Először is, bármennyire is altruistának tűnik az ajándék adása, valójában érezhető, hogy sokszor sem **az ajándék adása, sem az elfogadása nem szabad választás kérdése**. Komoly szankciókat váltana ki a közösségben, családban, ha úgy állítanánk be karácsonyozni, hogy senkinek nem készülünk ajándékkal, mint ahogy az is meghökkenést okozna, ha nem fogadnánk el ugyanezen alkalmakkor a nekünk felkínált ajándékot.

Ebből következik, hogy az ajándékozás **reciprocitásra** épül, ám ez a reciprocitás sokszor nem zárt, azaz nem feltétlenül annak fogjuk továbbadni az ajándékot, akitől kaptuk. Van, hogy megajándékozzuk egymást, de az ajándék hosszabb utakat is bejár, és nagyobb közösségek belső és egymás közötti kapcsolataira is hatást gyakorol.

Az ajándéknak tehát fontos szerepe van egy közösség belső kohéziójának fenntartásában, mert kölcsönös szívességek és lekötelezettségek viszonyait építi ki és tartja fenn. Az ajándék más szóval tartozás, amit idővel illik letudni, törleszteni. Az ajándékozás láncolatára általában úgy tekintünk, mint ami az ajándék adásával kezdődik. A helyzet ezzel szemben inkább az, hogy az első ajándékunkat leginkább kapjuk, és ezzel azonnal belekerülünk a közösséggel, a világgal szembeni lekötelezettségek és tartozások kibogozhatatlan hálójába.

Hyde hívja fel rá a figyelmet, hogy angolul az ajándék és a tehetség ugyanazzal a szóval jelöltetik: *gift*. A tehetség a feljebbvalótól, a természettől vagy a szerencsétől kapott ajándék, és e tehetség elpazarlása ugyanolyan bűnös tett, mint egy ajándék tovább nem adása. Hogyan lehet elpazarolni a tehetséget? Ha az egyén nem tesz meg mindent azért, hogy ezt a kapott valamit saját munkája révén oda fejlessze, hogy a közösség egésze számára tovább tudja adni a tehetsége gyümölcseit. Egy zenei tehetség kellő munkával megajándékozhatja a közösséget a zsenije szülte művekkel. Ugyanígy egy művész, egy nyelvtehetség, egy sportoló is, ha nem tesz meg mindent azért, hogy e tehetsége „termőre forduljon" és az egész közösség hasznára, dicsőségére váljék, elpazarolja a tehetségét, és ugyanolyan neheztelésre számíthat a környezetétől, mint az, aki az árvák javára felajánlott ajándékokat sikkasztja el.

Polányi Károly[48] felhívja a figyelmet a szimmetria fontosságára, arra tehát, hogy az ajándékokról hasonló társadalmi pozíciójú szereplők közötti csere esetén beszélhetünk, mert ellenkező esetben kliens-patrónus viszonyról kell, hogy beszéljünk. Az aszimmetrikus helyzetben levő szereplők közötti ajándékok kapcsán gondoljunk csak az isteneknek vagy a természet erőinek bemutatott áldozatokra, melyeknek az a céljuk, hogy biztosítsák a nagyobb hatalommal bíró entitás jóindulatát. A másik irányú ajándékokra az észak-amerikai indiánok körében megfigyelt potlatch ceremóniák lehetnek példák, ahol a törzsek vezetői adott esetben jelentős használati értéket is képviselő tárgyat pusztítanak el azért, hogy megmutassák hatalmuk és vagyonuk nagyságát. Az itthon is máig dívó szokás, hogy a családok a lagzin a meghívott vendégeknek felkínált ételek, italok mennyiségével demonstrálják a saját anyagi erőforrásaik nagyságát, hasonló szerepet tölt be: jelzi az egyén vagy a család közösségen belüli státusz-aspirációit, kifejezi a családok jóindulatát és a közösséggel való egységük vágyát, és egyben előkészíti a terepet a menyasszonytánc során visszakapott ajándékoknak. Amikor arról hallunk, hogy nagyvállalatok ajándékoznak soktízmillió dollár értékű szoftvert az open-source szoftveres mozgalomnak, azaz szabad hozzáférésűvé teszik a tulajdonukat képező szoftverek egy

[48] Polányi Károly (1957) 1976: Az archaikus gazdaság és társadalmi szemlélet. Budapest, Gondolat (232–251. o.)

részét, akkor a következő fejezetben részletesen is kifejtett üzleti érdekek mellett részben ilyen megfontolások is meghúzódnak a háttérben.

Az ajándék tekinthető tehát az emberek közötti relációk formájában megjelenő társadalmi tőke egyik fizikai kifejeződésének, tokenjének is. Az ajándékozás folyamata során is kialakulnak azok a társadalmi tőke-összetevők, amelyeket Coleman[49] is felsorol:

- a kötelezettségek és elvárások, azaz a bizalom;
- az információs hálózat, melyen tudások áramlanak;
- a normák és szankciók rendszerei, azaz az informális és formális szabályok és kikényszerítésük infrastruktúrája;
- a hatalmi viszonyok és
- az ezek nyomán létrejövő társadalmi szervezetek.

Az ajándék folyamatosan mozgásban van a csoport tagjai között, hisz csak így töltheti be a funkcióját. Ha az ajándékok mozgása megszűnik, vagy az ajándék státuszt vált, így például valaki az ajándékul kapott dolgot kereskedelmi tranzakció tárgyává teszi, az ajándék megszűnik ajándéknak lenni, és nem tölti be többé a fenti funkcióját.

Gondoljuk végig példának okáért a legelső javakat, amelyek az ajándék státuszt betölthették az emberiség történetében. Az étel, a vad, a hal, a gyümölcs, a természet ajándéka: épp ezért gyakori természeti népeknél, hogy a zsákmány egy részét áldozatul visszaajándékozzák a természet erőinek, ezzel biztosítva a bőséges vadászatot másnap is. Az étel azonban romlandó, rárohad arra, aki nem osztja meg azt, amit maga nem tud elfogyasztani. E példa mutatja, hogy az ajándékot úgy lehet megszüntetni, kivonni a körforgásból, ha nem „fogyasztja el" az ember. Az ajándék körforgása az ajándék folyamatos elfogyasztása, az ajándék, ha nem mozog, megromlik (és a mesék, mondák szerint rontást hoz arra, aki megakadályozza a mozgását).

7.3.2.5. Esettanulmány: A szorgalmas és rest lány

A népmesékben, mondákban gyakran felmerül az ajándék, és műfajuknál fogva letisztult formában tartalmazzák a fenti szempontokat. Nézzük meg a Magyar népmesék sorozatból a Szorgalmas és rest lány meséjét.

A mese egyik olvasatban a restség és a szorgalom jutalmáról szól. De gondoljuk végig a mesét ajándék szempontjából is. A mostoha nem adja önzetlenül azt, amije neki van: az anyai szeretetet. A szorgalmas lány önként és örömmel kínálja fel a segítségét a próbatételek során, míg a rest lány nem adja tovább az anyai szeretet ajándékát a fának, a kútnak stb. Ezzel a rest lány megakasztja az ajándék folyamatos áramlását, és azzal, hogy nem adja tovább, elpusztítja azt, amit kapott, és ennek nyomán szimbolikus értelemben maga is, anyja is elpusztulnak. A szorgalmas lány ezzel szemben kamatostul kapja vissza az általa adott ajándékokat, és ezzel képes sanyarú sorsán is fordítani.

[49] Coleman, J. S. (1996): Társadalmi tőke. In: Lengyel György – Szántó Zoltán (szerk.): A gazdasági élet szociológiája. Aula Kiadó, Budapest, 99–128. o.
Coleman, J. S. (2000): Foundations of Social Theory. Belknap Press of Harvard University Press, London.

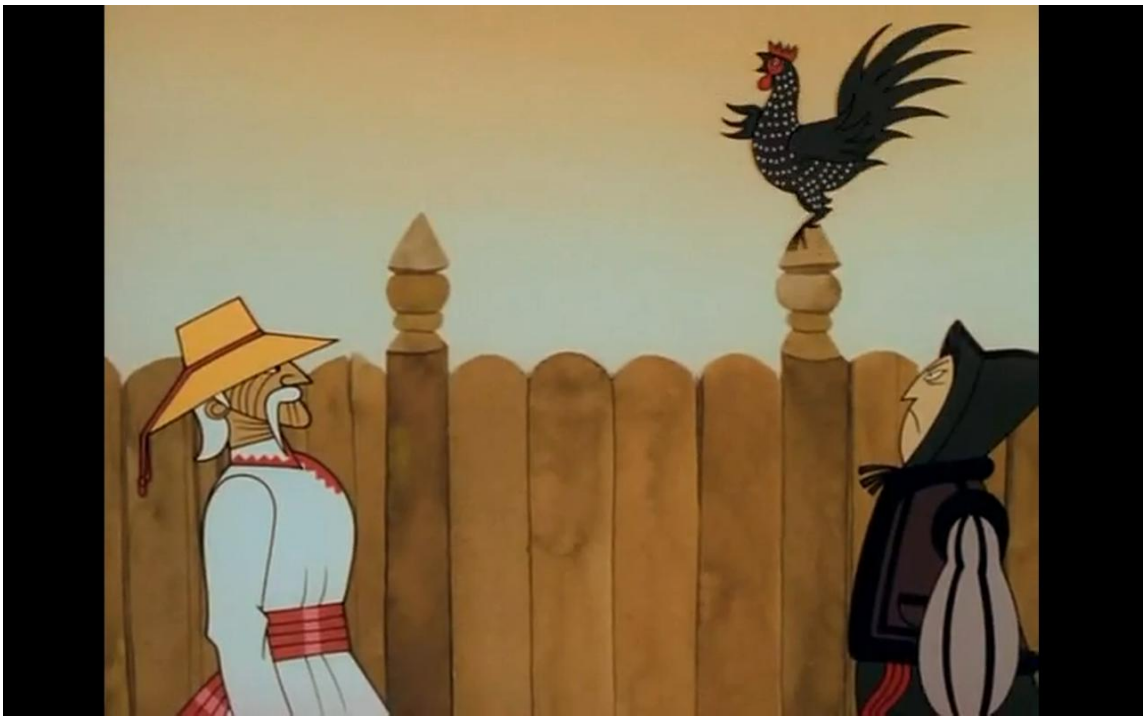

7.2. ábra: Magyar Népmesék: A szorgalmas és a rest lány
http://www.youtube.com/watch?v=1Z5kMA73rP4

***

Az ajándék körben jár. Van, ahol ez a kör szó szerint értendő: az új guineai Massimoknál Kulának hívják azokat a kagylókból készített tárgyakat, melyek hatalmas körben járják a szigetvilág törzseit. A nyakláncok az egyik, a karkötők a másik irányban vándorolnak törzsről törzsre, akik különböző ceremóniák kíséretében adják át egymásnak a szigorú rend szerint vándorló ajándékot. Máskor a kör egészen kicsi, és csak három emberből áll. De mindannyian fel tudunk idézni olyan a szituációkat is a saját életünkből, amikor az élet meglepett egy nem várt ajándékkal, és amikor mi örvendeztettünk meg valakit egy váratlan meglepetéssel. Végeredményben az élet is beilleszthető ebbe a rendszerbe, ahogy megszületünk és életet adunk, gondoskodnak rólunk, és mi gondoskodunk a gyerekeinkről, és így tovább.

Ez a körforgás teremti a közösséget. A kölcsönös és viszonzatlan szívességek rendszere mentén kirajzolódnak a család, a barátok, a rokonok és ismerősök, a nép, nemzetség, a humanitás körvonalai. Minél intenzívebb az ajándékok és szívességek vándorlása egy közösségen belül, annál pontosabban nyomon követhető, hol is húzódnak ezek a határok.

Az ajándék ebben a kontextusban tehát nem egyszerűen az egyéni altruizmus kifejeződése, hanem az a mód, ahogy az egyén bekapcsolódhat a közösségbe. Az ajándékok áramlása közösségeket hoz mozgásba, és beindítja a külső motivációs erőknek azon részét, melyek a személyes kapcsolatokon keresztül fejtik ki a hatásukat. Az ajándék tehát átmenetet képez az egyén belső motivációi és a személytelen külső motivációk között, megteremti a közösséget, s egyben be is ágyazza az egyént abba.

7.3.2.6. Esettanulmány: Az open-source szoftverfejlesztők motivációi

2004-ben a japán kormány megbízásából kutatás készült az open-source szoftverek fejlesztésében részt vevők gazdasági, demográfiai, szociokulturális hátteréről. E kutatás keretében rákérdeztek arra is, hogy miért vesznek részt a fejlesztők egy open-source projektben. A válaszok sokatmondók:

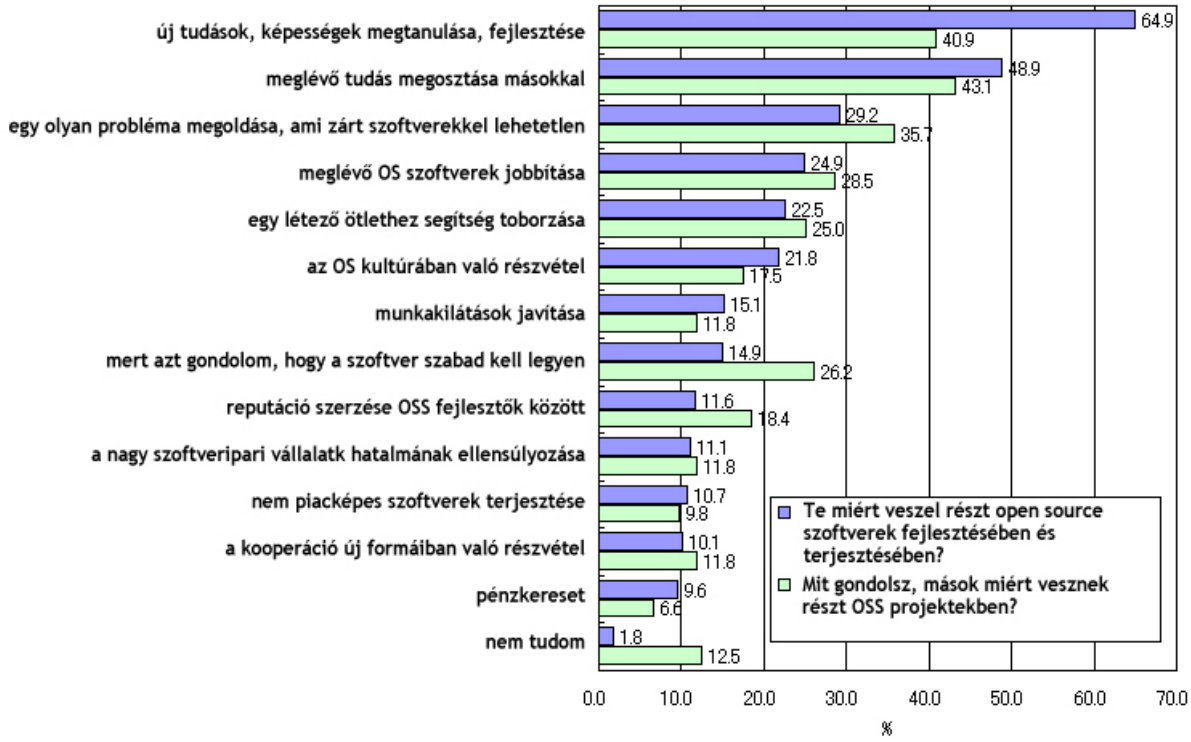

7.3. ábra: Mi motiválja az OS szoftver-projektekben való részvételt?
Forrás: http://oss.mri.co.jp/floss-jp/report_en.html

A két legfontosabb motiváció az új ismeretek, készségek elsajátítása és a meglévő tudás, készségek megosztásának vágya volt, azaz a tudás-ajándékgazdaságban való részvétel. Az is sokatmondó, hogy a megkérdezettek a többiekről azt gondolták, hogy inkább a szabad szoftveres ideológia, illetve a közösség elismerése ösztönzi őket, de kiderült, hogy az ideológiai hűségnél és a személyes aspirációknál fontosabb a tudáscserében való részvétel lehetősége.

7.3.2.7. A külső ösztönzők

A társas ösztönzők is külső ösztönzők voltak, ám azok forrása egy jól meghatározható csoport vagy közösség. Azok a külső ösztönzők, amelyekről viszont most esik szó, személytelen, informális csatornákon keresztül fejtik ki hatásukat.

A **pénz** a személytelen motiváció legfontosabb és mindannyiunk által jól ismert eszköze. A munkaerőpiac keresleti és kínálati oldalán tapasztalható végtelen változatosságot a pénz segít redukálni és néhány egyszerű elvre szabványosítani. A közgazdasági alapvetés az, hogy a munkavállaló képes beárazni a munkavégzés által neki okozott kellemetlenségeket, a szabadidejét, a munkaereje újratermeléséhez szükséges erőforrások költségeit, képes beárazni a lehetőség-költségeit, azt, hogy míg dolgozik, nem a családjával tölti az időt. A munkavállaló azt is képes az elfogadható munkabérbe belekalkulálni, hogy mennyiért hajlandó nemszeretem munkát végezni, mennyiért tolerálja az úrhatnám főnököt, a rossz munkakörülményeket, az egészségkárosodás veszélyét, és így tovább. A pénzre – mint láttuk – fontos ösztönzőként is tekint a hagyományos megközelítés: magasabb jutalom reményében (csökkenő mértékben ugyan), elvben többet és jobban hajlandók dolgozni az emberek.

A **hatalom**, a **befolyás**, a **hírnév**, ismeretlenek emberek **csodálata**, **félelme,** szintén fontos külső ösztönzők, még akkor is, ha ezek egy részét, mint például a megalomániát, a cezaromániát patologikus személyiségtorzulásnak tekintjük. Azt is vegyük azonban

észre, hogy az elfogadható és a beteges határait, mint mindent, itt is az adott kor társadalmi konszenzusa jelöli ki: senki nem tartja betegesnek, legfeljebb mohónak a vagyonát kis stiklikkel növelni vágyó vállalkozót, de nehezen toleráljuk az egyébként legális lézerblokkolóval furikázó politikusokat.

7.3.2.8. Összegzés

Mint a fenti, kényszerűen vázlatos összefoglalóból is kiderül, az egyébként költséggel járó erőforrások önkéntes és ingyenes megosztása mögött állhatnak ugyan altruista okok, de ezeknél sokkal fontosabb, hogy a megosztást önző okokkal is meg lehet magyarázni. A különböző belső, társas és külső ösztönzőkre reagáló egyén saját jól felfogott érdekeit követi akkor, amikor részt vesz az open-source kultúrákban.

Az is bizonyos, hogy a különféle ösztönzők ritkán jelennek meg tiszta formában, legtöbbször a külső, belső és társas motivációk valamiféle elegyét figyelhetjük meg. Számos irodalom foglalkozik azzal a jelenséggel, hogy a különböző motivációk képesek kiszorítani egymást, azaz az egyszerre jelen lévő motivációs hatások közül egyik a másik rovására kezd működni. Ezt a jelenséget leglátványosabban az amerikai és a brit véradási rendszer összehasonlításával lehet demonstrálni. Az európai kontinens legtöbb országában az orvosi ellátáshoz szükséges vért önkéntes véradók adják, akiket a közösségért érzett felelősség, illetve saját belső értékeik ösztönöznek véradásra. AZ USA-ban a 70-es években vegyes rendszer működött, ahol egyes szereplők fizettek a véradóknak, azaz ott piaci logika is szerepet kapott a vérellátásban. Titmuss 1970-ben végzett kutatásából[50] az derült ki, hogy a piaci körülmények között vásárolt vér a sokkal rosszabb minőségű, mint az önkéntes véradók által adományozott vér: pénzért olyanok is adnak vért, akiknek életmódjuk, egészségi állapotuk miatt nem lenne szabad, és az önkéntes véradói rendszerben fel sem merülne, hogy adnának. Más szóval a belső és külső motivációk bonyolult interakcióban vannak egymással, és számos, jól azonosítható helyzetben a pénz vagy a kényszer, mint külső motivációk megváltoztathatják vagy kiszoríthatják a belső motivációkat, és ezzel megváltozik az egyéni cselekvés társadalmi szinten megragadható eredménye.[51]

Arra is van azonban példa, hogy a különféle ösztönzők felerősítik egymást hatásait, és ez elvezethet egy hosszú távon is stabilan fenntartható folyamat beindulásához. Minden bizonnyal a különféle ösztönzők szerencsés összjátéka állt elő a fentebb tárgyalt open-source projektek esetében is, és ez magyarázza a látványos sikereket.

Lássuk, hogy a Linux open-source operációs rendszert kifejlesztő Linus Torvalds hogyan vélekedik erről a kérdésről:

7.3.2.9. Linus Torvalds interjú

„**Mit gondolt, mi fog történni, amikor 1991-ben először írt a Usenet-re az akkor készülőfélben lévő operációs rendszerről?**

Azt hiszem, hogy a kérdése olyan előrelátást feltételez, ami egészen egyszerűen nem létezik. Amikor közzétettem az eredeti operációs rendszer magvát, nem volt bennem semmiféle különösebb elvárás azzal kapcsolatban, hogy minek kellene történnie. Az inger sokkal inkább arról szólt, hogy: „nézzétek, mit csináltam!”

Az egészen biztos, hogy nem számítottam arra, hogy bárki segíteni fog a projektben, de abban azért bíztam, hogy kapok némi visszajelzést arról, amit csináltam, és kapok néhány ötletet azzal kapcsolatban is, hogy mások mit gondolnak jó ötletnek.

---

[50] Titmuss, R. M. (1970). The Gift Relationship: From Human Blood to Social Policy. (A. Oakley & J. Ashton, Eds.) (p. 339). The New Press.

[51] Frey, B. S. (1997). Not just for the money. Edward Elgar Pub.

A Linux sikere nem kis részben az Open Source természetének köszönhető. Mit gondol, miért áldozott annyi ember annyi időt erre a dologra mindenféle anyagi ellenszolgáltatás nélkül?

Az open-source mögött álló logika sok szempontból inkább arra épül, hogy az emberek önzőek lehessenek, és kevésbé szól valamiféle nagy közös célhoz való hozzájárulásról. Más szóval nem hiszem, hogy az open-source amolyan édibédi „énekeljük együtt a kumbayát a tábortűz körül, és tegyük jobbá a világot" dolog lenne. Nem. Az open-source akkor működik, ha mindenki saját önző céljai miatt vesz részt benne.

Azért az fontos, hogy az önző céloknak nem kell az anyagi ellenszolgáltatásról szólnia. A Linux fejlesztésében szerepet játszó, korai „önző" célok közül leginkább a bütykölés játszotta a központi szerepet. Az volt az az ok, ami miatt én csináltam: a programozás volt a hobbim, jobban mondva a szenvedélyem, és az én önző célom az volt, hogy megtanuljam jobban uralni a hardvert. Aztán kiderült, hogy ezzel egyáltalán nem voltam egyedül.

A nagy egyetemek informatikai tanszékei tele voltak hasonló dolgok iránt érdeklődő emberekkel. És bár a legtöbbjük nem volt annyira őrült, hogy saját operációs rendszert kezdjen a semmiből fejleszteni, de voltak elegen olyanok, akik ezt a fajta, hardverrel való bütykölést érdekesnek találták, akiket érdekelt a rendszerrel való játszadozás, és akik hol csak javaslatokat tettek a fejlesztésekre, hol meg is csinálták azokat és visszaküldték nekem.

És a szerzői jog segítségére volt ezeknek az embereknek. Ha te egy olyan ember vagy, akit érdekelnek az operációs rendszerek, és látsz egy olyan projektet, ami ilyenekkel foglalkozik, nem fogsz részt venni benne, ha azt érzed, hogy a projekthez való hozzájárulást mások fogják valamiféleképpen kisajátítani. A GPLv2 licenccel ez soha nem volt kérdés. A GPLv2 egyik legalapvetőbb sajátossága egy fajta tit-for-tat (amilyen az adjonisten) modell: én megosztom veled a saját fejlesztéseimet, ha te megígéred, hogy megosztod velem a tieidet.

Ez egy alapvetően fair, tisztességes licenc, és nem kell attól félned, hogy egyszer csak jön valaki, és lenyúlja a munkádat. És a legfontosabb az volt, hogy ez a fajta tisztességesség nagyon jól skálázódik, ami sokakat meglepett akkoriban.

Persze egy csomó vállalat eleinte bizalmatlan volt egy olyan licenccel szemben, amit korábban nem ismert, és néha joggal voltak gyanakvóak, mert a szabad szoftveres táborban néhányan nagyon hangosan képviselik a kereskedelmivállalkozás-ellenes vonalat, és azt várják el a vállalatoktól, hogy egyik napról a másikra minden szoftverüket tegyék szabaddá.

De valójában a tit-for-tat modell nemcsak egyéni szinten fair, de tisztességes vállalati és globális szinten is. Amint az egyének és a vállalatok túlléptek a fenntartásaikon – sokat segített, hogy az egészet átnevezték open-source-nak és egyértelművé tették, hogy ez nem valamiféle piacellenes dolog –, a mozgalom egyszer csak szárnyra kapott.

Az a helyzet, hogy ha a versenytársaid nem tesznek annyit egy open-source projektbe amennyit te beleteszel, akkor nem tudnak akkorát szakítani sem: nem lesz befolyásuk arra, hogy milyen irányba megy a projekt, és nem lesz olyan mély rálátásuk a folyamatokra, mint amilyen neked van. Magyarán nagyon komoly előnyei vannak az aktív részvételnek – nem lehet csak a más munkáján elevickélni."[52]

[52] Forrás: http://www.bbc.com/news/technology-18419231, utolsó látogatás dátuma: 2012. augusztus 10.

7.3.3. A vállalati motivációk

Mint a fenti interjúból is kiderül, bár a Linux operációs rendszert motivált és önző magányos programozók kezdték el fejleszteni, a fejlesztés folyamatába kisvártatva komoly, profitorientált vállalatok is becsatlakoztak. A vállalati részvétel részben korábban is létező zárt szoftverek megnyitásával, részben szabad szoftverek fejlesztésével foglalkozó alkalmazottak megfizetésén keresztül zajlik.

A legfrissebb adatok alapján[53] megállapítható, hogy az operációs rendszer magjához hozzájárult majd 8000 fejlesztő háromnegyede olyan vállalati alkalmazott, aki azért kapja a pénzét, hogy az open-source programon dolgozzon.

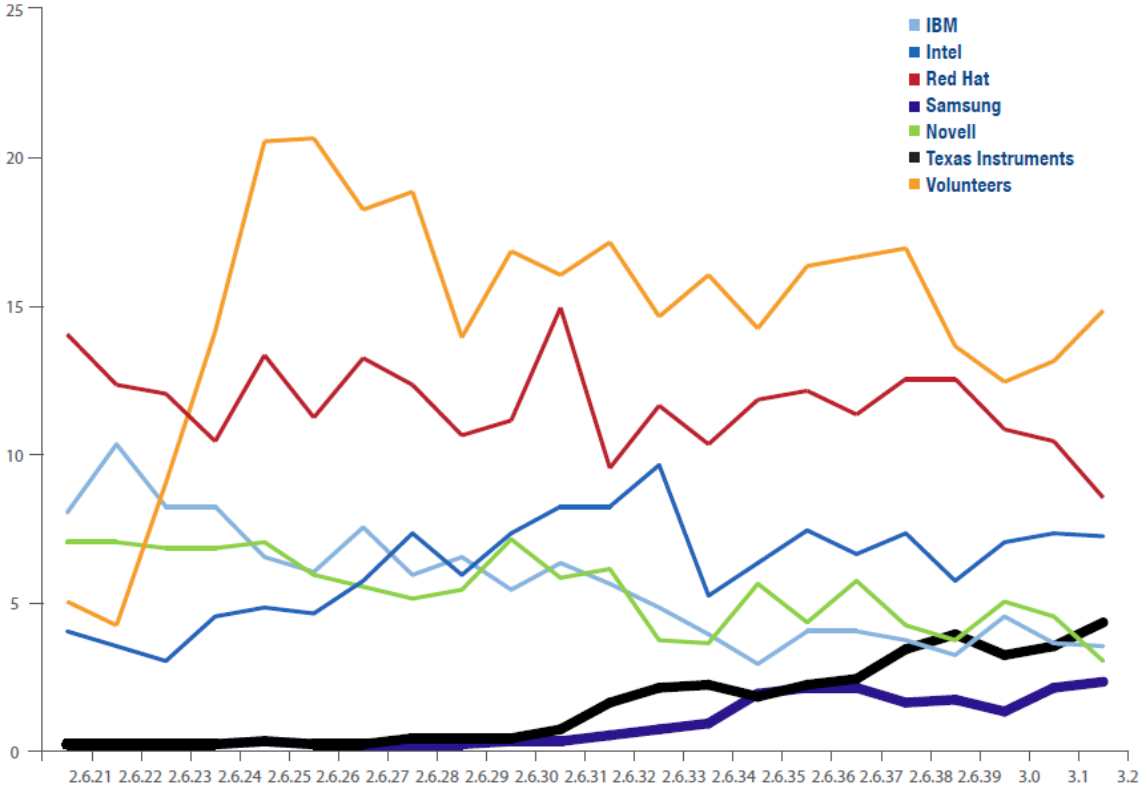

7.4. ábra: A Linux kernelen dolgozók, affiliáció szerint. Forrás: http://go.linuxfoundation.org/who-writes-linux-2012

A narancssárga vonal jelzi a program különböző verzióin dolgozó önkéntesek, azaz vállalati támogatással nem bíró programozók arányát a teljes munkából, a különféle egyéb vonalak pedig az egyes vállalatok befektetett munkamennyiségét teszik nyomon követhetővé.

A fenti ábrából látható, hogy olyan nagyvállalatok is, mint az IBM vagy a Samsung komoly erőforrásokat szánnak egy open-source projekt fejlesztésére. A kérdés már csak az, hogy miért áll ez nekik érdekükben.[54]

---

[53] Corbet, J, Kroah-Hartman, G. & McPherson, A (2012): Linux Kernel Development- How Fast it is Going, Who is Doing It, What They are Doing, and Who is sponsoring It. Linux Foundation. Elérhető az interneten: http://go.linuxfoundation.org/who-writes-linux-2012, utolsó látogatás dátuma: 2012. augusztus 10.
Lerner, J., & Tirole, J. (2002). Some Simple Economics of Open Source. The Journal of Industrial Economics, 50(2), 197–234.

[54] Lerner, Josh and Jean Tirole. "The Economics Of Technology Sharing: Open Source and Beyond," Journal of Economic Perspectives, 2005, v19 (2, Spring), 99-120.

A válasz könnyen kitalálható. A Linux a számítógépes világ egyik fontos infrastrukturális eleme: népszerű, elterjedt, sokan használják vagy használnák szívesen. A szervereket gyártó IBM-nek vagy az operációs rendszereket használó végberendezéseket gyártó Samsungnak elemi érdeke, hogy ha valamelyik ügyfelük Linux operációs rendszert szeretne használni a tőlük vásárolt berendezésen, akkor az a lehető legjobb szolgáltatást kapja. Az IBM, a Samsung, a Novell, ha azt szeretné, hogy a Linux jól működjön a gépeiken, kénytelen mindent megtenni azért, hogy a számukra fontos szoftverelemek rendelkezésre álljanak. A Samsung idővel egyre nagyobb részvételét például nagyon jól magyarázza a mobil eszközök robbanásszerű fejlődése, és annak a felismerése, hogy a Linux ezeken az eszközökön is jól kell üzemeljen.

A Linux esetében azonban a kompatibilitás távolról sem az egyetlen szempont. Az operációs rendszerek piacán, legyen szó a szervereken futó programokról vagy a mobiltelefonokat működtető rendszerekről, néhány nagyvállalat alapvetően zárt rendszere versenyez egymással: a Microsoft termékek, az Apple rendszerei, a Nokia operációs rendszere stb. A hardvergyártó cégeknek az az érdekük, hogy minél kevésbé legyenek kiszolgáltatva egy zárt operációs rendszer gyártójának. Ez magyarázza például az Intel Linuxos szerepvállalását. A PC piacot az elmúlt évtizedben a Wintel kartell uralta: a Microsoft és az Intel szoros kapcsolata lehetővé tette, hogy a Windows operációs rendszer a lehető legjobban működjön az Intel chipjeivel szerelt számítógépeken. Az utóbbi időben azonban az Intel egyre több pénzt szánt arra, hogy a Microsoft-versenytárs Linux fejlesztésében is jelen legyen. Ezzel egyrészt csökkenti a saját kiszolgáltatottságát a Microsoftnak, másészről saját profitját is növelheti e beruházás segítségével. A PC-piacon egyre csak csökkennek az árak, és ezeken a csökkenő összegeken nem mindegy, hogy hány szereplővel kell osztozni. Ha a kereskedők olyan Intel chip-es gépeket tudnak a piacon kínálni, amelyeken az operációs rendszer nem kerül pénzbe, akkor az Intel ezzel megszerezheti az egyébként a Microsoftnak jutó bevételek egy részét is.

7.3.3.1. Esettanulmány: Blender

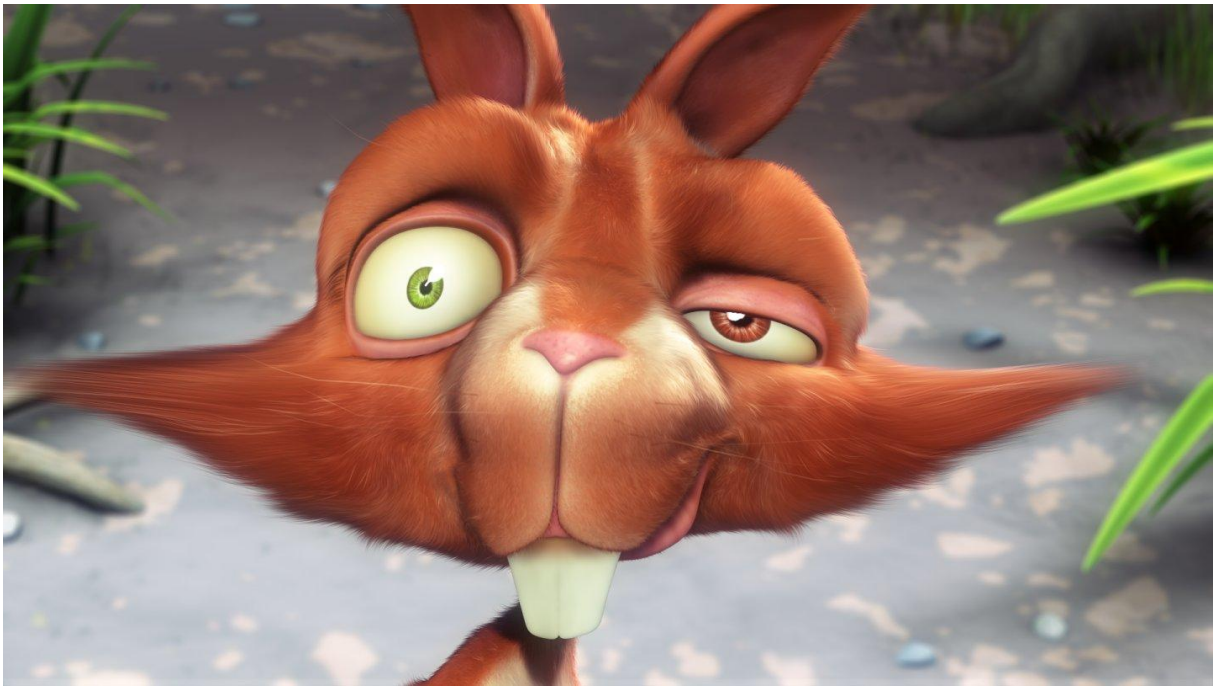

7.5. ábra: Nézd meg a Big Buck Bunny című animációs filmet!

A fenti film egy open-source grafikai programon készült open-source film. A Blender 3D-s animációs szoftvert Ton Roosendaal kezdte fejleszteni mint házon belüli animációs szoftvert. Az egyre összetettebb program fejlesztésére és terjesztésére Roosendaal céget alapított 1998-ban, ez a cég azonban négy évvel később csődbe ment. A hitelezők 100 000 euro fejében hajlandóak voltak a szoftver forráskódját GNU GPL licenc alatt elérhetővé tenni, és ezt az összeget Roosendaalnak alig két hónap alatt sikerült adományokból összegyűjtenie. Azóta a szoftver fejlesztését a közösség végzi, a Blender Alapítványnak mindösszesen négy alkalmazottja van, akik leginkább hibajavítással és a projekt menedzselésével foglalkoznak.

Az alapítvány időről időre a szoftverfejlesztésen túlmutató tartalomfejlesztési projektekbe is belevág. Az eddig elkészült három animációs film, egy játék, és a most készülő negyedik alkotás rendre komplex célokat tűz ki maga elé:

- cél, hogy elkészítsenek egy vicces, szórakoztató filmet,
- cél, hogy bemutassák, hogy a Blender komolyan veendő alternatíva a professzionális animációs szoftverek piacán,
- cél, hogy létrejöjjön egy szabadon felhasználható tudásbázis a filmek nyersanyagainak megismerhetőségén keresztül,
- a filmek egyben szoftverfejlesztési célok megvalósítását is szolgálják (így például a fenti nyuszis film célja a szőr- és lomb-animációs képességek kifejlesztése volt).

A filmek elkészítéséhez szükséges forrásokat a közösség tagjaitól származó adományokon, szponzoráción, pályázatokon és a DVD-k előértékesítésén keresztül teremti elő a Blender Alapítvány. Ez utóbbi, lévén a film minden egyes eleme, így maga a film is ingyenesen, open-source licenc alatt elérhető, lényegében szintén adománynak tekinthető.

A Blender és a Big Buck Bunny azért is érdekes eset, mert egy sok elemből összeálló ökoszisztéma képe bontakozik ki a szemünk előtt, melynek ugyanúgy része az open-source szoftver, mint az open content. Ez a sokelemű tér egy olyan ökoszisztéma képét veti előre, amelynek a megértése nélkül nem érthetők meg az open-source üzleti modellek sem.

7.4. Open-source üzleti modellek

Elérkeztünk tehát az open-source üzleti modellek kérdéséhez, ahhoz a dilemmához, hogy lehet-e, és ha igen, hogyan pénzt csinálni egy olyan dologból, amit előzőleg talán épp mi magunk tettünk mindenki számára szabadon és ingyenesen elérhetővé, felhasználhatóvá.

A fenti Blender/Big Buck Bunny példa kapcsán érdemes elgondolkodnunk azon is, hogy mi is az a termék vagy szolgáltatás, amiről az esetükben beszélhetünk, és ami az üzleti modell alapjául szolgálhat. A szoftver? A tartalom? A dokumentáció? A konzultáció? A speciális szoftverfejlesztési megbízások? A speciális tartalomfejlesztési megbízások?

A válasz természetesen az, hogy ezek így mind, együtt. Más szóval meg kell szoknunk azt a gondolatot, hogy a digitális világban úgy általában, az open-source világban pedig különösen nehéz azonosítani azt az *egy* terméket vagy szolgáltatást, amelyre az üzleti modellek felépülnek. A „mi a termék?” kérdés egy pék esetében viszonylag egyszerű, mert a válasz az, hogy a péksütemény. A digitális világban azonban értékláncokról és ökoszisztémákról kell gondolkodnunk, azaz a különböző termékek és szolgáltatások

szorosan egymásba fonódó szövevényéről, ahol nehezen elválaszthatók egymástól a szerepek és kompetenciák, és ahol nagyon magas szintű az interdependencia, azaz a különböző elemek egymástól való függése.

Vegyük példának újra az Intelt. A chipgyártó profitja erősen függ azoknak a számítógépgyártóknak a piaci sikerességétől, akik a chipjeit különböző konfigurációkba beszerelik, legyenek azok szerverek vagy éppen mobil eszközök. Ez utóbbi gyártók piaci sikeressége és profitja függ az ártól, amin a termékeiket a piacon kínálni tudják, ebben az árban viszont egyre komolyabb szerepet játszanak más komponens-szállítók, így például az operációs rendszert szállító Microsoft árai. Ha a Microsoft rossz termékkel áll elő (lásd Vista), vagy drágán áraz (lásd a szervereiket), akkor az minden más szereplő sikerességére is komoly befolyással lehet. Az Intelnek így érdeke egy olyan termék fejlesztésének finanszírozása, amely tulajdonképpen két lépés távolságban van az ő legfontosabb üzleti tevékenységétől.

Mármost milyen következményekkel jár az, ha nem egyes, jól definiálható termékekről vagy szolgáltatásokról kell gondolkodnunk, hanem digitális ökoszisztémákkal van dolgunk? A digitális ökoszisztémák megjelenése lehetővé teszi, hogy végiggondoljuk, hogy az ezt az ökoszisztémát alkotó elemek közül melyiket lehet egyáltalán megnyitni, mit érdemes, és mi az, amit esetleg nem is lehet nem zárt formában működtetni.

Vessünk újra egy pillantást a 7.4. ábrára. A piros vonal a Red Hat nevet viselő vállalat Linux kontribúcióit jelzi. A Red Hat abból él, hogy a Linux operációs rendszerekkel kapcsolatos termékeket és szolgáltatásokat értékesít a nagyvállalati piacon. Mindeközben természetesen a Red Hat Linux szabadon elérhető a honlapjukon is, de tudják, hogy az ingyenes termék használata keresletet generál egy csomó, az ökoszisztémába tartozó kiegészítő piacon, így például fizetőképes kereslet van:

a rendszereket használó munkatársak képzésére,

- a vállalati környezet speciális igényeit kiszolgáló speciális megoldások szállítására,
- konzultációra,
- a vállalati környezet támasztotta speciális elvárások (biztonság, menedzselhetőség, hatékonyság, monitoring) jobb kiszolgálására, és így tovább.

Ugyanezt a logikát követi a lejárt szerzői jogú filmekkel „kereskedő” Prelinger archívum is. A filmek szabadon elérhetők az Internet Archívum oldalairól,[55] de a filmeket összegyűjtő Rick Prelinger pontosan tudja, hogy a filmek professzionális felhasználójának (stúdióknak, reklámfilmeseknek stb.) nemcsak a film a fontos, de az is, hogy biztosak lehessenek benne, hogy azokat jogszerűen felhasználhatják, mert tényleg a közkincsben vannak. Prelinger nem a filmeket árulja (bár megtehetné, hogy a broadcast minőségű verziókért pénzt kér), hanem azt az papírt, ami igazolja, hogy a filmek tényleg szabadon felhasználhatók.

Számtalan konkrét példát lehetne még említeni, ahol egy ökoszisztémában egy ingyenesen elérhető termék vagy szolgáltatás addicionális piacokat teremt, ahol lehetőség nyílik pénzkeresetre, kezdve az open-source programozók munkaerőpiaci lehetőségeivel, a freemium modelleken, a lossleader termékeken át egészen a közkincsbe tartozó kötelező olvasmányok egymással versengő új kiadásaiig, vagy az Amazon e-könyv-kínálatában szereplő, pénzért árult Wikipédia szócikkekig. Az ingyenességet finanszírozó kiegészítő piacokban semmi újdonság nincs: emberemlékezet óta használunk ingyenes termékeket a fizetős verziók megismertetésére, rászoktatásra, reklámozásra és így

[55] http://archive.org/details/prelinger/, utolsó látogatás dátuma: 2012. augusztus 10.

tovább. Mivel az open-source logikában nemcsak az erőforrás szabadon hozzáférhető, hanem a kiaknázására vonatkozó üzleti innovációk előtt sincsenek akadályok, ezért az open-source erőforrások esetében a szokásosnál ráadásul gazdagabb üzleti megoldásokkal találkozhatunk. A zárt ökoszisztémák esetében az erőforrások felhasználása kontrollált: a digitális termékek és szolgáltatások felhasználási feltételeit tartalmazó licencek egyre inkább kiterjednek mindenféle downstream piacra, azaz a termék/szolgáltatás szomszédos, követő piacaira. Így például egy Amazonról megvásárolt e-könyvet csak a vásárlással elfogadott licencnek és az azt kikényszerítő technológiai kötöttségeknek megfelelően lehet kölcsönadni, továbbértékesíteni, bérbeadni és így tovább. Egy iOS-re fejlesztett programot csak az Apple által fenntartott App Store-on keresztül lehet értékesíteni, sőt, a használt szoftverek másodlagos piacainak léte sem triviális.[56] Ezzel szemben az open-source kultúrák legfontosabb sajátossága az, hogy ki-ki szabadon próbálkozhat az erőforrás hasznosításával.

Az open-source üzleti logikák központi kérdése épp ezért nem az, hogy hogyan lehet egy ingyenes valamiből mégiscsak pénzt csinálni, hanem az, hogy hogyan lehet az ingyenesen használható erőforrás újratermelését, fejlesztését, fenntartását finanszírozni. Ez a Blender kérdése, ez a Wikipédia kérdése, ez a Linux kernel fejlesztőinek a kérdése: mi az a mód, ami rábírja a különböző piaci szereplőket, a fogyasztókat, a felhasználókat, a vállalatokat arra, hogy erőforrásokat áldozzanak a közösen használt erőforrás közös fenntartására, fejlesztésére? Erre a kérdésre viszont viszonylag kevés, jól definiált válasz adható:

- Túl kell lépni azon a megszokott dichotómián, hogy a fogyasztók nem, vagy csak közvetetten, a termelésben érdekelt szereplőkön keresztül vesznek részt az erőforrás újratermelésében. A fogyasztók egyben termelők is. A Blendert használó cégek egyben a Blender fejlesztői is. A Wikipédia olvasók egyben a Wikipédia potenciális szerzői is. A Linux felhasználói egyben a Linux fejlesztői is.

- Szükség van egy kritikus tömegre. Az erőforrás felhasználóinak java része „potyautas" lesz, mert vagy szakértelme vagy szabad kapacitása nincs az erőforrás újratermeléséhez. De minél többen vannak a „potyautasok", annál nagyobb az esély, hogy felbukkannak közöttük olyanok, akik hajlandók a termelésben is aktív részt vállalni, ha van lehetőségük bekapcsolódni.

- Folyamatosan biztosítani kell a részvétel lehetőségét, a részvétel fórumait, mely elvárás a fentiekből logikusan következik.

- Lehetőséget kell biztosítani, hogy minden egyes résztvevő találjon valami értéket a részvételben. Akkor számíthatunk sokféle motivációval részt vevő szereplők kollaborációjára, ha az ösztönzők mindegyike megtalálja a maga helyét az ökoszisztémában.

- Meg kell teremteni azon közösségek kialakulásának a lehetőségét, amelyek a közösen használt erőforrás „gazdái" lesznek majd. Erről fog szólni a 9. fejezet is részletesen: a Blender Alapítvány a két főállású és két részmunkaidős alkalmazot-

[56] Folyamatosan zajlanak azok a jogi konfliktusok, amelyek arról szólnak, hogy mi a viszonya a létező szellemi tulajdonvédelmi szabályoknak és az aktuális piaci elvárásokat jobban tükröző licenceknek. Ebből a szempontból kulcsfontosságú volt például az az Európai Unióban lezajlott per, amelyik a „használt" szoftverek másodlagos értékesíthetőségéről szólt, más szóval arról, hogy lehetősége van-e egy szoftver gyártójának arra, hogy megtiltsa a vásárlóinak a szoftver eladását, ha arra már nincs szüksége. A UsedSoft GmbH v Oracle International Corp. per ítéletéről szóló sajtóanyag elérhető az interneten (utolsó látogatás dátuma: 2012. augusztus 10.): http://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2012-07/cp120094en.pdf

tal nem a Blender gazdája, de biztosítja a Blendert fejlesztő közösség jó működéséhez szükséges infrastrukturális hátteret: koordinál, szabályokat alakít ki, mediál és így tovább.

– Szintén a 9. fejezetben lesz szó a digitális közlegelők önkormányzatiságáról. Szükséges, hogy a formálódó közösség irányítása megfeleljen a később ismertetendő szabályoknak.

7.4.1. Crowdsourcing vs open-source üzleti modellek

Az internet, de különösen a web2 története számtalan olyan sikertörténetet ismer, amelyik egy ingyenes, látszólag szabadon elérhető szolgáltatásra vagy termékre épített milliárdos üzletet, elég csak a Google-re, a Facebook-ra vagy a dotcom lufi ma már elfeledett „sikereire" gondolni. A web1.0 ingyenesen elérhető szolgáltatásainak zöme a klasszikus tömegmédia majd évszázados receptjére épül[57]: add ingyen vagy nagyon olcsón a tartalmat vagy szolgáltatást, és az így összesereglett fogyasztói tábort értékesítsd annyiért a hirdetőknek, hogy megérje a tartalmat előállítani. A reklám finanszírozta tömegmédia esetében valójában a fogyasztó a termék, vagy más szóval: „ha nem kerül semmibe, akkor te vagy a termék."

A web2, ahogy az ma megvalósulni látszik, ehhez csak annyit tesz hozzá, hogy a fogyasztó nemcsak a termék, de a meglehetősen alulfizetett termelő is. Ez a crowdsourcing logikája: ahelyett, hogy magasan képzett, drága alkalmazottak hoznák létre mindazon termékeket és szolgáltatásokat, amelyeket aztán ingyen fel lehet kínálni a fogyasztóknak, ugyanezeknek az embereknek ki lehet szervezni a termelést is. Míg a Yahoo azzal lett az elején híres, hogy számtalan alkalmazottat fizetett azért, hogy azok megmondják, mi a releváns és mi nem a neten, a Google legnagyobb találmánya, hogy kiszervezte a relevancia termelését: megméri, hogy mi, internetezők mit gondolunk jó, fontos, hiteles információforrásnak, miről gondoljuk azt, hogy spam, és így tovább. A hagyományos tömegmédia még szerkesztőségekkel gondolta legyártatni a szórakoztató tartalmat, míg a Facebookba mi magunk lapátoljuk a tartalmat egymás szórakoztatására. A szörnyű neologizmus, a prosumer, a termelő (producer) és a fogyasztó (consumer) összeolvadásával jelent meg a színen. Erről szól a web2 forradalma: minél több, egyébként költséges feladat kiszervezését a fizetésre számot nem tartó, szakszervezetbe soha nem tömörülő, sztrájkba csak ritkán lépő, magát etető és lelkesítő fogyasztói tömegek felé.

Vegyük azonban észre, hogy a web2 önmagában még nem azonos az open-source alapú vagy közlegelőkre épülő társas termeléssel. Mert ugyan a Wikipédiát is az olvasók írják, és a Linuxot is a felhasználók fejlesztik, de van egy hatalmas különbség a Wikipédia és a Facebook között: míg a Wikipédia író-olvasói által termelt érték közösségi használatban lévő közkincs formájában manifesztálódik, addig a Facebook felhasználók által termelt érték túlnyomó része a Facebook részvényeseinél csapódik le. Tapscott Wikinómiája[58], a web2 és a crowdsourcing logikák legtöbbje ugyanúgy a részvételt, a kollaborá-

[57] Beniger, J. R. (n.d.). Az irányítás forradalma (p. x, 493 p.). Budapest: Gondolat-Infónia.
Turow, J. (2009). Media today: an introduction to mass communication. Taylor & Francis.
Adorno, T. W., & Horkheimer, M. (1990). A kultúripar. A felvilágosodás mint a tömegek becsapása. In T W. Adorno & M. Horkheimer (Eds.), A felvilágosodás dialektikája (p. 120). Budapest: Gondolat – Atlantisz – Medvetánc.
Hesmondhalgh, D. (2007). The cultural industries (2nd ed.). London, UK ; Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

[58] Tapscott, D. and A.D. Williams (2007). Wikinómia. Hogyan változtat meg mindent a tömeges együttműködés. HVG Kiadó: Budapest.

ciót és a nyitottságot hangsúlyozza, mint az open-source üzleti logikák, ám van közöttük egy lényeges különbség: ezek mind a kollaboráció nyomán létrejövő érték kisajátítására építik az üzleti modelljeiket. Az open-source logikák ezzel szemben a létrejövő érték társadalmasításán alapulnak, azon, hogy a létrejött érték mindenki számára egyformán szabadon felhasználható legyen, azaz ne lehessen kisajátítani.

	Web 2.0	Társas termelés
Jellemző képviselő	Facebook	Wikipédia
Termelők	A felhasználók	A felhasználók
Infrastruktúra	Egy jellemzően profitorientált központi vállalat birtokában	Jellemzően a résztvevők birtokában vagy nonprofit kezelésben
A megtermelt érték	Az infrastruktúra-birtokost gyarapítja	A közösség egészét gyarapítja
A létrejött dolog sorsa feletti rendelkezés	Az infrastruktúra-birtokos kizárólagos joga	A közösség joga
A kollaboráció eredménye	Kisajátítható és kisajátított	Nem kisajátítható, közkincs
A közösség beleszólása az infrastruktúra vagy a dolog sorsába	Minimális és közvetett	Maximális és közvetlen
A létrejött dolog kezelése	Az infrastruktúra-birtokos kizárólagos joga	A közösség jellemzően választott vagy meritokratikus képviselőinek kezében van

7.5. Feladatok

- Gondold végig, hogy te milyen ajándékgazdaságok szereplője vagy! Nevezz meg legalább kettőt, és gondold végig, miért felel meg az általad választott eset az ajándékgazdaság definícióinak!
- Keress egy-egy tevékenységet az életedből, amit külső, belső, illetve társas ösztönzők motiválnak! Fogalmazd meg, miért és hogyan működnek ezek az ösztönzők az életedben!
- Tudsz-e példát találni a kiszorító hatásra a saját életedben?
- Keress három példát olyan üzleti vállalkozásokra, amelyek a public domainben lévő kulturális javakból csinálnak pénzt!

7.6. Kulcsfogalmak

- ajándékgazdaság
- belső ösztönzők
- crowdsourcing

- interdependencia
- kulturális tőke
- külső ösztönzők
- open-source ökoszisztéma
- prosumer
- társadalmi tőke
- társas ösztönzők
- wikinómia

7.7. További irodalom

- Barbrook, R. (1998). The high-tech gift economy. First Monday, 3, 12.
- Bourdieu, P. (2004): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: Angelusz Róbert (szerk.): A társadalmi rétegződés komponensei. Válogatott tanulmányok. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 122–137. o.
- Deci, E. L. (1971). Effects of Externally Mediated Rewards on Intrinsic Motivation. Journal of Personality and Social Psychology 18 (1): 105–115.
- Depoorter, B., & Vanneste, S. (2005). Norms and Enforcement: The Case Against Copyright Litigation. Oregon Law Review, 84, 1127–1180.
- Goode, S., & Cruise, S. (2006). What Motivates Software Crackers? Journal of Business Ethics, 65(2), 173–201.
- Hodkinson, P. (2002). Goth: Identity, style and subculture. Berg Publishers.
- Hebdige, D. (1979). Subculture, the meaning of style (p. viii, 195 p.). London: Methuen.
- Cohen, A. K., Gelder, K., & Thornton, S. (1997). A General Theory of Subcultures (p. xvi, 599 p.). London; New York: Routledge.
- Gelder, K., & Thornton, S. (1997). The subcultures reader (p. xvi, 599 p.). London ; New York: Routledge.
- Giesler, M., & Pohlmann, M. (2003). The anthropology of file sharing: Consuming Napster as a gift. Advances in consumer research, 30, 273–279.
- Irwin, J., Gelder, K., & Thornton, S. (1997). Notes on the Status of the Concept Subculture (p. xvi, 599 p.). London; New York: Routledge.
- Leyshon, A. (2003). Scary monsters? Software formats, peer-to-peer networks, and the spectre of the gift. Environment and Planning D-Society & Space, 21(5), 533–558.
- Mauss, Marcel (2000). Tanulmány az ajándékról. Az ajándékcsere formája és értelme az archaikus társadalmakban. In: Szociológia és antropológia. Osiris Kiadó Budapest.

- Malinowski, B. (200/1920). A nyugat-csendes-óceáni térség argonautái (Részlet). Cafe Babel, 2000/2. („Sziget”).
- Malinowski, B. (1922). Argonauts of the Western Pacific: An Account of Native Enterprise and Adventure in the Archipelagoes of Melanesian New Guinea. George Routledge & Sons, Ltd.
- Hyde, L. (1983). The Gift: Creativity and the Artist in the Modern World. New York: Random House.
- Polányi Károly (1957) 1976: Az archaikus gazdaság és társadalmi szemlélet. Budapest, Gondolat (232–251. o.).
- Coleman, J. S. (1996). Társadalmi tőke. In: Lengyel György – Szántó Zoltán (szerk.): A gazdasági élet szociológiája. Aula Kiadó K&H, Budapest, 99–128. o.
- Coleman, J. S. (2000). Foundations of Social Theory. The Belknap Press of Harvard University Press, London.
- Titmuss, R. M. (1970). The Gift Relationship: From Human Blood to Social Policy. (A. Oakley & J. Ashton, Eds.) (p. 339). The New Press.
- Frey, B. S. (1997). Not just for the money. Edward Elgar Pub.
- Corbet, J., Kroah-Hartman, G. & McPherson, A (2012): Linux Kernel Development – How Fast it is Going, Who is Doing It, What They are Doing, and Who is sponsoring It. Linux Foundation. Elérhető az interneten: http://go.linuxfoundation.org/who-writes-linux-2012
- Lerner, J., & Tirole, J. (2002). Some Simple Economics of Open Source. The Journal of Industrial Economics, 50(2), 197–234.
- Lerner, Josh and Jean Tirole. "The Economics Of Technology Sharing: Open Source and Beyond," Journal of Economic Perspectives, 2005, v19 (2, Spring), 99–120.

8. A hacker-etika

8.1. E fejezet céljai

A fejezet feldolgozásával megismerkedhetsz:

- az open-source kultúrák történeti gyökereivel,
- az open-source kultúrák ellenkulturális hátterével,
- a hacker-etikával és munkamódszerrel,
- a GPL licenc történeti beágyazottságával.

8.2. Mindennek megvan a maga előzménye

Az eddigi fejezetekben az open-source kultúrák kialakulását, működését a megváltozott technológiai környezetnek köszönhető alacsony belépési korláttal, a lecsökkent tranzakciós költségekkel, illetve az ennek köszönhetően sikeresen működő ösztönzőkkel magyaráztuk. Naivitás lenne azonban azt hinni, hogy e pár dolog önmagában elegendő magyarázat az open-source kultúrák első megjelenésére, már ha a felbukkanásuk első időpontját Stallman szabad szoftveres mozgalmának megszületéséhez kötjük.

Stallman nem a semmiből jött, hanem egy jól meghatározható szubkultúra részeseként tette, amit tett. Döntéseit, elveit, értékeit az a környezet formálta, ahol programozóként, hackerként szocializálódott. Stallman egymaga megtestesíti a hacker-szubkultúrát, és e szubkultúra kialakulásának, átalakulásának története sokat megmagyaráz az open-source kultúrák működéséből is.

Legalább három dolgot kell tehát e fejezet során áttekintenünk:

- azt, hogy kit/mit hívunk hackernek, hogy
- mit jelent a hacker-etika, és hogy
- a hacker-etika hogyan öröklődött tovább az open-source kultúrákba.

Bemelegítésként hallgassuk meg Stallman hacker-nótáját!

© Bodó Balázs, BKF

8.1. ábra: Richard Stallman a szabad szoftver nótát énekli

A dal szövege magyarul valahogy így hangzik:

„Jöjj közénk és oszd a szoftvert,
szabad csak, hacker, így leszel.
Jöjj közénk és oszd a szoftvert,
szabad csak, hacker, így leszel.

Ha gyűjtögetsz, sok pénzed lesz,
meglehet, hacker, meglehet,
de szomszédod így nem segíted,
és ez rossz, hacker, és ez rossz.

Ha van elég szabad szoftver,
kézügyben, hacker, kézügyben,
nem lesz többé sok mocskos licenc
a világban, hacker, a világban.

Jöjj közénk és oszd a szoftvert,
szabad csak, hacker, így leszel.
Jöjj közénk és oszd a szoftvert,
szabad csak, hacker, így leszel.”

Sok minden benne van ebben a pár soros, némileg bugyuta dalocskában. Ott van a hacker személye, a szabad szoftver ideológiája, és valami balos, kommunalista beütés. Mint azt látni fogjuk, ezek nem véletlenül szerepelnek így, egymás mellett. De még mielőtt továbbmennénk, próbáljuk megérteni, hogy ki/mi a hacker.

8.3. Ki a hacker?

Lássuk rögtön Stallman definícióját, ha már úgyis vele kezdtük:

> *„A hacker-közösség az MIT-n és néhány másik egyetemen alakult ki a 60–70-es években. A hackelés alá a tevékenységek egy tág csoportja tartozott, a szoftverírástól kezdve a másik megtréfálásán át az MIT kampuszán találhat tetők és alagutak felfedezéséig. A hackingbe tartoznak azok az MIT-tól és a számítógépektől távol eső dolgok is, mint például John Cage híres 4'33" címet viselő kompozíciója,[59] amiben nem szerepelnek hangjegyek, így közelebb áll egy hack-hez, mint egy zenei darabhoz. […]*
>
> *Nehéz lenne egyszerű definíciót találni egy olyannyira változatos tevékenységhez, mint amilyen a hackelés, de azt hiszem ezekben a különböző tevékenységekben mind közös a játékosság, a szellemesség és a felfedezés. Így talán a hackelés annyit tesz, mint a lehetséges határainak játékos, szellemes felfedezése. Azok a dolgok, amelyekre ráillik a játékosság és a szellem, nem kevés hack-értékkel bírnak.*
>
> *A hackerek kevéssé tisztelik az adminisztrátorok által kitalált buta szabályokat, és igyekeznek megkerülni azokat. Így például amikor az MIT elkezdett különböző „biztonsági" intézkedéseket bevezetni, a hackerek megtalálták az intézkedések megkerülésének legjobb módjait, részben azért, hogy szabadon hozzáférhessenek a számítógépekhez, részben azért, mert erre képesek voltak. (A hackelés esetében a hasznosság nem feltétel.) Nem minden hacker foglalkozott ilyen dolgokkal, sokan mások másféle okosságokkal voltak elfoglalva: különféle vicces dolgok MIT kupolájára való elhelyezésével, annak a programnak a megírásával, ami 5 sorban képes volt megcsinálni azt, amit addig csak 6 sorban lehetett megoldani, arab számok római számokká konvertálásával, vagy olyan programok szerkesztésével, amelyek megértik az angol nyelvű kérdéseket.*
>
> *Mindeközben az MIT-n dolgozó hackerek találtak egy megoldást a számítógépes biztonságra is: az Incompatible Timesharing System-et mindenféle biztonsági megoldás nélkül tervezték. A Mesterséges Intelligencia Labor fénykorában, a hacker-paradicsomban nem voltak biztonsági incidensek, mert nem voltak biztonsági megoldások. Ebben a környezetben váltam hackerré, bár már korábban is voltak ilyen irányú hajlandóságaim. Számtalan területen nyílt alkalmunk játékosan szellemesnek lenni, anélkül, hogy biztonsági kérdésekkel kellett volna törődnünk.*
>
> *Mégis, amikor az emberek azt hallják, hogy azt mondom magamról, hogy hacker vagyok, azt hiszik, hogy biztonsági rendszerek feltörőjének mondom magam, és hogy biztos ezzel bevallottam magamról valami csúnyát. Hogy születhetett ez a félreértés?*

[59] Ha meg akarjuk hallgatni Cage 4'33"-át, maradjunk csendben 4 percen és 33 másodpercen át, és füleljünk arra, amit hallunk.

> *1980 környékén a média felkapta a hackereket, de csak azokra koncentrált, akik biztonsági rendszerek feltörésével foglalkoztak, és tökéletesen figyelmen kívül hagyta az igazi hackelés más aspektusait. Ezzel a hackelést úgy állították be, mintha az kizárólag csak a biztonsági rendszerek feltöréséről szólt volna. Hiába próbáltuk ezt a félreértést tisztázni, nem hallgattak ránk, és azóta is ez a definíció terjed.*
>
> *Segíthetsz nekünk e félreértés tisztázásában, ha megkülönbözteted egymástól a két dolgot, és ha a biztonsági rendszerek feltörését crackelésnek, az ezzel foglalkozókat crackereknek hívod. Lehet, hogy közülük néhányan hackerek is, ahogy biztos vannak közöttük sakkozók és golfjátékosok is, de a legtöbbjük nem az."*[60]

E tankönyvet a csettegők bemutatásával kezdtük, nem véletlenül. A csettegőket fabrikáló szakik a maguk analóg módján maguk is hackerek, a mechanikus világ hackerei. Értenek egy technológiához, amit nem félnek használni, amivel nem félnek kísérletezni, és nem riasztják őket vissza mindenféle törvények, szabályok, vagy szimplán csak a józan ész, hogy megpróbáljanak urai lenni a kezükbe fogott eszközöknek. Hacker mindenki, aki ismeri a „szétszedtem és megszereltem", „szétszedtem és jobbá tettem" érzését. Hacker az, aki úgy nyúl biztos kézzel a környezetében lévő technológiákhoz, hogy egy pillanatig sem jut eszébe, hogy bárkitől engedélyt kellene kérnie ahhoz, amit csinálni készül. Hacker az, aki meg akarja érteni az általa használt technológiák működését, hogy meg tudja szerelni, ha elromlik; javítani tudjon rajta, ha lehet; hogy olyan dolgokra is felhasználhassa azokat, amikre soha nem tervezték. Hacker az, aki megtanulta uralni azokat a rendszereket, amelyeknek a kiszolgáltatottja. Hacker az, akit a kíváncsisága, a tudásvágya, a felfedezés öröme hajt előre, és nem torpan meg a „fűre lépni tilos!" táblák előtt, a nyitva hagyott ajtók küszöbén, akit nem riasztanak vissza a garancia elvesztésére figyelmeztető matricák, és a némán várakozó jelszó-ablakok.

A hacker nem is annyira egy személy vagy szerep, sokkal inkább egy mentalitás: a pionír-mentalitás. Nem a letelepedett földműves vagy a szofisztikált városlakó, hanem az ismert világ határán mozgó úttörő, felfedező, kalandor, akit az ismeretlen felfedezésének izgalma hajt előre.

Márpedig a számítógépes világ hajnalán épp erre a mentalitásra volt a legnagyobb szükség. Az első számítógépek szobányi, épületnyi elektromechanikus gépszörnyek voltak, melyek képességeit, lehetőségeit, csapdáit sokszor még a teremtőik sem ismerték. Hogyan is ismerhették volna? Az Alan Turing által lefektetett alapelvek egy általános célú számítógép működésének módját írták le, amelyik bármilyen adatot képes a neki megadott program alapján manipulálni. Neumann János felismerése, hogy a program is csak egy adat, gyakorlatilag minden ma ismert számítógép működésének alapelve. A számítógép tehát az, amit beletölt az ember, arra képes, amit beleálmodnak a programozói, márpedig a kezdeti időkben ezek az álmok azoknak az álmai voltak, akik képesek voltak megfizetni ezt a technológiát: katonai álmok, vállalati álmok, akadémiai álmok. Ám ez utóbbi környezet, az egyetemi világ nem túlságosan fegyelmezett. Nem véletlen, hogy az első hackerek az amerikai MIT hallgatói közül kerültek ki.

[60] Stallman, R. On Hacking. Elérhető az interneten: http://stallman.org/articles/on-hacking.html, utolsó látogatás dátuma: 2012. augusztus 10.

8.4. A hackerek első generációja: MIT

E kor (az 1950-es évek végén járunk) számítógépei ritkán voltak az egyszerű halandók számára megközelíthetők. A gépek működtetése komoly személyzetet kívánt (MIT hacker-szlengben ők a Papság), ami az első és legfontosabb szigetelő réteget képezte a felhasználók és a gép között. E rétegre már csak azért is szükség volt, hogy legyen, aki begyűjti a gépet használók programjait, lyukkártya-olvasókon keresztül betáplálja a gépbe, és a lefuttatott programok szintén lyukkártyára lyukasztott eredményeit kiosztja a várakozó felhasználóknak. Az időmegosztásos számítástechnika előtt járunk: egyszerre egy ember programja képes a gépeken futni, és mivel sok a felhasználó, ezért kinek-kinek otthon kellett megírnia a programját. Ha nem működött, az csak a futtatás után derült ki, mert nem volt lehetőség arra, hogy az ember interaktív módon álljon kapcsolatban az épp az ő programján dolgozó számítógéppel. A batch programming, azaz a működés e kevéssé interaktív formája, és az üzemeltetői kaszt kéz a kézben gondoskodtak arról, hogy ne legyen könnyű a gépet kísérletezésre használni.

8.2. ábra: Egy MIT-s hack 2006-ból: tűzoltóautó a Dome tetején

 © Bodó Balázs, BKF

Ez a működési modell nagyon különbözött attól, ahogyan az MIT hallgatóinak Vasútmodellező Klubja (Tech Model Railroad Club, TMRC) működött. A vasútmodell váltóinak, jelzőinek vezérlésén ügyködő hallgatók „élő" rendszeren kísérletezték ki az elektronikus vezérlés különböző trükkjeit, ha pedig olyan alkatrészre, felszerelésre volt szükségük, amit egy bezárt ajtó mögött található telefonközpontból lehetett csak megszerezni, az sem volt számukra akadály. Az itt napi gyakorlattá vált „Hands on imperative", azaz az aktív részvételt (bütykölést) mindenek felett értékelő megközelítés aztán szép lassan az Klub tagjaiból toborzott AI Lab (Mesterséges Intelligencia Labor) számítógép-használatára is jellemző lett, amint a körülmények és egy leselejtezett számítógép megkaparintása azt lehetővé tette. Minden bizonnyal a TMRC szótárából származik a hack kifejezés is, ami az ott használatos szlengben annyit tett, hogy „egy olyan projekt vagy olyan dolog, ami nemcsak azért készült el, mert szükség volt, rá, hanem mert valami vad örömmel járt a rajta végzett munka". Hacknek hívták a hallgatók az egyetem területén űzött tréfákat is: az MIT máig hírhedt ezekről a tréfákról, 2006-ban például egy tűzoltóautó került fel valahogy az MIT egyik épületének tetejére.

Az egyik oldalon tehát a TRMC barkácsolós, kísérletezős, versenyző, és a tilosban járástól sem visszariadó hallgatói, a másik oldalon az ipari-katonai komplexum fehér galléros alkalmazottai, a számítógépek urai és feltétlen őrzői. Amikor egy nap az ex-TRMC hallgatóból MIT-s oktatóvá avanzsált Jack Dennis avval állított be a klubba, hogy hozzájutott egy „saját" számítógéphez, a TX-0-hoz, amit nem őriztek technikusok, senki nem mondott nemet a kipróbálás lehetőségére. És ezzel a géppel gyakorlatilag lehetővé vált a vasútmodellezés közben megismert és megszokott, „hands-on" munkamódszer, az élesben történő játék és kísérletezés.

Szükség is volt rá, hiszen minden programot, kezdve a programok futtatását lehetővé tevő assemblerekkel, ezeknek az embereknek kellett elkészíteniük. Akárcsak a pionírоknak: sem utak, sem eszközök, sem biztonság, sem élelem: mindent maguknak kellett kitalálniuk, elkészíteniük, feltalálniuk.

„De mit csináltak ezek a hacker-programok? Sokszor nem is számított, hogy mi a funkciójuk. Peter Samson egyszer egy egész éjszakát töltött egy program elkészítésével, ami az arab számokat római számokká konvertálta. Jack Dennis [egy másik programozó], miután megcsodálta Samson teljesítményét, megkérdezte:"Te jó ég, de miért akarna bárki római számokra konvertálni bármit?" De Dennis tudta a választ. Elég magyarázat volt a hatalomnak és a teljesítménynek az az érzése, amit Samson tapasztalt meg akkor, amikor a programszalagot betáplálva a pislogó lámpákon látta, ahogy a betáplált arab számok abban az alakban jöttek vissza, amivel a rómaiak hackeltek."[61]

Mint említettem korábban, a számítástechnika egy felfedezésre váró kontinens volt ebben az időben: sem a hardver, sem a szoftver szintjén nem voltak kész tudások, mindent ezeknek az embereknek kellett elkészíteni, ráadásul úgy, hogy semmiféle korábbi tapasztalatra, előzetes tudásra nem támaszkodhattak, csakis kizárólag saját ügyességükre, leleményességükre, kitartásukra. Egy ennyire erőforrás-szegény környezet (hiszen az előzetes tudás, a tapasztalat az egyik legfontosabb erőforrás) sajátos viselkedési mintákat szül egy viszonylag zárt csoporton belül. Ilyen viselkedésbeli minta volt az információk megosztásának imperatívusza: csak úgy lehet előre haladni, ha minden egyéni tapasztalás, minden egyéni tudás azonnal bekerül a közösség közös tudásbázisába. Más szóval szóba sem jött a tudás kisajátítása vagy eltitkolása. A programok mindegyike kollaboratív erőfeszítés eredményeképpen jött létre, mert ezt diktálták a körülmények, a hibák, a sok ismeretlen, a folyamatosan megfogalmazódó új lehetőségek és elvárások.

[61] Levy, S. (1984). Hackers: heroes of the computer revolution (1st ed., p. xv, 458 p.). Garden City, N.Y.: Anchor Press/Doubleday. 27.o.

Az információ megosztása nem az egyetlen parancsolat volt az így kikristályosodó hacker-etikában. Anélkül, hogy konkrét szabályzatokban vagy manifesztókban, akár írásban megfogalmazódtak volna, a következő szabályok szervezték az életet és a munkát a hackerek között:

- A számítógépekhez való hozzáférésnek – és bárminek, ami megtaníthat valamit arról, hogy a világ hogyan működik – korlátlannak és totálisnak kellene lennie.
- Minden információnak hozzáférhetőnek kellene lennie.
- Ne bízz a hatalomban – támogasd a decentralizációt!
- A hackereket a hackjeik minősége alapján kellene megítélni, nem pedig iskolai végzettség, kor, faj vagy pozíció alapján.
- A számítógépeden művészetet és szépséget hozhatsz létre.
- A számítógépek jobbá tehetik az életedet.

Az első pont a „Hands-on imperative" TMRC-ből megörökölt parancsolata volt. A hackerek nem tűrtek el kapuőröket maguk és a technológia között, nem tűrték el, hogy egy harmadik fél is beavatkozhasson a technológiával folytatott interakciójukba. Ennek az interakciónak az is része, hogy szétszedhetik a kezük közé került technológiát, az is, hogy átalakítják, ha azt tapasztalják, hogy rosszul vagy az optimálistól eltérően működik.

A második parancsolat az információk megosztását írja elő. Sem titkok, sem kisajátítható szellemi tulajdonnak nem volt helye a hackerek életében. Hogyan is lehetne valamit jobbá tenni, fejleszteni, ha nincs hozzáférés ahhoz az információhoz, hogy a dolog hogyan is működik? Az egymással megosztott információ teszi lehetővé az innovációt, a fejlődést.

A harmadik parancsolat az IBM mainfraimeket uraló technikusi hatalom (a Papság) elutasításáról, az autoritív, bürokratikusan, felülről irányított rendszerekkel szembeni ellenállásról szólt. A hidegháború alatt, a hidegháborús technológiákat uraló katonai-ipari komplexum nyomasztó jelenlétével szemben a hacker-közösség egy radikálisan más társadalmi szervezési logika alapján működött. Ebben a logikában a „Miért?", pontosabban a „Miért nem lehet ezt vagy azt csinálnom?" kérdésre nem a hatalmi szó, a hierarchiában elfoglalt magasabb pozíció vagy a rang adta meg a választ, hanem a közvetlenül megszerzett tapasztalat: „Mert ez vagy az nem vezet a kívánt eredményre."

A negyedik pont jelzi, hogy a hacker-közösség távolról sem egy minden hatalmat és tekintélyt elutasító anarchikus közösség: a belső hierarchiát a közösség által elismert teljesítmény feszíti ki. Ennek a teljesítmények a megítélésekor semmiféle más, külső szempont nem játszhat szerepet, csak a hack, a probléma megoldásának minősége.

Az ötödik pont jelzi azt is, hogy nemcsak a „Mit csináltál?", de a „Hogyan csináltad?" kérdésre is fontos, hogy milyen választ tud adni az ember. Nem csak az a kérdés, hogy megtaláltad-e a megoldást egy adott problémára, de az is, hogy a megoldásod elég szép-e, elég elegáns-e. A programozás tehát művészet, aminek ugyanúgy megvan a maga szépsége, mint egy matematikai bizonyításnak vagy egy táncmozdulat-sornak. De nemcsak a programok belső szépsége az érdekes ebben a pontban, hanem az is, hogy maguk a számítógépek alkalmasak lehetnek szépség létrehozására, zene komponálására és lejátszására, örömszerzésre, gyönyörködtetésre. Ha kockafejek is voltak az első hackerek, művészeti érzékenységükre semmiféleképpen nem lehetett panasz.

8.3. ábra: A PDP-1 számítógép a 60-as évek elejéről, és Stewe Russel, az első számítógépes játék, a Spacewar! megalkotója

A hatodik pont, mely szerint a számítógépek jobbá tehetik az életedet, részben annak a a tapasztalatnak (vagy akkoriban sokkal inkább sejtésnek) a megfogalmazása, hogy bizony a számítógépek transzformatív erővel bírnak, és nemcsak a velük foglalkozó szakemberek életét változtatják meg alaposan, hanem lassan és biztosan az egész társadalomét.

Ez utolsó pont egyébként nagyon hasonló volt ahhoz a gondolathoz, amit a hatvanas évek második felében Kaliforniában ismertek fel a baloldali, új kommunalista, vagy ahogy errefelé ismerik, a hippi mozgalmak, miszerint a megfelelő eszközök nem csupán ahhoz szükségesek, hogy az ember túléljen, ha teszem azt kivonulni készül a természetbe, de a jó eszközök jobbá képesek tenni a használóik életét is. Márpedig a számítógép nagyszerű eszköznek bizonyult úgy általában, és nélkülözhetetlennek annak az új, egalitáriánus, alulról szerveződő társadalmi rendnek a kialakításában, amit a Summer of Love generáció tagjai elképzeltek maguknak.

8.5. A hackerek második generációja: Kalifornia, hippik, LSD

A hetvenes évek elején egyszerre három dolog is zajlott Kaliforniában, a mai Szilícium-völgy környékén, ami elvezetett az elektronikus világ ma ismert állapotához.

Egyrészt ott voltak a hippik, más néven az új kommunalitás prófétái, akik nagyon határozott kritikával fordultak koruk társadalmi berendezkedése ellen. Ne feledjük, ezek az évtizedek a hidegháború évei, a folyamatosan zajló nukleáris tesztek évei. Ezek az évek az amerikai űrprogram első aranykorának évei, az Apollo-program egyik sikeres missziót hajtja végre a másik után, láthatóvá válik először az emberiség történetében a Föld, ember lép a Holdra.

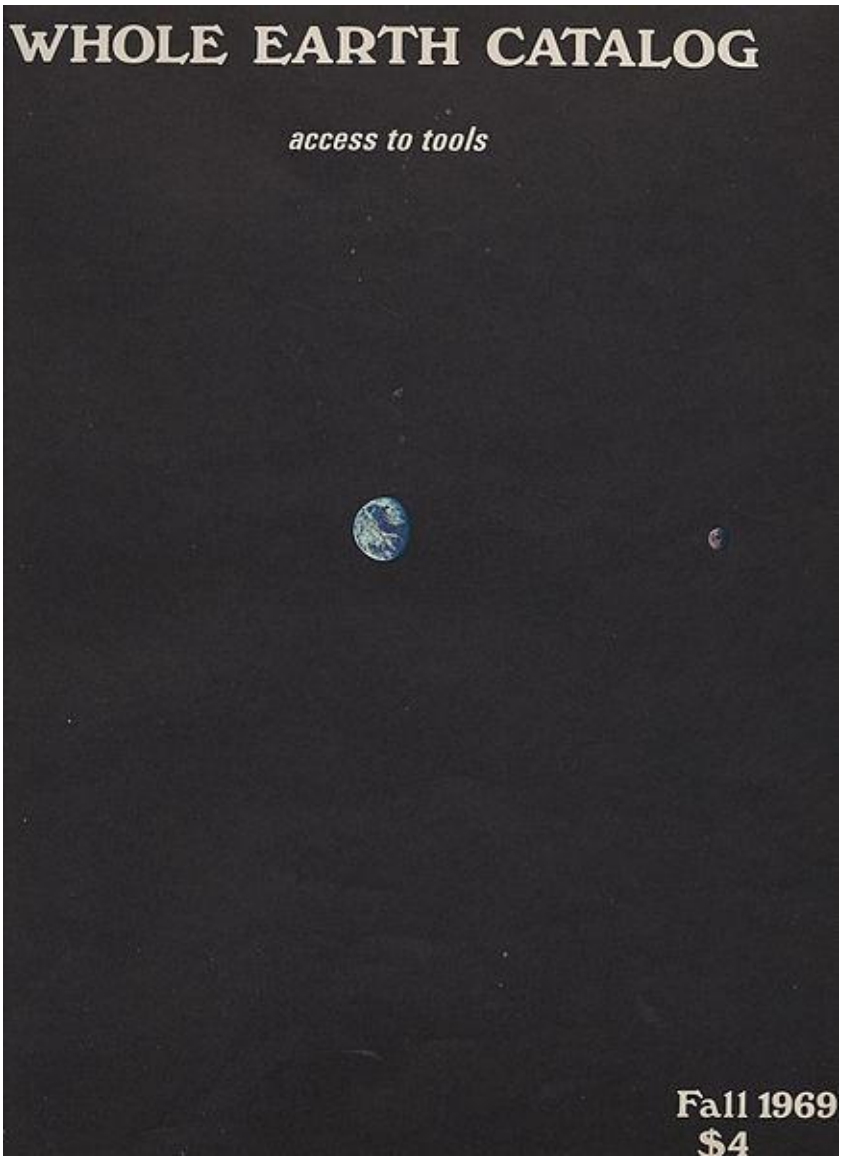

8.4. ábra: A Föld az űrből a kommunalista mozgalmat a túléléshez szükséges „jó eszközükkel" ellátó Whole Earth Catalog címlapján. A kommunalista mozgalom számára relevatív erővel bírt a Földre vetett külső pillantás. Segített ráébredni arra, hogy a bolygó egy összefüggő rendszer, ami rárímelt az akkor divatos és a számítógépes fejlesztést is meghatározó kibernetikai alapelvekre. A mottóban említett eszközök közé pedig hamarosan a számítógépek is szorosan hozzátartoztak.

Ezek az évek egyszerre szólnak a hidegháborús technológia egyre növekvő hatalmáról és potenciáljáról, és arról a társadalmi rendszerről, ami ezt kitermelte és üzemeltette. Az állam hatalmas, sokmilliárd dolláros megrendelésekkel finanszírozta mind az űrkutatást, mind a hadiipart, és e megrendelések kiépítették az ezzel szorosan összekapcsolódó ipari komplexumot. E komplexum állami és piaci része is katonai szervezetként működött, szigorúan felülről vezérleve, bürokratikusan szervezve és irányítva, titkokkal, fegyelemmel megspékelve. 1961-ben Dwight D. Eisenhower elnök leköszönő beszédében figyelmeztetett először a jelenségre:

„A béke fenntartásában létfontosságú szerepet játszik a katonai szervezetünk. A fegyvereinknek azonnal bevethetőnek és félelmetesnek kell lenniük, hogy egyetlen potenciális agresszor se kockáztassa meg saját elpusztítását.

Ezzel összefüggésben egy hihetetlen méretű katonai szervezet és egy hatalmas fegyveripar jelent meg az amerikai hétköznapokban. Ennek – gazdasági, politikai, sőt spirituális – hatása minden városban, minden helyi közigazgatási központban, a központi kormányzat minden irodájában érezhető. Nem tagadjuk, hogy e fejleményekre szükség van, de nem szabad, hogy ne vegyük figyelembe a súlyos következményeit. A különféle kormányzati szinteken küzdenünk kell az ellen a tisztességtelen, keresett vagy keresetlen befolyás ellen, amit a katonai-ipari komplexum jelent. A kisiklott, rossz kezekbe került hatalom fenyegetése jelenvaló, és a jövőben is számíthatunk rá."[62]

Az a spirituális hatás, amiről Eisenhower beszél, egy olyan társadalom képét vetítette előre, ahol különféle osztályokba és alosztályokba szervezett, egymástól elidegenedett, fragmentált emberek, embercsoportok dolgoznak fegyelmezetten a felülről kijelölt célok érdekében.

E centralizált, technicizált, végletekig racionalizált társadalmi berendezkedéssel szemben határozták meg magukat azok a balos politikai mozgalmak, melyek a 60-as évek diákmegmozdulásaitól kezdve keresték az élhető társadalmi alternatívákat. A befelé, a spiritualitás felé fordulás kiegészült a pszichoaktív szerekkel való aktív kísérletezéssel, és ebből kisvártatva kirajzolódott az, amit egy alulról szerveződő, közösség alapú, önellátó, önszervező, önkormányzó, az önkéntes részvételen alapuló kommunalista, ellenkulturális társadalmi rendként írhatunk le.

Ez az ellenkultúra több ponton is szoros kapcsolatba került azokkal a mérnökökkel, technológusokkal, akik a Szilícium-völgy kutatólaborjaiban dolgoztak a következő számítógépes forradalmon. Egyrészt mindkét társaság a kibernetika bűvöletében élt. A Norbert Weiner által kidolgozott fogalom egy olyan, embereket és gépeket egyaránt tartalmazó rendszer működésének problémáival foglalkozik, melyben az információk észlelésére, áramlására, feldolgozására és visszacsatolására alapuló szabályozás működik. Ami a mérnökök számára a gépek hatékony vezérlésének problémájaként jelentkezett, az a hippik számára a közösség önszerveződésének kérdéseként volt izgalmas. Az egyiket az izgatta, hogy hogyan lehet előre jelezni egy emberek által működtetett gép (pl. egy bombázó repülőgép) viselkedését (hogy le lehessen lőni), a másik csoportot az izgatta, hogy hogyan lehet úgy integrálni a technológiát az emberi közösségek napi gyakorlatába, hogy azzal jobbá váljon a közösség élete, hatékonyabbá a működése.

„Az Új Kommunalisták és a szélesebb értelemben vett ellenkultúra számára a kibernetika és a rendszerelmélet nagyszerű ideológiai alternatívát jelentett. Akárcsak két évtizeddel korábban Norbert Wiener, az ellenkultúra tagjai is meglátták a kibernetikában a vertikális hierarchiák és a felülről lefelé irányuló hatalom alternatíváját, ahol az információ és az energia körforgása köré épül a világ. Ebben a körforgásban benne volt

[62] Eisenhower's Farewell Address to the Nation. Elérhető az interneten (utolsó látogatás dátuma: 2012. augusztus 10.): http://mcadams.posc.mu.edu/ike.htm

egy olyan stabil társadalmi rend ígérete, ami a komoly pszichológiai költségekkel járó, a hadseregre és a nagyvállalatokra jellemző parancsuralmi mechanizmusok helyett a kommunikációs áramlásokra épül."[63]

De nemcsak Weirner vagy Buckminster Fuller művei vagy a non-lineáris rendszerek iránti érdeklődés jelentette a közös élményanyagot a két nagyon különböző társaság között, hanem a közös házibulik is. Az LSD és a többi pszichoaktív, tudattágító szer élvezete mindkét társaságra jellemző volt. A Berkeley vagy a Stanford egyetemek környékén a kétféle társaságnak bőven nyílt alkalma egymásra találni és felismerni azt, hogy az új kommunalisták által megfogalmazott társadalmi víziók a katonai és ipari kutatólaborokban zajló kutatások eredményeivel elérhető közelbe kerültek.

8.5.1. Esettanulmány: Minden demók öreganyja

1968-ban Douglas Engelbart bemutatta a Stanford egyetemen működő „Az emberi intellektust kibővítő kutatóintézetében" zajló kutatási eredményeit. Egyetlen, lélegzet-elállító demonstrációban látható volt minden ma ismert és használt fontos technológia: az egér, a hálózati hang- és videokonferencia, a hypertextualitás, a szövegszerkesztő, sőt a mai google docs-hoz hasonló kollaboratív dokumentumszerkesztés. Elképesztő eredmények egy olyan bemutatóról, amelyről – videotechnika híján – csak filmszalagra rögzített dokumentum maradt fenn.

8.5. ábra: Douglas Engelbart és minden videók öreganyja
– Nézd meg a demo első harmadát!

Ebben a környezetben szocializálódott a második hacker-generáció, a hardverhackerek generációja. A 70-es évekre a különböző technológiák, a tranzisztor, az első mikrocsipek elérték azt a fejlettségi és árszintet, hogy a számítógépek építésének lehető-

[63] Turner, F. (2006). From counterculture to cyberculture: Stewart Brand, the Whole Earth Network, and the rise of digital utopianism (pp. x, 327 p., 16 p of plates). Chicago: University of Chicago Press. 38.o.

sége lassan megnyílt a lelkes amatőrök előtt, ugyanúgy, ahogy egy évtizeddel korábban a szoftveres világ kinyílt az MIT hackerei előtt. A San Francisco környéki hobbisták 1975 márciusában megalapították a Homebrew Computer Clubot, melynek kisvártatva az a Lee Felsenstein lett az informális vezetője, aki pár évvel korábban aktív részt vállalt a háborúellenes mozgalmakban, és komoly szólásszabadság-aktivista volt. A személyében olyan alak került meghatározó szerepbe a hardver-hackerek közösségében, aki nemcsak kiváló mérnök, de határozott politikai krédóval rendelkező vizionárius is volt.

> *„A Homebrew [kétheti] találkozóit látogató emberek között megtalálhatók voltak azok a profik, akik munkaidő után sem hagyták abba a számítógépekkel való foglalatosságot, azok az amatőrök, akiket megszédített a technológia kínálta lehetőség, és azok a techo-kulturális gerillák, akiknek feltett szándékuk volt, hogy felforgatják az elnyomó társadalmat, üzleti vállalkozásokat, különösen az IBM-et, ami a gyűlölt és megvetett Papság kezében tartotta volna a számítógépeket. Lee Felsenstein szerint a HCC nem volt más, mint „egy csapat szökevény, legalábbis az iparágból megszökött valaki, akiket valamiért a főnökeik nem vettek észre. Összejöttünk, és csináltunk dolgokat, amik igazából nem számítottak, mert nem az volt, amit a nagyfiúk csináltak. De mi tudtuk, hogy ez az esélyünk, hogy úgy csináljunk meg valamit, ahogy szerintünk azt meg kell csinálni.””*[64]

A hackerek második generációja tehát részben megörökölte a hacker-mentalitást az elsőtől, részben kiegészült a kaliforniai politikai ideológiával és ellenkulturális vízióval. A hacker-etika nem csupán egy munkamódszer volt, amivel az adott, szűkös körülmények között a legmesszebbre el lehetett jutni, de egyben a tágabb, analóg környezet, a közösségi, társadalmi szerveződés, gazdasági, politikai rend megváltozásának is az alapvető kerete.

Ez a keret azonban hamarosan frontálisan belerohant egy akkoriban kibontakozó alternatívába.

8.5.2. Gates levele a hobbistáknak

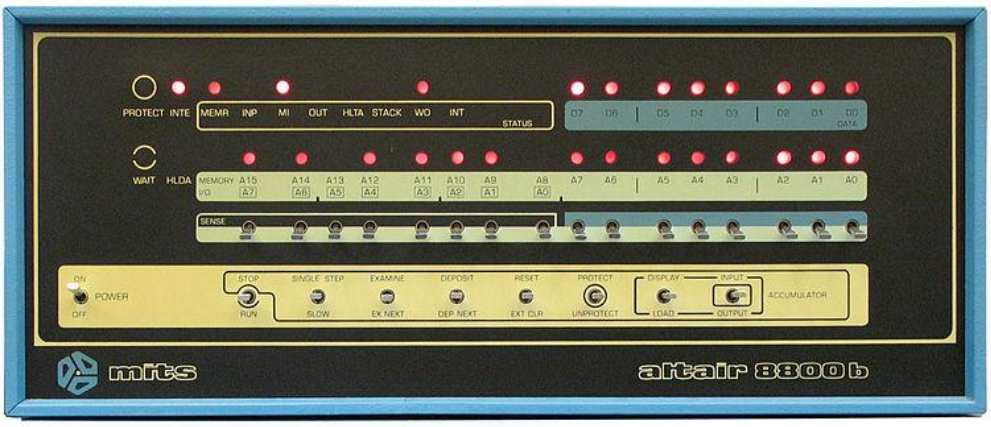

8.6. ábra: Az Altair 8800b homlokzati lapja. A lapon található kapcsolókkal lehetett a gépet programozni, és a LED-ek lehetett nyomon követni a program futásának eredményeit. Fincsi, mi?

[64] Levy, 162.

A HCC-n belül a tudás ugyanolyan szabadon áramlott, mint az MIT hackerei között. 1975-ben megjelent az első, párszáz dollárért kapható, zacskós személyi számítógép, az Altair 8800, ami az Intel első komolyabb mikrocsipjére, a 8080-asra épült.

A gép meglehetősen fapados volt: a homlokzatán egy sor kapcsolóval lehetett betáplálni a programot a gép memóriájába, és egy sor LED mutatta az eredményt. Ráadásul a vevőnek magának kellett összeszerelnie a gépet, de legalább 500 dollár alatt meg lehetett vásárolni.

Az Altair robbanásszerű sikert aratott a hobbisták, hackerek körében, részben azért, mert már képes volt valamire (egy igazi számítógép volt), másrészről azért, mert oly kevésre volt alkalmas önmagában. A HCC tagjai egymással versengve kezdtek különböző perifériákat, kijelzőket, adatolvasókat, egyebeket fejleszteni a számítógéphez.

A platformon megindult innováció egyik komoly feltétele az volt, hogy a gépet ne gépi kódban kelljen programozni, hanem egy emberek által is olvasható programnyelven lehessen megírni az utasításokat, amit egy ún. compiler fordít le a gép anyanyelvére. Az Altair BASIC compilert két tizenéves hacker, Paul Allen és Bill Gates (igen, az a Bill Gates, és az a Paul Allen) készítette el, és 1975 közepére 125 dollárért kapható volt Gates-ék Altair Basic-je, alapjában egy olyan, papírszalagon megvásárolható program, ami segítségével ki-ki a BASIC programnyelv áttekinthető utasításait felhasználva programozhatta a gépét.

A beszámolók mára már nem tudják felidézni, ki volt az a HCC-tag, aki először megszerezte a BASIC programot tartalmazó papírcsíkot, hogy aztán azok elkezdjenek vadul másolódni a HCC kétheti találkozóin. Egy biztos: bár mindenki tudta, hogy a BASIC pénzbe kerül, sőt, többen hiába vártak a megrendelt programra, a hacker-etika szabad információmegosztást hirdető ethoszába bőven belefért a BASIC másolása, mindaddig, amíg az ember nemcsak magának másolt, hanem a többieknek is. Minderről persze Gates igencsak másképp gondolkodott, és nem is váratott sokáig magára a HCC tagjaihoz intézett ingerült hangú nyílt levele.

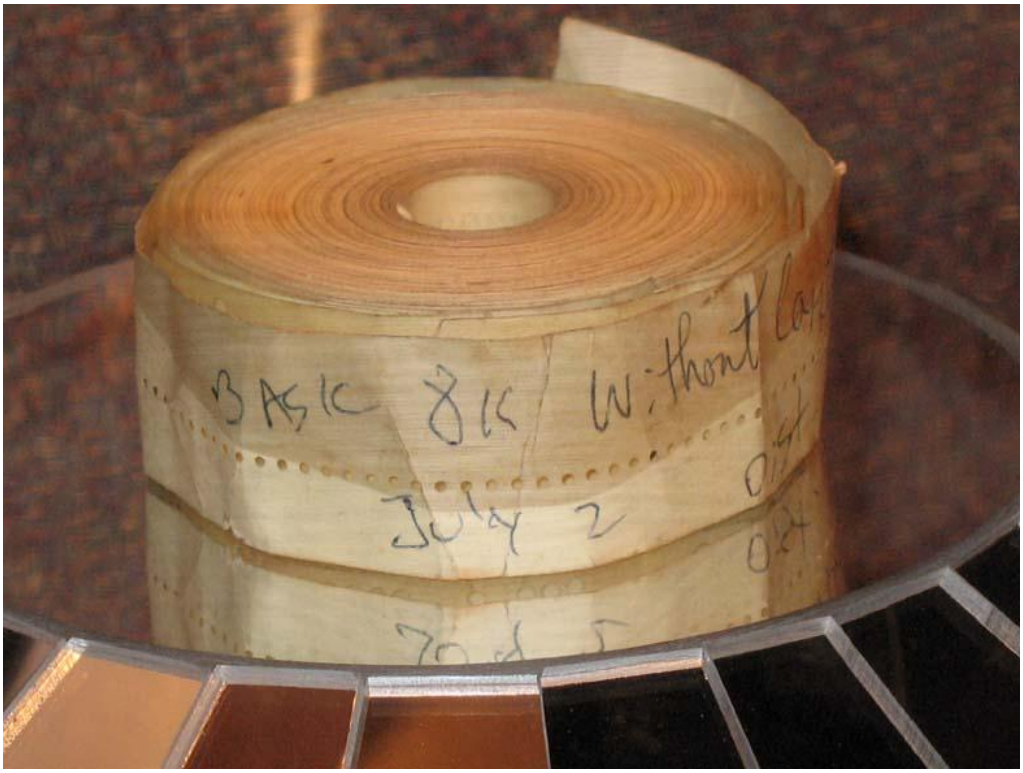

8.7. ábra: Az Altair BASIC, papírszalagon, ahogy az kell

 © Bodó Balázs, BKF

A levél így hangzott:

„Nyílt levél a hobbistáknak
William Henry Gates III

A hobbipiaccal kapcsolatos kérdések közül szerintem a jó szoftveres tanfolyamok, könyvek és szoftverek hiánya a legégetőbb. Ha nincs jó szoftver, és valaki, aki értené a szoftvert, a hobbipiac halott. De lesz-e, aki minőségi szoftvert ír a hobbipiacra?

Majd egy évvel ezelőtt Paul Allennel együtt azt gondoltuk, hogy a hobbipiac nőni fog, és ezért Monte Davidoff-fal közösen kifejlesztettük az Altair BASIC-et. Bár a kezdeti munka alig két hónapot vett igénybe, az elmúlt év javát azzal töltöttük, hogy dokumentáltuk, fejlesztettük és gazdagítottuk a BASIC-et. Mára elérhető a 4K, 8K, EXTENDED, ROM és DISK BASIC verzió. Az e célra fordított gépidő értéke meghaladja a negyvenezer dollárt.

A sok száz BASIC-felhasználótól kivétel nélkül pozitív visszajelzést kaptunk. Két dolog azonban nagyon meglepett minket. 1) A „felhasználók" legtöbbje nem vette meg a BASIC-et (az Altair felhasználók alig 10%-a vette meg a BASIC-programot), és 2) a programért kapott jogdíjak alapján az Altair BASIC kifejlesztésére áldozott munka alig 2 dollárt ér óránként.

Miért van ez így? Ahogy a legtöbb hobbista számára nyilvánvaló, ti lopjátok a szoftvereiteket. A hardverért fizettek, de a szoftvert megosztjátok egymás között. Kit érdekel, hogy azok, akik dolgoztak vele kapnak-e érte pénzt?

Szerintetek rendben van ez így? A szoftver ellopásával nem tudtok bosszút állni a MITS-en [az Altair vitatott reputációjú gyártóján] valami korábban elszenvedett sérelemért. A MITS nem keres pénzt a szoftver értékesítéséből. Épp hogy kijönnek nullára a nekünk járó jogdíjak, a kézikönyv, a szalag, az adminisztráció kifizetése után. Az egyetlen dolog, amit elértek, hogy nem születnek ezután jó szoftverek. Ki engedheti meg magának, hogy ingyen dolgozzon? Melyik hobbista fog három emberévet beleölni a programozásba, hibakeresésbe, a dokumentáció elkészítésébe és a disztribúcióba ingyen? Az a helyzet, hogy rajtunk kívül senki nem invesztált nagyobb összeget a hobbiszoftverbe. Megírtuk a 6800 BASIC-et, dolgozunk a 8080 APL-en és a 6800 APL-en, de nem sok okunk van ezeket elérhetővé tenni a hobbistáknak. Egyszerűen szólva, amit csináltok, az lopás.

Mi van azokkal, akik továbbértékesítik az Altair BASIC-et? Ők nem keresnek pénzt a szoftverrel? De azok, akikről tudunk, végül pórul járhatnak. Ők azok, akik lejáratják a hobbistákat, és akiket ki kellene rúgni minden olyan összejövetelről, ahol felbukkannak.

Örömmel fogadok levelet bárkitől, aki fizetni akarna, vagy javaslata, észrevétele van. A címem: 1180 Alvarado SE, #114, Albuquerque, New Mexico, 87108. Semmi nem tenne boldogabbá, mint hogy felvehetek tíz programozót, akik elárasztják a hobbipiacot jobbnál jobb szoftverekkel.

Bill Gates
General Partner, Micro-Soft"

Gates és Allen jól ismerték fel, hogy az otthoni számítógépek előtt hatalmas lehetőségek állnak, és ez alapvetően átalakítja a szoftverek piacát is. A szoftverpiac lehetőségei meglehetősen korlátozottak, ha alig egy tucat potenciális vásárló van a láthatáron, különösen, ha a program mondjuk egy játékprogram, de egészen más a helyzet, ha otthoni felhasználók ezrei, tízezrei jelentik a potenciális keresletet. Gates-nek tehát igaza volt, amikor felismerte, hogy a szoftverek előtt komoly üzleti lehetőségek nyíltak meg, és hogy a régi, megosztáson alapuló modell ennek gátja lehet, ha az ember nem a megfelelő üzleti modellel vág neki a piac meghódításának (mert például a felhasználóknak akar egyenként licencet értékesíteni ahelyett, hogy a hardvergyártónak értékesítené a szoftvert).

Gates azonban tévedett abban, hogy kereskedelmi ösztönzők hiányában nem lesz, aki minőségi szoftvert fejlesszen a hobbistáknak. A levére kapott sokféle (zömében negatív) válasz közül az egyik a HCC-tag Jim Warren válasza volt, aki szerint Gates csak magának meg a rosszul megválasztott árnak köszönheti, ha nem fizetnek az emberek az Altair BASIC-ért. Azt gondolta, hogy ha a szoftver elég olcsó ahhoz, hogy egyszerűbb legyen megvásárolni, mint lemásolni, akkor az emberek meg fogják azt venni. Pár hónappal később a piacon volt az 5 dollárért megvásárolható, és közösen fejlesztett Tiny BASIC, bebizonyítva ezzel azt, hogy a hacker-munkamódszer is életképes lehet a megváltozó, és egyre inkább kereskedelmi logika szerint működő környezetben.

***

Steve Wozniak egyike volt a HCC meghatározó tagjainak. Mára már legendás az a történet, amikor bemutatta a közönség előtt a hobbiból kifejlesztett gépet, amiből később az Apple I, illetve az Apple II lett. Az Apple, akárcsak az Altairt gyártó MITS és sok más hobbi-projektnek indult termék gazdája egy reggel arra ébredt, hogy hatalmas üzlet van, de legalábbis lehet abban, ami egy egyszerű, szenvedélyből, kíváncsiságból, játékból űzött dolognak indult. Az otthoni számítástechnika robbanásszerű fejlődése egyben a piacok robbanásszerű fejlődését is jelentette. De azt is látni kell, hogy ezt a robbanásszerű fejlődést legalább annyira indukálta a hacker-mentalitás, mint a racionális kalkuláció és profitéhség.

8.5.3. A hacker-etika és az információs kor szelleme

Woz egyszer a következő képlettel definiálta a boldogságot: $H=F^3$, azaz Happyness (boldogság) = Food (élelem) x Friends (barátok) x Fun (öröm). Ez a képlet, melyből látványosan hiányzik a pénz, jól összefoglalja a hacker-mentalitást, miszerint akkor él teljes életet az ember, ha nem kell a létfenntartása miatt aggódnia (azaz megvan az élelem), része egy szorosan szőtt közösségnek, akik körbeveszik, támogatják, visszacsatolnak, és végül, ha örömet talál abban, amit csinál. Ez, ha emlékszünk még az előző fejezetben írottakra, a belső és társas motivációk által vezérelt élet alapképlete, ahol a külső, személytelen ösztönzőknek legfeljebb csak a hiánya bukkan fel: épp annyi anyagi jóra van szüksége az embernek, amennyi ahhoz kell, hogy ne kelljen foglalkoznia vele többé.

A hacker-mentalitás nagyon különbözik attól a protestáns etikától, mely, a Weber-i elmélet szerint a kapitalizmus születésekor uralkodó volt a nyugati polgárosult társadalmakban, és ami oly jól illeszkedik a kapitalizmus és a piacok logikájához.

A munkát önértéknek gondoló, arra kötelességszerűen elvégzendő feladatként tekintő protestáns etika nem keres sem boldogságot, sem örömet a munkavégzésben. A munkával kapcsolatban nem kérdez vissza az ember a miértekre, mert annak végső célja és

oka a metafizikai szinten keresendő. Ez a metafizikai imperatívusz aztán szép lassan áthatja az élet minden más területét: elválasztja a szabadidőt a munkaidőtől, szétválasztja magánszférát és a közszférát, újraszervezi az egyén idejét, hogy az elvégzett munka mérhető, szabályozható, standardizálható és helyettesíthető legyen, háttérbe szorítja és fegyelmezi a belső vágyak és elképzelések az egyéni sokféleségből fakadó variabilitását, és alárendeli mindezt az adminisztratív eszközökkel szervezett és fenntartott hierarchiáknak.

	Protestáns etika	*Hacker-etika*
munka	„az egyénnek kötelességtudatot kell éreznie – és érez is – „hivatásbeli" tevékenységének tartalmával szemben, bármi legyen is az, s tekintet nélkül arra, hogy az elfogulatlan érzület előtt ez akár mint munkaerejének, akár mint dologi javainak („tőke") tiszta értékesítése tűnik fel."[65]	A hacker azért dolgozik valamin, mert érdekesnek találja a feladatot. Kíváncsiság, kihívás, szenvedély: belső és társas ösztönzők az elsődleges motivációi a munkának.
az élet értelme	A helyes cselekedetek, a kemény munka által bejutni a mennyek kapuján, ahol aztán az ember *megpihenhet.* Pénz.	Az ember szenvedélyének követése, kielégítése. A jelenvaló boldogsághoz vezető út követése.
idő	Az idő pénz. Hatékonyság, szervezettség. Az időt el lehet pazarolni. Kötött kezdete és vége van a munkának (munkaidő, ebédidő). Az idő mérhető, és mindennek megvan a maga ideje. Az idő standardizált. Az időből sosincs elég.	Az idő rugalmas, alkalmazkodik az egyénhez, és nem fordítva. A munka és a játék, a munkaidő és a szabadidő nem válik szét élesen egymástól. Ki-ki maga osztja be saját idejét. Nincs külső hatékonyság-mérték, ami az eltöltött idő minőségét értékelné. Az időbeosztás az elvégzendő feladatokhoz igazodik, nem a gyár szirénájához.
pénz	„ennek az „etikának" „summum bonum"-a (legfőbb jó) a pénzszerzés, egyre több pénz szerzése, kérlelhetetlenül megtagadva minden elfogulatlan élvezetet[…] Itt a vagyonszerzés nem az anyagi életszükségletek kielégítésének eszköze, hanem az emberi élet célja. […] A pénzszerzés – amennyiben törvényes úton történik – a modern gazdasági rendben a jó munka eredménye és megnyilvánulása."[66]	A pénz nem (ön)cél, hanem a létfenntartás eszköze, a szenvedélyből végzett munka megérdemelt melléktermék. A cél nem az anyagi javak felhalmozása, hanem azok megosztása. A pénz nem az egyetlen és nem a legfontosabb ösztönzője az emberi tevékenységnek.
munkaszervezés	katedrális	bazár

[65] Weber, Max: A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme, ford. Józsa Péter, Lissauer Zoltán, Somlai Péter, jegyz. Berényi Gábor, Budapest, Cserépfalvi, 1995, cop. 1982, 44. o.

[66] Weber, Max: A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme, ford. Józsa Péter, Lissauer Zoltán, Somlai Péter, jegyz. Berényi Gábor, Budapest, Cserépfalvi, 1995, cop. 1982, 43. o.

Ehhez képest a hacker-mentalitás akár kaotikusnak is tűnhet, például azzal, hogy nem hallgat a külső ösztönzőkre, de legalábbis nem úgy reagál rájuk, ahogy az elvben elvárható lenne; nem engedi át külső erőknek az ideje feletti uralmat, és a nyolctól-négyig katonás rendje helyett délután kel, éjszaka dolgozik, délig alszik, ha éppen úgy felel meg neki; nem ismeri a munkanapot és a hétvégét; a péntek nem a hétvége előtti utolsó, nehezen múló nap, hanem egy nap, amin azt csinálhat, amit helyesnek gondol. A szervezést, a koordinációt, az adminisztrációt lehetővé tevő alapvető keretek szétverése egyben szétveri azokat a hierarchiákat is, mely keretek között a munka szerveződik, és a szigorú hierarchiák helyett laza, ad-hoc, fluid hálózatok tűnnek fel és tűnnek el, épp ahogy a helyzet megkívánja.

A kétféle világ, a kétféle etika közötti különbségeket Himanen[67] munkája nyomán a táblázat szerint foglalhatjuk össze.

Himanen arra mutat rá, hogy míg a protestáns etika a kapitalista termelési logikát volt képes erősíteni, addig a hacker-munkamódszer ezzel a logikával bizony inkompatibilis, és minden bizonnyal megteremti azt a gazdasági, társadalmi, politikai rendet, amivel képes szinergiában lenni. A kommunalista társadalmi vízió, mint azt láthattuk, ugyan kompatibilis volt a hacker-etikával, a hatvanas évek forradalmai azonban gyorsan elzúgtak, és „szabadságát nem vívta ki". Az ott megfogalmazott értékek azonban továbbéltek a hacker-munkamódszerben, és sajátos áttételeken keresztül máig meghatározó erővel bírnak, most épp az open-source mozgalmakon keresztül.

8.6. Katedrális és bazár: hogyan születik koordinált cselekvés?

Az előző táblázat utolsó sorában található „katedrális" és „bazár" kifejezések átvezetnek minket Eric Raymond esszéjéhez,[68] melyben a hacker-munkamódszer sajátosságaira világít rá, és amely segíthet megérteni, hogy hogyan születnek magas szintű koordinációt igénylő termékek egy csapat fegyelmezetlen, szenvedélyből dolgozó hacker keze alatt.

> *„A Linux felborított sok dolgot, amelyről úgy gondoltam, ismerem. Hirdettem a kis eszközök, a gyors modellalkotás és a lépésenkénti fejlődést elősegítő programozás unixos igéjét évekig. Ugyanakkor abban is hittem, hogy létezik egy bizonyos összetettség, amely fölött egy centralizáltabb, a priori megközelítés szükséges. Hittem benne, hogy a legfontosabb szoftverek (az operációs rendszerek és az olyan igazán nagy eszközök, mint az Emacs programozói szerkesztő) szükségszerűen a katedrálisokhoz hasonlóan épülnek, egyéni varázslók által, óvatosan ügyeskedve, vagy mágusokból álló, elszigetelt kis csoportok által, idő előtti bétaverziók nélkül.*
>
> *Linus Torvalds fejlesztői stílusa – adj ki korán és gyakran, adj ki mindent, amit csak tudsz, a kuszaságig légy nyílt – meglepetésként ért. Nem volt itt semmiféle csöndes, tiszteletteljes katedrálisépítés, a Linux-közösség a különféle tennivalók és megközelítések nagy, fecsegő bazárjára hasonlított (ezt leginkább azok a Linux-archívumok jelképezik, amelyek bárkitől elfo-*

[67] Himanen, P. (2001). The Hacker Ethic and the Spirit of the Information Age. Random House Inc. New York, NY, USA.

[68] Raymond, Eric S: A katedrális és a bazár, elérhető az interneten (utolsó látogatás dátuma: 2012. augusztus 10.): http://magyar-irodalom.elte.hu/robert/szovegek/bazar/

gadják a beküldött dolgokat), amelyből egy koherens és stabil rendszer látszólag csak valami csoda folytán születhetne.

Az a tény, hogy a bazár-stílus működni látszott, és nem is rosszul, határozottan sokkoló volt. Ahogy jártam az utamat, nemcsak egyéni projekteken dolgoztam keményen, hanem annak a megértésén is, hogy a linuxos világ miért veszi olyan jól az akadályokat a katedrálisépítők számára aligha elképzelhető sebességgel, ahelyett, hogy egyszerűen darabjaira esne."

Az esszé azt a folyamatot írja le, ahogy a saját, egyéni érdekeiket, értékeiket követő, saját idejüket élő hackerek egymás melletiségéből nemcsak közösség, hanem ténylegesen használható termékek jönnek létre. Hogyan lesz egy csapat fegyelmezetlen, koordinálatlan hangyából jól szervezett hangyaboly?

- *Minden jó szoftver egy fejlesztő személyes vágyainak kielégítésével kezdődik.*
- *A jó programozók tudják mit írjanak. A nagyok azt is tudják, mit írjanak (és használjanak) újra.*
- *Megfelelő attitűd mellett az érdekes problémák megtalálnak.*
- *Ha már nem érdekel egy program, az utolsó kötelességed átadni azt egy kompetens utód számára.*
- *A gyors kódfejlesztés és a hatékony hibakeresés felé vezető legkönnyebb út a felhasználók társfejlesztőként való kezelésén át vezet.*
- *Adj ki korán. Adj ki gyakran. És figyelj a fogyasztóidra.*
- *Elegendően sok bétateszter és társfejlesztő mellett majdnem minden probléma gyorsan felismerhető, és a javítás is nyilvánvaló valaki számára.*
- *Ha bétatesztelőidet a legértékesebb erőforrásodként kezeled, a legértékesebb erőforrásoddá válva reagálnak.*
- *A saját jó ötletek utáni legjobb dolog a felhasználóidtól származó jó ötletek felismerése. Időnként ez utóbbi jobb.*
- *A leginkább megdöbbentő és innovatív megoldások gyakran annak a felismeréséből származnak, hogy hibás volt a probléma felfogása.*
- *A tökéletességet (a tervezésben) nem akkor érjük el, amikor már nincs mit hozzáadni, hanem amikor már nincs mit elvenni.*
- *Akármilyen eszköznek az elvárt módon kell hasznosnak lennie, de az igazán jó eszköz ott is felhasználható, ahol soha nem számítottál volna rá.*
- *Egy érdekes probléma megoldásához találj először egy olyan problémát, amely számodra érdekes.*
- *Több ember kétségtelenül jobb egynél, ha a fejlesztés koordinátorának legalább olyan jó kommunikációs közeg áll a rendelkezésére mint az internet, és képes a kényszer nélküli vezetésre.*

A fenti tanácsok konkrét, szoftverfejlesztés során szerzett tapasztalatokon alapulnak (néhány technikai jellegűt az eredetihez képest elhagytunk). Arra a kérdésre adják meg a választ, hogy hogyan lehet másokat megnyerni egy közös projekt megvalósításához akkor, ha erre sem piaci, sem adminisztratív eszközeink nem állnak rendelkezésre.

A válasz egyszerű: ossz meg másokkal valamit, ami elég érdekes ahhoz, hogy felkeltse az érdeklődésüket, adj nekik lehetőséget arra, hogy megtalálják, mi az, ami számukra izgalmas a kihívásban, és add meg nekik a lehetőséget arra, hogy be tudjanak kapcsolódni a munkába azáltal, hogy befogadod a visszajelzéseiket.

Ez azt is jelenti, hogy az első lépéstől eltekintve – ahol azért fel kell tudni mutatni valami, a társaság számára elég vonzó vagy hasznos vagy érdekes dolgot, legyen az bármennyire is félkész vagy sorjás – a legtöbb feladat arról szól, hogy mennyire tudja az ember mediálni az őt körülvevő világot. Mennyire tud jó interfészként viselkedni ember és ember, ember és kód, én és többiek között; mennyire képes mediálni a különböző érdekek, igények, szándékok, személyiségek között, anélkül, hogy különösebb hatalma lenne bárki vagy bármi felett. Ne feledjük, hogy a megosztásra épülő open-source logika épp azt teszi lehetővé, hogy ki-ki a saját, önző érdekét követve válhasson egy projekt részévé. Ez a technikai lehetőség egyben azzal is jár, hogy ezeket az önző érdekeket a projektnek képesnek kell lenni társas szinten is befogadni és domesztikálni.

8.7. Stallman és a GPL

Stallman zseniális programozó hírében áll, és a *nix[69] infrastruktúra számos központi elemének megalkotásában kulcsszerepet játszott. Az MIT-n dolgozva átitatódott a hacker-etikával is. Témánk szempontjából azonban nem a szoftveres hackjei az igazán fontosak, hanem az a jogi hackje, amivel beindította az open-source kultúrákat az időközben kommercializálódott információs gazdaság viszonyai közepette.

A Gates fentebb idézett levele által felvázolt valóság jogi keretei a hetvenes évek második felében kezdtek körvonalazódni, ez idő tájt ugyanis az Egyesült Államok bíróságain egyre gyakrabban merült fel a szoftverek forráskódjának szerzőijog-védelmének kérdése. A kérdés 1980-ban dőlt el végleg, amikor az USA szerzői jogi törvénye, egy módosításnak köszönhetően a szoftvert is a szerzői jog által védett alkotások körébe sorolta, így gyakorlatilag a korábban az üzleti titkok segítségével védett, de még inkább személyes megállapodásokon, a hacker-etikán, ad-hoc engedélyeken és a regisztrálatlan forráskód szabad cseréjén alapuló szoftveres közlegelő bekerítésre, kisajátításra, magánosításra és kommercializálásra alkalmas dologgá válhatott, és vált is azonnal. A hackerkultúra és az akadémiai tudásmegosztás fellegváraiban, az egyetemeken, kutatóintézetekben dolgozó hackerek ráadásul azzal is szembe találták magukat, hogy a munkaviszony keretében létrejött alkotások egy ideje a munkáltatójuk tulajdonát képezték, mely szervezetek – szintén meglátva a piacosítás adta lehetőségeket – egyre nagyobb hangsúlyt helyeztek ezeknek az alkotásoknak a piaci hasznosítására, és élni kezdtek a törvény által számukra biztosított kizárólagos jogokkal.

A szoftverek forráskódjának szabad csereberéje ezekkel a törvénymódosításokkal igencsak megnehezült, mert megjelent egy, a törvényi környezetbe kodifikált külső

[69] A UNIX a Bell Laboratórium operációs rendszere volt. Ebből nőttek ki azok a későbbi rendszerek, melyek valamilyen szinten mind az ős UNIX funkcionalitását, működésmódját, felépítését, logikáját követik. A Linux, a BSD/OS, az Apple gépeken futó Mac OS X, de még a Google mobiltelefonokon futó Android rendszere is valahol az UNIX-családba tartozik. Ezt a családfát nevezik *nix családfának, jelezve, hogy az ide sorolt operációs rendszerek mindegyike az ős-UNIX-ból nőtt ki, még ha mára már jelentősen el is térnek az őstől is, egymástól is.

ösztönző, a kisajátítás és pénzkereset lehetősége, ami részben kiszorította a hacker-etikának a megosztásra vonatkozó belső ösztönzőit, részben ellehetetlenítette a működésüket.

Az ily módon egyik napról a másikra privatizált, bezárult szoftveres közkincs újrateremtése volt Stallman célja, és ennek a problémának a megoldása egyben Stallman legzseniálisabb hackje is. A hack ez esetben egy jogi megoldás volt, az a korábban már említett GPL-licenc, mely biztosította a szoftverek forráskódjának megismerhetőségét, bárki általi továbbfejleszthetőségét, a szoftver szabad terjedését, és e szabadságok továbbörökítését az új jogi környezetben. E licenc az általa kívánatosnak tartott szabadságjogokat a szoftverek szabad terjedését korlátozó szerzői jogi szabályozás fogalmaival és nyelvén fogalmazza meg:

„A legtöbb szoftver licencei azzal a szándékkal készültek, hogy minél kevesebb lehetőséget adjanak a szoftver megváltoztatására és terjesztésére. Ezzel szemben a GNU GPL célja, hogy garantálja a szabad szoftver másolásának és terjesztésének szabadságát, ezáltal biztosítva a szoftver szabad felhasználhatóságát minden felhasználó számára. […] A szabad szoftver megjelölés nem jelenti azt, hogy a szoftvernek nem lehet ára. A GPL-licencek célja, hogy garantálja a szabad szoftver másolatainak szabad terjesztését (és e szolgáltatásért akár díj felszámítását), a forráskód elérhetőségét, hogy bárki szabadon módosíthassa a szoftvert, vagy felhasználhassa a részeit új szabad programokban; és hogy mások megismerhessék ezt a lehetőséget. A szerző jogainak védelmében korlátozásokat kell hozni, amelyek megtiltják, hogy bárki megtagadhassa ezeket a jogokat másoktól, vagy ezekről való lemondásra kényszerítsen bárki mást. Ezek a megszorítások bizonyos felelősségeket jelentenek azok számára, akik a szoftver másolatait terjesztik vagy módosítják."[70]

A licenc a szerzői jog által biztosított jogokat maximálisan kihasználva azt mondja ki, hogy a szoftverek alkotói lemondanak a kódokra vonatkozó azon jogaikról, melyek a fenti szabadságokat bármilyen szinten korlátozhatnák.

„A GPL és a Szabad Szoftver Alapítvány létrehozására leggyakrabban mint a hacker-etikának vagy Stallman szabadsághoz kötődő ideológiai elkötelezettségének kifejezéseként gondolnak. [De] a GPL több volt, mint egy hack: a licenc egy új típusú, magánúton szabályozott jogi „kommunát" hozott létre. Ez, a szerzői jogi szabályozás csúszós, változékony anyagából megformált tér úgy ette be magát a vállalati és egyetemi szoftveres világ szabályaiba és gyakorlataiba, hogy közben minden szempontból független tudott maradni. Abban az időszakban, amikor a szoftveripari óriások egy másfajta – a meglévő szellemi tulajdonvédelmi viszonyokat megőrző, netán erősítő – nyitottság megteremtéséért küzdöttek, a hack által megteremtett radikális alternatíva a nemzeti-vállalati egységből kilépő önformáló egyén szuverenitását hirdette a nemzeti vagy vállalati status quo-val szemben. A GNU GPL nem a bürokratikus modernitás elnyomó struktúráitól megszabadított kisközösségek aranykorába vezetett vissza, hanem valami újat hozott létre ezekből a struktúrákból. E struktúrák stabilitását hangsúlyozta, mert ezekre támaszkodik, – legalábbis addig, amíg nincs már rájuk többé szükség."[71]

Brand, aki ott volt Engelbart demójánál és filmezett, megírta az első számítógépes játék, a Spacewar történetét,[72] és közben szerkesztette a Whole Earth Catalog-ot, a

[70] gnu.org (1991): GNU General Public License v2.0. Elérhető az interneten (utolsó látogatás dátuma: 2012. augusztus 10.): http://www.gnu.org/licenses/old-licenses/gpl-2.0.html

[71] Kelty, C. M. (2008): Two bits: the cultural significance of free software. Duke University Press, Durham. 207. o.

[72] Brand, S. (1972). Spacewar: Fanatic life and symbolic death among the computer bums. Rolling Stone, 7, 50–58.

kommunalisták bibliáját, azaz Merkúrként szállította a két világ között a legfrissebb információkat és ideológiákat, a következőképpen foglalta össze ennek a pár évtizednek a tanulságait:

„Azt hiszem, hogy a hackerek az amerikai alkotmány megalkotói óta a legérdekesebb és leghatékonyabb értelmiségi társaság. Egyetlen, általam ismert csoport sem vágott bele egy technológia felszabadításába sikerrel. Nem elég, hogy sikerrel jártak a nagyvállalati Amerika ellenében, de azt is elérték, hogy a sikerük nyomán a nagyvállalati Amerika kénytelen volt alkalmazkodni a módszereikhez. A személyi számítógépek segítségével sikerült az Információs Kort újraszervezniük az egyén körül, és ezzel könnyen lehet, hogy megmentették az amerikai gazdaságot. Mára a fejlett technológia van a tömegek kezében ahelyett, hogy ők lennének a technológiának kiszolgáltatva. A 60-as évek legcsendesebb szub-szubkultúrája bizonyult a leginnovatívabbnak és leghatalmasabbnak – és a leggyanakvóbbnak a hatalommal szemben”.[73]

A 60-as, 70-es évek ellenkulturális ideológiái és a hacker-munkamódszer találkozásából született vízió egy más, egy új, egy talán szebb, igazságosabb és emberközpontúbb világról, a Summer of Love bealkonyultával csak a hackerek és számítógépes, internetes pionírok világában élt tovább. A hatás azonban folyamatos és nyilvánvaló: a WEC körüli gárda előbb az egyik leginkább meghatározó online közösség, a WELL körül tűnik fel, majd ők írják és szerkesztik a Wired magazint, az internetes világ bibliáját. A médium, az évek és a társadalmi, gazdasági környezet ugyan változik, de az alapvető értékek nem. Időről időre fel-felbukkan a mélyből ennek az értékrendnek egy nagy erejű és komoly következményeket hordozó manifesztációja, és a Wikipédia, a Linux, és ezek az open-source kultúrák már talán nem olyan múlandóak, mint amilyen a tiszavirág-életű Summer of Love volt.

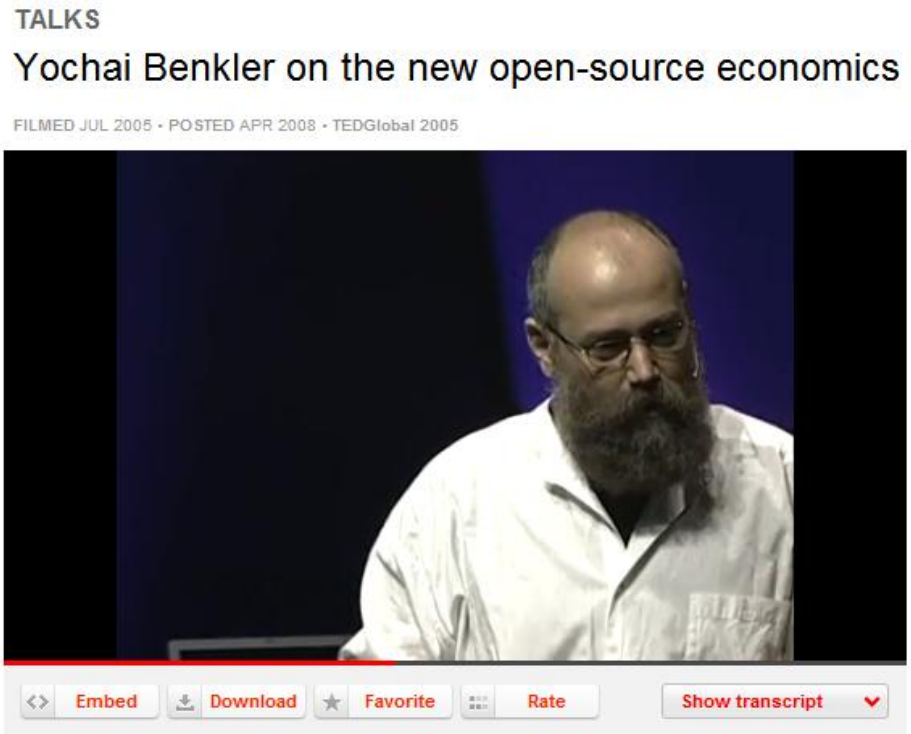

8.8. ábra: Yochai Benkler előadása az open-source gazdaságról. Olvasd el a mellékletben, vagy nézd meg itt!

[73] Turner, F. (2006). From counterculture to cyberculture: Stewart Brand, the Whole Earth Network, and the rise of digital utopianism (pp. x, 327 p., 16 p of plates). Chicago: University of Chicago Press. 138. o.

Az új kommunalisták, a hacker-etika és az open-source logika magjában is a közlegelő alapú társas termelés áll. Az a mód, ahogy egy közösség tagjai egymással összefogva, kiki a saját önző céljait követve, de közösen munkálkodik egy közösen használható erőforrás fenntartásán. Erről beszél Benkler is az open-source gazdaságról szóló előadásában.

„Itt valójában egy negyedik tranzakciós rendszer kialakulásának lehetünk tanúi. Korábban kétféle módja volt a dolgok elosztásának: piaci alapú vagy nem piaci alapú, decentralizált vagy centralizált. Az árrendszer volt a piaci alapú, decentralizált mód. És ha a dolgok jobban működtek attól, hogy volt valaki, aki megszervezte őket, akkor a piacon a vállalatok, vagy nem piacon az állam, esetleg nagyobb nonprofitok jelentették a szerveződés kereteit. A decentralizált társas termelés, a decentralizált társadalmi cselekvés túlságosan költséges lett volna. Ez nem a társadalmon múlt, hanem a dolog közgazdaságtanán. De most tanúi lehetünk egy negyedik rendszer létrejöttének: a társas megosztás és csere kialakulásának.

Nem ez az első alkalom, hogy jót cselekszünk egymással vagy egymásért, hisz állandóan ezt csináljuk. De ez az első alkalom, hogy ennek komoly gazdasági hatása van. Jellemző rájuk a decentralizált hatalom. Nem kell engedélyt kérni, ahogy egy tulajdonra épülő rendszerben. Mindenki szabadon alkothat, innoválhat, megoszthat, ha akar, egyedül vagy másokkal.

Mert a tulajdon a koordináció egy eszköze, de nem az egyetlen. Ehelyett társas keretek között zajlanak mindazok a dolgok, amikre általában a piacon a tulajdont és a szerződést hívjuk segítségül: az információk áramoltatására; hogy eldönthessük, mik az érdekes problémák; hogy ki alkalmas mire, és hogy ráér-e; ösztönzésre; stb. A pénz nem mindig a legjobb ösztönző. Ha a barátaiddal elköltött vacsora után pénzt hagysz az asztalon, valószínűleg soha nem hívnak meg többé. És ha ez nem a legjobb példa, gondoljatok a szexre. A dolog új szervezeti megközelítést is szükségessé tesz. Különösen azt, ahogy a feladatokat megszervezzük. Ha meg akarsz valósítani valamit, olyan emberekre van szükség, akik profik abban, amit csinálnak, és akik hajlandók sokat is dolgozni. Vedd most ugyanazt a problémát, szedd apró darabokra, és az ösztönzők triviálissá válnak. 5 perc, tévénézés helyett? 5 percet szívesen rászánok, mert érdekes. Mert szórakoztató. Mert értelmet ad, vagy ott, ahol mélyebben is el lehet merülni, mint a Wikipédia esetében, társas kapcsolatok jönnek létre általa.

Egy új társadalmi jelenség kialakulásának lehetünk tanúi, ami akkor a legnyilvánvalóbb és láthatóbb, ha a verseny egy új formájaként tekintünk rá. A P2P-hálózatok a lemezipart támadják, az open-source szoftverek a Microsoft piaci részesedését, a Skype a távközlési cégeket fenyegeti, a Wikipédia az online enciklopédiákkal versenyez. Ugyanez a verseny a vállalatok számára új üzleti lehetőségeket is hordoz. Az új társas kapcsolatokkal és gyakorlatokkal együtt új lehetőségek is kialakulnak. E közösségek egy része eszközöket gyárt. Ahelyett, hogy kész alkalmazásokat gyártanánk, amelyekről előre tudjuk, hogy hogyan fognak működni, nyitott eszközöket kell építeni. Az emberek díjazzák az új értékeket és dolgokat. Platformokat kell építeni, az önkifejezés és kollaboráció platformjait, mint a Wikipédia, mint az Open Directory Project, platformokat, amelyekre modellként kell tekinteni. Ekkor jönnek a felhasználók, akik látják, hogy mi történik, és valamilyen módon be kell építeni őket az értékláncba. Ez elsőre furcsának tűnhet. Hinni kell benne, hogy egymással kapcsolatban álló emberek dolgokat kezdenek termelni, amivel én kezdeni fogok tudni valamit, eladhatok valamit, ami erre épül, valaki másnak. Félelmetes, de ez az, amit gyakorlatilag a Google csinál. Ez az, amit az IBM csinál, és nem is rosszul.

A társas termelés nem valami hóbort, a társas termelés tény. Ez az internet okozta hosszú távú, meghatározó változás. A társas kapcsolatok és a csere sokkal fontosabb

gazdasági szerepet játszanak, mint eddig bármikor. Sokszor mindennél hatékonyabbak, ha az információk minőségéről, a legjobb ember megtalálásáról, a tranzakciós költségekről van szó. Fenntartható, és gyorsan növekszik. De, és ez az üröm az örömben, legalább annyira fenyegetik az uralkodó ipari rendszerek, amennyire ő fenyegeti azokat. Ha holnap egy szellemi tulajdonvédelmi perről olvasol az újságban, egy távközlési perről, akkor nem valami kicsi és technikai dologról van szó, hanem a társas lényekként megélt jövőnk szabadságáról, az információ, a tudás, a kultúra termelésének lehetőségeiről. Ebben a kontextusban zajlik ugyanis az a háború, ami arról szól, hogy az ipari információs gazdasággal minden marad-e a régiben, vagy kifejlődhet mellette a termelés új modellje, ami megváltoztatja azt, ahogy a világot látjuk, és ahogy erről beszámolhatunk a többieknek."

Benkler arra figyelmeztet, hogy az internettel talán lehetővé válik az, amibe a számítógéppel csak akkortájt ismerkedő kommunalisták belebuktak: egy olyan, alulról szerveződő, közös részvételen alapuló, gazdaságilag önfenntartó politikai, társsadalmi, gazdasági alternatíva kialakítása, amelyik sikeresen veszi fel a versenyt a hagyományos, top-down bürokratikus vagy decentralizált, de piaci alapú erőforrás-szervezési modellekkel.

8.8. Feladatok

- Keress példát különböző hackekre. Lehet számítógépes, de mindenféle más hack is!
- A fejezet fényében hogyan definiálnád a médiahack fogalmát?
- A fejezetben nem esik szó a hackerek internetes generációjáról. Keres jó és rossz internetes hackerekre példát!
- Te hackeltél már valamit az életedben? Írd le a fejezetben használt fogalmak segítségével!
- Segíts lefordítani Brand Spacewar! című cikkét!
- Mit jelenthet a lifehack kifejezés?

8.9. Kulcsfogalmak

- hacker-etika
- hacker-munkamódszer
- hardver-hacker
- hobbisták
- katedrális és bazár
- szoftver-hacker

8.10. További irodalom

- Brand, S. (1968). *Whole Earth Catalog.*
- Brand, S. (1972). Spacewar: Fanatic life and symbolic death among the computer bums. Rolling Stone, 7, 50–58.

 © Bodó Balázs, BKF

- Brand, S. (1985). Keep Designing: How the Information Economy Is Being Created and Shaped by the Hacker Ethic. Whole Earth Review, 44–55.
- Flammich Mariann (2002). Hackerek. Médiakutató.
- Galántai Zoltán (1998). A nagy adatrablás, Budapest: Kossuth Könyvkiadó.
- Galloway, A. R., & Thacker, E. (2007). The exploit: a theory of networks. Electronic mediations (p. vii, 196 p.). Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Goode, S., & Cruise, S. (2006). What Motivates Software Crackers? Journal of Business Ethics, 65(2), 173–201.
- Himanen, P. (2001). The Hacker Ethic and the Spirit of the Information Age. Random House Inc. New York, NY, USA.
- Jordan, T., & Taylor, P. (2004). Hactivism and Cyberwars – Rebels with a Cause?. London: Routledge.
- Keleti Arthur (2010). „Én mindig szemét vagyok, de van, amikor van szerződésem is…" – Beszélgetés hackerekkel a motivációról, eseteikről és a tanulságokról. Elérhető az interneten: http://web.archive.org/web/20120302030112/http://itbn.hu/Publikaciok/qen-mindig-szemet-vagyok-de-van-amikor-van-szerzdesem-isq-beszelgetes-hackerekkel-a-motivaciorol-eseteikrl-es-a-tanulsagokrol
- Levy, Steven (1994). Hackers: Heroes of the Computer Revolution. London: Penguin Books.
- Mason, M. (2008). The Pirate's Dilemma. The: How Hackers, Punk Capitalists, Graffiti Millionaires and Other Youth Movements are Remixing Our Culture and Changing Our World, 14, 288.
- Raymond, E. (1999). The cathedral and the bazaar. Knowledge Technology Policy, 12(3), 23–49.
- Sterling, Bruce. The Hacker Crackdown: Law and Disorder on the Electronic Frontier. New York: Bantam Books, 1992.
- Turner, F. (2006). From counterculture to cyberculture: Stewart Brand, the Whole Earth Network, and the rise of digital utopianism. Chicago: University of Chicago Press.
- Wark, M. (2004). A hacker manifesto. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Zittrain, J. (2008). The future of the Internet and how to stop it (p. vi, 342 p.). New Haven [Conn.]: Yale University Press.

9. A digitális közlegelők (ön)kormányzása

9.1. E fejezet céljai

E fejezet segítségével megismerkedhetsz:

- a közlegelők kormányzása során felmerülő kérdésekkel,
- az információs közlegelők kormányzásának kérdéseivel.
- a sikeresen működő információs közlegelő-szabályozási példákkal,
- a közkincs szabályozása által felvetett kérdésekkel.

9.2. Van-e a közlegelőknek tragédiája?

Mielőtt belevágnánk e fejezet témájának tárgyalásába, álljunk meg egy pillanatra, és nézzük meg, hol is tartunk. Annyit már bizonyosan tudhatunk, hogy van valami, amit társas termelésnek (social production, peer production) hívunk, és:

- amit az tett lehetővé, hogy az internet leszállította a tranzakciós és koordinációs költségeket,
- ami lehetővé tette, hogy sokféle ember a maga sokféle felkészültségével és motivációjával be tudjon szállni közös erőfeszítésekbe,
- hogy ennek a logikának kialakultak a jogi, technológiai, üzleti infrastruktúrái, és
- hogy mindez nemcsak hogy működik, de bámulatos eredményekre is képes.

Az is kiderült, hogy e közösségi erőfeszítések nyomán valamiféle közkincs jön létre (ez különbözteti meg a crowdsourcingtól, ahol a tömeges részvétel sokszor magántulajdont termel), mert az erőfeszítés eredményeinek közzétételéhez használt licencek ezt írják elő. Az open-source kultúrák magjában tehát valamiféle közkincsben álló javak, egy információs közlegelő (knowledge commons) áll. Ez a közlegelő a Wikipédia esetében maga a Wikipédiában felhalmozott tudás, de sajátos közkincsként viselkedik az illegális fájlcserélők által összehordott illegális könyvtár tartalma is.

Mármost aki egy kicsit is olvasott a közlegelőkről korábban, az két dologról minden bizonnyal hallott már. Egyrészt a történelemből az derül ki, hogy a közlegelők bekerítése, azaz kisajátítása, magántulajdonná tétele komoly anyagi haszonnal kecsegtet: Nagy-Britannia történetében a közös tulajdonban és használatban lévő legelők bekerítésével lehetett az ipari forradalom beindításához szükséges tőke egy részét előteremteni. Más szóval a közkincset folyamatosan fenyegeti a kisajátítás veszélye, legyen szó közkincsbe tartozó kulturális javak újbóli védettség alá vonásáról, vagy triviális ötletek és de facto szabványok szabadalmi védettségéről.

© Bodó Balázs, BKF

A másik fogalom, ami a közlegelőkkel kapcsolatban a legtöbb ember számára felrémlik, a közlegelők tragédiája. E fogalom forrása Hardin,[74] aki szerint a közös használatban lévő erőforrások elkerülhetetlen sorsa az összeomlás. Az önérdekkövető egyén maximálni igyekszik a közös erőforrás használatával kinyerhető hasznot, és ez végül az erőforrás túlhasználatához vezet. Amennyiben az erőforrás fenntartásának költségei vannak, de nincs lehetőség a nem fizető fogyasztókat kizárni, úgy az ilyen jószágokból nem termelődik elegendő. Az elkerülhetetlen, Hardin szerint, csak úgy elkerülhető, ha privatizáljuk a közlegelőt (bekerítjük), vagy központi eszközökkel (törvényekkel) korlátozzuk a hozzáférést.

De igaza van-e Hardinnek? A 2009-es közgazdasági Nobel-díjas Elinor Ostrom szerint nincs. Ostrom volt talán az első, aki szisztematikusan tanulmányozni kezdte különböző közösségek közlegelőkre vonatkozó szabályait. A közgazdaságtan, miközben a haszonmaximalizáló, racionális homo oeconomicus viselkedését modellezi, megfeledkezni látszik arról az antropológiai tényről, hogy az egyén minden esetben egy közösség tagja is, és a közösség tagjai között kialakult hagyományok, szabályok, törvények sokszor felülírják az egyéni viselkedés a közösség egészére káros vadhajtásait. Ostrom a különböző halászközösségek, afrikai törzsek, spanyol földművesek, svájci állattartók között kutatva megfigyelte, hogy a közösség tagjai által egyaránt használt, de kimerülni képes erőforrások igénybevételét szofisztikált normák szabályozzák, legyen szó arról, hogy ki mikor vételezhet vizet az öntözőcsatornából, odáig, hogy ki mikor mennyit halászhat a tengerből.

De még mielőtt elmerülnénk a közlegelők fennmaradását biztosító szabályok megismerésében, tegyünk tisztába néhány fogalmat.

9.2.1. Közkincs vs. közlegelő vs. közbirtokosság

A 2.3.1. fejezetben megismerkedhettünk a közgazdaságtan által használt négy jószágtípussal: a magánjószággal, a közjószággal, a klubjószággal és a közös használatban lévő javakkal (közlegelőkkel). E jószágtípusokat az különböztette meg egymástól, hogy mennyire versengő a fogyasztásuk és mennyire lehet kizárni a nem fizető fogyasztókat a fogyasztásból. Később használtunk egy másik fogalmat is, ez pedig a közkincs volt, és azokra a javakra alkalmaztuk, amelyeknek a fogyasztásához nem kell külön engedélyt kérni senkitől, mert (már) nem tartoznak senki tulajdonába. Később bevezettük a szintetikus közkincs fogalmát is, ami annyiban hasonlít a törvényi közkincshez, hogy szintén nem kell külön engedélyt kérni a használatához, de nem azért nem kell, mert nincs gazdája, hanem pont azért, mert van (és az már engedélyt adott). Ez utóbbi distinkció két újabb dimenziót hoz be az elemzésbe, mégpedig egyrészről azt, hogy van-e egy jószágnak gazdája vagy sem (aki engedélyt adhat bármire), másrészről viszont azt is meg kell néznünk, hogy vajon mire is vonatkozik az az engedély, azaz mit is takar pontosan a jószág felhasználása.

E dimenziók már csak azért is fontosak, mert bár a felszínen úgy tűnhet, mintha semmi különbség nem lenne hozzáférés és hozzáférés, használat és használat között, nagyon más mechanizmusok vezethetnek látszólag hasonló eredményre. Hogy egy példával is megvilágítsuk a két dimenzió közötti különbséget, vegyünk két, „közkincsbe" tartozó dokumentumot. Az egyik legyen mondjuk ennek a tankönyvnek a wikis, Creative Commons Nevezd meg! – Így add tovább! licenc alatt közzétett formátuma[75], a másik

[74] Hardin, Garrett: „A közlegelők tragédiája" in Lányi András (szerk.): Természet és szabadság. Budapest, Osiris, 2000. 219–231.

[75] Elérhető az interneten (utolsó látogatás dátuma: 2012. augusztus 10.): http://wiki.mokk.bme.hu/wiki/Open_Source_kult%C3%BAra

pedig mondjuk Szabolcska Mihály: A magam ösvényén című verseskötete[76], amely, mivel Szabolcska 1930-ban halt meg, néhány éve már nem élvez szerzői jogi védelmet, és így a törvényi közkincs része.

Mindkét művet szabadon el lehet érni, szabadon le lehet másolni, nem kell engedélyt kérni származékos művek készítéséhez. Ha tehát valaki úgy döntene, hogy díszkötésben kiadná e két művet együtt, minden további nélkül megtehetné. De e szabadságoknak nem ugyanaz az oka, a forrása. Szabolcska esetében a hozzáférés szabadságának az az oka, hogy a műnek nincs tulajdonosa: azzal, hogy a közkincsbe szállt, az utolsó leszármazott, örökös is elvesztette abbéli jogát, hogy a felhasználást ellenőrizni tudja. E tankönyv esetében a szabad felhasználást az teszi lehetővé, hogy a könyv gazdája erre a CC licenc használatával mindenkinek engedélyt adott. Ez az engedély azonban nem feltétel nélküli: átalakítani csak úgy szabad, ha a létrejövő művet annak a műnek a szerzője is ugyanilyen feltételekkel teszi elérhetővé. Ha ennél szigorúbb licencet használtam volna (például egy CC Nevezd meg!-Ne add el! Ne változtasd! licencet), akkor az engedély tulajdonképpen csak a szabad olvasásra és a nem kereskedelmi célú másolásra korlátozódott volna. Ugyanez a helyzet mondjuk azokkal az „e-könyvekkel", melyeket élelmes vállalkozók árulnak az Amazonon, és amelyek nem állnak másból, mint a Wikipédiáról lelopott szócikkekből. Ez ugyanúgy legális, mint egy már lejárt szerzői jogi védelmű tartalmat újra kiadni, de más az a közkincs, amire a kétféle tevékenység támaszkodik.

A fenti példák arra figyelmeztetnek, hogy a „ki a gazda?" dimenzióban érdemes megkülönböztetni egymástól 1) a tulajdonos nélküli közkincset/közös használatban lévő jószágot (Szabolcska Mihály életműve); 2) a közösségi kezelésben/tulajdonban álló javakat, ahol a felhasználásnak/hozzáférésnek, döntéshozatalnak megvannak a maguk jól bejáratott intézményei (Wikipédia); és 3) a közös használatban lévő javaknak azt a fajtáját, ahol a közös használatot számtalan egyéni tulajdonos egymástól független jóindulata és számítása biztosítja.

Mindhárom közkincsnek megvannak a maga problémái. A törvényi közkincs egyik legégetőbb problémája az, hogy hogyan lehet megvédeni a bekerítéstől, azaz attól, hogy privát, kereskedelmi érdekek kizárólagos használatba vegyék azt, ami egyrészről az emberiség közös tulajdona, másrészről nincs kijelölt gazdája, aki ezt meg tudná akadályozni. A szerzői jogi védelem retroaktív meghosszabbítása, a triviális szabadalmak vagy a közgyűjteményekben található kulturális értékek digitális kópiáinak kisajátítása szerepelnek ma a diskurzus középpontjában. A 13.6. mellékletben olvasható kiáltvány a közkincs védelméről épp erről az erőfeszítésről szól, és felsorolja a legfontosabb tennivalókat.

Az egyéni jóindulat és számítás (üzleti megfontolás) nyomán szintén bekerülhetnek a szintetikus közkincsbe alkotások. E területen a jogi infrastruktúra kiépült, mert elkészültek és szabadon hozzáférhetők a közkincsbe adást lehetővé tevő licencek, de ez önmagában semmiféle garanciát nem jelent arra, hogy az egyes szerzők végül közkincsbe is akarják majd adni a műveik egy részét. Ez csak akkor várható, ha ki-ki a saját helyzetének értékelése nyomán arra a következtetésre jut, hogy érdemes közkincsbe adnia a műveit. A Creative Commons mozgalom szép eredményeket ért el, ami a közkincsbe adott művek számát illeti: 2010 közepére a becslések szerint több mint 400 milliónyi alkotás került valamilyen formában e szintetikus közkincsbe.[77] Ez a közkincs azonban fragmentált és esetleges: nem áll mögötte egy olyan közösség, amely a részvételen, a

[76] Elérhető az interneten: http://mek.oszk.hu/06700/06741/index.phtml, utolsó látogatás dátuma: 2012. augusztus 10.

[77] Wikipédia statisztikák. Elérhető az interneten, utolsó látogatás dátuma: (2012. augusztus 10.): http://wiki.creativecommons.org/Metrics/License_statistics

közösség folyamatos munkáján keresztül biztosítaná ennek a szabadon hozzáférhető erőforrásnak a folyamatos újratermelését.

E fejezet a harmadik modellről szól, azokról a közösen használható erőforrásokról, közlegelőről, közkincsről, amely mögött ott áll egy jól definiálható közösség, mely éjjel-nappal azon dolgozik, hogy ez a közkincs fennmaradjon, növekedjen, jobbá váljon. A kérdés velük kapcsolatban az, hogy mitől függ az, hogy kialakulnak-e a közösségi termelés feltételei, mi kell ahhoz, hogy a közösségi termelés beindulhasson.

A közösségi/társas termelés tehát ebben a kontextusban kétféle tevékenységet is jelent. Jelenti egyrészt a közös használatba kerülő tudás létrehozását (a Wikipédia-szócikkek elkészítését, a Linux-kód megírását), és jelenti ennek a közkincsnek az aktív menedzselését, a közösen használt jószág újratermelésével kapcsolatos döntések meghozatalát (a Wikipédia elveinek, szabályainak kidolgozását, működtetését, a felmerülő konfliktusok kezelését és így tovább.)

Ez utóbbi tevékenység, azaz a közösségi tevékenység nyomán létrejövő közkincs aktív menedzsmentje az, ami radikálisan megkülönbözteti a közös használatban lévő javak e fajtáját a szerzői jogi törvények által létrehozott, ám aztán magára hagyott törvényi közkincstől, és az egyéni indíttatásból hozzáférhetővé tett, de csak a licencek személytelen konstrukciói által felügyelt szintetikus közkincs-fajtától.

9.2.2. A digitális közbirtokosság

Épp emiatt a fontos különbség miatt indokolt lenne ezt a közkincs-formát jól néven nevezni. A közbirtokosság kifejezés kézenfekvő és pontos megnevezés is lenne, mivel:

„A tulajdonközösségnek a tulajdonjog régi alakzataiból az ingatlanokra kifejlődött egyik, napjainkig jelentőséggel biró, maradványa a közbirtokosság, mely akként keletkezett, hogy a nemzetségek tagjai nem bocsátották osztály [értsd: magántulajdon] alá az összes ingatlanaikat, hanem csak az intenzivebb művelés alatt állót, (osztó- és nyilföldek. Szerző), mig a külterjes müvelés alatt álló ingatlanok tekintetében közösségben maradtak, különösen akkor, ha az ingatlannal valamely királyi haszonvétel is össze volt kötve (mint pl. vadászat, halászat, malom, italmérési jog stb.), melyet megosztani amúgy sem lehetett. Közbirtokosság tehát fennforog, ha egy vagy több helységhez vagy pusztához tartozó nemesi ingatlan jutalékát tevő ingatlant (erdő, legelő) vagy annak haszonvételeit osztatlan állapotban többen birtokolják."[78] A közbirtokosság tehát egy olyan, a birtokosok közös tulajdonában álló, osztatlan közös tulajdon, melyet a birtokosok saját hasznukra vesznek igénybe, szemben mondjuk egy állami vállalattal, ami ugyan az állampolgárokat megtestesítő intézmény kezében van, de saját javára gazdálkodik. A közbirtokosságot, mint ahogyan az a borszéki közbirtokosság történetéből kiderül, „a birtokosság teljesen önmaga igazgatja önmagát saját választott tisztviselői által, kiknek megválasztásába az államhatalom egyáltalán nem szólt bele."[79]

A közbirtokosság tehát egy régi, székely tulajdonforma, eredete az ősfoglalásig nyúlik vissza, és olyan természeti erőforrásokat tartalmaz, melyek a székely törzsek közös használatában és tulajdonában maradtak az idők folyamán. Ezt a tulajdont a székely rendek tagjaiból álló önkormányzat kezelte, ők hozták meg a használatra, kiaknázásra, bérbeadásra vonatkozó szabályokat.

[78] Csiby Andor: A székely közbirtokossági vagyonok eredete, történelmi és jogi fejlődése az ősfoglalástól napjainkig, Elérhető az interneten: http://mek.oszk.hu/07600/07647/, utolsó látogatás dátuma: 2012. augusztus 10.

[79] Ibid 35.

Kézenfekvőnek tűnik reanimálni ezt a fogalmat arra az esetre, amikor a digitális világok társas termelés nyomán előálló közkincseiről van szó. Ez már csak azért is indokolt lenne, mert a magyar szaknyelvből hiányzik az erre vonatkozó jó kifejezés, és a használt (és eddig megismert) fogalmak nem pontosak a dolog természetét illetően. A hiátusnak a hátterében az áll, hogy sem a szellemi javak szabályozásával foglalkozó diskurzus, sem a közgazdasági szaknyelv nem segít e jelenség pontos megnevezésében, nemcsak magyarul, de sokszor angolul sem.

A digitális közbirtokosságok, akárcsak történelmi társaik tehát egy közösség és egy közösen használt erőforrás kapcsolatát írják le, azzal a fontos különbséggel, hogy közösségi tulajdonban eddig leginkább természeti erőforrásokat találtunk, szemben a digitális közbirtokossággal, melynek a közösség nemcsak felhasználója, de egyben termelője is. Míg tehát a hagyományos közbirtokosságok által felállított szervezetek és szabályok a közösen használt természeti erőforrások fenntartható kiaknázását voltak hivatva biztosítani, addig az információs közbirtokosságnak nem a fenntartható kiaknázást kell biztosítania (lévén az információ nem kimerülő erőforrás), sokkal inkább a fenntartható termelés kapcsán felmerülő problémákra kell választ találnia.

9.3. A közösségi szabályozás logikája

Elinor Ostrom arra a kérdésre kereste a választ, hogy milyen szabályokkal korlátozzák a közösen használt erőforrások túlhasználatát azok a közösségek, akiknek a túlélése ezeknek az erőforrásoknak a fennmaradásától függ. A különböző közösségek között szerzett tapasztalatok nyolc általános érvényű szabályszerűségben fogalmazhatók meg. Ha e szabályok – így együtt – működnek egy adott közösségen belül, akkor jó esélye van annak, hogy a közösen használt erőforrás hosszú távon is fenntartható:[80]

- Szükség van jól meghatározott határokra, melyek egyértelműen kijelölik, hogy kinek van joga a közlegelő erőforrásait igénybe venni.
- Szükség van a helyi viszonyokat pontosan tükröző, azokra szabott szabályokra, melyek meghatározzák az erőforrás igénybevételét, illetve a fenntartásához szükséges munka forrását.
- Szükség van közös döntéshozatali fórumokra, azaz arra, hogy a szabályok által érintett szereplőknek lehetőségük legyen beleszólni a szabályok kialakulásának folyamatába.
- Szükség van a szabályok betartását felügyelő szereplőkre, de méginkább arra, hogy a felügyelők a közösség tagjai közül kerüljenek ki, de legalábbis elszámoltathatók legyenek a közösség által.
- Szükség van arra, hogy a szabályok megsértőit fokozatosan szigorodó szankciók sújtsák, mégpedig a közösség tagjai vagy az általuk elszámoltatható szereplők által.
- Szükség van a konfliktusok kezelésének olcsó, gyorsan és könnyen igénybe vehető fórumaira.

[80] Ostrom, Elinor (1990). Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action. Cambridge University Press.

- Szükséges továbbá, hogy a külső hatóságok elismerjék és tiszteletben tartsák az önszabályozás fórumait és intézményeit.
- Az erőforrások felhasználása, a monitorozás, konfliktuskezelés, a szabályok meghozatala és betartatása sokszor egymásba ágyazott intézményeken keresztül történik.

Könnyen belátható, hogy a fenti szabályok milyen funkciót töltenek be. A közkincs vagy közlegelő sokféle módon vehető igénybe. A tenger hajózható és halászható, az erdőben kirándulni is lehet, gombát szedni is, és a fát is ki lehet benne vágni, egy könyvtárban lehet helyben olvasni és kölcsönözni. Egy közlegelőnek különféle erőforrás-egységei vannak, ezek között vannak fontosabbak és kevésbé fontosak egy közösség számára, szűkösebbek és bővebben rendelkezésre állók. Egy öntöző csatorna esetében nyilván más megítélés alá esik az, aki csónakázni szeretne a vízen, az, aki pecázna, és az, aki a földjei öntözésére használná a vizet, lévén a közös vízkincsnek ez utóbbi kiaknázási módja van a legnagyobb hatással a többi gazdára. A kérdés tehát az, hogy a közös tulajdonban álló erőforrás esetén mi az a dolog, ami „túlhalászható", aminek a kiaknázását tehát valamilyen módon szabályozni kell.

Ostrom első szabálya azt mondja ki, hogy a szabályozás első feltétele annak rögzítése, hogy kinek van joga igénybe venni a közlegelő bizonyos erőforrásait. Ez a szabály, ha emlékszünk még a 2. fejezetben olvasottakra, a szóban forgó jószágot kiveszi a közlegelő dobozból, és elmozdítja azt a klubjószág-kategória felé, hisz a klubjószágok azok, melyek a klub tagjai számára elérhetők, ám a külsősök számára nem. De mi történik akkor a közlegelőkkel? Megszűnne talán ez a közgazdasági jószág-kategória? Természetesen nem, csupán azt valószínűsíti, hogy amennyiben egy jószágtípus olyan, hogy nehéz a fogyasztásból kizárni a nem fizetőket, és egyébként a fogyasztás versengő, ott ez az erőforrás vagy tényleg összeomlik, vagy kialakulnak a nem fizetők kizárásának technikái.

Ostrom második megfigyelése az, hogy a helyi szinten meghozott szabályok minden egyes esetben pontosabban követik a helyi, szabályozni kívánt erőforrás sajátosságait, pontosabban alkalmazkodnak mind a hosszú távú sajátosságokhoz, mind a rövid távú ingadozásokból (pl. szárazságból) fakadó, gondot okozó eltérésekhez. Ezzel szemben a nemzeti vagy nemzetközi szinten meghozott szabályok aligha képesek leképezni az összes olyan helyzetet, amelyben alkalmazni fogják őket, és ez a „one size fits all", azaz az „ugyanaz a méret mindenkire jó lesz" megközelítés kevésbé lesz hatékony, mint a helyi alternatíva. Ez a felismerés áll egyébként a különböző ön- és társszabályozási megközelítések mögött, melyeket különböző iparágak szereplői között figyelhetünk meg, a média- és a reklámiparon át a bankszektorig.

Nem meglepő, hogy a közösen használt erőforrás kiaknázásában érdekelt helyi szereplők a leginkább alkalmasak arra, hogy a helyi körülményeket leginkább tükröző szabályokat alakítsanak ki. Ebből fakad Ostrom harmadik szabálya, mely szerint biztosítani kell, hogy a klubtagoknak, azaz az erőforrás kiaknázásában érdekelteknek lehetőségük legyen beleszólni a szabályok alakulásába. Ki kell alakítani a részvétel szabályait és a kollektív döntéshozatal lokális mechanizmusait, melyek lehetővé teszik azt, hogy minden egyes szereplő képviselni tudja a saját érdekeit a döntéshozatali folyamatban.

Mint minden szabálynak, a közlegelők használata szabályainak is kikényszeríthetőknek kell lenniük, azaz szükség van a szankciókra és azokra, akik a szabályok betartását nyomon követik, monitorozzák. A monitorozás helyi szinten tartásának egyik legjobb eszköze, ha az ellenérdekelt, de a szabálysértésben egyaránt érdekelt felek felügyelik egymást. Ostrom itt az öntözőcsatornát rotációban használó gazdák példáját hozza fel

illusztrációképpen. Az a gazda, aki épp vizet vételezhet a közös csatornából, abban érdekelt, hogy a neki járónál hosszabb ideig öntözzön. A rákövetkező gazda abban érdekelt, hogy a neki járó időpontnál korábban kezdjen öntözni. Ugyanabban érdekeltek (a nekik járó víznél több víz felhasználásában), de érdekeiket csak egymás rovására érvényesíthetik: mindketten gondosan fognak ügyelni arra, hogy a másik ne tudja őt megrövidíteni. Ez a logika a szabályok kölcsönös betartatásához fog elvezetni, ami hatékonyabb annál, mintha egy külső hatalom próbálná betartatni a szabályokat. Sok más esetben a monitorozás és a szankció egyébként költséges feladatai a közlegelő használata során – mintegy mellékesen – is elvégezhetők: a tehenet a rétre kihajtó gazda látja, hogy a szomszédja a szabályoknak megfelelő időpontban és a megengedett mennyiségű tehenet csapott-e ki a legelőre.

Vegyük észre, hogy a korábban tárgyalt társas és egyéni ösztönzők itt is működésbe lépnek: egy kislétszámú, személyes kapcsolatokkal szorosan átszőtt, zárt közösségben a normasértésnek akár kiközösítés is lehet a vége, ami a legsúlyosabb szankció lehet ebben az esetben. A normakövetés azonban segíthet is a közösségen belüli státusz kialakításában és megerősítésében, a maga extern előnyeivel.

A fenti, egymással szorosan összefüggő szabályok biztosítják, hogy a közlegelők tragédiájában szereplő egyszeri fogolydilemma-játék mindenki számára előnytelen kimenetele helyett a játékosoknak kiszámítható szabályok szerint legyen lehetősége újra és újra interakcióba bonyolódni egymással. Az egymást követő ismétlések pedig elvezethetnek ahhoz az egyéni felismeréshez, hogy a kooperáció nemcsak kifizetődő, de arra is számíthatok, hogy a másik is felismerte ezt, és ő is kooperálni fog.

Minden hosszabb ideig működő humán kooperációnak szüksége van olyan mechanizmusokra, melyek képesek az időről időre felmerülő konfliktusokat a felek számára elfogadható módon rendezni. Minél közelebb vannak a konfliktuskezelés fórumai a konfliktust okozó dolgok forrásához, illetve ahhoz a közösséghez, melyben a konfliktus felmerült; illetve minél olcsóbbak és könnyebben hozzáférhetők a konfliktusok rendezésének csatornái, annál valószínűbb, hogy a konfliktus rendezése során nem vesznek el azok a helyi sajátosságok, melyek egy konfliktus békés és stabil rendezését lehetővé teszik. Sokszor e közösségen belül elég egy-egy informális eszköz, szép szó, rábeszélés, a helyi „seriff" tekintélye ahhoz, hogy a konfliktusok rendeződjenek, ehhez képest egy bírósági eljárás nemcsak hosszadalmas és drága, de a személytelen szabályok miatt valószínűleg szuboptimális eredményhez is vezet.

Sok esetben már csak azért is kívánatos, hogy a külső hatalmak legalább minimális szinten elismerjék a helyi aktorok szabályalkotási, döntéshozatali, monitorozási, szankcionálási, és konfliktuskezelési kompetenciáit. Ha a külső autoritás úgy jelenik meg e közösségekben, hogy nem veszi figyelembe a kialakult helyi normákat, akkor az könnyen elvezethet a helyi közlegelőt fenntartó szabályok szétzilálódásához: a helyi szabályok felülírhatók, de a külső szabályok monitorozása, betartatása messze nem lesz olyan hatékony, mint a helyi alternatíva. Emiatt pedig megerősödik a szabálysértésre való kísértés. Számtalan példát hozhatunk erre a folyamatra a roma közösségek vajdarendszerének szétesésétől az észak-amerikai indián közösségek lebomlásán át a magyar társadalom önkormányzó közösségeinek erőszakos állami felszámolásáig.

Az Ostrom által megfigyelt törvényszerűségek egy közösen használt természeti erőforrás, az öntözőrendszerek, legelők és halászatok fenntartható használatát biztosítják. A digitális közbirtokosságok esetében azonban nem a felhasználás, hanem a termelés a kérdés. Érdemes megnézni, hogy ugyanezek a logikák alkalmasak-e a tudásközösségek fenntartásával kapcsolatban felmerülő problámák kezelésére is. Vegyünk két példát: a Wikipédiát és a fájlcserélő hálózatokat, és pillantsunk bele azokba a szabályokba,

amelyek a két közösség magjában lévő információs közlegelő fennmaradását lehetővé teszik.

9.3.1. A Wikipédia szabályai

Aki egy pillantást vet a magyar Wikipédia közösségi portáljára, hamar megtalálja a közösség tagjainak szóló útmutatókat a helyes viselkedésről. Kikre vonatkoznak ezek a szabályok? A Wikipédia íróira, szerkesztőire, de nem az olvasókra, ez tehát az a határ, amire Ostrom az első pontjában utal. A Wikipédia esetében nem annak olvasása az, ami az erőforrás léte szempontjából kulcsfontosságú, az olvasók a wikipédisták szempontjából olyanok, mint az erdőben kiránduló turistacsapat, akik nem sok vizet zavarnak, ha ott bóklásznak. A közlegelő szempontjából az a kulcskérdés, hogy akik írni, szerkeszteni vágyják az enciklopédiát, követik-e azokat a szabályokat, amelyek a minőségi, jól működő információs közlegelő fejlődéséhez szükségesek.

Az elérhető irányelvek és útmutatók[81] több szempontból is testre lettek szabva. Egyrészt érvényesek a Wikipédia egészének szintjén, azaz tartalmazzák mindazokat a szabályokat, melyek minden Wikipédia szócikkre érvényesek kell legyenek (de különböznek más kollaboratív tudástermelő projektek szabályaitól), másrészről a magyar közösség kialakította a saját, nyelv-, kultúra- és közösségspecifikus szabályait, amik eltérhetnek az angol vagy a német nyelvű szócikkeket ápoló szerkesztőkre vonatkozó szabályoktól. A nevek feltüntetésének szabályait taglaló lap[82] például e szöveg írásának időpontjában az angol nyelvű Wikipédia lap fordítása, és „Amíg a magyar Wikipédia közössége nem szavaz arról, hogy ne legyen érvényes, vagy nem alakítja a saját változatát, az itt leírtak hivatalos irányelveknek számítanak.”. Ám az is látható, hogy az e szabályokról szóló vitákat bonyolító vitalapon[83] már megjelentek azok a szempontok, amik a helyi sajátosságokat tükröző szabály kialakulását előlegezik meg. A minden wikioldal mellett elérhető vitalapokon zajlanak a tartalommal kapcsolatos beszélgetések, és e viták jelentik a lokalitás harmadik szintjét, ahol a témában érintett egyének képesek az adott tartalomra vonatkozó helyi szabályok kialakítására, e szabályok formalizálására, a szabályok betartásának felügyeletére, a szankcióra és konfliktuskezelésre. Látjuk tehát, hogy az Ostrom által felállított kritériumok közül az első kettő ebben a kontextusban is felismerhető. De rátalálunk-e a többire?

A wiki-technológia sajátosságaiból fakad, hogy minden benne foglalt tartalom, így a szabályok is ugyanannak a deliberatív folyamatnak vannak alárendelve. Ebben a logikában a technológia adta nyitottság (mindenki változtathat a tartalmon), az enciklopédia puszta mérete (túl nagy ahhoz, hogy az alapító atyák kézben tudják tartani az egészet), és a demokratikus hagyomány (a döntések nem hatalmi szóval, hanem a vitát követő szavazással születnek) a konfliktusok felmerülése kapcsán automatikusan kikényszerítik a vitát, a döntéshozatalt, a konfliktusok demokratikus kezelését. A Wikipédián belül a szabályok meghozatalát tehát a szabályokról a regisztrált tagok által folytatott viták előzik meg, és amint a vita során összegyűltek a lehetséges szempontok, a kérdést a kö-

[81] Elérhető az interneten: Wikipédia irányelvek gyűjteménye (utolsó látogatás dátuma: 2012. augusztus 10.) http://hu.wikipedia.org/wiki/Wikip%C3%A9dia:Ir%C3%A1nyelvek_%C3%A9s_%C3%BAtmutat%C3%B3k ,

[82] Wikipédia: Elnevezési szokások. Elérhető az interneten (utolsó látogatás dátuma: 2012. augusztus 10.): http://hu.wikipedia.org/w/index.php?title=Wikip%C3%A9dia:Elnevez%C3%A9si_szok%C3%A1sok&oldid=11801381

[83] A Wikipédia:Elnevezési szokások irányelv vitalapja. Elérhető az interneten (utolsó látogatás dátuma: 2012. augusztus 10.): http://hu.wikipedia.org/w/index.php?title=Wikip%C3%A9dia-vita:Elnevez%C3%A9si_szok%C3%A1sok&oldid=10071279

zösségen belül, a megfelelő felületen[84] szavazásra bocsátják. Az elfogadott szabályokat, ha formalizálhatók, automatizált eszközök érvényesítik, egyébként az ezzel a feladattal megbízott szerkesztők feladata, hogy a betartásukra felhívják a figyelmet. Ez utóbbi kifejezés (felhívják a figyelmet) fontos: a Ne harapd le a kezdők fejét![85] irányelv gyakorlatilag a fokozatos szankciók fontosságára hívja fel a figyelmet. Az oldalon arra is felhívják a figyelmet, hogy „Az itt leírtak minden szerkesztő számára követendőek, de fontosabb a józan ész, mint a szabály betűje, és előfordulhatnak indokolt kivételek is.", azaz a szabály célja nem a szabály, hanem a közösség és a közlegelő (közösen termelt erőforrás) sikeres működése.

A Wikipédia kormányzása az elmúlt évek egyik legfelkapottabb kutatási területe lett, és ehhez a tudásanyaghoz képest a fenti rövid összefoglaló csak a legfontosabb logikákat veszi számba, és számtalan izgalmas kérdést fel sem vet. Milyen szerepek vannak a wikipédisták között? Hogyan alakulnak ki és konszolidálódnak a szabályok? Hogyan működik a decentralizált döntéshozatal és végrehajtás? Mekkora szerepe van egy karizmatikus vezetőnek az önszabályozásban? A fejezet végén megtalálhatók a legfontosabb tanulmányok e témában, és talán a wikipédisták között is akad olyan, aki rászánja magát saját működésük bemutatására…

9.3.2. A fájlcserélők szabályai

Meglepőnek tűnhet, de a fájlcserélő kalózoknak is megvannak a maguk szabályai. E szabályok azt a célt szolgálják, hogy a fájlcserélők tevékenysége nyomán kialakult közlegelő, azaz az elérhető és letölthető javak köre minél magasabb minőségben álljon rendelkezésre. A Wikipédiánál már látott Ostrom-szabályokat itt is megfigyelhetjük. Az egyre gyakoribb zárt fájlcserélő hálózatok biztosítják, hogy pontosan meghatározható legyen, ki veheti igénybe az erőforrást, és ki tartozik felelősséggel annak fenntartásáért. Sok zárt P2P-hálózat szigorú szabályokat tart fenn, amelyek annak arányában teszik lehetővé a tartalmak letöltését, amilyen arányban a felhasználó hozzájárul a tartalmak elérhetővé tételéhez. E szabály a potyautasokat szűri hatékonyan a rendszerből: bár a digitális erőforrások használata nem versengő, azaz a túlhasználat miatt nem lenne indokolt letöltési kvóták felállítása, de azzal, hogy a letöltést a megosztás feltételéül szabják az adminisztrátorok, biztosítható a közösen használt erőforrás újratermelése. Ez a logika egyébként a bittorrent-protokolnak is része, ami az egyéni felhasználók sávszélességének és tárolókapacitásának megosztását teszi lehetővé. A kvóták e logika felett biztosítják a tartalmak hosszú távú elérhetőségét is. E kvótaszabályok finomhangolásával az is befolyásolható, hogy milyen lesz a fájlcserélő szolgáltatás tartalmi profilja: ahol sok letöltési lehetőséget ér egy nehezen elérhető, keveseket érdeklő művészfilm megosztva tartása, ott a felhasználók ilyen tartalmakat fognak elérhetővé tenni, mert ezt diktálja a gazdasági racionalitás.[86]

Ugyanilyen szabályok vonatkoznak a megosztott tartalmak technikai minőségére, biztosítva ezzel azt, hogy mindig az elérhető legjobb minőségben álljanak rendelkezésre a tartalmak.

---

[84] Wikipédia: Szavazásra bocsájtott kérdések. Elérhető az interneten (utolsó látogatás dátuma: 2012. augusztus 10.): http://hu.wikipedia.org/wiki/Wikip%C3%A9dia:Szavaz%C3%A1s

[85] Wikipédia: Ne harapd le a kezdők fejét! Elérhető az interneten (utolsó látogatás dátuma: 2012. augusztus 10.): http://hu.wikipedia.org/wiki/Wikip%C3%A9dia:Le_ne_harapd_a_kezd%C5%91k_fej%C3%A9t

[86] Kash, I. A., Lai, J. K., Zhang, H., & Zohar, A. (2012). Economics of BitTorrent communities. Proceedings of the 21st international conference on World Wide Web - WWW '12. New York, New York, USA: ACM Press.

Ugyan a fájlcserélők, szemben a Wikipédiával, sokkal inkább hasonlítanak egy (felvilágosult) diktatúrára, de azért hiba lenne azt hinni, hogy e hálózatok adminisztrátori jogosultságú urai ne lennének kiszolgáltatva a demokratikus nyomásnak. Egyrészt van felfelé irányuló mobilitás: a fájlcserélő közösség rétegzett, és az aktív, ambiciózus felhasználóknak lehetőségük van arra, hogy moderátorként, adminisztrátorként részt vállaljanak a konfliktusok rendezéséből, a szabályok betartatásából stb. És bár ezeknek a szereplőknek teljhatalma van a szabályok kikényszerítésében, és megfellebbezhetetlenek a döntéseik, egy fájlcserélő hub felállításának viszonylag alacsonyak a költségei, és olcsó a különböző, egymással éles versenyben álló szolgáltatások között a váltás. Így még a demokratikus döntéshozatalt hírből sem ismerő kalózközösségek urai is kénytelenek számolni azzal a veszéllyel, hogy az elégedetlen felhasználók a lábukkal szavaznak, és idővel egy versenytársat részesítenek inkább előnyben.

Meglepőnek tűnhet, de egyre több kalózközösségben még arra is találunk példát, hogy szellemi tulajdonvédelmi szabályokat hoznak meg egymás között. Lássunk egy példát egy ma már nem üzemelő, nemzeti-konzervatív tartalmakat elérhetővé tevő bittorrent tracker szabályzatából:

> *„Alapvetések, irányelvek:*
>
> *1. A tracker célja a nemzeti témájú, máshol betiltott vagy elhallgatott anyagok elérhetővé tétele az interneten.*
>
> *2. A trackernek nem célja a nemzeti előadóművészek megkárosítása és ellehetetlenítése, ezért bizonyos korlátozásokat alkalmazunk annak érdekében, hogy ez ne történjen meg.*
>
> *3. A trackeren türannisz (jótékony zsarnokság) működik, használata nem jog, hanem lehetőség. Ezt a jogot az illetékesek bármikor (akár indoklás nélkül is) megszüntethetik, ha ők azt úgy látják jónak.*
>
> *Általános szabályzat a feltöltésekre:*
>
> *1. Amit feltöltesz, az a nemzeti (általában keresztény-konzervatív vagy nemzeti radikális) értékrendnek megfeleljen, vagy ha ellentmond, a torrent leírásában jelezd, és indokold meg a feltöltés okát (pl. ismeretterjesztés, elrettentés). Ha a feltöltött anyag nem érinti ezt az értékrendszert (pl. művészfilm), feltölthető. Ha a feltöltött anyag ellentmond ezeknek az értékeknek, és a leírásban sincs indoklás, a torrent törlésre kerül, a feltöltő pedig kitiltásban részesül. {Ez a szabály arra született, hogy ne lepje el devianciát hirdető, liberális életmódot istenítő tartalom a trackert.}*
>
> *2. Fél évnél fiatalabb nemzeti termekét (könyv/film/zene) NE TÖLTSETEK FEL! Ha a megjelenés után fél év eltelt, az anyag szabadon feltölthető. {Ez a szabály azért született, hogy biztosítsuk a nemzeti előadóművészek megélhetését, a tracker ne károsítsa meg őket. Fél év elegendő idő arra, hogy beszerezd az adott terméket.}*
>
> *3. Ha a feltöltött tartalom még boltban kapható (fél éves határt már átlépte, így feltölthető, de kereskedelmi forgalomban még beszerezhető), akkor mellékelj az adott termék mellé egy linket, ahol beszerezhető (webáruház vagy bolt), valamint a következő szöveget: „Támogasd a nemzeti előadóművészeket! Ha tetszett ez a CD/DVD/könyv/termék (feltöltésnek megfelelően), vásárold meg, így támogasd munkájukat!" {Ez a szabály*

szintén azért született, hogy biztosítsuk a nemzeti előadóművészek megélhetését, a tracker ne károsítsa meg őket.}

Technikai feltöltési szabályzat:

[…]

2. Magyar nyelvű leírásnak – arról, amit feltöltesz – minden torrentnél kötelezően szerepelnie kell!
Minden anyagnál: A seed ideje és sebessége (példa a megadásra: 20 kb/s, 15–22 óra, 3 letöltőig).
Filmek: Stáblista, rövid tartalom (A stáblistáról, és a film rövid tartalmáról a következő oldalakon találhatsz információkat: port.hu, moziplussz.hu, tvfilm.hu, imdb.com) és a videó adatai (használd ezt a programot a film technikai adatainak kinyeréséhez: href.hu/x/6lr3).
Zenei albumoknál: Számok listája, bitráta, borító (ha elérhető).
Egyéb anyagoknál: Összefoglaló leírás, hogy mit tartalmaz a feltöltés.
Ez a leírás legyen benne egy NFO fájlban is, amit mellékelsz a feltöltéshez.

[…]

4. Feltöltéskor kötelező betartani:
0-0,8 GB közötti torrentet min. 5 kB/s-mal kell seedelned!
0,8 GB-1,5 GB közötti torrentet min. 30 kB/s-mal kell seedelned!
1,5 GB-4,5 GB közötti torrentet min. 100 kB/s-mal kell seedelned!
4,5 GB-9,5 GB közötti torrentet min. 500 kB/s-el kell seedelned!
9,5 GB -től min. 1000 kB/s-el kell seedelned!

Ha megítélésed szerint egy adott anyag nyilvánosság elé kerülése fontos lenne, de a feltöltési sebességed nem éri el a szabályzatban foglaltakat, keress meg egy Moderátort, és kérj engedélyt tőle a lassabb sebességgel való feltöltésre (és jelezd a torrent leírásában is).

5. A felrakás után 30 percen belül meg kell kezdened a seedelést!

6. Feltöltés után figyeld a feltöltéseden a moderációt! Ha valamilyen probléma áll fent a feltöltéssel, esetleg hiányos a leírás, arról a Staff tagjai tájékoztatni fognak. Az adott hiányosságokat köteles vagy pótolni 2 óra alatt, ha ezt elmulasztod, Figyelmeztetést kapsz, és a torrented törlésre kerül!

Fórum szabályzat:

- *Ne légy agresszív, ne káromkodj, tartsd tiszteletben mások véleményét, ha a tiéd ellenkezik vele, azt normálisan vitassátok meg. Ha valami nem tetszik, a véleményedet kulturált formában közöld.*
- *A Fórumban és a Chaten csak magyarul írj, ez egy magyar oldal!*

[…]"

Amint az látható, a szabályzat nemcsak a moderálási elveket vagy a feltöltött tartalmakkal szemben támasztott technikai elvárásokat tükrözi, de megtiltja az oldal profiljába vágó tartalmak feltöltését, megosztását, ha azok szerzője magyar, és nem telt le a piaci türelmi idő. Ez, ismerve a kalózoknak tulajdonított „Mindent ingyen, azonnal!"

hozzáállást, igencsak meglepő, hiszen pont a felhasználók számára legnagyobb értékkel bíró tartalmakra vonatkozóan vezet be szigorú korlátozást.

Nem olyan meglepő azonban ez a szabály, ha belegondolunk abba, hogy vajon mi is az az információs közlegelő, amelynek a szabályait itt olvashattuk, és kik azok az érdekeltek, akik e szabályok meghozatalában szót kaphattak. A nemzeti radikális kalózok számára a közlegelő a nemzeti radikális elveket valló kultúra *egésze*, és ők, akik ehhez a legelőhöz ingyenes hozzáférést biztosítanak, egy tágabb közösségnek, egy tágabb ökoszisztémának a részei (lásd a 7.4. fejezetet). Ha így definiáljuk a közlegelőt, akkor abba bizony beletartoznak azok az alkotók is, akik ennek a közösségnek tartalmat szállítanak, és ennek nyomán megjelennek az ő érdekeik is. Egészen pontosan itt bukkan fel Ostrom eddig nem tárgyalt nyolcadik szabálya, miszerint:

> *8. Az erőforrások felhasználása, a monitorozás, konfliktuskezelés, a szabályok meghozatala és betartatása sokszor egymásba ágyazott intézményeken keresztül történik.*

A radikális kalózok szabályai nem mondhatnak ellent a radikális ellenkultúra fennmaradását biztosító szabályoknak, és ez ebben az esetben azzal az eredménnyel járt, hogy a kalózoknak az egyik legfontosabb ponton kell eltérniük saját kalóz-szabályaiktól.

A kalózok által meghozott és fenntartott belső szabályok arra is lehetőséget adnak, hogy egy pillanatra elgondolkozzunk a helyi szabályok és a külső szabályozás konfliktusán. A kalózok helyi szabályainak természetesen a nemzeti törvényekben és nemzetközi megállapodásokban rögzített szellemi tulajdonvédelmi szabályok jelentik a külső alternatíváit. Amikor a különböző rendvédelmi szervek e szabályokra hivatkozva felszámolják a saját szellemi tulajdonvédelmi szabályaikat kialakított, önkormányzó kalóz-közösségeket, akkor gyakorlatilag lerombolják az egyetlen olyan keretet, amely képes legalább valamennyire érvényt szerezni a szellemi tulajdonvédelmi szabályoknak. A külső hatalom ugyan képes arra, hogy kiszorítsa a helyi megállapodások rendszerét, arra azonban már nem, hogy az ezek felszámolása által hátrahagyott űrt a maga eszközeivel kitöltse.

9.4. Feladatok

- Keress példákat különböző autonóm, önkormányzó közösségekre a környezetedből!
- Keresd meg a magyar nyelvű Wikipédia politikai eseményekkel kapcsolatos cikkeire vonatkozó szabályait!
- Nézz utána, hányféle különböző jogosultságokkal bíró szerep van a magyar Wikipédia-közösségen belül, és melyik szinten milyen feladatok találhatók!
- Keress egy vélhetőleg vitatott szócikket a Wikipédián (politikusi életrajzot, történelmi eseményt), és nézd meg a vitalapját! Milyen kérdések merültek fel? Hogyan dőltek el? Találj példát helyben kialakult szabályokra, amelyek a tágabb környezetben is végül megjelentek!
- Nézd meg, hogyan kezeli a Wikipédia a vandalizmust!
- Nézz utána a Wikipédián működő szakértői közösségeknek, műhelyeknek! Nekik milyen szabályaik vannak? Hogyan lehet bekerülni?

– Írj meg egy Wikipédia-szócikket, és figyeld meg, milyen észrevételeket kapsz a közösség többi tagjától!

9.5. Kulcsfogalmak

– knowledge commons
– közbirtokosság
– közkincs
– közlegelő
– közösségi használat
– társas termelés
– peer governance

9.6. További irodalom

– Beekhuyzen, J., von Hellens, L., & Nielsen, S. (2011). Underground online music communities: exploring rules for membership. Online Information Review, 35(5), 699–715.
– Benkler, Y. (2006). The Wealth of Networks: How Social Production Transforms Markets and Freedom. New Haven: Yale University Press.
– Bodó, B. (2011b). A szerzői jog kalózai. Budapest: Typotex.
– Burke, M., & Kraut, R. (2008). Mopping up. Proceedings of the ACM 2008 conference on Computer supported cooperative work - CSCW '08 (p. 27). New York, New York, USA: ACM Press.
– Burke, M., & Kraut, R. (2008). Taking up the mop. Proceeding of the twenty-sixth annual CHI conference extended abstracts on Human factors in computing systems - CHI '08 (p. 3441). New York, New York, USA: ACM Press.
– Cooper, J., & Harrison, D. M. (2001). The social organization of audio piracy on the Internet. Media Culture Society, 23(1), 71–89.
– Cox, J., Collins, A., & Drinkwater, S. (2010). Seeders, leechers and social norms: Evidence from the market for illicit digital downloading. Information Economics and Policy, 22, 299–305. Elsevier B.V. Downing, S. (2010). Social Control in a Subculture of Piracy. Journal of Criminal Justice and Popular Culture, 14(1), 77–123.
– Downing, S. (2011). Retro Gaming Subculture and the Social Construction of a Piracy Ethic. International Journal of Cyber Criminology, 5(1).
– Fiesler, C. (2007). Everything I need to know I learned from fandom: How existing social norms can help shape the next generation of user-generated content. Vanderbilt Journal of Entertainment and Technology Law, 10(3), 729–762.

- Forte, A., & Bruckman, A. (2008). Scaling Consensus: Increasing Decentralization in Wikipedia Governance. *Interpreting* (Vol. 0, p. 157). IEEE Computer Society. doi:10.1109/HICSS.2008.383
- Geiger, R. S., & Ribes, D. (2010). The work of sustaining order in Wikipedia. *Proceedings of the 2010 ACM conference on Computer supported cooperative work - CSCW '10* (p. 117). New York, New York, USA: ACM Press.
- Grimmelmann, J. (2009). The Ethical Visions of Copyright Law. Fordham Law Review, 77(5), 2005–2037.
- Hess, C., & Ostrom, E. (2003). Ideas, artifacts, and facilities: information as a common-pool resource. (Conference on the Public Domain). Law and Contemporary Problems, 66(1/2), 111(35).
- Hess, C., & Ostrom, E. (2007). Understanding knowledge as a commons: from theory to practice. Cambridge, MA: MIT Press.
- Karaganis, J. (Ed.). (2011). Media Piracy in Emerging Economies. New York, NY: SSRC Books.
- Kash, I. A., Lai, J. K., Zhang, H., & Zohar, A. (2012). Economics of BitTorrent communities. Proceedings of the 21st international conference on World Wide Web - WWW '12. New York, New York, USA: ACM Press.
- Kittur, A., & Kraut, R. E. (2010). Beyond Wikipedia. *Proceedings of the 2010 ACM conference on Computer supported cooperative work - CSCW '10* (p. 215). New York, New York, USA: ACM Press.
- Konieczny, P. (2010). Adhocratic Governance in the Internet Age: A Case of Wikipedia. *Journal of Information Technology & Politics*, *7*(4), 263–283.
- Larsson, S., & Svensson, M. (2010). Compliance or Obscurity? Online Anonymity as a Consequence of Fighting Unauthorised File-sharing. Policy & Internet, 2 (4), 77.
- Lee, H. K. (2009). Between fan culture and copyright infringement: manga scanlation. Media, Culture & Society, 31(6), 1011–1022.
- Lessig, L. (2006). Code: version 2.0. New York: Basic Books.
- Loubser, M., & den Besten, M. L. (2008). Wikipedia Admins and Templates: The Organizational Capabilities of a Peer Production Effort. *SSRN Electronic Journal*.
- Luther, K., & Bruckman, A. (2008). Leadership in online creative collaboration. *Proceedings of the ACM 2008 conference on Computer supported cooperative work - CSCW '08* (p. 343). New York, New York, USA: ACM Press.
- Ostrom, E. (1990). Governing the commons: The evolution of institutions for collective action.
- Ostrom, E. (2000). Collective action and the evolution of social norms. *The Journal of Economic Perspectives*.
- R. Stuart Geiger and David Ribes. 2010. The work of sustaining order in Wikipedia: the banning of a vandal. In: Proceedings of the 2010 ACM conference on Computer supported cooperative work (CSCW '10). ACM, New York, NY, USA, 117–126.

- Reagle, J. M. (2010). "Be Nice": Wikipedia norms for supportive communication. *New Review of Hypermedia and Multimedia*, *16*(1-2), 161–180.
- Rehn, A. (2004). The politics of contraband The honor economies of the warez scene. Journal of Socio-Economics, 33(3), 359–374.
- Schultz, M. F. (2006). Fear and Norms and Rock & Roll: What Jambands Can Teach Us about Persuading People to Obey Copyright Law. Berkeley Technology Law Journal, 21.
- Schultz, M. F. (2007). Copynorms: Copyright Law and Social Norms. Intellectual Property And Information Wealth v01, 1, 201.
- Schultz, M. F. (2009). Reconciling Social Norms and Copyright Law: Strategies for Persuading People to Pay for Recorded Music. Journal of Intellectual Property Law, 17, 59–445.
- Svensson, M., & Larsson, S. (2009). Social Norms and Intellectual Property: Online Norms and the European Legal Development. Lund University.
- Viegas, F., Wattenberg, M., & McKeon, M. (2007). The hidden order of Wikipedia. *OCSC'07 Proceedings of the 2nd international conference on Online communities and social computing* (pp. 445–454). Berlin, Heidelberg: Springer-Verlag.
- Wittmann, R. (2004). Highwaymen or Heroes of Enlightenment? Viennese and South German Pirates and the German Market. Paper presented at the History of Books and Intellectual History conference. Princeton University.
- Zhu, H., Kraut, R., & Kittur, A. (2012). Organizing without formal organization. *Proceedings of the ACM 2012 conference on Computer Supported Cooperative Work - CSCW '12* (p. 935). New York, New York, USA: ACM Press.

10. Szubjektív összefoglaló, tanulságok

Figyelmeztetés: egy szubjektív, korántsem értéksemleges összefoglaló következik.

Nehéz egy nyitott mű tanulságait összefoglalni, hiszen lehet, hogy egy fél év múlva ezek a tanulságok már messze nem érvényesek, és nemcsak azért, mert valaki megírta a hiányzó, elnagyolt részeket, de azért is, mert lehet, hogy időközben akkorát fordult a világ, hogy a szöveg egyes megállapításai addigra az érvényüket vesztették, esetleg annyi kiegészítésre szorulnának, hogy egyszerűbb újraírni mindent.

Benkler a 13.5. fejezetben olvasható előadását azzal a megállapítással kezdi, hogy „Az internetről való gondolkodással kapcsolatban az egyik probléma az, hogy nehéz elválasztani egymástól a divatot és a mélyreható változást." Ez a probléma ennek a könyvnek a megírásakor is sokszor felmerült: mi az, ami a leírtak közül gyorsan el fog avulni, és mi az, ami 10 év távlatából visszatekintve is releváns megfigyelés marad? Nehéz ezt itt és most megválaszolni.

E probléma kezelésének egyetlen eszköze van, ha az ember megpróbál olyan diskurzusokra rácsatlakozni, olyan hagyományokba beágyazódni, melyek mára már bebizonyították, hogy többek, mint múló divat. E könyvben erre tettünk kísérletet. Mire jutottunk?

A kiindulópont adott: van egy meglehetősen új és szokatlan társadalmi gyakorlat, mégpedig az, hogy gyakran látjuk, amint egymást nem ismerő emberek az interneten keresztül kapcsolatba lépnek egymással, és az együttműködésük nyomán kialakul valami, ami egyszeriben megkérdőjelezi azt, amit addig egy adott területről elképzelhetőnek tartottunk. Tényleg egy csapat álnéven írogató ismeretlen alternatívát fog tudni támasztani az Encyclopedia Britannicának? Tényleg elképzelhető, hogy egy csapat programozó népszerűbb, megbízhatóbb szoftvert ír, mint a Microsoft? Valóban fennmaradhatnak teljes információs ökoszisztémák anélkül, hogy az anyagiak egyáltalán szóba kerülhetnének?

Számtalan diszciplína legkiválóbb elméi eredtek e furcsa jelenségek nyomába: közgazdászok, jogászok, technológusok, társadalomkutatók, a politikatudomány vagy a szervezetszociológia kutatói próbálják megérteni azokat a kereteket, amelyekbe a digitális térbe bezúdult százmilliók szerveződnek. Mivel nem volt semmiféle előre adott keret, ami öntőformaként szolgálhatott volna e nyersanyagnak – pontosabban ami volt, a hacker-etika, azt jobbára elsodorta az újonnan érkezettek tömege –, ezért a kérdés, akárcsak az első generációs hackereket elbűvölő (s e könyv címlapján is látható) életjáték esetében az, hogy néhány iterációt követően eltűnik-e minden élet a térképről, vagy állandó formákban stabilizálódik-e a lázas interakció, esetleg véget nem érő lázas rekombinációt láthatunk a sokszázadik ciklus végén is.

A magam részéről nem hiszek a „Az internet megváltozat mindent…" kezdetű mondatokban. Amikor 2005-06 tájékán megjelent az első háromdimenziós társas hálózat, a Second Life, mindenki lázas találgatásokba kezdett, de méginkább lázas építkezésbe fogott. Komoly, nagy egyetemek alakították ki az előadótermeik virtuális verzióit, nagyvállalatok marketingrészletei tették át a székhelyüket csillogó-villogó virtuális irodaházakba, és lelkes felhasználók milliói kezdték megépíteni azt, amit még az amerikai álom sem engedett meg nekik. Ma a Minecraft pixel-univerzumában zajlik

hasonló lázas tevékenység, három év múlva meg feltehetően egy harmadik platformon fog zajlani ugyanez. A Second Life-ban még hittek a nagy, piaci, intézményi szereplők is, a Minecraftben már csak az egyének vannak jelen, de az, ami ezekben a virtuális terekben eddig létrejött, csak a legritkább esetben különbözik attól, amit a való világban ismerünk: ugyanazok a szabadidőparkok és közhelyes épületek ismétlik magukat a virtuális világban, mint amelyekbe az alkotóik a való világ hétköznapjai során beleszocializálódtak. A virtualitás nem szabadítja fel automatikusan a fantáziát.

10.1. ábra: Virtuális város a Minecraft játékban. Nézd meg a videót!

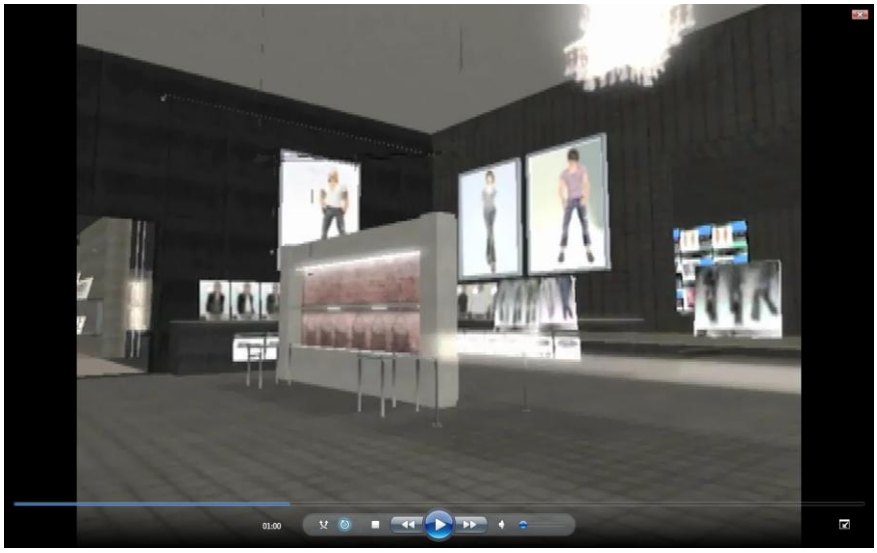

10.2. ábra: Virtuális séta a Second Life világában. Nézd meg a videót!

Vagy másképp fogalmazva: a változások nagyobbik része jóval kevésbé látványosan zajlik, mint azt elsőre gondolni vagy remélni véljük. 2010-ben Bruce Sterling, a sci-fi író volt az „Egyetemek és kibertér" konferencia egyik díszvendége. Előadásában a következőkkel sokkolta az addig a digitális bennszülöttekkel, az egyetem digitalizálódásával, a mobiltelefon oktatásba való beillesztésével, és egyéb, épp akkor divatos buzzwordökkel elfoglalt társaságot:[87]

[87] Sterling, B: Digital Culture, Network Culture, and What Comes Afterward. Előadás a University and Cyberspace konferencián. Elérhető az interneten: http://www.communia2010.org/program/sterling-keynote.html, utolsó látogatás dátuma: 2012. augusztus 10.

„Szeretném valamire felhívni a figyelmet azokkal a metaforákkal kapcsolatban, amelyekről eddig szó volt. A megöregedett metaforák meghalnak. Nem élnek örökké. Elpusztulnak. Senkit nem érdekelnek az „információs szupersztrádára" kötött „mainframe-ek".

Ha ma bemennétek a rektorodhoz azzal, hogy „Szeretném átalakítani a tudás-intézményünket, hogy az megfeleljen az információs szupersztráda kihívásainak." azonnal elvesztenél minden anyagi támogatást. Bolondnak néznének, és udvariasan kitessékelnének az ajtón.

Az öreg metaforák meghalnak, és az információs szupersztráda még csak nem is annyira öreg. Az, aki kitalálta ezt a fogalmat, Al Gore, még mindig aktív részt vállal a politikában. Még szex-botrányai is vannak – ennyire fiatal és vitális Al Gore.

De a gondolat, az halott. És számos hasonló gondolatot fogtok túlélni. Sokat. A hálózatok sokkal gyorsabban váltanak alakot, mint amilyen gyorsan intézményeket át lehet alakítani. Nem lehet egy kilencszáz éves intézményt azzal a sebességgel átalakítani, amivel a hálózatok megváltoznak és meghalnak. Ti nem akartok meghalni.

A kibertér metaforája harminc éves. Láthattátok, hogy az idő milyen erőszakosan átalakította ebben harminc évben. Nem baj, hogy ez történt, de meg kell értsétek, hogy ezek a történeti megfogalmazások halandók. Nem hamisak. Nem arról van szó, hogy az „információs szupersztráda" soha nem is létezett. Létezett. Állami támogatást kapott. Politikai viták övezték, újságcikkek jelentek meg róla. Nem hamis, csak halandó.

De ti nem köthetitek a sorsotokat ilyen halandó dolgokhoz. Az egyetemek azok az intézmények a társadalomban, ahol a fiatalok, akik még nagyon keveset tudnak, e fiatal, ártatlan, tudatlan emberek, összeköttetésbe kerülhetnek nálunknál kevésbé halandó dolgokkal. Halhatatlan, és nem nálunk halandóbb dolgokkal.

Ha valami halandóbb a tanulónál, halandóbb az intézménynél, az olyan, mintha a galambot tennénk egy szobor fejére. A galamb repül. Szeretem a galambokat. Emberek etetik őket. A mobiltelefon olyan, mint egy galamb, mobil, kb. három évet él, és aztán elpusztul.

Nem építhetsz szobrot egy galamb fejére. Tehetsz galambot a szobor fejére, de ne építsd a szobrot a galamb fejére. Nem fogja a galamb elbírni.

Az internet meg fog halni. Az internet ideája, az internet történeti megfogalmazása saját sikerébe fog belehalni. Nem azért, mert nem működött, hanem mert nyert, és észrevétlenné válva besimult a mindennapok szövetébe."

Nemcsak az a kérdés tehát, amit Benkler feltett, miszerint képesek vagyunk-e elválasztani a divatot a hosszú távon releváns változástól, de ahogy Sterling figyelmeztet, az is, hogy ezeket a változásokat a létező társadalmi, politikai, gazdasági, kulturális intézményeink hogyan, milyen sebességgel képesek akkomodálni. Nemcsak az a kérdés, hogy egy új jelenségnek mekkora a transzformatív potenciálja, de az is, hogy a környezetnek mekkora a tehetetlensége és közegellenállása.

Láthatjuk, hogy minden radikálisnak kikiáltott forradalom ellenére a változások mégiscsak inkrementálisak, nem történnek meg egyik pillanatról a másikra. A halottnak kikiáltott dolgok, a Gutenberg galaxis, a zeneipar, a sajtó, ahelyett, hogy meghaltak volna, inkább bábállapotba kerültek. Kívülről látszólag minden mozdulatlan és halott, de belül intenzív változás zajlik, amelynek a végén egy új formában jelenik meg valami, ami ugyanaz, hasonlít, és még csak nyomokban sem hasonlatos ahhoz, amit korábban ismertünk.

Mindezeket előrebocsátva talán mégis van e könyv témájával kapcsolatban valami, ami nem olyan halandó kérdés, mint amilyen múlandó egy galamb, egy mobiltelefon vagy egy 3D social networking szolgáltatás, a MySpace vagy az iWiW.

Ez pedig a szabadság maga.

Az egyéni szabadság, az elnyomás, a hatalom, a függetlenség, az autonómia, a kiszolgáltatottság, a kényszer, azaz megint csak a szabadság kérdése.

Annyi bizonyos, hogy a személyi számítógépek és az internet elképesztő, hihetetlen, soha korábban nem tapasztalt hatalmat adott az egyén kezébe. Az új kommunalistáknak és a hackereknek igazuk volt: a digitális technológiák olyan eszközt jelentenek, amelyek segítségével mindenkinek esélye van arra, hogy mindenható legyen a digitális környezetben. Ez a hatalom nem a mások feletti hatalom, nem a kényszerítés hatalma, nem az elnyomást lehetővé tevő hatalom, hanem az egyén saját szabadságfokainak radikális kiterjesztésének lehetősége. A 1.6. fejezetben esett már szó Larry Lessigről, aki a Code című munkájában[88] arra figyelmeztetett, hogy a digitális világban a technológiai infrastruktúrát alkotó kódnak, a hálózat architektúrájának, a hálózatokon és a gépeken futó szoftvereknek legalább akkora hatalmuk van a digitális világban, mint a törvényeknek.

Aki tehát képes e kódot megváltozatni, az egy egész világ törvényeit képes megváltoztatni, újraírni. A digitális világ megjelenésével egy új, eddig ismeretlen kontinens nyílt meg a térképen: lakatlan, szabályozatlan, vad, meghódításra váró világ. Mi írjuk a törvényeit, nekünk kell áthoznunk az Óvilágból mindazt, ami megmentésre érdemes, és nekünk kell eldöntenünk, mi az, amit nem emelünk át az Újvilágba. Újra kell írnunk magunkat is: el kell készítenünk saját digitális avatarjainkat; ha tetszik, ha nem, létrejönnek a digitális doppelgangereink, akik mi is vagyunk meg nem is, és elválaszthatatlanul összefonódik a sorsunk az övékkel.

Az egyén kezébe összpontosult irtózatos hatalom következményeit mindannyian látjuk: évszázados múlttal és hagyománnyal rendelkező, valaha dicső iparágak vonulnak vissza a bábállapotba, hogy megújulhassanak, vagy folytatnak utóvédharcot a változás újra és újra felcsapó hullámaival szemben. Kormányok buknak meg, titkok foszlanak szét, információs hegemóniák omlanak össze, a totális transzparencia, a hatalmas hálózatok, a wikileaks, az anonim támadások, a fájlcserélők és wikipédisták, twitter-forradalmárok és linux-hackerek apró tettei nyomán.

Nagyon sok hatalmat ad az emberek kezébe a szabad kommunikáció, és az, hogy birtokában vannak az információs társadalom legfontosabb nyersanyagainak és termelőeszközeinek. Sokak szerint talán túlságosan is nagy ez a hatalom, és nem ártana azt szép lassan visszavenni.

És ahogy kell, ez a folyamat szép lassan meg is kezdődött. A piac és az állam, kart karba öltve elkezdte visszavenni azt a hatalmat, ami az eszközök nyomán az emberek ölébe pottyant, anélkül, hogy akarták volna, és anélkül, hogy arra valódi igényük lett volna.

Lessig Code-ban megfogalmazott megállapítása egészen pontosan az volt, hogy csak akkor átültethető a törvényekbe és társadalmi viszonyokba kódolt, régi rend az Újvilágba, ha képesek vagyunk befolyást gyakorolni az új világ törvényei, azaz a kód felett. Nem véletlenül beszél Doctorow (lásd az 5.4.1. fejezetet és a 13.4. mellékletet) arról, hogy a digitális világban zajló folyamatok ellenőrzésére irányuló erőfeszítések egyre inkább a technológiai architektúrába való beavatkozásokként jelennek meg: milyen szoftvereket futtathatunk, milyen lehetőségeket nyitnak meg a hardverek a felhasználóik előtt, és mik a tiltott funkciók. Így zajlik az ellenforradalom: a tudás-nyersanyag elkerítésével, és visszaszorításával a már ismert karámok közé; a termelőeszközök szórakoztató elektronikai cikkekké alakításával; a klaviatúra játékvezérlővel és képernyővel való helyettesítésével; a kommunikációs infrastruktúrán továbbított üzenetek megfigyelésével, ellenőrzésével és végül szűrésével; a zárak és lakatok, szétszedhetetlen borítók, és szétszedést megtiltó licencek bevezetésével.

[88] Lessig, L. (1999). Code and other laws of cyberspace (p. xii, 297 p). New York: Basic Books, Lessig, L. (2006). Code: version 2.0. New York: Basic Books.

Az óvilág rendje, a kapitalista termelés és fogyasztás globális viszonyai, a spektákulum, a kultúripar adott viszonyok között tud létezni, és most mindent elkövet, hogy e viszonyok a digitális szűzföldön is minél hamarabb előálljanak.

A Doctorow által felvázol disztópiával szemben az open-source kultúrák jelentik az alternatívát: a hardver, ami szabadon hackelhető; a szoftver, ami szabadon átalakítható és megosztható; a tartalom, aminek a remixelése előtt nem állnak akadályok; a szabad innováció; a szabadon bejárható, kiaknázható információs közkincs, és azok a közösségek, amelyek folyamatosan gondoskodnak arról, hogy ezek a javak mindannyiunk számára folyamatosan rendelkezésre álljanak. Ebben a digitális új világban ugyanis nincsenek természeti erőforrások. Pontosabban: mi vagyunk a természeti erőforrás előállítói, nekünk magunknak kell arról gondoskodnunk, hogy legyen elég tiszta víz, szabadon belélegezhető levegő, nekünk kell, mint a hollandoknak, elhódítanunk a nem létezéstől a földet, amit feltörhetünk. Ha mi nem csináljuk, akkor senki nem fogja csinálni helyettünk. A digitális világ elég robusztus: viszonylag kevés aktív termelő képes megbirkózni viszonylag sok potyautassal is, hiszen az információ, a tudás nem elfogyasztható erőforrás. De ennek ellenére is szükség van azokra, akik megosztva tartják a filmet a fájlcserélőn, kijavítják a hibát a Wikipédia szócikkben, közkincsbe teszik a fényképet, a zenét, a tankönyvet, a blogbejegyzést, hibát javítanak a szoftverben és felajánlják az internetkapcsolatukat az arra járó idegennek. És ez a valaki leginkább te tudsz lenni, te meg én.

Pontosabban kell fogalmaznom. Nem csak mi tudjuk ezt a világot a részvételünkkel fenntartani. Hisz láttuk, hogy a Linux-fejlesztők kétharmada nagyvállalati alkalmazott. Láthatjuk a számtalan márkát is, ami mind ebbe a térbe igyekszik. De jusson csak eszünkbe, miért is vannak jelen a nagyvállalatok ebben a térben. Azért, mert ők tudják, nagyon is jól tudják, hogy csak akkor van esélyük a saját képükre formálni az open-source kultúrákat, ha részt vesznek a fenntartásukban, fejlesztésükben. És ami igaz a nagyvállalatokra, az igaz az egyénekre is. Ha nem veszel részt az open-source kultúrákban, akkor nem lesz olyan alternatíva, amelyik olyan lenne, amilyet te szeretnél. Ha nem veszel részt a közös játékszabályok kialakításában, akkor azok a játékszabályok nem fogják figyelembe venni a vágyaid, értékeid, érdekeid, észrevételeid. A jövő nyitva van, de ha nem veszel részt benne, nem fog hasonlítani arra, amit elképzelnél magadnak. Pedig a jövő, ma még, nyitva van.

Hogy hogyan? Például úgy, hogy beleírsz ebbe a tananyagba. Ez a tananyag egy kísérlet, nyílt kihívás, ha úgy tetszik provokáció. Korántsem teljes, hiányos, elnagyolt részekkel, bakugrásokkal, nem kellően kifejtett, elmagyarázott részekkel, következtetésekkel teli. Tökéletlen, töredékes. De van. 600.000 leütésnyi szöveg, benne olyan szövegek fordításai, amelyek még nem jelentek meg magyarul, olyan bibliográfiák, amiket talán még nem szedtek össze így mások. A kérdés immár az, hogy ez a kezdeti befektetés képes lesz-e beindítani maga körül azt a tevékenységet, ami nyomán ez a szöveg az open-source kultúrákra vonatkozó magyar nyelvű hivatkozási alap legyen. Ehhez az kell, hogy a magyar nyelvű open-source kultúrákban részt vevők beleírják a saját történeteiket ebbe a szövegbe, megírják saját történelmüket, sikereiket, kudarcaikat, problémákat, amikkel megküzdöttek, és problémákat, amiket nem sikerült megoldaniuk.

Ha minden jól megy, ez a szöveg is egy open-source kultúra magjában lesz majd szabadon felhasználható, közös erőforrás. De, mint láttuk, nem a felhasználás az igazi kérdés, hanem az erőforrás újratermelése. Ez a szöveg, ha nem nyúlunk hozzá, jövőre egy kicsivel kevesebbet fog érni, két év múlva még inkább, és mire megdöglenek azok a galambok, amik csak jövőre fognak kikelni a tojásból, ez a szöveg is érvényét veszíti teljesen. Ezt jó lenne elkerülni. Amit ez ügyben meg lehetett tenni, azt igyekeztem megtenni: a tankonyvtar.hu zárt, a felhasználói kontribúció lehetőségét meg nem engedő

rendszeréből kiszabadítva ez a szöveg elérhető egy wikin is,[89] hogy az, aki arra jár, hozzá tudjon tenni. A szövegnek elérhető egy CC-Nevezd meg! – Így add tovább! feltételekkel elérhető formátumú verziója is, ami nemcsak az átalakítást, bővítést engedi meg, de azt is, hogy a szöveg elvihető legyen a magyar Wikipédiába vagy bármely más projektbe. Az egyetlen feltételem csupán az, hogy aki hozzáír, tegye a munkáját ugyanilyen feltételekkel elérhetővé, azaz járuljon hozzá ennek a közös használatú erőforrásnak a fennmaradásához.

Az egyetlen dolog, ami hiányzik, az a közösség, az a társas termelő hálózat, amelyik intézményként működve képes lenne az ad-hoc kontribúciók helyett szisztematikus munkát végezni. Nem tudom, hogy létrejön-e egy ilyen közösség e szöveg körül vagy sem, mert nem tudom, hogy van-e elég érintett, hogy összejöjjön a kritikus tömeg, elég erősek-e a belső ösztönzők a részvételre, beindulnak-e a társas ösztönzők, és ami Magyarországon sajnos fontos szempont, Wozniak Food x Friends x Fun képletében megvan-e a Food, azaz jut-e az érintetteknek a létfenntartáshoz szükséges munka után elég idejük arra, hogy olyan projektekkel foglalkozzanak, amelyek az örömről szólnak.

Mert – és ez egy sejtés csupán, amit nem láttam még empirikusan bizonyítva –, az open-source kultúrák ott lesznek különösen sikeresek, ahol a potenciális résztvevőknek van kellő mennyiségű fölös idejük, kapacitásuk olyan dolgokkal foglalkozni, melyek nem termelnek közvetlen hasznot. Rosszabb gazdasági helyzetben lévő, szegényebb, küzdelmesebb életet élő országokban értelemszerűen több időt kell az alapvető szükségletek kielégítését lehetővé tevő dolgokkal foglalatoskodni, és kevesebb energia jut ilyen projektekre. Maslow szükséglet-hierarchiája itt kegyetlenül működésbe lép:

10.3. ábra: Maslow-féle szükséglet-hierarchia

Csak akkor tud az önmegvalósításra, a társas kapcsolatokra épülő open-source kultúra fennmaradni, ha az alsóbb szintek ezt lehetővé teszik. A nagy kérdés az, hogy lehetővé teszik-e ezt itt és most?

Mindez arra is figyelmeztet, hogy hiába az Újvilág minden szabadsága, az ott történteket, és így az open-source kultúrákat sem lehet leválasztani attól a tágabb kontextustól, amelybe a potenciális résztvevői kénytelen-kelletlen be vannak ágyazva. Ha egy olyan politikai, gazdasági, társadalmi valóság vesz minket körbe, mely nem kedvez sem

[89] Elérhető az interneten: http://wiki.mokk.bme.hu/wiki/Open_Source_kult%C3%BAra, utolsó látogatás dátuma: 2012. augusztus 10.

az önfenntartásnak, sem a biztonságnak, sem az önbecsülésnek, akkor hiányozni fognak azok az alapok, melyekre az önmegvalósítás vágya által motivált tevékenységek felépülhetnek. És ez a szabály akkor is kegyetlenül működik, ha vannak néhányan közülünk, akik elég szerencsések ahhoz, hogy megengedhessék maguknak, hogy energiát szánjanak ehhez hasonló projektekre. Mert a kérdés, megint csak az, hogy vagyunk-e elegen ahhoz, hogy mindenhol legyen elég kéz. Egy olyan open-source szoftver esetében, ahol a közönség, a felhasználói tábor nemzetközi, a potenciális kontribútori közösség is globális bázisra támaszkodhat. De magyar nyelvű projekt esetében nem számíthatunk másra, csak arra a tizenvalahány millió magyarul író és olvasó emberre, pontosabban e közösség szabad kapacitásokkal rendelkező töredékére, akik számára egyáltalán ez a szöveg érthető. És ugyanennek a közösségnek a kapacitására van utalva a magyar nyelvű Wikipédia, a TED-videók magyarítását célzó projekt, a különböző open-source szoftverek fordításával kísérletezők és így tovább. Vagyunk-e elegen, hogy megbirkózzunk az előttünk álló számtalan lehetőséggel? Nem tudom.

Annyi azonban bizonyos, hogy miközben rekordokat döntögetnek a Facebook és a YouTube magyar statisztikái, mindennél magasabb eladási számokat produkálnak az okostelefonok, a mobil internetcsomagok forgalmazói, ez a beáramlás a digitális világba nem látszik az open-source közösségek létszámán. Hol vannak a politikailag bizonytalan online szavazók? Hol vannak a magyar hackerek, digitális aktivisták? Hova lesznek az emberek? Hova csorog el az internetezésre fordított idő, pénz és energia? Ha a válasz az, hogy a Facebook és a Google tőzsdei értékét növeljük vele, akkor egy kicsit, egy icipicit bajban vagyunk, mert olyan rendszereket, olyan modelleket, olyan logikákat, olyan szolgáltatásokat táplálunk a részvételünkkel, amelyeknek mi nem az ügyfelei vagyunk, hanem mi magunk vagyunk a termék, amit a hirdetők felé értékesítenek, monetizálnak, kommercializálnak. Ez pedig épp a kultúripar Óvilágbeli működési módja: a képernyő elé szögezni annyi embert, amennyit már jó pénzen el lehet adni a reklámozónak. Így lesz a potenciális tudástermelőből a szórakoztatóipar fogyasztója.

Nézd meg Jevgenyij Morozov előadását a témában:

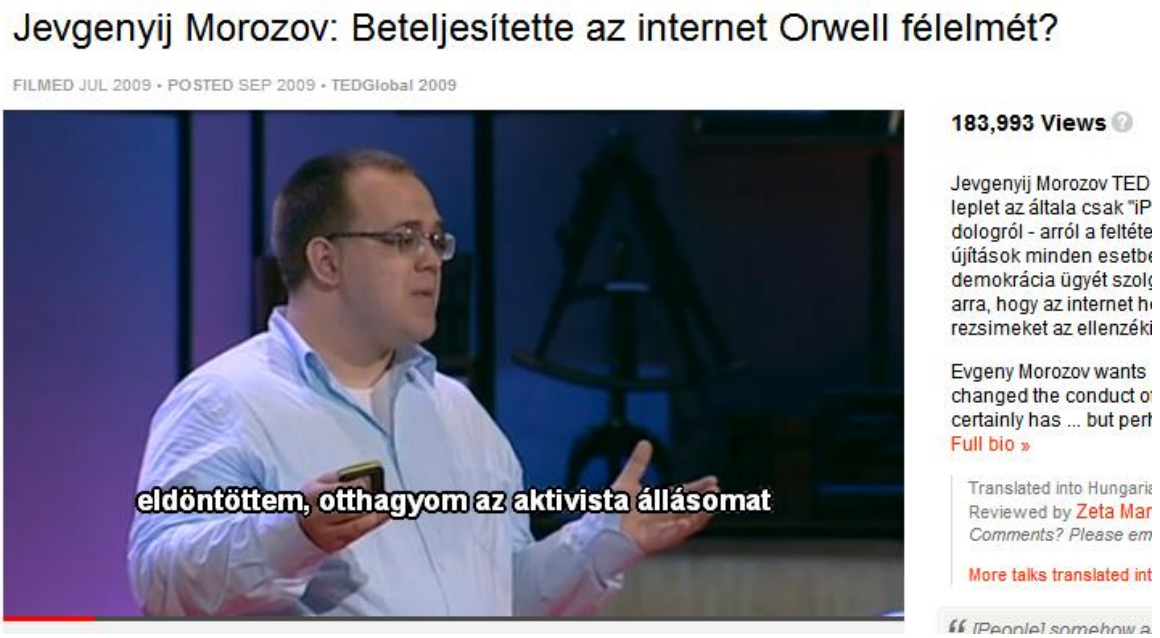

10.4. ábra: Morozov belarussziai tapasztalatai alapján amellett érvel, hogy az internetnek nincs inherens emancipatorikus potenciálja: ugyanúgy alkalmas elnyomásra, mint amennyire lehet belőle a szabadság technológiája.

Kinek, minek képzeljük el magunkat ebben az új világban? Saját sorsunk tevékeny alakítójának, e világ a technológiát, a folyamatokat kézben tartó urainak, egy aktív, tevékeny, egalitáriánus közösség egyenlő tagjának, vagy szimpla, hatalmától megfosztott, mások szabályainak kiszolgáltatott fogyasztónak?

Mindenki más fogyasztónak szeretne látni téged. Te minek szeretnéd látni magad?

Budapest-Boston, 2012 nyár-ősz

© Bodó Balázs, BKF

11. Köszönetnyilvánítás

Ez a szöveg nem jöhetett volna létre, ha nincs a TÁMOP-4.1.2.A/1-11/1 számú TÁMOP pályázat, mely lehetővé tette, hogy időt tudjak szánni erre a projektre. A pályázatot elkészítő Budapest Kommunikációs Főskola és a projektet elkészítő, gondozó személyek nélkül most nem lenne semmi.

Nagyon sokat tanultam az elmúlt évtizedekben azoktól az emberektől, akikkel a magyar open-source közösségekben találkoztam. A Creative Commons Magyarország csapata és dr. Gyenge Anikó és Dr. Dudás Ágnes, Kelényi Attila, Maróy Ákos; a magyar wikipédisták és Gervai Péter, Mészöly Tamás, Tisza Gergő, Zrínyi Dániel; az OSA nyílt archívumokkal foglalkozó munkatársai és Rév István, Ivacs Gabriella; az OSI csapata és Jerzy Celichowski, Vera Franz; a magyar open bármi aktivisták és Kitzinger Dávid, Stefan Marsiske és sokan mások; a Kitchen Budapest kutatói és Bujdosó Attila olyan emberek, akiktől nagyon sokat tanultam.

Hálával tartozom a BME Szociológia és Kommunikáció Tanszékén dolgozó kollégáimnak: Szakadát Istvánnak, Lakatos Zoltánnak, Vályi Gábornak, Kacsuk Zoltánnak, Halácsy Péternek, Somlai-Fischer Szabolcsnak, György Péternek. Közösen indultunk el majd 10 éve azon az úton, amely elvezetett eddig a szövegig. Külön köszönet azoknak a hallgatóimnak, akik a BME-n és a Corvinus Széchenyi és Rajk szakkollégiumaiban részt vettek a könyv témájával foglalkozó kurzusokon, és meglátásaikkal, kérdéseikkel segítettek, hogy érthető legyen az, amit mondani akarok.

Köszönet illeti a Harvard Egyetemen működő Berkman Center for Internet and Society-t, az itt dolgozó kutatókat, Fellow-kat, hogy egyrészt bevettek a csapatba, másrészt évek óta folyamatosan szállítják a gondolkodásra, vitára ingerlő kutatásaikat, projektjeiket a témában.

Ha valakit kihagytam volna, az azért van, mert kápos a fejem, de ezért is van a wiki formátum. Az első verzió minden hibája és tévedése az enyém. A rákövetkező változtatásokért a szerzőik, és végeredményben az egész közösség felel… ☺

12. Irodalomjegyzék

Adorno, T. W., & Horkheimer, M. (1990). A kultúripar. A felvilágosodás mint a tömegek becsapása. In: T. W. Adorno & M. Horkheimer (Eds.), A felvilágosodás dialektikája (p. 120). Budapest: Gondolat – Atlantisz – Medvetánc.

Agrawal, A., Catalini, C., & Goldfarb, A. (2010). The Geography of Crowdfunding. SSRN Electronic Journal. SSRN. doi:10.2139/ssrn.1692661

Akerlof, George A., et al., The Copyright Term Extension Act of 1998: An Economic Analysis.

Bechter, Clemens, Jentzsch, Stefan and Frey, Michael, From Wisdom to Wisdom of the Crowd and Crowdfunding (May 24, 2011). Journal of Communication and Computer, Forthcoming. Available at SSRN: http://ssrn.com/abstract=1851142

Beekhuyzen, J., von Hellens, L., & Nielsen, S. (2011). Underground online music communities: exploring rules for membership. Online Information Review, 35(5), 699–715.

Belleflamme, P., Lambert, T., & Schwienbacher, A. (2012). Crowdfunding: Tapping the Right Crowd. SSRN eLibrary. SSRN. doi:10.2139/ssrn.1836873

Beniger, J. R. (n.d.). Az irányítás forradalma (p. x, 493 p.). Budapest: Gondolat-Infónia.

Benkler, Y. (2000). An unhurried view of private ordering in information transactions. *Vanderbilt Law Review*, *53*(6), 2063–2080.

Benkler, Y. (2003). Through the looking glass: Alice and the constitutional foundations of the public domain. (Conference on the Public Domain). *Law and Contemporary Problems*, 173(52).

Benkler, Y. (2006). *The wealth of networks: how social production transforms markets and freedom*. New Haven: Yale University Press.

Benkler, Y. (2010). The Idea of Access to Knowledge and the Information Commons: Long-Term Trends and Basic Elements. In: G. Krikorian & A. Kapczynski (Eds.), *Access to knowledge in the age of intellectual property*. Brooklyn, NY: Zone Books.

Berger, Sven C. and Gleisner, Fabian, Emergence of Financial Intermediaries in Electronic Markets: The Case of Online P2P Lending (March, 11 2010). BuR Business Research Journal, Vol. 2, No. 1, May 2009. Available at SSRN: http://ssrn.com/abstract=1568679

Bettig, R. V. (1996). *Copyrighting culture: the political economy of intellectual property* (p. xi, 276 p). Boulder, Colo: Westview Press.

Bodó Balázs: 2 milliárd USD szabad hozzáférésű tananyagokra. Elérhető az interneten: http://web.archive.org/web/20120302030112/http://itbn.hu/Publikaciok/qen-mindig-szemet-vagyok-de-van-amikor-van-szerzdesem-isq-beszelgetes-hackerekkel-a-motivaciorol-eseteikrl-es-a-tanulsagokrol, utolsó látogatás dátuma: 2012. augusztus 10.

Bodó, B. (2011). *A szerzői jog kalózai*. Budapest: Typotex.

Bodó, B. (2011). Coda: A Short History of Book Piracy. In: J. Karaganis (Ed.), Media Piracy in Emerging Economies. New York: Social Science Research Council.

 © Bodó Balázs, BKF

Bourdieu, P. (2004): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: Angelusz Róbert (szerk.): A társadalmi rétegződés komponensei. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 122–137.

Boyle, J. (2003). The second enclosure movement and the construction of the public domain. Law and Contemporary Problems, 66, 33(42). SSRN. doi:10.2139/ssrn.470983

Brand, S. (1968): *Whole Earth Catalog.*

Brand, S. (1972). Spacewar: Fanatic life and symbolic death among the computer bums. Rolling Stone, 7, 50–58.

Brand, S. (1985). Keep Designing: How the Information Economy Is Being Created and Shaped by the Hacker Ethic. Whole Earth Review, 44–55.

Burke, M., & Kraut, R. (2008). Mopping up. Proceedings of the ACM 2008 conference on Computer supported cooperative work – CSCW '08 (p. 27). New York, New York, USA: ACM Press.

Cohen, A. K., Gelder, K., & Thornton, S. (1997). A General Theory of Subcultures (p. xvi, 599 p.). London; New York: Routledge.

Coleman, J. S. (1996): Társadalmi tőke. In: Lengyel György – Szántó Zoltán (szerk.): A gazdasági élet szociológiája. Aula Kiadó K&H, Budapest, 99–128. o.

Coleman, J. S. (2000): Foundations of Social Theory. The Belknap Press of Harvard University Press, London.

Cooper, J., & Harrison, D. M. (2001). The social organization of audio piracy on the Internet. Media Culture Society, 23(1).

Corbet, J, Kroah-Hartman, G. & McPherson, A (2012): Linux Kernel Development – How Fast it is Going, Who is Doing It, What They are Doing, and Who is sponsoring It. Linux Foundation. Elérhető az interneten: http://go.linuxfoundation.org/who-writes-linux-2012, utolsó látogatás dátuma: 2012. augusztus 10.

Cox, J., Collins, A., & Drinkwater, S. (2010). Seeders, leechers and social norms: Evidence from the market for illicit digital downloading. Information Economics and Policy, 22, 299–305. Elsevier B.V.

Csiby Andor: A székely közbirtokossági vagyonok eredete, történelmi és jogi fejlődése az ősfoglalástól napjainkig, Elérhető az interneten (utolsó látogatás dátuma: 2012. augusztus 10.): http://mek.oszk.hu/07600/07647/

Deci, E. L. (1971). Effects of Externally Mediated Rewards on Intrinsic Motivation. Journal of Personality and Social Psychology 18 (1): 105–115.

Downing, S. (2010). Social Control in a Subculture of Piracy. Journal of Criminal Justice and Popular Culture, 14(1), 77–123.

Downing, S. (2011). Retro Gaming Subculture and the Social Construction of a Piracy Ethic. International Journal of Cyber Criminology, 5(1).

Edward C. Hettinger, Justifying Intellectual Property, Phil. & Pub. Aff. (1989) Lawrence C. Becker, Deserving to Own Intellectual Property, 68 Chi.-Kent. L. Rev. 609 (1993).

Elkin-Koren, Niva, Creative Commons: A Skeptical View of a Worthy Pursuit. THE FUTURE OF THE PUBLIC DOMAIN, P. Bernt Hugenholtz & Lucie Guibault, eds., Kluwer Law International, 2006. Available at SSRN: http://ssrn.com/abstract=885466

Elkin-Koren, Niva, What Contracts Cannot Do: The Limits of Private Ordering in Facilitating a Creative Commons; 74 Fordham L. Rev. 375 (2005–2006).

Feather, J. (1987). The Publishers and the Pirates. British Copyright Law in Theory and Practice, 1710–1775, Publishing History, 22.

Fiesler, C. (2007). Everything I need to know I learned from fandom: How existing social norms can help shape the next generation of user-generated content. Vanderbilt Journal of Entertainment and Technology Law, 10(3), 729–762.

Flammich Mariann (2002): Hackerek. Médiakutató.

Flew, Terry. 2005. Creative Commons and the Creative Industries. Media and Arts Law Review 10 (4): 1–23.

Forte, A., & Bruckman, A. (2008). Scaling Consensus: Increasing Decentralization in Wikipedia Governance. *Interpreting* (Vol. 0, p. 157). IEEE Computer Society. doi:10.1109/HICSS.2008.383

Frey, B. S. (1997). Not just for the money. Edward Elgar Pub.

Galántai Zoltán (1998) A nagy adatrablás, Budapest: Kossuth Könyvkiadó.

Galloway, A. R., & Thacker, E. (2007). The exploit: a theory of networks. Electronic mediations (p. vii, 196 p.). Minneapolis: University of Minnesota Press.

Geiger, R. S., & Ribes, D. (2010). The work of sustaining order in wikipedia. *Proceedings of the 2010 ACM conference on Computer supported cooperative work – CSCW '10* (p. 117). New York, New York, USA: ACM Press.

Gelder, K., & Thornton, S. (1997). The subcultures reader (p. xvi, 599 p.). London; New York: Routledge.

Ghosh, R. A. (2005). *CODE: collaborative ownership and the digital economy* (p. x, 345 p). Cambridge, Mass: MIT Press.

GNU Kiáltvány. Elérhető az interneten: http://www.gnu.hu/gnu-kialtvany.html, utolsó látogatás dátuma: 2012. augusztus 10.

gnu.org (1991): GNU General Public License v2.0. Elérhető az interneten: http://www.gnu.org/licenses/old-licenses/gpl-2.0.html, utolsó látogatás dátuma: 2012. augusztus 10.

Godelier, M. (1999). *The enigma of the gift*. University of Chicago Press.

Goode, S., & Cruise, S. (2006). What Motivates Software Crackers? Journal of Business Ethics, 65(2), 173–201.

Grimmelmann, J. (2009). The Ethical Visions of Copyright Law. Fordham Law Review, 77(5), 2005–2037.

Hardin, Garrett: A közlegelők tragédiája In: Lányi András (szerk.): Természet és szabadság. Budapest, Osiris, 2000. 219–231.

Hebdige, D. (1979). Subculture, the meaning of style (p. viii, 195 p.). London: Methuen.

Heng, Stefan, Meyer, Thomas and Stobbe, Antje, Implications of Web 2.0 for Financial Institutions: Be a Driver, Not a Passenger. Deutsche Bank Research, E-conomics, Vol. 63, July 31, 2007. Available at SSRN: http://ssrn.com/abstract=1003973

Herman, Edward S., and Robert W McChesney, eds. 1998. *The global media: The new missionaries of corporate capitalism*. Cassell.

Herrero-Lopez, S. (2009). Social interactions in P2P lending. Proceedings of the 3rd Workshop on Social Network Mining and Analysis – SNA-KDD '09 (pp. 1-8). New York, New York, USA: ACM Press.

Hesmondhalgh, David. 2007. *The cultural industries*. 2nd ed. London, UK; Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Hess, C., & Ostrom, E. (2003). Ideas, artifacts, and facilities: information as a common-pool resource. (Conference on the Public Domain). Law and Contemporary Problems, 66(1/2), 111(35).

Hess, C., & Ostrom, E. (2007). Understanding knowledge as a commons: from theory to practice. Cambridge, MA: MIT Press.

Himanen, P. (2001). The Hacker Ethic and the Spirit of the Information Age. Random House Inc. New York, NY, USA.

Hodkinson, P. (2002). Goth: Identity, style and subculture. Berg Publishers.

Hyde, L. (1983). *The Gift: Creativity and the Artist in the Modern World*. New York: Random House.

Hyde, L. (2010). *Common as air: revolution, art, and ownership* (1st ed., p. xi , 306 p.). New York, N.Y.: Farrar, Straus and Giroux.

Irwin, J., Gelder, K., & Thornton, S. (1997). Notes on the Status of the Concept Subculture (p. xvi, 599 p.). London; New York: Routledge.

James Boyle (1996): Shamans, Software, and Spleens: Law and the Construction of the Information Society, Harvard University Press.

Johns, Adrian. 2010. Piracy: The Intellectual Property Wars from Gutenberg to Gates. 1st ed. University of Chicago Press.

Jordan, T., & Taylor, P. (2004). Hactivism and Cyberwars – Rebels with a Cause?. London: Routledge.

Judge, C. B. (1934). Elizabethan book-pirates. Cambridge, Harvard University Press.

Justin Hughes, The Philosophy of Intellectual Property, 77 Georgetown L. J. 287 (1988).

Karaganis, J. (Ed.). (2011). *Media Piracy in Emerging Economies*. New York, NY: SSRC Books.

Kash, I. A., Lai, J. K., Zhang, H., & Zohar, A. (2012). Economics of BitTorrent communities. Proceedings of the 21st international conference on World Wide Web – WWW '12. New York, New York, USA: ACM Press.

Keleti Arthur (2010): „Én mindig szemét vagyok, de van, amikor van szerződésem is..." – Beszélgetés hackerekkel a motivációról, eseteikről és a tanulságokról. Elérhető az interneten: http://itbn.hu/Publikaciok/qen-mindig-szemet-vagyok-de-van-amikor-van-szerzdesem-isq-beszelgetes-hackerekkel-a-motivaciorol-eseteikrl-es-a-tanulsagokrol

Kelty, C. M. (2008): Two bits: the cultural significance of free software. Duke University Press, Durham. 207. o.

Kittur, A., & Kraut, R. E. (2010). Beyond Wikipedia. *Proceedings of the 2010 ACM conference on Computer supported cooperative work – CSCW '10* (p. 215). New York, New York, USA: ACM Press.

Klafft, Michael, Peer to Peer Lending: Auctioning Microcredits over the Internet (March 6, 2008). Proceedings of the International Conference on Information Systems, Technology and Management, A. Agarwal, R. Khurana, eds., IMT, Dubai, 2008. Available at SSRN: http://ssrn.com/abstract=1352383

Konieczny, P. (2010). Adhocratic Governance in the Internet Age: A Case of Wikipedia. *Journal of Information Technology & Politics*, *7*(4), 263–283.

Krikorian, G., & Kapczynski, A. (Eds.). (2010). *Access to knowledge*. New York: Zone Books.

Landes, W., & Posner, R. (2003). Indefinitely renewable copyright. *The University of Chicago Law Review*, *70* (2), 471–518.

Lange, D. M. (2003). Reimagining the public domain. (Conference on the Public Domain). *Law and Contemporary Problems*, 463(21).

Larsson, S., & Svensson, M. (2010). Compliance or Obscurity? Online Anonymity as a Consequence of Fighting Unauthorised File-sharing. Policy & Internet, 2 (4), 77.

Lee, H. K. (2009). Between fan culture and copyright infringement: manga scanlation. Media, Culture & Society, 31(6), 1011–1022.

Lehner, Othmar Manfred, A Literature Review and Research Agenda for Crowdfunding of Social Ventures (July 16, 2012). Presented at the 2012 Research Colloquium on Social Entrepreneurship, 16th – 19th July, University of Oxford, Skoll Center of SAID Business School UK. Available at SSRN:
http://ssrn.com/abstract=2102525

Lerner, J., & Tirole, J. (2002). Some Simple Economics of Open Source. The Journal of Industrial Economics, 50(2), 197–234.

Lerner, Josh and Jean Tirole. The Economics Of Technology Sharing: Open Source and Beyond, Journal of Economic Perspectives, 2005, v19(2, Spring), 99–120.

Lessig, L. (1999). Code and other laws of cyberspace (p. xii, 297 p). New York: Basic Books.

Lessig, L. (2001). *The future of ideas: the fate of the commons in a connected world* (p. xxiii, 352 p). New York: Random House.

Lessig, L. (2004). *Free culture: how big media uses technology and the law to lock down culture and control creativity* (p. xvi, 345 p). New York: Penguin Press.

Lessig, L. (2005). *Szabad kultúra*. Budapest: Kiskapu.

Lessig, L. (2006). Code: version 2.0. New York: Basic Books.

Levy, Steven (1994) Hackers: Heroes of the Computer Revolution. London: Penguin Books.

Lindberg, Van. 2008. Intellectual Property and Open Source. Intellectual Property and Open Source. O'Reilly Media, Inc.
http://www.economyinformatics.ase.ro/content/EN4/marinela.pdf.

Loubser, M., & den Besten, M. L. (2008). Wikipedia Admins and Templates: The Organizational Capabilities of a Peer Production Effort. *SSRN Electronic Journal*.

Luther, K., & Bruckman, A. (2008). Leadership in online creative collaboration. *Proceedings of the ACM 2008 conference on Computer supported cooperative work – CSCW '08* (p. 343). New York, New York, USA: ACM Press.

Malinowski, B. (200/1920). A nyugat-csendes-óceáni térség argonautái. Cafe Babel, 2000/2 („Sziget").

Malinowski, B. (1922). Argonauts of the Western Pacific: An Account of Native Enterprise and Adventure in the Archipelagoes of Melanesian New Guinea. George Routledge & Sons, Ltd.

Mason, M. (2008). The Pirate's Dilemma. The: How Hackers, Punk Capitalists, Graffiti Millionaires and Other Youth Movements are Remixing Our Culture and Changing Our World, 14, 288.

Mauss, Marcel (2000) Tanulmány az ajándékról. Az ajándékcsere formája és értelme az archaikus társadalmakban. In: Szociológia és antropológia. Osiris Kiadó, Budapest.

McChesney, Robert W. 1999. *Rich Media, Poor Democracy: Communication Politics in Dubious Times*. University of Illinois Press.

McLeod, K. (2007). *Freedom of expression®: resistance and repression in the age of intellectual property* (1st Univer.). Minneapolis: University of Minnesota Press.

Meyer, Thomas (2007): Online P2P lending nibbles at banks' loan business, in E-Banking Snapshot, Deutsche Bank Research,
http://www.dbresearch.de/PROD/DBR_INTERNET_DEPROD/PROD000000000213372.pdf

Mindentudás Egyeteme, X. szemeszter, 13. előadás 2007. május 21. PLÉH CSABA: A MINDENT ÁTSZÖVŐ HÁLÓZATOK, BODÓ BALÁZS: HATALMAS HÁLÓZATOK – INTERNETES KÖZÖSSÉGEK, TÁRSAS HÁLÓZATOK:
www.origo.hu/attached/20070523pleh_bodo.rtf

Mollick, Ethan R., The Dynamics of Crowdfunding: Determinants of Success and Failure (July 11, 2012). Available at SSRN: http://ssrn.com/abstract=2088298

Morduch, J. (1999). The Microfinance Promise. Journal of Economic Literature.

O'Sullivan, M. 2009. Creative Commons and Contemporary Copyright. First Monday: 20.

Ostrom, E. (2000). Collective action and the evolution of social norms. *The Journal of Economic Perspectives*.

Ostrom, Elinor (1990). Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action. Cambridge University Press.

Patry, W. F. (2009). Moral panics and the copyright wars. New York: Oxford University Press.

Patterson, L. R. (1968). Copyright in historical perspective. Nashville, Vanderbilt University Press.

Polányi Károly (1957). Az archaikus gazdaság és társadalmi szemlélet. Budapest, Gondolat (232–251. o.)

Pollock, Rufus (July 19, 2009). Forever Minus a Day? Calculating Optimal Copyright Term. Review of Economic Research on Copyright Issues, Vol. 6, No. 1, pp. 35–60, 2009. Available at SSRN: http://ssrn.com/abstract=1436186

Posner, R., & Landes, W. (2003). *The economic structure of intellectual property law*. *Cambridge (Massachusetts)*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

R. Stuart Geiger and David Ribes. 2010. The work of sustaining order in Wikipedia: the banning of a vandal. In Proceedings of the 2010 ACM Conference on Computer Supported Cooperative Work (CSCW '10). ACM, New York, NY, USA, 117–126.

Raymond, E. (1999). The cathedral and the bazaar. Knowledge Technology Policy, 12(3), 23–49.

Raymond, Eric S: A katedrális és a bazár, elérhető az interneten: http://magyar-irodalom.elte.hu/robert/szovegek/bazar/, utolsó látogatás dátuma: 2012. augusztus 10.

Reagle, J. M. (2010). "Be Nice": Wikipedia norms for supportive communication. *New Review of Hypermedia and Multimedia*, *16*(1-2), 161–180.

Rehn, A. (2004). The politics of contraband: The honor economies of the warez scene. Journal of Socio-Economics, 33(3), 359–374.

Richards, D. (2004). *Intellectual property rights and global capitalism: the political economy of the TRIPS Agreement* (p. xi, 242 p.). Armonk, N.Y.: M.E. Sharpe.

Rose, C. M. (2003). Romans, roads, and romantic creators: traditions of public property in the information age. (Conference on the Public Domain). *Law and Contemporary Problems*, 89(22).

Rosen, Lawrence. 2004. Open Source Licensing: Software Freedom and Intellectual Property Law. Open Source Licensing Software Freedom and Intellectual Property Law. Prentice Hall PTR. http://www.amazon.com/dp/0131487876.

Samuelson, P. (2003). Mapping the digital public domain: threats and opportunities. (Conference on the Public Domain). *Law and Contemporary Problems*, 147(25).

Schultz, M. F. (2006). Fear and Norms and Rock & Roll: What Jambands Can Teach Us about Persuading People to Obey Copyright Law. Berkeley Technology Law Journal, 21.

Schultz, M. F. (2007). Copynorms: Copyright Law and Social Norms. Intellectual Property And Information Wealth v01, 1, 201.

Schultz, M. F. (2009). Reconciling Social Norms and Copyright Law: Strategies for Persuading People to Pay for Recorded Music. Journal of Intellectual Property Law, 17, 59–445.

Seana Shiffrin (2001). Lockean Arguments for Private Intellectual Property in New Essays in the Legal and Political Theory of Property (Stephen Munzer, ed.)

St. Laurent, Andrew M. 2004, Understanding Open Source and Free Software Licensing, O'Reilly Media.

Stallman, R. On Hacking. Elérhető az interneten: http://stallman.org/articles/on-hacking.html, utolsó látogatás dátuma: 2012. augusztus 10.

Sterling, B. Digital Culture, Network Culture, and What Comes Afterward. Előadás a University and Cyberspace konferencián. Elérhető az interneten (utolsó látogatás dátuma: 2012. augusztus 10.): http://www.communia2010.org/program/sterling-keynote.html

Sterling, Bruce. The Hacker Crackdown: Law and Disorder on the Electronic Frontier. New York: Bantam Books, 1992.

Svensson, M., & Larsson, S. (2009). Social Norms and Intellectual Property: Online Norms and the European Legal Development. Lund University.

Tapscott, D. and A.D. Williams (2006). Wikinomics. How Mass Collaboration Changes.

The History Of Software Copyright – Digital Law Online Elérhető az interneten: http://digital-law-online.info/lpdi1.0/treatise17.html

Titmuss, R. M. (1970). The Gift Relationship: From Human Blood to Social Policy. (A. Oakley & J. Ashton, Eds.) (p. 339). The New Press.

Tom Palmer, Are Patents and Copyrights Morally Justified? The Philosophy of Property Rights and Ideal Objects, 13 Harv. J. L. & Pub. Policy. 817 (1990).

Turner, F. (2006). From counterculture to cyberculture: Stewart Brand, the Whole Earth Network, and the rise of digital utopianism. Chicago: University of Chicago Press.

Turow, J. 2009. *Media today: an introduction to mass communication*. Taylor & Francis.

Viegas, F., Wattenberg, M., & McKeon, M. (2007). The hidden order of Wikipedia. *OCSC'07 Proceedings of the 2nd international conference on Online communities and social computing* (pp. 445–454). Berlin, Heidelberg: Springer-Verlag.

Wark, M. (2004). A hacker manifesto. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Wasko, Janet, Graham Murdock, and Helena Sousa, eds. 2011. *The handbook of political economy of communications*. *Communication*. Black.

Weber, Max: A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme, ford. Józsa Péter, Lissauer Zoltán, Somlai Péter, jegyz. Berényi Gábor, Budapest, Cserépfalvi, 1995, cop. 1982.

William W. Fisher III (1988). Reconstructing the Fair Use Doctrine, 101 Harv. L Rev. 1659.

Wittmann, R. (2004). Highwaymen or Heroes of Enlightenment? Viennese and South German Pirates and the German Market. Paper presented at the History of Books and Intellectual History Conference. Princeton University.

Wu, T. (2010). The master switch: the rise and fall of information empires (1st ed., p. x, 366 p.). New York: Alfred A. Knopf.

Zhu, H., Kraut, R., & Kittur, A. (2012). Organizing without formal organization. *Proceedings of the ACM 2012 conference on Computer Supported Cooperative Work – CSCW '12* (p. 935). New York, New York, USA: ACM Press.

Zittrain, J. (2008). The future of the Internet and how to stop it (p. vi, 342 p.). New Haven [Conn.]: Yale University Press.

13. Kiegészítő anyagok

13.1. A CC Nevezd meg! - Így add tovább! 2.5 Magyarország (CC BY-SA 2.5) licenc jogi verziója

Nevezd meg! – Így add tovább! 2.5

A CREATIVE COMMONS CORPORATION NEM ÜGYVÉDI IRODA ÉS NEM NYÚJT JOGI TANÁCSADÁST. EZEN FELHASZNÁLÁSI SZERZŐDÉS TERJESZTÉSE NEM HOZ LÉTRE MEGBÍZÁSI JOGVISZONYT. A CREATIVE COMMONS NEM BIZTOSÍT SZAVATOSSÁGOT AZ ITT KÖZÖLT INFORMÁCIÓVAL KAPCSOLATBAN, ÉS KIZÁR MINDENNEMŰ FELELŐSSÉGET A FELHASZNÁLÁSÁBÓL SZÁRMAZÓ KÁRÉRT.

Licenc

AZ ALÁBBIAKBAN MEGHATÁROZOTT MŰVET A CREATIVE COMMONS LICENC NYÍLVÁNOS FELTÉTELEI („CCPL" VAGY „LICENC") ALAPJÁN BOCSÁTJÁK RENDELKEZÉSRE. A MŰVET A SZERZŐI JOG, ILLETVE EGYÉB VONATKOZÓ JOGSZABÁLY VÉDI. A MŰNEK BÁRMINEMŰ, A JELEN LICENCBEN FOGLALTAKTÓL, ILLETVE A SZERZŐI JOGBAN MEGHATÁROZOTTAKTÓL ELTÉRŐ FELHASZNÁLÁSA TILOS.

AZ E LICENCEN ALAPULÓ, A MŰRE VONATKOZÓ FELHASZNÁLÁSI JOG GYAKORLÁSÁVAL A FELHASZNÁLÓ A JELEN LICENCBEN FOGLALTAKAT MAGÁRA NÉZVE KÖTELEZŐNEK ISMERI EL. A JOGOSULT AZ ITT MEGHATÁROZOTT JOGOKAT CSAK EZEN FELTÉTELEK ELFOGADÁSA MELLETT BIZTOSÍTJA A FELHASZNÁLÓNAK.

1. Definíciók

„Kollektív Mű" az a Mű – pl. időszaki kiadvány, antológia vagy enciklopédia –, amelyben a Mű teljes egészében, változatlan formában jelenik meg, és több más kiegészítéssel – amelyek önmagukban is önálló és független műnek tekintendőek – kollektív egészet alkot. Jelen Licenc alkalmazásában a Kollektív Mű fogalmának megfelelő Mű nem tekinthető az alábbiakban meghatározott Származékos Műnek.

„Származékos Mű" az a Mű, amely a Művön vagy a Művön és más már létező műveken alapul – így pl. fordításon, zenei feldolgozáson, színpadra alkalmazáson, regényként való feldolgozáson, megfilmesítésen, hangfelvételen, művészi reprodukción, rövidítésen, tömörítésen –, vagy bármi más olyan formán, amelyben a Mű átalakítva, átdolgozva, adaptálva megjelenik, azzal a kikötéssel, hogy jelen Licenc értelmében a Kollektív Műnek minősülő Mű nem tekintendő Származékos Műnek. Kétség esetén, ha a Mű zenemű vagy hangfelvétel, a mozgóképként megjelenő, a Művel időben összekapcsolódó szinkronizálás jelen Licenc értelmében Származékos Műnek tekintendő.

„Jogosult" az a magánszemély vagy jogi személy, jogi személyiséggel nem rendelkező gazdasági társaság, aki/amely a Művet jelen Licenc feltételei mellett közzéteszi.

„Eredeti Szerző" a Művet megalkotó természetes személy.

„Mű" a szerzői jogvédelem alatt álló alkotás, amelyet a jelen Licenc feltételei mellett tesznek hozzáférhetővé.

„Felhasználó" a jelen Licenc feltételeinek megfelelően jogot gyakorló természetes személy vagy jogi személy vagy jogi személyiséggel nem rendelkező gazdasági társaság,

aki/amely a jelen Licenc feltételeit a Mű vonatkozásában korábban nem sértette meg, vagy aki a Licenc jogosultjától kifejezett engedélyt kapott arra, hogy a korábbi jogsértés ellenére a Licencből eredő jogokat gyakorolja.

„Licenc-elemek" a következő elsődleges tulajdonságok, amelyeket a Jogosult választott ki és ennek a Licencnek a címében szerepelnek: Nevezd meg!–Így add tovább!

2. A szerző jogainak korlátai

Jelen Licenc a Jogosultnak és az Eredeti Szerzőnek a szerzői jog és más alkalmazandó jog alapján fennálló kizárólagos jogai alóli kivételeket és korlátozásokat, valamint az egyéb megszorításokat (például a jogkimerülést) nem érinti.

3. A felhasználási jogok biztosítása

Jelen Licenc feltételei értelmében a Jogosult ezennel a Felhasználónak az egész világra kiterjedő, díjmentes, nem kizárólagos, folyamatos (az alkalmazandó szerzői jog szerinti védelmi idő teljes tartamára) felhasználási jogot biztosít az alábbiak szerint:

a Mű többszörözése, a Mű beillesztése egy vagy több Kollektív Műbe, és a Kollektív Műben foglalt Műnek a többszörözése;

Származékos Mű alkotása és többszörözése;

a Mű példányainak – beleértve a Kollektív Műben foglalt példányokat – vagy hangfelvételének terjesztése, nyilvános bemutatása, nyilvános előadása, nyilvános előadása digitális audio továbbítással;

a Származékos Mű példányainak vagy hangfelvételének terjesztése, nyilvános bemutatása, nyilvános előadása, nyilvános előadása digitális audio továbbítással;

A félreértések elkerülése végett, amennyiben a Mű zenemű vagy audiovizuális alkotás:

Átalányszerződés hatálya alá tartozó előadásért járó díj. A Licenc jogosultja fenntartja magának a jogot arra, hogy a nyilvános előadásért vagy nyilvános digitális előadásért (pl. webcast) jogdíjat szedjen, akár egyénileg, akár egy díjat beszedő társaságon (pl. ASCAP, BMI, SISAC, Artisjus) keresztül.

Mechanikai jogdíjak és törvényi díjigények. A Licenc jogosultja fenntartja magának a jogot arra, hogy akár egyénileg, akár zenei jogi ügynökségen vagy kijelölt ügynökön (pl. Harry Fox Agency, Artisjus) keresztül jogdíjat szedjen be minden olyan hangfelvétel után, amelyet a Fél a Műről létrehoz („cover version") és terjeszt, az alkalmazandó kényszerengedély értelmében.

Webcasting jogok és törvényi díjigények. A félreértések elkerülése végett amennyiben a Mű hangfelvétel, a Licenc jogosultja fenntartja magának a kizárólagos jogot arra, hogy akár egyénileg, akár zenei jogi ügynökségen (pl. Soundexhange) vagy kijelölt ügynökön keresztül jogdíjat szedjen be a Mű nyilvános digitális előadása után (értsd: webcast), amely az alkalmazandó kényszerengedély tárgya.

A fenti jogok gyakorolhatók bármely hordozón és minden formában. A fenti jogok magukba foglalják a jogok más hordozón vagy formában történő gyakorlásához technikailag szükséges módosítások elvégzésének jogát. A Jogosult korlátozás nélkül fenntart minden általa kifejezetten át nem engedett jogot.

4. Korlátozások

A fenti, 3. bekezdésben biztosított Licenc kifejezetten a következő korlátozások hatálya alá esik:

A Mű csak a jelen Licenc feltételeinek megfelelően terjeszthető, mutatható be nyilvánosan, adható elő nyilvánosan vagy adható elő nyilvánosan digitálisan. A Mű minden egyes másolatához vagy hangfelvételéhez, amelyet a Felhasználó terjeszt, nyilvánosan bemutat, nyilvánosan előad vagy nyilvánosan digitálisan előad, jelen Licenc egy példányát, illetve az Egységes Forrásazonosító Kódját (internet-címét) mellékelni kell. A Műre vonatkozóan nem ajánlható és nem szabható olyan feltétel, amely jelen Licenc feltételeit

megváltoztatja vagy korlátozza, illetve a kedvezményezett számára biztosított jogok gyakorlását korlátozza. A Műre vonatkozóan nem lehet további felhasználási engedélyt adni. A jelen Licencre, garanciákra, jogról való lemondásra vonatkozó valamennyi figyelmeztetést változatlan formában kell feltüntetni. A Művet nem lehet terjeszteni, nyílvánosan bemutatni, nyilvánosan előadni, nyilvánosan digitálisan előadni olyan műszaki eszközzel, amely a Licenc Szerződésben foglaltakkal ellentétesen korlátozza a Műhöz való hozzáférést, illetve a Műhöz fűződő felhasználási jogot. A fenti feltétel vonatkozik a Kollektív Műben foglalt Műre, ugyanakkor nem teszi szükségessé, hogy a Kollektív Mű magától a Műtől elkülönülve a jelen Licenc hatálya alá essék. Amennyiben a Felhasználó Kollektív Művet hoz létre, akár az Eredeti Szerző, akár a Jogosult felszólítására annak kívánsága szerint köteles az indokolt mértékben a Kollektív Műből eltávolítani valamennyi, az érintettekre történő hivatkozást összhangban a 4 (c)-vel. Amennyiben a Felhasználó Származékos Művet hoz létre, akár az Eredeti Szerző, akár a Jogosult felszólítására annak kívánsága szerint köteles az indokolt mértékben a Származékos Műből eltávolítani valamennyi, az érintettekre történő hivatkozást összhangban a 4 (c)-vel.

A Származékos Mű csak a jelen Licenc, jelen Licenc későbbi verziója vagy az ezzel a Licenccel azonos licenc-elemeket tartalmazó Creative Commons Licenc (pl. Attribution-ShareAlike 2.5 Japan) feltételeinek megfelelően terjeszthető, mutatható be nyilvánosan, adható elő nyilvánosan vagy adható elő nyilvánosan digitálisan. A Származékos Mű minden egyes másolatához vagy hangfelvételéhez, amelyet a Felhasználó terjeszt, nyilvánosan bemutat, nyilvánosan előad vagy nyilvánosan digitálisan előad, jelen Licenc vagy az előző mondatban megjelölt más Licenc egy példányát, illetve az Egységes Forrásazonosító Kódját (internet-címét) mellékelni kell. A Származékos Műre vonatkozóan nem ajánlható és nem szabható olyan feltétel, amely jelen Licenc feltételeit megváltoztatja vagy korlátozza, illetve a Felhasználó számára biztosított jogok gyakorlását korlátozza. A jelen Licencre, garanciákra, jogról való lemondásra vonatkozó valamennyi figyelmeztetést változatlan formában kell feltüntetni. A Származékos Művet nem lehet terjeszteni, nyilvánosan bemutatni, nyilvánosan előadni, nyilvánosan digitálisan előadni olyan műszaki eszközzel, amely a Licenc Szerződésben foglaltakkal ellentétesen korlátozza a Műhöz való hozzáférést, illetve a Műhöz fűződő felhasználási jogot. A fenti feltétel vonatkozik a Kollektív Műben foglalt Származékos Műre, ugyanakkor nem teszi szükségessé, hogy a Kollektív Mű magától a Származékos Műtől elkülönülve a jelen Licenc hatálya alá essék.

Amennyiben a Felhasználó a Művet, a Származékos Művet vagy a Kollektív Művet terjeszti, nyilvánosan bemutatja, nyilvánosan előadja, illetve nyilvánosan digitálisan előadja, a Műre vonatkozó szerzői joggal kapcsolatos figyelmeztetést a médiának vagy a használt eszköznek megfelelően fel kell tüntetni: (i) az eredeti szerző nevét (vagy művésznevét, ha azt használ), illetve (ii) ha az Eredeti Szerző, illetve a Jogosult megjelöl más személyt vagy személyeket (pl. támogató intézet, kiadó, újság) a jogosult szerzői jogi jelzésében a megjelölést, a szolgáltatás feltételeit vagy más megfelelő eszközzel ezen személy vagy személyek nevét; a Mű címét, ha szükséges; a szükséges terjedelemben a Jogosult által meghatározott Egységes Forrásazonosítót (internet-címét), ha az Egységes Forrásazonosító (internet-cím) nem tartalmaz a Mű szerzői jogával kapcsolatos figyelmeztetést vagy megfelelő Licenc-információt; a Származékos Mű esetében egy megjelölést arra vonatkozóan, hogy a Művet Származékos Műben használják fel (pl. „az Eredeti Szerző Művének francia fordítása”, vagy az „Eredeti Szerző Művén alapuló TV-játék”). Ezt a hivatkozást a szokásos módon kell feltüntetni, feltéve ugyanakkor, hogy a Származékos Mű vagy Kollektív Mű esetében egy minimum-hivatkozásnak kell megjelennie ott, ahol más hasonló szerzőség-megjelölés van, és olyan módon, amely legalább annyira feltűnő, mint más hasonló szerzőség-megjelölés.

5. Kifogás, garancia és kizárás

A FELEK ELTÉRŐ ÍRÁSOS MEGÁLLAPODÁSA HIÁNYÁBAN A JOGOSULT SEMMILYEN KIFOGÁST NEM ISMER EL ÉS SEMMILYEN GARANCIÁT NEM VÁLLAL A MŰVEL KAPCSOLATBAN FELMERÜLŐ BÁRMELY – AKÁR KIFEJEZETT, AKÁR REJTETT – SZABÁLYOZÁSI VAGY MÁS HIBÁRA, KORLÁTOZÁS NÉLKÜL IDEÉRTVE A CÍMRE, AZ ÉRTÉKESÍTHETŐSÉGRE, A KÜLÖNLEGES CÉLOKNAK VALÓ MEGFELELŐSÉGRE, JOGSZERŰSÉGRE, REJTETT VAGY MÁS HIBÁK HIÁNYÁRA, PONTOSSÁGRA VAGY TÉVEDÉSEK HIÁNYÁRA VONATKOZÓ GARANCIÁT, AKÁR FELFEDEZHETŐK ILYENEK, AKÁR NEM. NÉHÁNY JOGRENDSZER NEM ENGEDI A BELEÉRTETT GARANCIÁK KIZÁRÁSÁT, EZEKBEN AZ ESETEKBEN ILYEN KIZÁRÁS NEM ALKALMAZHATÓ A FELHASZNÁLÓ TEKINTETÉBEN.

6. Felelősségkorlátozás

AZ ALKALMAZANDÓ JOG ÁLTAL MEGKÖVETELT TERJEDELEM KIVÉTELÉVEL EGYETLEN ESETBEN SEM FELEL A JOGOSULT A FELHASZNÁLÓNAK EGYETLEN JOGI ELMÉLET ALAPJÁN SEM BÁRMELY KÜLÖNLEGES, VÉLETLENSZERŰ, JÁRULÉKOS, BÜNTETŐ MÉRTÉKŰ VAGY A KÁROKOZÁS FELTŰNŐ JOGELLENESSÉGE MIATT A KÁR TÉNYLEGES ÖSSZEGÉT MEGHALADÓ KÁRTÉRÍTÉSI IGÉNYŰ KÁRÉRT, AMELY EBBŐL A LICENCBŐL VAGY A MŰ FELHASZNÁLÁSÁBÓL ERED, MÉG AKKOR SEM, HA A JOGOSULT TÁJÉKOZTATÁST KAPOTT AZ ILYEN KÁROK LEHETŐSÉGÉRŐL.

7. Felmondás

Jelen Licenc és az általa biztosított jogok automatikusan megszűnnek a Felhasználóra vonatkozóan, amennyiben a Felhasználó megsérti jelen Licenc feltételeit. Ugyanakkor nem szűnik meg a Licenc hatálya azon harmadik személyek vonatkozásában, akik jelen Licenc hatálya alatt jutottak hozzá a Felhasználótól Kollektív Művekhez, amennyiben ezen harmadik személyek mindenben megfelelnek Licenceknek. Az 1, 2, 5, 6, 7, és 8 pontok a Licenc megszűnését követően is hatályban maradnak.

A fenti feltételek alapján az itt biztosított Licenc mindaddig érvényes, amíg az adott Műhöz kapcsolódó szerzői jogi védelem (copyright) fennáll. A fentiek csorbítása nélkül a Jogosult fenntartja magának a jogot a Mű eltérő licenc-feltételek mellett történő közreadására és a Mű terjesztésének megállítására, feltéve, hogy ezen döntése nem vezet jelen Licenc, illetve bármely más jelen Licencen alapuló Licenc visszavonásához. Jelen Licenc teljességgel érvényben és hatályban marad, mindaddig, amíg a fentebb mondottak szerint fel nem mondják.

8. Egyéb rendelkezések

Mindaddig, amíg a Felhasználó terjeszti vagy nyilvánosan digitálisan bemutatja a Művet vagy a Kollektív Művet, a Jogosult a Felhasználóéval azonos feltételek mellett ajánlja fel az igénylőnek a Műhöz kapcsolódó Licencet.

Mindaddig, amíg a Felhasználó terjeszti vagy nyilvánosan digitálisan bemutatja a Származékos Művet, a Jogosult a Felhasználóéval azonos feltételek mellett ajánlja fel az igénylőnek a Műhöz kapcsolódó Licencet.

Amennyiben a Licenc egyes kikötései érvénytelennek vagy érvényesíthetetlennek bizonyulnak, az nem érinti a Licenc többi részének az érvényességét, és az ebben a megállapodásban részt vevő felek minden további cselekménye nélkül ezek a feltételek ahhoz szükséges minimális mértékben módosulnak, hogy érvényesek és érvényesíthetők legyenek.

Jelen Licenc bármely rendelkezésétől elállni vagy attól eltérni kizárólag az elállás, illetve az eltérés által hátrányosan érintett fél által írásba foglalt nyilatkozat útján lehet.

Jelen Licenc teljes szerződést alkot a Műre vonatkozó felhasználási jogokkal kapcsolatban. A Művel kapcsolatban nem létezik semmiféle megállapodás, egyezmény vagy nyilatkozat az itt meghatározottakon kívül. A Jogosultra nem vonatkozik a Felhasználó által

közölt bármely további megkötés. Jelen Licenc kizárólag a Licenc Jogosultja és a Felhasználó kölcsönös írásos megállapodásával módosítható.

A Creative Commons Corporation e Licencben nem szerződő fél, és a Művel kapcsolatban semmiféle garanciát nem vállal. A Creative Commons Corporation nem felel sem a Felhasználóval, sem bármely harmadik féllel szemben semmiféle jogértelmezés szerinti kárért, korlátozás nélkül beleértve a jelen Licenccel kapcsolatban felmerülő károkat. A fenti két (2) mondatban foglaltaktól függetlenül amennyiben a Creative Commons Corporation az alábbiakban kifejezetten Licenc Jogosultként azonosítja önmagát, a Jogosult minden joga és kötelezettsége megilleti.

Eltekintve attól a meghatározott esettől, amikor a közönség felé azt jelezzük, hogy a Mű licence a CCPL keretében került engedélyezésre, a Felek egyike sem használhatja a „Creative Commons" védjegyet vagy a Creative Commons bármilyen védjegyét vagy logóját a Creative Commons előzetes írásbeli hozzájárulása nélkül. Minden engedélyezett felhasználásnak összhangban kell lennie az adott időpontban a Creative Commons által alkalmazott védjegyhasználati előírásokkal, amelyeket időről-időre a webhelyükön közzétesz, vagy kérésre rendelkezésre bocsát.

A Creative Commons elérhetősége: http://creativecommons.org/.

13.2. Mi a Remix Architecture?

A segédanyag szerzői: Bujdosó Attila, dr. Gyenge Anikó Ph.D., Kovács Dániel, Szemerey Samu. Kiadó: Kortárs Építészeti Központ. Közreműködők: Hajdu Gáspár, Ferenczi Bálint, Kertész Monika, Avarkeszi Katalin. Ez a Mű a Creative Commons Nevezd meg! 3.0 Unported Licenc feltételeinek megfelelően szabadon felhasználható.

A Remix Architecture a Kortárs Építészeti Központ (KÉK) kezdeményezése azzal a céllal, hogy alternatívát kínáljon az építészeti ötlet- és tervpályázatok jelenleg érvényes gyakorlatára.

Célkitűzésünk egy olyan „építészeti remix" eljárásforma kialakítása, amely nagyobb tervezői szabadságot ad, megteremti a sokrétű felhasználás lehetőségeit, és növeli a folyamat gazdasági, tervezői és tartalmi hatékonyságát.

A Remix Architecture kialakításánál figyelembe vettük a jelenlegi pályázati rendszerekkel szemben megfogalmazott kritikákat, valamint a digitális technológiákkal átszőtt jelenünk és szakmagyakorlásunk által támasztott elvárásokat.

13.2.1. Miért jó a Remix Architecture?

A Remix Architecture olyan alternatív pályázati eljárás, amely megpróbálja kiküszöbölni a jelenlegi rendszer hiányosságait. Célja, hogy demokratikus, gazdaságos, kommunikációra serkentő és tisztességes úton jusson el az optimális programhoz.

Egy pályázat, amely tényleg nyitott.

Mivel nem építészeti terv- vagy ötletpályázatról van szó, a Remix Architecture eljárásában felvetett kérdéssel kapcsolatban bárki bedobhatja ötleteit. Azaz a közvetlenül érintettek, például egy építési projekt esetén a környéken lakók, dolgozók vagy az építészet köréhez lazábban kapcsolódó szakterületek hozzáértői: urbanisták, tájépítészek, városszociológusok is. Egy tanárnőnek alighanem hasznos ötletei lennének az új

iskolához, és érdemes megismerni a környékbeli kisgyerekes szülők elképzeléseit is, mielőtt játszóteret építünk nekik. Az érintettek új nézőpontjainak megjelenése nemcsak demokratikusabb, nyitott modellhez, de komplexebb, több igényt kielégítő megoldáshoz is vezet.

Ésszerű kiírás, ésszerű munkamennyiség.

Az idő pénz, és hiába ölünk egy vagyont egy építészeti pályamunka elkészítésébe, ha a sok tucat jelentkező közül csak néhányat díjaznak. A Remix Architecture ésszerű követelményrendszerének könnyű megfelelni, és mindenkinek jó esélye van arra, hogy munkájáért értékarányos viszonzásban részesüljön.

Az építész a barátod!

A Remix Architecture pályamunkáinak bemutatója nyilvános rendezvény, a legjobb megoldások értékelésében, kiválasztásában pedig a szakmai zsűri mellett a pályázók és a megjelentek közül bárki részt vehet. Mindez teljesen új fórumot teremt a szakmán belülre és kívülre irányuló kommunikációban, és esélyt ad új típusú együttműködések kialakítására.

Tisztességes eljárás minden résztvevőnek.

Minden építészt ihlet valami, még ha nehezen is ismerjük ezt el. A Remix Architecture lehetőséget ad arra, hogy a saját ötleteinket mások ötleteivel párosítva/vegyítve találjuk meg a legjobb megoldást egy konkrét problémára. Ebben segítségünkre lesz a digitális világban egyre elterjedtebb Creative Commons licence, amely szerzői jogi szempontból biztosítja az alkotók megnevezését. Az eredmény olyan kollektív alkotás, amelyben mindenki megkapja a munkájáért járó tiszteletet.

A világ legjobb programja.

A Remix Architecture nem pótolja, hanem kiegészíti a jelenleg szokásos pályázati eljárást, azáltal, hogy a folyamat kezdetén nyitva maradt vagy fel nem tett kérdésekre sokrétű, összetett válaszokat nyújt. Ahelyett, hogy egyetlen megoldásból kellene választani, lehetőség nyílik a különféle ötletek összehasonlítására, akár ötvözésére – végeredményben arra, hogy a lezárult eljárást követően a végleges program minden szempontból optimális legyen.

A program a Kortárs Építészeti Központ (KÉK) szervezésében, a Creative Commons Corporation (CC) és a Nemzeti Kulturális Alap (NKA) támogatával valósul meg.

13.2.2. A Remix Architecture közvetlen előzményei

2007-2008-ban Magyarországon két, nagyszabásúnak szánt nemzetközi tervpályázatot hirdettek. Az előbbire, a Kormányzati Negyed témájában 17 pályamunka érkezett, az utóbbin, a Budapest Szíve – Városháza Fórum megtervezésére a második fordulóban 14 munka került a zsűri elé.

Mindkét pályázatnál – az előzetes várakozásokkal ellentétben – távol maradtak a jelentős külföldi építészirodák. Nemzetközi összehasonlításban a benyújtott pályamunkák száma kirívóan alacsony volt, miközben mindkét téma kiemelt figyelmet érdemelne. A budapesti városháza bővítésére kiírt pályázatot komoly anomáliák jellemezték. Akadozott az angol nyelvű kommunikáció, és a pályázók közel egyharmadát azért zárták ki a második fordulóból, mert a munkához csatolt CD, illetve az azon található fájlok a készítőre vonatkozó adatokat tartalmaztak.

2008. november 29-én a KÉK „Budapest Szíve” szakmai vitanapot rendezett, amelyen minden beadott pályamű, így a kizárt munkák is bemutatkozhattak, és széles körű be-

szélgetés kezdődött a mai tervpályázati rendszer megfelelőségéről. A sikeren felbuzdulva 2009 márciusában a KÉK elindította Tálaló című nyilvános vitasorozatát, amely minden egyes alkalommal egy-egy közberuházást vett górcső alá. Az volt a cél, hogy szakmai és laikus közönség ki- és átbeszélhesse a kortárs építészeti praxis „gyulladásos pontjait", a legtöbb esetben botrányokkal terhes, nagy közérdeklődésre számot tartó, kiemelt beruházási vagy városfejlesztési projekteket. A sorozat praktikusan a Városháza Fórummal kezdődött, és két év alatt számos meghatározó projektet vett górcső alá. A Tálaló a nyilvánosság erejével próbált betekintést nyerni és engedni a közberuházások folyamatába, abban bízva, hogy a transzparenciát alapvetésként elfogadó és támogató gondolkodás hosszú távon minden közberuházás jellemzője lesz.

A Tálaló szakmai sikerére alapozva 2010-ben a Magyar Nemzeti Múzeum vezetése felkérte a Kortárs Építészeti Központot, hogy két estét szervezzen a múzeum főépületének és környezetének komplex fejlesztésére kiírt tervpályázat nyilvános megvitatására. A júniusi Premier Plán fókuszában a tervpályázat folyamata és a díjazott tervek álltak, az egy héttel későbbi vitafórum a nyertes tervvel és továbbtervezési lehetőségeivel/ korlátaival foglalkozott.

A Kortárs Építészeti Központ 2006 decembere óta szervezi a Pecha Kucha Night Budapest előadóesteket, amelyeken fiatal tervezők, alkotók, művészek találkozhatnak és mutatkozhatnak be egymásnak és az érdeklődőknek. A tokiói Klein Dytham architecture építésziroda ötletét követve világszerte már több mint négyszáz városban tartanak Pecha Kucha (magyarul Locsi-fecsi) esteket. A Pecha Kucha sikerének titka az este egyetlen, ún. 20x20-as szabályában rejlik: minden előadó 20 diát vetíthet, mindegyiket 20 másodpercig. Ennek köszönhetően az előadások pörgősek és lényegre törőek. Az eddigi több mint húsz budapesti alkalmat rendkívüli érdeklődés övezte, rendre több száz néző jelent meg az estéken.

+

A „Budapest Szíve" szakmai vitanap, a Tálaló vitasorozat, a Premier Plán vitafórumok és a Pecha Kucha Night Budapest eseménysorozat szakmai elismertsége, sikere és népszerűsége arra bátorít bennünket, hogy a felgyülemlett szakmai tudást, kapcsolatrendszert és ismertséget az építészeti terv- és ötletpályázatok kapcsán is hasznosítani próbáljuk. Elképzelésünk szerint a nyilvános előadás és vita műfaja, azon belül esetleg a Pecha Kucha előadói formátum (20 kép x 20 másodperc) az építészeti pályázati eljárásokban is alkalmazható és hasznos lehet.

Az építészeti pályázat olyan kommunikációs helyzet, ahol egy kérdésre több válasz érkezik, amelyek megvitatása után a születő eredmény irányt mutat egy beruházás jövőjét illetően. E kommunikációs helyzet átláthatósága, egyértelműsége, nyitottsága, gyorsasága és hatékonysága közös társadalmi érdekünk.

Célunk tehát, hogy az építészeti pályázatok körüli, közelmúltban megfigyelt anomáliákat megvizsgálva olyan új eljárási formát dolgozzunk ki, amely alternatívát nyújt a jelenlegi pályázati eljárásmódokkal szemben.

13.2.3. A Remix Architecture kialakulási folyamata

A Remix Architecture kezdeményezés ötlete a KÉK egyik kurátori megbeszélésén fogant, mégpedig azzal a felismeréssel, hogy a Pecha Kucha Night előadóestek sikeres működési modellje a – gyakran botrányokkal övezett – tervpályázatok lebonyolítására is adaptálható lenne. Kevés, de szigorú és egyszerű szabály, kötött keretek között hagyott maximá-

lis szabadság. A kezdeményezés 2010-ben kapott lendületet, amikor 130 pályázó közül 7 kiválasztott egyikeként elnyerte a Creative Commons Corporation (Catalyst Grant), illetve nem sokkal később a Nemzeti Kulturális Alap építőművészeti szakmai kollégiumának támogatását.

Mindezek lehetővé tették, hogy a Kortárs Építészeti Központ 2011. március 17-én és 18-án kétnapos szakmai workshopot szervezzen Budapesten a Remix Architecture kezdeményezéséhez kapcsolódóan. A workshop első napján meghívott szakértők bevonásával körbejárták egy alternatív ötletpályázati eljárásforma kialakításának szakmapolitikai kontextusát, valamint megvizsgálták egy új módszertan bevezetésének praktikus és jogi lehetőségeit. A workshop második napján a Remix Architecture csapat tagjai kiértékelték és feldolgozták az első napon elhangzott véleményeket és hozzászólásokat, ezeket egy szöveges beszámolóban tették közzé.

A workshop meghívott résztvevői:

- Bodó Balázs közgazdász, egyetemi adjunktus, BME MOKK, Creative Commons Hungary projektvezető
- Borbély Gábor, CoLabs, StartupFlyer
- Borgulya Gergely, építész, Graphisoft SE
- Dr. Finta József építész, akadémikus, Finta Studio
- Finta Sándor építész, Kortárs Építészeti Központ, sporaarchitects
- Földes László építész, Földes és Társai Építésziroda Kft., UIA International Competition Commission
- Dr. Gyenge Anikó jogász, egyetemi adjunktus, BME MOKK, Károli Gáspár Egyetem, Creative Commons Hungary
- Kalo Emese építész, Építész Kaláka Kft., MÉK Tervpályázati Munkabizottság
- Dr. Komjáthy Attila építész, Mérték Építészeti Stúdió Kft.
- Kovács Dániel művészettörténész, Kortárs Építészeti Központ, hg.hu
- Kruppa Gábor építész, KIMA Stúdió, MÉK Tervpályázati Munkabizottság
- Dr. Sersliné Kócsi Margit főépítész, Budapest IX. kerület Ferencváros

A workshop szervezői:

- Bujdosó Attila építész, Kortárs Építészeti Központ, Kitchen Budapest
- Szemerey Samu építész, Kortárs Építészeti Központ
- Hajdu Gáspár építészhallgató, BME, Kitchen Budapest

A workshopon megfogalmazott javaslatok jelentették az alternatív eljárásmód kidolgozásának kiindulópontját.

13.2.4. A pályázati rendszer Magyarországon

A pályázatok kiírásának rendjét jelenleg Magyarországon a 137/2004. (IV. 29.) számú Kormányrendelet határozza meg, a közbeszerzésekről szóló 2003. évi CXXIX. törvénnyel és az épített környezet alakításáról és védelméről szóló 1997. évi LXXVIII. törvénnyel összhangban.

A rendelet definíciója szerint a tervpályázat „az építészeti-műszaki tervjavaslatok, továbbá terület- és településrendezési, valamint egyéb jogszabályban meghatározott tervjavaslatok összevetésére és rangsorolására alkalmas tervezési versenyforma. Célja az adott tervezési feladat megvalósítására alkalmas tervjavaslat, illetve a tervezési feladat megoldására alkalmas tervező kiválasztása, valamint a tervezői megbízás szakmai feltételeinek előzetes tisztázása."

Ehhez a versenyformához tartalmát tekintve kétféle eljárást társít: a tervjavaslatok kiválasztását szolgáló tervpályázatot, illetve a tervezési feladatok koncepciójának szakmai megalapozását, pontosítását célzó ötletpályázatot. Míg az utóbbinak nem célja a szolgáltatások megrendelése, a tervpályázat esetében a kiíró tervezési szerződést kizárólag az első helyezettel köthet.

Tervpályázatok kiírása kötelező a közbeszerzési törvényben meghatározott szervezetek számára, ha az általuk tervezett beruházás típusánál vagy költséghatárainál fogva a törvény hatálya alá tartozik. A rendelet és a törvény egyéb esetekben is támogatja a pályázat kiírását, de ezt és az ötletpályázatok lefolytatását opcionálisnak jelöli.

A pályázatok formai szabályai a titkosság kritériumát, azaz a pályamunkák értékelés közbeni és részben azutáni anonimitását minden esetben kikötik. Ezen túlmenően az eljárás lefolytatásában lehetőség adódik nyílt pályáztatásra, amikor a részvételi feltételeknek megfelelve bárki indulhat, és meghívásos pályázatra, ahol a kiíró a tartalmi fázist megelőzően egy kiválasztási folyamatban határozza meg a pályázók körét. Ez a kiválasztási folyamat nem tartalmazhat a programra vonatkozó munkarészeket, így akár felhívás formájában jelenik meg, akár közvetlen felkérésként, a pályázók alkalmasságát azok szakmai előélete és üzleti adatszolgáltatása szerint ítélhetik meg.

További feltételként a rendelet meghatározza az eljárásrendben a pályázók rendelkezésére álló minimális napok számát (kilencven, illetve hatvan nap), illetve a beadandó munkák peremfeltételeit. Eszerint egy pályázó egy feladatra egy megoldás-változatot, illetve összességében egy pályamunkát nyújthat be.

A pályázatok értékelésénél a Remix Architecture kezdeményezés szempontjából fontos kitétel a nem díjazott munkák utóélete – ezeket a pályázók előzetes felhatalmazása nélkül nevesíteni sem szabad, illetve a bennük foglalt tartalmak sem publikálhatók, és ilyen formán nem hasznosíthatók a későbbi vitákban vagy munkafázisokban. Ez a kitétel különösen az ötletpályázatok esetében problematikus, hiszen itt a pályamunkákban foglalt elképzelések összessége jelentheti a pályázat sikerét. A tervpályázatok esetében a díjazott, de nem nyertes pályamunkák utóélete sem tekinthető hasznosnak a kiíró szempontjából, illetve a felhasználás módjától függően szerzői jogi kérdéseket vet fel.

13.2.5. A pályázatok gyakorlata Magyarországon

Magyarországon a tervpályázatok kiírása az elmúlt évtizedben jellemzően az európai uniós keretprogramokhoz kapcsolódó fejlesztésekhez, illetve a kétezres évek közepéig tartó ingatlanpiaci fellendüléshez kapcsolódott. Ezek mellett a rendszerváltás óta eltelt időszakban több kiemelt, nemzeti jelentőségű közintézmény tervezésére írtak ki tervpályázatot – ezek többsége azonban a politikai és közéleti folyamatok miatt nem, vagy nem a pályázatok eredményei szerint valósult meg.

Összességében elmondható, hogy a pályázati rendszer mellett egyre nagyobb szerephez jutó közbeszerzési eljárások, a public-private partnership programok befektetői pályázatokhoz kapcsolódó tervezőválasztási megoldásai, illetve a fentebb említett, kiemelt építészeti projektek háttér- és utóélete a tervező szakmák irányából jelentős bizalmi romláshoz vezetett. Hasonló kétségek alakultak ki a befektetői oldalon a tervpályáza-

tok hasznosságát illetően, elsősorban az azok által teremtett szoros keretek, az elvárt időbeli és anyagi ráfordítások és a beruházói szempontból nehezen kontrollálható végeredmények miatt, akár piaci, akár önkormányzati vagy közintézményi kiíróról van szó.

A tervezői oldalról érkező kritikák fő pontjai a pályázatokon való részvétellel kapcsolatban a ráfordított idő, energia és pénz megtérülésével kapcsolatosak. Mivel az irodák számára a pályázatok elsősorban befektetésként jelentkeznek, a díjazásnak, illetve a zsűrizés folyamatának és az eredmények hasznosulásának együtt kell vonzóvá tenni a munkaszerzésnek és a szakmai nyilvánosságnak ezt a formáját. A gyakran nemzetközi összehasonlításban is magas regisztrációs díjak a feltörekvő irodákat hátrányos, diszkriminatív piaci helyzetbe hozzák, miután a munka minőségével szemben az iparági beágyazottságot preferálják. A kidolgozatlan pályázati dokumentációk, az átgondolatlan programok rugalmatlan kezelése és a zsűrizési folyamatban megjelenő személyes preferenciák pedig a tervezői kompetenciákat és a végeredmény minőségét érintik hátrányosan. Miután a tervpályázatok implicit célja, hogy – a tervezési folyamatot befolyásoló tényezőket részben kiiktatva – az elképzelések tiszta versenyén keresztül előtérbe helyezze a szakmai innovációt, a rendeleti keretek korlátozó alkalmazása ezzel ellentétes eredményekhez vezet.

A tervpályázati kiírások számainak elmúlt évekbeli alakulása (nyílt és meghívásos tervpályázatok, ötletpályázatok, részvételi felhívások):

2011/1. félév – 3
2010 – 8
2009 – 19
2008 – 21
2007 – 40
2006 – 46
2005 – 78

A számokon nemcsak a gazdasági válság építőiparra gyakorolt hatása, de a kiíróknak és a résztvevőknek az eljárástól való elidegenedése is érezhető. Ugyanakkor a szakma jelen állapotából adódó munkahiány nyomán a pályázatokon való részvételi arányok az elmúlt két évben radikálisan megugrottak, ami lehetőséget teremt a végeredmények minőségének, és egészében véve a pályázati eljárások menetének megreformálására. A workshop résztvevőinek visszajelzései szerint erre az érintett területeken folyamatosan növekszik az igény.

13.2.6. Szabad kultúra, szerzői jogok és az építészeti alkotások

dr. Gyenge Anikó Ph.D.

Egy ideális szerzői jogi szabályozás egyensúlyt tart fenn a kultúra kötöttségektől mentes fejlődése, az elődök kreatív tevékenységére építő új alkotások létrehozása és az eredeti alkotókat ösztönző, monopoljogon nyugvó engedélyezési rendszer között. A kulturális piacokon egyre inkább terjedő, együttműködésen alapuló (kollaboratív) alkotói folyamatok feszegetik azokat a kereteket, amelyek eddig az említett egyensúlyt kívánták fenntartani. Ebben nemcsak az új egyensúly megvalósítását jogalkotási úton követelő mozgalmak (pl. a védelmi idő radikális csökkentését kívánók) bírnak jelentőséggel, hanem azok is, akik a már adott keretek rugalmasabb használata útján kívánnak elérni élhetőbb szerzői jogi kultúrát. Ez utóbbiak közé tartoznak azok a mozgalmak, amelyek azon

szerzők számára biztosítanak rugalmas szerződési modelleket, akik a műveik bizonyos típusú felhasználásait ingyen is lehetővé kívánják tenni.

Az építészeti művek a szerzői jog által védett alkotások között mindig sajátos helyet foglaltak el, köszönhetően annak, hogy az „egypéldányos" műtípusok mindig is nehezen kezelhetők voltak, hiszen az oltalmi rendszer eredeti funkciója a (többszörözött) terjesztett műpéldányok feletti uralom megőrzésében állt. Az építészeti alkotások (továbbá a tág értelemben vett képzőművészeti alkotások) vonatkozásában ráadásul az egyetlen műpéldányt megszerző tulajdonos és a szellemi tevékenysége fölött rendelkezni kívánó alkotó ellentéte is sokkal könnyebben felbukkant. Emellett sajátos volt kezdettől az is, hogy az építészet területén magától értetődik az együttműködő teremtés. Mindezen specialitásokat a szerzői jog számos sajátos rendelkezése is követte.

Az építészeti alkotás létrehozatalának folyamatában rendszerint többen vesznek részt, akár szerzőként is (a jogi fogalomrendszer szerint saját szellemi tevékenységből fakadó egyéni-eredeti hozzájárulással), és szinte szükségszerű részesei az alkotófolyamatnak olyanok is, akiknek a hozzájárulása a szerzői jogi szabályozás számára alig értékelhető, vagy teljesen egyértelműen kívül esik annak hatályán. Ez utóbbi hozzájárulások – attól függetlenül, hogy speciális védelem alatt nem állnak – igen fontos, sőt meghatározó hozzájárulások lehetnek, és akár más technikákkal is monopolizálhatók (pl. szabadalmi védelemmel, titkossági megállapodásokkal, know-how szerződésekkel). Ez pedig amellett, hogy fenntartja a rendelkezést a kedvezményezetteknek, gyakran azt a negatív következményt is magával hozza, hogy rendszerszinten az új ötletek beemelésének lehetősége, az innovációs aktivitás gyakorlat által is támogatott fejlődése lassul, vagy nem az optimális megoldás kerül megvalósításra. Ez pedig különösen problematikus lehet a közpénzekből megvalósuló beruházások esetében.

A ma működő rendszer kétségtelenül több ponton lazítható a gyakorlat formálásával: a még ki nem fejtett ötletek szabad megosztása, továbbgondolásának lehetővé tétele, a már kifejtett, de nem befejezett gondolatok nyílt – további hasznosítások különböző típusait megengedő – licencek alkalmazásával a szakmában való terjesztése, az elkészült műveken fennálló, a tervezőt illető átdolgozási jog továbbengedéséről szóló szerződési klauzulák szélesebb körű alkalmazása mind segíthetnek a rendszer lazításában, a fent említett negatív hatások csökkentésében, kiküszöbölésében. Végső soron pedig egy működő új kreatív modell kialakítása a hatékonyabb rendszer kodifikálását, jogszabályi megerősítését is eredményezheti.

13.2.7. Remix Architecture az elméletben – miért remix?

Az építészetben az inspiráció és a plágium között nem húzható egyértelmű határvonal. Nem is lenne értelme tagadni, hogy minden tervező korábban már létező szerkezeti megoldásokra, esztétikai és funkcionális kialakításokra támaszkodik egy új épület tervezésénél – azokat alakítja át, gondolja tovább, formálja saját ízlése és tervezői szándéka szerint.

Hogyan is lehetne számon kérni a tervezőn, hogy mindazt, amit életében látott és tanulmányozott, felejtse el rögtön, amikor egy épület tervezéséhez lát? Ha viszont elfogadjuk, hogy az építészet alakítása alapvetően korábban létező példák, valamint a meglévő körülmények – helyszíni adottságok, települési környezet, építtetői szándék – figyelembevételével történik, már csak egy lépésre vagyunk attól, hogy az építészet remixjellegét is felismerjük. A remixeléskor számít, hogy mihez nyúlunk hozzá és hogy miből veszünk át, de teljes szabadságot élvezünk abban, hogy az eredetihez miként nyúlunk, hogyan merítünk belőle és mit teszünk hozzá. Amikor tervezünk, remixelünk – akár belátjuk, akár nem.

13.2.8. Miért építészeti remix és miért nem pályázat?

A lehetséges válaszok összegyűjtésére egy adott tervezési problémához egy építészeti remix megszervezése a leghatékonyabb eszköz. A sokszereplős alkotói folyamatot szándékosan nevezzük remixelésnek, több okból:

az ötletek, a tervjavaslatok, a versenyművek remixelhetőek: azokat nem végeredménynek, hanem továbbélő, ideális esetben többszörösen hasznosuló kulturális javaknak tekintjük;

hangsúlyozzuk az építészet alapvető remix-jellegét, továbbá azt, hogy az építészeti alkotás nem egyszemélyes, hanem kollektív folyamat eredménye;

amennyiben az építészeti remixet nem nevezzük terv- vagy ötletpályázatnak, akkor nem esik az aktuális jogi szabályozás alá, így az abban megfogalmazott elvárásoknak (például a titkosság kötelezettségének) nem kell megfelelni.

És azért is remix, mert nem gondoljuk, hogy az általunk kialakított versenyeztetési eljárásforma végleges, mindenre alkalmas és örökké megfelelő volna – idővel ez is átalakításra vagy remixelésre fog szorulni.

13.2.9. Mitől működik a Remix Architecture?

Egy pályázat vagy építészeti verseny nem egyszerű dolog – egyszerű dolgokra van szükség ahhoz, hogy jól működjön.

Átlátható és teljesíthető feladat

A Remix Architecture közérthetően megfogalmazott, egyszerű problémákról szól. Ezek lehetnek egy alakuló program kérdései, és lehetnek egy kész, végleges elképzelés korrektúrájával kapcsolatos finomítások – de nem feltétlenül kell a megoldásukhoz több tucat építész és jól felszerelt iroda.

Rövid határidő, racionális elvárások

A beadandó munka mennyisége szigorúan korlátozott minden résztvevő számára. Ha ez sem lenne elég, a Remix Architecture időtartama (szemben a hagyományos terv- vagy ötletpályázatokkal) maximum egyetlen hónap. Ez garantálja az arányos munkavégzést és azt, hogy mindenki számára finanszírozható legyen a részvétel. Ez fontos a kiíró, a bírálók és a résztvevők számára is, mert így olyanok is bekapcsolódhatnak, akik nem kívánnak hosszabb távra elköteleződni egy tervezési folyamat mellett, de véleményük legalább annyira értékes lehet, mint azoké, akik vállalni tudnak egy nagyobb befektetést igénylő munkát.

Minden digitális

Ahhoz, hogy az építészek energiáit felszabadítsuk, hatékony munkamódszerekre van szükség. Több figyelem, pénz és idő jut az alkotómunkára, ha nem kell időt fordítani az olyan, kevésbé hasznos dolgokra, mint a nyomtatás, a csomagolás vagy a sorban állás a postán.

Egységes bánásmód és kommunikáció

A Remix Architecture minden egyes pályamunkája ugyanolyan feltételekkel és körülmények között, ugyanabban a számítógépes nyilvántartásban lesz elérhető és hivatkozható bárki számára. A verseny eredménye utólag is visszakövethető, ami nemcsak az érintettek, de a sajtó és a szakma számára is hasznos. A prezentáció rövid és tömör előadásokban történik: hiszünk abban, hogy egy terv lényege néhány percben is elmond-

ható vagy néhány dián is megmutatható. Az automatizált diavetítés garantálja az egyenlő bánásmódot.

Nyitott zsűrizés, átlátható elvárások
A felkért szakmai zsűri, a résztvevők köre és az érdeklődők-érintettek csoportja: a Remix Architecture nyitott és nyilvános kiértékelésén ez a három véleménykör szólal meg, és határozza meg az értékelésre méltónak talált pályamunkák csoportját.

Kiegyensúlyozott díjazás
Mivel nem hagyományos pályázati rendszerről van szó, a Remix Architecture esetében a díjazás sem hagyományos. Az azonos mennyiségű munkát elváró szisztéma egységes díjazást feltételez. Arról, hogy az előre meghatározott összeget hányfelé osztják szét, a zsűri hoz döntést, minden esetben megindokolva azt.

Nyilvános, nem titkos
A nyilvános eljárások előnye egyrészt az, hogy nem vész kárba a véletlenül titkosságot sértő vagy nem díjazott tervekbe fektetett munka, hanem azok is hasznosulhatnak a jövőben. De átláthatóbbá válik a zsűrizés folyamata is, hiszen nem zárt ajtók mögött zajlik.

Megengedő, szabad felhasználási jog
Mindenki számára előnyös, ha egyszerűen újrahasznosíthat egy jó ötletet – de úgy tisztességes, ha az ötlet eredeti gazdája is tudomást szerez erről. A Creative Commons licencének bevezetésével az építészeti pályázatok világába, a számítógépes nyilvántartás létrehozásával a Remix Architecture a nyílt építészeti kultúra új adatbázisát és működési rendszerét teremti meg.

Tesztelhetőség
A tervek és javaslatok már korai fázisukban nyilvánosság elé lépnek, ami segíti azok természetes szelekcióját. Minthogy az informatikai értelemben vett tesztelhetőség az építészet esetében nem létezik, a szakmai-társadalmi megmérettetés az elsődleges cél. Minél hamarabb és minél többen találkoznak egy adott megoldással, annál többen tudnak reagálni rá vagy építkezni belőle.

13.2.10. Hogyan működik a Remix Architecture? Az építészeti remix szereplői

Kiíró
Az építészeti probléma tulajdonosa, aki valós területre valós beruházási igénnyel kapcsolatos építészeti problémára keres választ. Az építészeti remix finanszírozója.

Zsűritagok
A Kiíró és a Szervező által közösen felkért szakemberek.

Résztvevők
Az építészeti remixre jelentkezők, szakmabeliek és szakmán kívüliek egyaránt.

Közönség
A prezentációk hallgatósága, előzetesen regisztrált érintettek és érdeklődők.

Szervező
Az építészeti remix szervezője lebonyolítói, moderátori és tanácsadói szerepben vesz részt a folyamatban.

Nyilvánosság

A Remix Architecture adatbázisán keresztül a terveket és prezentációkat megtekintő, letöltő, véleményező állampolgárok, akik az egész folyamatba betekintést nyerhetnek. Véleményüknek hangot adó érintettek, kíváncsi szakmabeliek, inspirációra éhes tervezők, érdeklődő újságírók, gazdasági és közéleti szereplők.

13.2.11. A részvétel feltételei

Az építészeti remixen szakmai jogosultságtól függetlenül bárki részt vehet, természetes személyként, csoportban vagy szervezeti formában, a verseny szabályzatának elfogadásával. Azonban minden résztvevő (vagy csoport) csak egy pályamunkát nyújthat be, egy csoport tagjai nem indulhatnak önállóan vagy más csoport tagjaiként.

Az eljárás nyelvét a Kiíró és a Szervező határozza meg; alapesetben ez az ország hivatalos nyelve és az angol.

A részvétellel a Résztvevő vállalja, hogy

pályamunkáját „Creative Commons – Nevezd meg!" licenc alatt nyújtja be. Ezáltal a bemutatott építészeti tervek, ötletek és megoldások a későbbiekben bárki által felhasználhatók, átdolgozhatóak, továbbgondolhatóak, remixelhetők lesznek – azzal a kitétellel, hogy azok bárminemű felhasználásánál az eredeti szerzőre hivatkozni kell;

a szerzőség közzétételéhez és nyilvántartásához a szükséges adatokat megadja;

nyilatkozik arról, hogy pályamunkája más szerzőiségét nem sérti;

az elvárt technikai paramétereket betartja (fájlok elnevezése, mérete, típusa);

a prezentációhoz szükséges pályázati anyagot a felhívásban meghatározott formátumban, módon és határidőig feltölti a megadott internetes tárhelyre;

a prezentáció eseményén személyesen vagy meghatalmazottja útján (csoport esetén egy vagy több személy) részt vesz, fix időkereten belül bemutatja a pályamunkáját a már beadott diák előre megadott sorrendben történő felhasználásával.

13.2.12. Hogyan zajlik? Az építészeti remix menetrendje

A remix-felhívás közzététele és a résztvevők prezentációi (egyben vitafórum, közösségi zsűrizés és döntés a díjazásról) között legfeljebb 30 nap telik el.

A remix-felhívás elkészítése

Minthogy maga a verseny alapvetően nyitott, ezért a felhívás elkészítése kevesebb kötöttséggel jár a hagyományos pályázatokhoz képest. Kiemelkedően fontos, hogy a felhívás és mellékletei a lehető legjobban előkészítik a terepet a résztvevőknek, hogy ők adott mennyiségű munkával a legjobb eredményt tudják elérni. Ezért a tervezők a legkönnyebben hasznosítható digitális formátumban juthatnak hozzá minden anyaghoz (tanulmányok, térkép, helyszínrajz, tervrajz, fényképek, 3D-s modell stb.), ráadásul ezeket később közkincsként bárki szabadon felhasználhatja.

A felhívás közzététele: 1. nap

A felhívás a Remix Architecture honlapján válik nyilvánossá, digitális formátumban, mindenki számára minden mellékletével együtt ingyenesen, szabadon és a felhasználásra vonatkozó jogi megkötésektől mentesen hozzáférhető.

Kérdések a felhívással kapcsolatosan: 1-26. nap

A kérdések feltevésére a lehetőség folyamatosan adott, azokra a kiíró rövid időn belül válaszol. Mind a kérdések, mind a rájuk adott válaszok azonnal publikusak a Remix

Architecture honlapján, így folyamatos diskurzus alakul ki az érdeklődők, a (potenciális) résztvevők és a kiíró között.

Jelentkezési határidő: 22. nap
A jelentkezés az esemény tervezése miatt szükséges, hogy tervezni lehessen a résztvevők számával.

Beadási határidő: 26. nap
A prezentációkat a felhívásban meghatározott formátumban (Pecha Kucha prezentáció: 20 sorszámozott JPG file, 1600x1200 felbontással, RGB színkódolással), módon (webes felületen, a Remix Architecture honlapon) és határidőig feltöltik a résztvevők.

Technikai előszűrés: 27. nap
A beérkezett anyagok gyors átnézése után a remix-eljárás szervezője javaslatot tehet az esetleges értékelhetetlen pályamunkák kizárására. Javaslattételét követően a zsűritagok egyhangú jóváhagyása esetén az érintett versenyző(ke)t a kizárás tényéről értesíti.

Technikai feldolgozás, előkészítés: 28-29. nap
A beérkezett versenyművek technikai előkészítése, feldolgozása. Ezt követően a munkák automatikusan nyilvánosságra kerülnek, így a zsűri, a résztvevők és az érdeklődők is hozzáférhetnek.

Építészeti remix prezentációja: 30. nap
Nyilvános prezentációk, vita a pályamunkákról, közösségi zsűrizés és döntés a díjazásról. A résztvevők – előzetesen egyeztetett időpontokban – személyesen prezentálják pályamunkáikat a 20x20-as szabályt követő, rövid előadások formájában. Óránként 5, egy napon legfeljebb 40 prezentáció kerül bemutatásra. Több résztvevő esetén párhuzamos vagy több napon keresztül zajlik a pályamunkák bemutatása. A prezentációk mindegyike rögzítésre kerül, és a versenyművekkel egyetemben publikálásra kerül.

A döntő nyilvános, a részvétel bárki számára a férőhely függvényében nyitott, de előzetes regisztrációhoz kötött, és a részvétel komolyságát kifejező térítés (belépőjegy) a feltétele.

13.2.13. Zsűrizés és díjazás

A zsűrizés alapvetően közösségi értékelésen alapszik, amelyben három véleménykör kap szerepet: az előzetesen felkért szakmabeli zsűritagok; az építészeti remix résztvevői (akik a tervezési programmal és a felhívás elvárásaival szükségszerűen tisztában vannak); valamint a szakmai vagy egyéb érintettségük miatt jelenlévő érdeklődők (közönség) csoportja. E három jól elhatárolható kör véleményének figyelembevétele lehetővé teszi, hogy a díjazásra kerülő pályamunkák kiválasztása tág és flexibilis szempontrendszer szerint történjen.

Az építészeti remixnek nem egy konkrét tervező kiválasztása a célja, hanem a minél jobban hasznosítható ötletek, javaslatok és tervek összegyűjtése minél szélesebb körből. Ezért egységes a díjazás az erre kiválasztott pályamunkák alkotói között – a versenyhelyzetet a díjazásért való küzdelem teremti meg.

13.2.14. Hol segít a Remix Architecture?

A program megalapozása és megerősítése

Egy sikeres projekthez szükség van arra, hogy a kezdet kezdetén számba vegyük a felmerülő problémákat és megoldási lehetőségeket. Az ezeket feltáró előtanulmányt építészeti beruházások esetében általában egyetlen, az előkészítéssel megbízott építésziroda készíti – így azonban nagy az esély arra, hogy bizonyos gondok csak sokkal később merülnek fel, sőt, arra is, hogy utólag jut eszünkbe egy jobb megoldás.

Több szem többet lát: a Remix Architecture a széles körű, minden érintett felet bevonó, nyilvános konzultáció segítségével biztosítja, hogy a program már a kezdet idején aktuális és optimális legyen. Jellegénél fogva kilép a tervrajzi ábrázolás kereteiből, és a megszokottól eltérő vizuális eszközökkel, új szakmai szempontok megjelenítésével kiszélesíti a megbízói és a tervezői gondolkodás horizontját.

Tervpályázat és ötletpályázat kísérője

A versenyhelyzet mindenkit jobb megoldásokra ösztönöz. A jelenlegi pályázatok azonban számos lehetséges hasznos szereplőt kizárnak a folyamatból, eleve leszűkítve ezzel a mezőnyt. Egyes intézkedések hasznos ötletek elvesztéséhez vezetnek – azok a versenyzők például, akik véletlenül megsértik az anonimitást, munkájuk értékétől függetlenül kiesnek; azok, akik részt vettek a pályázat előkészítésében, és így talán a legtöbbet tudják az adott építészeti problémáról, nem indulhatnak. A Remix Architecture mindenki számára megnyitja a versenyt, mi több, lehetőséget biztosít az elbírálásban való részvételre.

Hiába a szakértő zsűri, olykor nehéz eldönteni azt is, a díjazott alkotások közül pontosan melyikben milyen ötlet számít igazán jónak. A jelenlegi gyakorlat ráadásul nem is teszi lehetővé több tervjavaslat értékes részeinek kiszemezgetését és összeadását, mert egy terv egységében keresi a legjobb megoldást. A Remix Architecture nem egy projekt leendő tervezőjének kiválasztására, hanem a jó ötletek összegyűjtésére és megvitatására koncentrál; van annyira rugalmas, hogy nem korlátozódik egyetlen és legjobb terv kiválasztására, hanem lehetővé teszi több pályamunka értékeinek összeadását.

A tervtanács alternatívája

A sokakat érintő, a közösség sorsát befolyásoló építészeti döntések nemegyszer zárt kapuk mögött születnek. Az érintettek, a szakma hozzáértő tagjai és a települést fenntartó, a képviselőket megszavazó polgárok gyakran már csak túl későn jutnak lehetőséghez véleményük kinyilvánítására. Függetlenül attól, hogy az adott döntés jó vagy rossz, ezekben az esetekben bizony sokszor felmerül a korrupció vádja, és a hirtelen felindulásból szerveződő civil megmozdulások az egész beruházást megakadályozhatják. A Remix Architecture szisztémája és a nyitott zsűrizés eszköze lehetővé teszi, hogy egy konkrét ügyben a beruházó, az önkormányzat, a szakma és a civilek közötti, elengedhetetlen kommunikáció a kezdetektől fogva szabályozott mederben folyjon egészen a megvalósulásig.

13.2.15. Miért éri meg csatlakozni a Remix Architecture kezdeményezéshez kiíróként?

Függetlenül attól, hogy a fenti alternatívák közül melyikben alkalmazzuk az építészeti-remix-eljárást, az mindenképpen gazdaságos és összetett, sokoldalú eredményeket felmutató versenyt eredményez. A lebonyolítás és annak bekerülési költsége a Kiíró számára jóval kedvezőbb, mint egy hagyományos tervpályázat esetében, a beadott munkák pedig sokféle kiindulási lehetőséget kínálnak a további lépésekhez. Az eljárás nem kötelezi a Kiírót a született eredmények megvalósítására vagy a résztvevők alkalmazására,

ugyanakkor szerepet vállal abban, hogy az ötletek szabadon felhasználhatóvá váljanak, így a projekt széles körű nyilvánosságot kapjon. Ráadásul a tervezett beruházás a kezdeti lépésektől a nyilvánosság bevonásával zajlik, lehetőséget kínálva a moderált párbeszédre – így a későbbi viták és félreértések is elkerülhetőek.

13.2.16. Miért éri meg csatlakozni a Remix Architecture kezdeményezéshez versenyzőként?

A klasszikus pályázatokhoz képest az építészeti remix nem vár el részletes kidolgozást, pusztán hatásosan tálalt jó ötleteket – és ezért az idővel és a befektetett energiával arányos díjazást kínál. A feladat teljesítése nem jelent hosszú távú elköteleződést, hiszen a gyors és kreatív megoldásokat ismeri el, serkentve az együttműködést. Ezzel párhuzamosan ugyanakkor elismertséget nyújt: minden résztvevőnek esélye van arra, hogy ötlete tovább éljen és újabb ötletek, munkák alapjává váljon – amelyek a hivatkozási rendszernek köszönhetően az eredeti ötletgazda portfólióját is gazdagítják, reputációját növelik.

13.2.17. Hogyan csatlakozhat?

Keressük azokat az önkormányzati vagy piaci szereplőket, akik látnak fantáziát abban, hogy előkészítés alatt álló beruházásuk, fejlesztésük kapcsán elvégezzük a Remix Architecture kezdeményezés első, de éles tesztjét: egy olyan építészeti remix versenyt, ahol mind a téma, a program, a helyszín és a díjazás – tehát a tét – valós.

Tervezőként csatlakozhat a csapatunkhoz, akikkel azon leszünk, hogy a kezdeményezésünk minél több szakmabelihez – a tervezői, az igazgatási és a beruházói oldal szereplőihez – eljusson, hogy az előbb említett teszt mihamarabb megtörténhessen. Később a kellő számú résztvevő elérésében, az eljárás lefolytatásában, a metodológia kiértékelésében és egyéb területeken számítunk a szakmabeliek közreműködésére.

Bővebb információ: remixarchitecture.org | kek.org.hu
Kapcsolat: Bujdosó Attila | remixarchitecture@gmail.com | +36 70 280 9137

13.3. Don Tapscott: A nyitott világ négy alapelve

A 2012 júniusában elhangzott TED előadás magyar fordítása. Az előadás megtekinthető a http://www.ted.com/talks/don_tapscott_four_principles_for_the_open_world_1.html címen.
Fordította: Bodó Balázs

Nyitottság. E szó lehetőséget és választást jelent. Nyílt végű rendszerek, nyíltszívűség nyílt forráskód, nyitott kapuk, nyitott bárpult, szabad fogyasztás. (Nevetés) A világ egyre több területen nyílik meg, és ez jó.

Mi ennek az oka?

A világot a technológiai forradalom nyitja meg. Tegnap még az internet csupán a tartalom megjelenítésére szolgált. Ma az internet egy számítógép. Az internetből egyszer csak egy globális számítógép lett, és mindahányszor feltöltesz egy videót, vagy keresel valamit a Guglival, amint remixelsz valamit, ezt a hatalmas, globális közös számítógépet programozod. Az emberiség közösen építi e gépet, és ezen keresztül megtanulunk új formákban együttműködni. Az együttműködés immár csillagászati léptékekben valósulhat meg.

Egy új generáció megnyílásának is tanúi lehetünk. 15 évvel ezelőtt kezdtem gyerekekkel foglalkozni, – inkább 20, mint 15 – és arra lettem figyelmes, hogy a gyerekeim milyen könnyedén használják ezt a sok bonyolult technológiát. Először arra gondoltam, „Csodagyerekeim vannak!" De aztán rájöttem, hogy az összes barátjuk is ilyen, úgyhogy rossz volt az elméletem. Elkezdtem dolgozni néhány száz gyerekkel, és arra jöttem rá, hogy ők az első olyan generáció, amelyik a digitális korban nő fel, akiket bitekben fürösztöttünk. Az internet-generációnak neveztem el őket. Ezek a gyerekek mások, gondoltam, mert nem félnek a technológiától, mert számukra az észrevétlen. Olyan, mint a levegő. Olyan, mint hogy például én sem félek a hűtőgéptől. Nincs hatalmasabb, minden intézményünket megváltoztató erő, mint a digitális bennszülöttek. Én digitális bevándorló vagyok. Felnőtt fejjel tanultam meg a nyelvet.

A globális gazdasági válság szintén megnyitja a világot. Az ipari kor átláthatatlan intézményei a régi nagyvállalatoktól a kormányzatokon, a médián át a Wall Street-ig megrekedtek, megdermedtek, sorvadnak vagy kudarcot vallottak, és emiatt a szó szoros értelmében ég a lábunk alatt a talaj. Gondoljunk csak bele, mi történt a Wall Streeten. A Wall Street alapvető működési logikája majdnem elpusztította a globális kapitalizmust. Az, hogy ég a lábunk alatt a talaj, azt jelenti, hogy többe kerül itt maradni, mint átlépni valami teljesen más, talán radikálisan más környezetbe. De meg kell változzunk, és fel kell nyitnunk az intézményeink mindegyikét.

A technológiai nyomás, az új generáció adta lökés és a globális gazdasági környezet szívó hatása felnyitja a világot. Én igazából azt hiszem, hogy az emberiség történelmének fordulópontjához érkeztünk, és végre újjáépíthetjük az Ipari Kor intézményeit, mégpedig az új elvek alapján.

De mi hát a nyitottság? Nos, a nyitottságnak a jelek szerint számos különböző jelentése van, és mindegyikhez tartozik a civilizáció átalakításának egy sajátos elve.

Az első a kollaboráció, az együttműködés. Ez a nyitottságnak az az olvasata, amikor a szervezetek határai átjárhatóvá, folyékonnyá és nyitottá válnak.

A képen látható fickót Rob McEwennek hívják. Elmesélem a történetét. Jó lenne, ha azt mondhatnám, hogy „együtt ülünk ebben és ebben a think-tank-ben és együtt keresgéljük a csodálatosnál csodálatosabb esettanulmányokat". De nem. Az ok, ami miatt ismerem az, hogy a szomszédom. Oda költözött az utcánkba, és meghívta a koktélpartijára a szomszédokat. Azt mondja nekem: „Hát te vagy a Don Tapscott! Olvastam a könyveid." Erre én: „Ez nagyszerű! És te mivel foglalkozol?" Mire ő: „Valaha bankár voltam, de mostanában aranyat bányászok." És elmondja nekem a következő elképesztő történetet. Főnöke lett egy aranybányának, de a geológusai nem tudták neki megmondani, hogy hol az arany a földben. Adott nekik geológiai kutatásra pénzt, de megint csak azzal jöttek vissza, hogy nem tudják megmondani hol érdemes a kitermelést megkezdeni. Néhány év alatt annyira frusztrált lett a helyzettől, hogy már majdnem feladta, de aztán látomása támadt. „Ha a geológusaim nem is tudják, hogy hol az arany, talán más még meg tudja nekem mondani." Így aztán valami „radikális" dologra szánta el magát. Fogta az összes geológiai adatot, publikálta, és meghirdetett egy internetes versenyt, Goldcorp Challenge néven. Félmillió dolláros díjat kap az, aki meg tudja nekem mondani, van-e aranyam, és ha igen, hol találom? A világ minden tájáról jöttek nevezések. Olyan technikákat használtak, melyekről korábban nem is hallott, és végül a félmillió dolláros pénzdíj 3,4 milliárd dollárnyi aranyhoz juttatta. A vállalat piaci értéke 90 millióról 10 milliárdra szökött, és, mivel a szomszédom, bizton állíthatom, hogy nálánál nem hordott még boldogabb embert hátán a föld.

A szokásos bölcsesség szerint „tartsd házon belül a tehetséget". A vállalat legértékesebb erőforrása a liften távozik esténként. Ő másképp gondolt a tehetségre. Azon

 © Bodó Balázs, BKF

agyalt, hogy hol vannak a legjobbak. Ki kellett volna rúgnia a geológus csapatot, de nem tette. Merthogy a legjobb pályázatok jó részét nem is geológusok küldték be, hanem programozók, mérnökök. A díjat egy számítógépes grafikával foglalkozó vállalat nyerte, akik egy 3 dimenziós térképet készítettek a bányáról, és amit körberepülhettél, hogy megkeresd, hol is van a földben az arany.

Ő segített megérteni, hogy a közösségi média valójában közösségi termeléssé alakul át. Nem egyszerűen arról van szó, hogy felmegyünk a netre, hanem arról, hogy a termelés új formái alakulnak ki. És az az Ideagóra, amit létrehozott, ez a különleges elméknek szóló nyílt piac, agóra része a változásnak, annak a változásnak, ami a szervezeteink struktúráit, felépítését érinti, része annak, ahogy megszervezzük az innovációs kapacitásainkat, azt, ahogy árukat és szolgáltatásokat hozunk létre, azt, ahogy a világgal kapcsolatba kerülünk, azt, ahogy a kormányzaton keresztül a közjót, a közösségi értékeket megteremtjük. A nyitottság kollaboráció.

A nyitottság, másodszor is, átláthatóság. Ez egy kicsit más, mint az eddigiek. Itt ugyanis arról van szó, hogy elmondjuk a különböző érintett szereplőknek: alkalmazottaknak, ügyfeleknek, partnereknek, részvényeseknek a rájuk tartozó információkat. A szervezeteink egyre inkább lemeztelenednek. Az emberek értetlenül állnak a WikiLeaks előtt, de ez csak a jéghegy csúcsa. Merthogy az embereknek, mindenkinek, nem csak Julian Assange-nak a keze ügyében vannak azok az eszközök, amelyekkel felderíthetik, mi zajlik körülöttük, megfigyelhetnek, vizsgálódhatnak, informálhatják a többieket, sőt, közös választ is adhatnak. Az intézmények meztelenné válnak, és ha meztelen vagy, annak vannak következményei. Például a fittség nem választás kérdése többé. Ugye? Vagy ha levetkőzöl, nem árt, ha kigyúrod magad. És ez alatt azt értem, hogy nem árt, ha értéket tudsz felmutatni, mert ezt az értéket soha ennyi bizonyítékkal nem kellett még alátámasztani. Azt mondod, jók a termékeid? Hát nem árt, ha azok tényleg jók is. De emellett értékre is szükséged lesz. Az integritásnak a csontjaidban kell lennie, a szervezeted DNS-ében, mert ha nincs, akkor nem fogsz tudni bizalmat építeni, és a bizalom ennek az új, hálózati világnak a sine qua non-ja. De ez jó, ez nem rossz. A napfény a legjobb fertőtlenítő. És ebben a válságos világban sok napfényre van szükségünk.

A nyitottság harmadik jelentése és elve a megosztás. Ez egy kicsit különbözik az átláthatóságtól. A transzparencia az információ közléséről szól. A megosztás az erőforrásokról, a szellemi tulajdonról való lemondást jelenti. Egy csomó híres történetet lehetne erről mesélni. Az IBM 400 millió dollárnyi szoftvert adományozott a Linux mozgalomnak, cserébe sokmilliárd dolláros hasznot könyvelhetett el. A hagyományos bölcsesség azt tanítja, „a szellemi tulajdon a mi tulajdonunk, és ha bárki megsérti, hívjuk az ügyvédeinket, akik majd jól beperelnek”. Nos, ez nem működött túl jól a lemezipar esetében, nem igaz? Szembekerültek egy technológiai változással, és ahelyett, hogy elkezdték volna az üzleti modelleket fejleszteni, hogy azok szinkronba kerüljenek a technológiával, a jogi eszközökhöz fordultak, és mára az az iparág, melynek Elvist és a Beatlest köszönhetjük, gyerekeket rángat bíróságra, és az összeomlás szélén áll. Másképp kell tehát a szellemi tulajdonra tekintenünk.

Mondok egy példát. Nagy bajban van a gyógyszeripar. Először is nem sok felfedezés várható az elkövetkező években, és ez gondot okoz az emberiség egészsége szempontjából. De az iparágnak van egy másik, ennél komolyabb problémája, mégpedig az, hogy le fognak zuhanni valamibe, amit a szabadalmi szakadéknak hívnak. Tudtatok erről? El fogják veszíteni a bevételeik 20–35%-át, mégpedig az elkövetkező egy év során. És mit lehet tenni ilyen esetben? Kevesebbet költesz gemkapocsra? Nem. Újra ki kell találnunk a tudományos kutatás modelljét. A gyógyszeriparnak át kell raknia az erőforrásait a közkincsbe. Meg kell osztaniuk a versenyfázis előtti szakasz kutatási eredményeit. Meg

kell osszák a klinikai tesztek adatait, és így tovább, hogy létrejöhessen az a dagály, ami nemcsak az iparág hajóit emeli le a zátonyról, de az egész emberiségét is.

A nyitottság negyedik jelentése és az ehhez tartozó elv az empowerment, azaz mások megerősítése. És itt nem az anyáskodásra gondolok. A tudás és az intelligencia hatalom. És azzal, ahogy ezek egyre inkább elosztottá válnak, egyre inkább elosztottá és decentralizáltabbá válik a hatalom. Ez zajlik most a világban. A nyitott világ szabadságot hoz. Itt van rögtön az Arab Tavasz. Nyugvópontra juthat végre a közösségi média szerepéről és a társadalmi változásról szóló vita. Egy szót mondok csak: Tunézia. Amiből egy csomó más szó következett. De a tunéziai forradalom során nem az új média okozta a forradalmat, hanem az igazságtalanság. Nem a közösségi média szülte a forradalmat, hanem az a fiatal generáció, amelyik munkát és reményt szeretett volna, és akik nem szerettek volna alattvalók lenni többé. Ahogy az internet leszállítja a tranzakciós és kommunikációs költségeket a kormányzatok és a vállalatok számára, úgy szállítja le a költségeket a tiltakozás, a lázadás, a felkelés előtt. És ez az, amit nem értettek meg az emberek korábban.

A tunéziai forradalom során a rezsimnek dolgozó orvlövészek fegyvertelen diákokat gyilkoltak az utcákon. Így aztán a diákok elővették az okostelefonjaikat, lefényképezték a helyet, ahonnan a lövések érkeztek, kiháromszögelték a pontos helyet, és elküldték a képeket a baráti katonai egységeknek, akik bejöttek és kiiktatták az orvlövészeket. Azt hitted, hogy a közösségi média csak csajozásra való? Ezek a gyerekek katonai fegyvert faragtak belőle, hogy megvédjék a fegyvertelen embereket a gyilkosoktól. Az önvédelem eszköze lett belőle.

Miközben mi itt ma beszélgetünk, fiatalokat ölnek Szíriában. Három hónappal ezelőttig, ha megsérültél az utcán, összeszedett a mentő, bevitt a kórházba, ahova, mondjuk egy törött láb miatt kellett bemenned, és egy golyóval a fejedben engedtek haza. Így ezek a 20-as éveikben levő fiatalok felépítettek egy alternatív egészségügyi rendszert. Fogták a Twitter-t és más alapvető, nyilvánosan hozzáférhető eszközöket, és amikor valaki megsérült, megjelent egy autó, összeszedte a sérültet, és elvitte egy olyan ad-hoc ellátó helyre, ahol meggyógyítanak, és nem kivégeznek.

Nagy változásokat hozó időkben élünk. És ennek természetesen megvannak a maga problémái. Két évvel ezelőttig a világtörténelem minden forradalmának megvoltak a maga vezetői, és amikor a régi rezsim megdőlt, a vezetők és a mögöttük álló szervezet foglalta el a hatalmat. Ezek a mai wiki-forradalmak olyan gyorsan történnek, hogy vákuumot hagynak maguk után, és mivel a politika irtózik a vákuumtól, mindenféle kellemetlen erők töltik be ezt az ürességet: zömében a régi rezsim emberei, vagy szélsőségesek, vagy fundamentalisták. Ez az, aminek tanúi lehetünk Egyiptomban. De ez mind nem számít, mert a haladás tagadhatatlan. Ez a vonat elment, a macska kiszabadult a zsákból, a ló kiszökött az istállóból, segítsetek kitalálni a jó hasonlatot... A fogkrém kijött a tubusból. Amit mondani akarok, hogy ezt nem lehet már visszacsinálni. A nyitott világ szabadságot hoz, és hatalmat ad az emberek kezébe.

Azt remélem, hogy ennek a négy napnak a végére arra a következtetésre fogtok jutni, hogy a történelem pozitív irányba halad és a nyitottság felé tör. Pár száz évvel ezelőtt a világban mindenütt zárt társadalmak voltak. Földművelő társadalmak, és a termelés módja és a politikai rendszer a feudalizmus volt, és a tudás az egyház és a nemesség kezében összpontosult. Az emberek nem tudtak semmit a dolgokról. Nem volt a fogalmuk a haladásról. Születtél, leélted az életed és meghaltál. De aztán jött Gutenberg az ő nagyszerű találmányával és idővel a társadalmak megnyíltak. Az emberek elkezdtek tudni dolgokról, és amikor ez bekövetkezett, a feudalizmus intézményei hirtelen maradinak, fagyottnak, romlottnak tűntek. Semmi értelme nem volt, hogy az egyház kezében legyen

az orvoslás tudománya, amikor az emberek kezébe került a tudás. Eljött a protestáns reformáció. Luther Márton a nyomdát „Isten legnagyobb kegyelmének" nevezte. Ez elvezetett a vállalat, a tudomány, az egyetem és végül az ipari forradalom megszületéséhez, és ez így volt helyénvaló.

Ennek a fejlődésnek azonban ára is volt. Ma a technológia szelleme újra kikerült a palackból, de ezúttal a helyzet más. A nyomda hozzáférést adott az írott szóhoz. Az internet lehetővé teszi, hogy mindannyiunkból termelő váljék. A nyomda hozzáférést adott a rögzített tudáshoz. Az internet nemcsak az információhoz és tudáshoz ad hozzáférést, de a másik koponyájában található intelligenciához is. Mindezt ráadásul globális léptékben. Számomra ez a kor nem az információ kora, hanem a hálózati intelligenciáé.

Ez a kor hatalmas ígéretet hordoz, a kollaboráció kora, ahol a szervezeteink körvonalai megváltoznak, az átláthatóság kora, ahol a napfény fertőtleníti a civilizációt, a megosztás és megértés kora, a közkincs új hatalma, ez a kor a hatalommal felruházott egyén kora és a szabadság kora.

Zárásképpen szeretném megosztani veletek a kutatásaim eredményét. Mindenféle szerveződést tanulmányoztam már, hogy megértsem, milyen jövő vár ránk, de csak mostanában kezdtem a természetet tanulmányozni. Mit tudjátok, a méhek rajokban élnek, a halak is. Ezek a seregélyek, Edinburgh mellett Anglia mocsaraiban, hatalmas rajokban élnek, melyeket a szárnyaik csapkodása által kiadott hang miatt murmurációnak vagy mormogásnak hívnak. Ezek a seregélyek napközben egy 20 mérföldes sugarú körben teszik a maguk seregélydolgait. De éjszakára összegyűlnek és a természet egyik leglátványosabb jelenségét hozzák létre.

Ez a mormogás.

Az ezt a jelenséget tanulmányozó tudósok azt mondják, hogy soha egyetlen balesetet nem sikerült még megfigyelniük. A mormogásnak megvan a maga funkciója. Arra szolgál, hogy megvédje a madarakat. A jobb oldalon egy ragadozót üldöz el éppen a kollektív hatalom. Ez a jelen szerint félelmetes, ha épp a seregélyek ragadozója vagy. Van vezetés, de nincs egyetlen vezető. Nos, több-e ez, mint egy látványos analógia, vagy esetleg tudunk is belőle tanulni valamit?

Nos, a mormogás egy csomó funkciót betölt: ugyanazokat a funkciókat, amikről ma beszéltem. Ez egy hatalmas kollaboráció, nyitottság, megosztás mindenféle információ, nemcsak a madarak helyéről és a röptük ívéről, a veszélyről stb., de az élelem forrásáról is. Van itt valamiféle igazi kölcsönös függési viszony, ahol az egyes madarak valahogy megértik, hogy az egyéni érdekeik a közösség érdekeiben rejlenek. Talán nekünk is meg kellene értenünk, hogy a vállalkozások nem lehetnek sikeresek egy kudarcot valló világban.

Amikor ránézek a seregélyek röptére, reménykedni kezdek. Gondoljatok az Arab Tavasz gyerekeire, és vegyétek észre, hogy valami ilyesmi történik ott is. Képzeljétek el, csak egy pillanatra, ha kérhetem, mi lenne, ha képesek lennénk összekapcsolódni a világban a levegő és üveg hatalmas hálózatai segítségével? Túl tudunk-e lépni a tudás és az információ szimpla megosztásán? Meg tudjuk-e osztani egymással az intelligenciánkat? Létre tudunk-e hozni valamiféle kollektív intelligenciát, ami túlmutat az egyénen és a csoporton és a csapaton létre tudunk-e hozni valamiféle tudatosságot a globális szinten?

Nos, ha sikerülne, neki tudnánk látni néhány igazán komoly probléma megoldásának.

Ahogy erre a dologra ránézek, reménykedni kezdek, hogy talán ez a kisebb, hálózatos, nyitott világ amit a gyerekeinkre hagyunk, lehet hogy egy jobb világ lesz, és hogy a hálózati intelligencia új kora egy beteljesített ígéret, és a sikeresen elkerült veszélyek kora lesz.

Fogjunk hozzá. Köszönöm.

13.4. Cory Doctorow: A ránk váró háború az általános célú számítógépek érdekében

A 28. CCC konferencián elhangzott előadás magyar fordítása. Az eredeti előadás megtekinthető a http://www.youtube.com/watch?v=HUEvRyemKSg címen. Fordította: Bodó Balázs

A mai előadás témája nem a szerzői jog.

Állandóan szerzői jogról beszélek, a kultúra és kreativitás kérdéseiről, és bár érdekes a téma, őszintén szólva elegem van belőle. Ha olyan szabadúszó írókat szeretnétek hallani, mint amilyen én is vagyok, hogy elmeséljék, hogyan változik meg az, ahogyan pénzt keresünk, menjetek fel a YouTube-ra, és nézzétek meg a számtalan erről szóló előadásom valamelyikét.

Ma este egy ennél sokkal fontosabb témáról szeretnék beszélni, mégpedig az általános célú számítógépekről. Az általános célú számítógépek elég megdöbbentőek, annyira azok, hogy a társadalom még mindig nem találta ki egészen, mire is valók, hogyan lehet őket megszelídíteni, hogyan is lehet őket kezelni. És ez, sajnos visszavezet a szerzői jog témájához. Merthogy a szerzői jogi háborúk helyzete, és mindaz, amit meg tudunk belőle tanulni, segít megérteni, hogy az általános célú számítógépek sorsa életbevágóan fontos.

A kezdetekben vala a dobozos szoftver, az eladók és a sneakernetek. A szoftvereket zacskóban vagy dobozban árulták a boltok, akárcsak a csokit vagy az újságokat. Ezeket a lemezen árult szoftvereket könnyű volt másolni, így aztán másoltuk is őket, gyorsan és mindenhol, és ez komoly bosszúságot okozott azokat, akik szoftvereket fejlesztettek és árultak. Ekkor jött a DRM 0.96. Elkezdtek fizikai hibákat rakni a lemezekbe, vagy olyan eszközöket gyártani, amelyeknek a meglétét ellenőrizni tudta a szoftver, vagy csak a vastag, kényelmetlen kézikönyvek segítségével megválaszolható kérdéseket tettek fel, hogy ellenőrizzék, megvan-e az eredeti és nehezen másolható kézikönyv. Ezek a kísérletek két okból is kudarcra voltak ítélve. Először is kereskedelmileg népszerűtlenek voltak, mert kényelmetlenséget okoztak azoknak, akik rendesen megvásárolták a szoftvert, de nem voltak hatással azokra, akik nem fizettek érte. A rendes felhasználókat zavarta a biztonsági másolataik használhatatlansága, idegesek voltak, hogy a hardverkulcsok elfoglalták a portokat, és utálták, hogy vastag kézikönyveket kellett magukkal vinniük, ha futtatni akarták a szoftvert.

És persze mindezek az eszközök nem zavarták a kalózokat, akik könnyedén megkerülték a védelmet. Ez rendszerint úgy történt, hogy egy szakember, akinek birtokában volt az eredeti szoftver és megvolt a kellő szakértelme, visszafejtette a kódot és elkészítette a feltört verziót, ami aztán széles körben elterjedt. Bár úgy tűnik, mintha ez a fajta szakértelem nagyon különleges lenne, valójában nem volt az. A makacskodó programok működésének megfejtése, a floppy hibáinak felderítése a programozó alapvető felkészültségei közé tartozik, különösen a romlandó floppyk és a szoftverfejlesztés korai időszakának idején. A másolásellenes stratégiák a hálózatok terjedésével még inkább kudarcosak lettek. Amint megjelentek a BBS-ek, az online szolgáltatások, a USENET csoportok és levlisták, azok szakértelmét, akik kitanulták, hogyan lehet ezeket a védelmi rendszereket feltörni, apró crack-file-okba lehetett összecsomagolni, és ahogy a hálózati kapacitás növekedett, a feltört lemezeket és programokat is terjeszteni lehetett.

Ez aztán elvezetett a DRM 1.0-hoz. 1996-ra minden hatalommal bíró egyén számára nyilvánvalóvá lett, hogy valami fontos dolog van készülőben. Bekövetkezett az információs gazdaság kora – jelentsen ez bármit. Ők azt hitték, hogy ez egy olyan gazdaság lesz,

ahol információt lehet majd adni-venni. Mivel az információs technológiák nagyon hatékonyak, képzeljük el azokat a piacokat, melyek az információs gazdaságban működnek. Megvehetsz egy napra egy könyvet, eladhatod egy film megnézésének jogát egy euróért, és bérbe adhatod a film megállításának képességét másodpercenként egy pennyért. A filmeket országonként más áron árulhatod és így tovább. Azokban az időkben ezek az elképzelések leginkább unalmas sci-fi adaptációkhoz vagy az Ótestamentum Számok könyvéhez hasonlítottak, mindazon dolgok lelkiismeretes felsorolásához, amit az emberek az információval tenni tudnak, és amiért pénzt lehet tőlük szedni.

De ezek az elképzelések nem életképesek, ha nem tudjuk kontrollálni azt, ahogy az emberek a számítógépeiket használják, és amilyen fájlokat arra feltöltenek. Lehet arról ábrándozni, hogy hogyan adunk el valakinek 24 órányi filmnézési jogot, vagy annak a lehetőségét, hogy az iPodjára átmásolhassa a zenét, de más eszközre ne, de hogy a pokolba teszed ezt meg, ha egyszer odaadtad neki a fájlt? Ahhoz, hogy ez működni tudjon, ki kellett találni, hogy hogyan akadályozzuk meg a számítógépeket abban, hogy lefuttassanak bizonyos programokat, és megvizsgáljanak bizonyos fájlokat és folyamatokat. Ha ez megvan, akkor titkosíthatsz egy fájlt, akkor kényszeríteni tudod a felhasználót, hogy egy programot futtasson, ami csak bizonyos feltételek teljesülése esetén oldja fel a titkosítást.

De ahogy az interneten mondják, most már két problémád van. Egyrészt meg kell akadályoznod a felhasználót, hogy elmentse a titkosítatlan fájlt, és meg kell akadályoznod őt abban, hogy kilesse, hol található a kulcs a titkosításhoz. Mert ha megtalálja a kulcsot, akkor feloldja maga a titkosítást, és eldobja az ostoba programodat. És ezzel rögtön megvan a harmadik probléma is, mert ráadásul meg kell akadályoznod azokat, akik feloldották a titkosítást, hogy megosszák a fájlt a többiekkel, és itt a negyedik probléma, mert meg kell akadályoznod azokat, akik kitanulták a titkosítás feltörését, hogy megosszák e tudást a többiekkel, és most már öt problémád is van, mert azt is meg kell akadályoznod, hogy ezek a felhasználók elárulják a titkos kulcsot a többieknek.

Ez azért elég sok probléma. 1996-ra megszületett a megoldás. A WIPO Copyright egyezmény, amit az ENSZ Szellemi Tulajdon Világszervezete fogadott el, olyan törvényeket szült, melyek illegálissá tették a kulcsok kiemelését a titkosító programokból, melyek illegálissá tették a titkosítatlan fájlok kimásolását a futó titkosító programokból, és törvénytelenné tették azt, hogy emberek elmondják egymásnak, hogy hogyan lehet a kulcsokat kiemelni a programokból, törvénytelenné tették a jogvédett tartalmak megosztását, a titkok megosztását, és ezt kiegészítették egy olyan karcsúsított eljárással, amivel el lehet ezeket a dolgokat távolítani az internetről anélkül, hogy olyan felesleges dolgokkal kéne törődni, mint az ügyvédek, a bírók, meg a többi. És ezzel az illegális másolatoknak egyszer és mindenkorra befellegzett, az információs gazdaság felvirágzott, jólétet hozott a Földre, és ahogy azt mindenféle repülőgép-anyahajókon mondani szokták: „Küldetés teljesítve”.

Ok, persze, hogy nem így végződött a történet, mert bárki, aki csak egy kicsit is ért a számítógépek és a hálózatok működéséhez, tudja, hogy ezek a törvények több problémát generálnak, mint amennyit megoldanak. Hiszen nem történt más, minthogy ezek a törvények illegálissá tették, hogy belenézz a számítógépedbe, miközben az egy programot futtat, megtiltották, hogy emberek elmondják egymásnak mit találtak ott, megkönnyítették az internet cenzúrázását anélkül, hogy bizonyítani kellett volna bármi törvénysértést, egyszóval irreális elvárásokat támasztottak a valósággal szemben, és a valóság nem igazodott ezekhez az elvárásokhoz.

A másolás e törvények elfogadását követően csak könnyebbé vált, és a jövőben is csak egyre könnyebb lesz. Most 2011-ben tanúi lehetünk annak, hogy milyen az, amikor

nehéz másolni. Egy szép napon az unokáitok a karácsonyi vacsoránál meg fogják tőletek kérdezni: Meséld el nagyi, hogy milyen nehéz volt 2011-ben másolni, mielőtt lettek volna ezek a köröm-nagyságú tárlók, amik minden létező zenét, filmet, minden valaha elsuttogott szót, minden képet képesek eltárolni, és annyi idő alatt átküldeni egy másik eszközre, hogy észre sem veszed, hogy megtörtént. Meséld el, milyen ostobán nehézkes volt dolgokat lemásolni 2011-ben. És ezzel a valóság összhangba kerül önmagával, és mindenki csak nevet azokon a furcsa félreértéseken, amelyekkel megkezdtük a 21. századot, és aztán a jólét és a szabadság évei beköszöntetnek.

Vagy nem.

Mert ahogy az ismert mondóka szól, a néni lenyelt egy legyet, aztán lenyelt egy pókot, hogy az elkapja a legyet, aztán lenyelt egy madarat, hogy az elkapja a pókot, aztán lenyelt egy macskát, hogy az elkapja a madarat, és így tovább. Így egy széles területet érintő, de katasztrofálisan kivitelezett törvény új törvényért kiált, ami majd kijavítja azt, amit a régi elrontott.

Nagy a kísértés, hogy ezen a ponton félbeszakítsuk a történetet, és megállapítsuk, hogy az a baj, hogy a törvényhozók vagy buták vagy gonoszak, esetleg mindkettő, de ez nem egy szívderítő konklúzió, mert a reménytelenség árad belőle, azt sugallja, hogy nincs a bajainkra addig megoldás, amíg a hatalom berkeiben a butaság és a gonoszság uralkodik, azaz nincs a problémáinkra megoldás soha.

Nekem van egy másik verzióm a történtekről. Nem az a baj, hogy a szabályozók nem értenek a technológiához, mert lehetséges nem szakértőként is jó törvényeket hozni. A képviselőket azért választjuk, hogy választókerületeket és embereket képviseljenek, nem elveket és ügyeket. Nincs parlamenti képviselője a biokémiának, és nincs szenátora a a várostervezésnek és nincs képviselője a gyerekjólétnek (de lehet, hogy szükség lenne rá.) És mégis, ezek az emberek, akik a közpolitikák és a politika, és nem technikai részletek szakértői, gyakran hoznak jó, értelmes szabályokat, mert a kormányzatnak megvannak a maga heurisztikái, a megfelelő hüvelykujj-szabályok arra, hogy hogyan egyensúlyozzon különböző szakértői álláspontok között.

A helyzet az, hogy az információtechnológiák alaposan összezavarják ezeket a heurisztikákat, mégpedig a következőképpen. A legfontosabb tesztje annak, hogy egy szabályozás alkalmas-e a neki szánt feladatra, természetesen az, hogy működik-e. De ugyanilyen fontos, hogy miközben működik, milyen és mekkora hatást gyakorol minden másra maga körül.

Ha azt szeretném, hogy a Kongresszus vagy a Parlament szabályozza a kereket, valószínűleg kudarcot vallanék. Ha egyszer csak megjelennék azzal, hogy "Mindannyian tudjuk, hogy egy kereket jó és rossz célra is fel lehet használni, de észrevettétek-e hogy a bankrablók négykerekű autókon menekülnek el a helyszínről? Nem csinálhatnánk ezzel valamit?" a válasz az lenne, hogy természetesen nem. Mert nem tudunk olyan kereket gyártani, ami továbbra is hasznos a kívánatos felhasználások szempontjából, de használhatatlan a bűnözők számára. Mindannyian tisztában vagyunk azzal, hogy a kerék által lehetővé tett sok jót bolondok lennénk kockára tenni azzal, hogy a kerék betiltásával megpróbáljuk elejét venni a bankrablásoknak. Még ha járványszerű méreteket öltenének is a bankrablások, még ha a társadalom az összeomlás szélére sodródna is a bankrablásoknak köszönhetően, akkor sem gondolná senki, hogy a kerekek szabályzásának környékén kellene megoldást keresni a problémáinkra.

Viszont.

Ha ugyanezen a fórumon elmondanám, hogy megdönthetetlen bizonyítékaim vannak arra, hogy a kihangosítós telefonok veszélyessé teszik az autóvezetést, és azt mondanám, hogy szeretnék egy törvényt, ami illegálissá teszi a kihangosítók használatát az autók-

ban, a szabályozó esetleg azt mondaná: „Értem amit mondasz, megcsináljuk, amit kérsz." Aztán elbeszélgethetünk róla hogy ez jó ötlet-e vagy sem, vagy hogy a bizonyítékaim jók-e vagy sem, de nem sokan mondanák, hogy kihangosító nélkül nem autó egy autó. Mindenki érti, hogy az autó autó marad akkor is, ha bizonyos funkciókat elveszünk belőle. Az autók speciális célt szolgálnak legalábbis a kerékhez képest, és a kihangosító csak egy újabb funkcióval gazdagít egy egyébként is specializált technológiát. Ez az a heurisztika, amit máshol is alkalmazni tudunk: a speciális célt szolgáló technológiák összetettek. El lehet belőlük venni anélkül, hogy meg kellene erőszakolnunk az alapvető hasznosságukat.

Ez a hüvelykujj-szabály általában jó szolgálatot tesz, de érvénytelen az általános célú számítógépek és hálózatok, a PC és az internet esetében. Mert ha a szoftverre úgy tekintünk mint egy funkcióra, azaz ha egy számítógép táblázatkezelőt futtat, akkor van táblázatkezelő funkciója, ha World of Warcarftot, akkor MMORPG funkciója van, akkor eszerint jogosan mondható az, hogy „csinálj nekem egy számítógépet, ami nem tud táblázatkezelőt futtatni", és ez nem lenne komolyabb támadás a számítógép ellen, mint a „csinálj egy autót kihangosító nélkül" támadás az autó ellen. És ha azt gondoljuk, hogy a protokollok és a weboldalak a hálózat funkciói, akkor a „szereld meg az internetet, hogy ne menjen rajta a bittorrent", vagy a „szereld meg az internetet, hogy ne legyen elérhető a piratbeay.org" pont olyan, mintha azt mondanánk, hogy legyen más hangja a foglalt jelzésnek, vagy hogy kapcsold le a sarki pizzériát a telefonhálózatról. Egyik sem tűnik a hálózat alapjai ellen intézett támadásnak.

Az, hogy nem veszik észre, hogy az a szabály, ami működik az autók és a házak esetében és minden más technológiai területen, nem alkalmazható az internetre, nem azért van, mert gonoszak vagy buták. Az ok szimplán csak annyi, hogy ők a világban ahhoz a nagyobbik részhez tartoznak, akiknek a „Turing teljes" és az „end-to-end" értelmetlen kifejezések. Így hát a mi szabályozóink vidáman elfogadják ezeket a törvényeket, és ezzel részévé válnak a technológiai valóságnak. És így aztán egyszer csak felbukkannak számok, amiket nem szabad az internetre kiírni, programok, amiket nem szabad közzétenni, és az egyetlen dolog, ami ahhoz kell, hogy eltűnjenek dolgok az internetről, az egy „ez? sérti a szerzői jogainkat" megjegyzés. Ezzel ugyan nem érjük el a szabályozás eredeti célját, mert semmi nem akadályozza meg az embereket abban, hogy megsértsék a szerzői jogokat, de a szabályozás felületesen emlékeztet a jogérvényesítés szokásos módszerére, mert kielégíti a szokásos szillogizmust, miszerint „valamit tenni kell, teszek valamit, tehát valami történt". Így hát a szabályozás minden kudarcát vissza lehet vezetni arra, hogy a szabályozás nem megy elég messzire, ahelyett, hogy ráébrednénk, hogy az a kezdetektől fogva elhibázott volt.

Az efféle felületi hasonlóság és mélybeni eltérés más mérnöki kontextusokban is előfordul. Egy barátom valaha egy nagy lakossági termékeket gyártó vállalat igazgatója volt. Ő mesélte el, mi történt, amikor a marketing osztály elmondta a legfrissebb mosószer ötletét a mérnököknek: csináljanak olyan mosóport, amitől a ruha minden mosással újabbnak tűnik. Miután a mérnökök hiába próbálták elmagyarázni az entrópia törvényét a marketing részlegnek, leszállítottak egy megoldást – „megoldást": olyan mosóport fejlesztettek, amely enzimek segítségével elbontotta a töredezett szálvégeket a szövetből. Azokat a szálvégeket, amelyektől a ruha használtnak néz ki. Így aztán minden egyes mosásnál a ruha újszerűbbnek nézett ki. De ez csak azért volt, mert a mosópor a szó szoros értelmében megemésztette a ruhákat. A használatával a ruhák lassan feloldódtak a mosógépben! Ez épp ellentéte a ruhák megújításának, hiszen minden mosás tovább öregítette a szövetet, és minél többet alkalmazta a felhasználó ezt a megoldást, annál

kevésbé lehetett a ruhákat újszerű állapotban tartani. Végeredményben új ruhákat kellett venni, mert a régiek darabokra hullottak.

A mai marketingosztályok olyanokat mondanak, hogy „nem számítógépekre van szükségünk, hanem háztartási gépekre". Ne olyan számítógépet csinálj, ami bármilyen programot képes lefuttatni, hanem olyat, amely valamilyen speciális funkcióra képes, hang streamelésére, routingra, Xbox-játékok futtatására, és gondoskodj róla, hogy ne fussanak a gépen olyan programok, amelyeket nem engedélyeztünk, és amelyek csökkentenék a profitunkat. És a felszínen a speciális célra alkalmas program nem egy buta ötlet, hiszen elektromotor van a mixerünkben, meg van egy másik a mosogatógépben, és nem aggódunk azon, hogy lehet-e mosogatni a mixerrel. De nem ez történik, amikor a számítógépet háztartási eszközzé alakítjuk. Mert nem tudunk olyan számítógépet csinálni, amely csak egy funkciót tölt be. Olyan számítógépet tudunk csak csinálni, amely bármilyen programot lefuttat, és aztán ezt butítjuk mindenféle rootkittel, kémprogrammal, és aláírt kóddal odáig, hogy a felhasználója ne tudja megnézni, milyen programok futnak a gépén, ne tudjon saját programot futtatni, és ne tudja megállítani azokat a programokat, amiket szeretne. Más szóval a háztartási gép nem egy speciális számítógép, hanem egy teljes értékű számítógép, amit kémprogramokkal fertőzve veszünk ki a dobozból.

Nem tudunk olyan általános célú számítógépet építeni, amely csak olyan programot futtat, amit megengedünk, amit megenged a törvény, vagy ami profitot termel. A gép, ami ehhez a legközelebb van, az egy olyan számítógép, amelyen előre van telepítve a kémprogram, egy számítógép, amelyen távoli entitások szabják meg, hogy mit tehetünk és mit nem, anélkül, hogy a felhasználó tudna erről, anélkül, hogy a felhasználó közbe tudna avatkozni. Ezért van az, hogy a DRM és a rosszindulatú szoftverek oly közel vannak egymáshoz.

Itt van például az a híres incidens, amely ajándék volt azoknak, akik osztják ezt a hipotézist. Az incidens, amikor a Sony titokban rootkit szoftvert rakott 6 millió zene CD-re. Ez a szoftver titokban figyelte, hogy a felhasználó mikor próbálja beolvasni a zenét a CD olvasóból, hogy azt aztán jól meg tudja akadályozni, és ami elrejtette a létezésének nyomait azáltal, hogy hazugságra kényszerítette az operációs rendszert, amikor megkérdezték, hogy milyen programok futnak, milyen fájlok találhatók rajta. De nem ez az egyetlen példa.

A Nintendo 3DS gépe magától frissíti a az alapszoftverét, és minden alkalommal megvizsgálja, hogy nem nyúltak-e a korábbi verzióhoz valamiféleképpen. Ha bármi gyanúsat észlel, azonnal használhatatlanná teszi a gépet. Emberi jogi aktivisták jelezték, hogy baj van a U-EFI bootloaderrel, mert csak aláírt operációs rendszert enged a gépre tölteni, és ez gondot okozhat akkor, ha opresszív kormányok csak kémprogrammal ellátott operációs rendszert hajlandók aláírni.

Ami a hálózatot illeti, egy olyan hálózat, amely nem engedi a szerzői jogsértést, nagyon hasonlít ahhoz a hálózathoz, amelyet elnyomó országokból ismerhetünk. Így a SOPA, az amerikai Stop Online Piracy Act betiltaná a DNSSec-hez hasonló eszközök használatát, mert segítségükkel megkerülhetők a DNS-blokkok. Letiltja az olyan eszközök használatát is mint a Tor, mert azok lehetővé teszik az IP-letiltó intézkedések megkerülését. Nem véletlen hogy a SOPA legnagyobb támogatója, az MPAA egy olyan feljegyzést köröztetett, mely szerint a SOPA azért lenne sikeres, mert ugyanazokat az eszközöket használja, mint amiket Szíriában, Kínában, Üzbegisztánban használnak, és mivel ott működnek, ezért működtethetők Amerikában is.

Most úgy tűnhet, hogy a SOPA végjáték egy hosszú szerzői jogi háborúban, és ha legyőzzük a SOPA-t, akkor semmi nem áll a hálózat és a PC-k szabadságának útjába. De

ahogy az elején mondtam, ez a küzdelem nem a szerzői jogról szól, mert az csak egy 0.9 béta verziója a ránk váró, számítástechnikáról szóló háborúnak. A szórakoztatóipar csak az első hírnöke volt ennek az évszázados küzdelemnek. Azt hisszük róluk, hogy különösen sikeresek voltak – hisz itt van az elfogadás előtt álló SOPA, amelyik a slágerlisták, valóságshow-k és Ashton Kutcher-filmek érdekében képes az internet alapjainak tönkretételére. De az igazság az, hogy ez a maximum, ameddig a szerzői jogi szabályozás el tud jutni, mert sehol nem veszik komolyan. Ezért van az, hogy Kanadában egyik parlament a másik után terjeszti be az ostobábbnál ostobább szerzői jogi törvényeket, de egyik parlament sem képes megszavazni az előterjesztéseket. Ezért van az, hogy itt a SOPA, egy olyan törvény, amelynek minden molekulája „Stupiditás 250”-ből van, egy olyan anyagból, amely normális esetben csak frissen létrejött csillagok belsejében található. Ezért van, hogy a SOPA-meghallgatásokat a karácsonyi szünet kellős közepén berekesztették, hogy a törvényhozók megkezdhessék a véres, országos jelentőségű vitájukat a munkanélküli-biztosításról. Ezért kapkod az WIPO is, és ezért fogad el őrületes, értelmetlen szerzői jogi javaslatokat, mert amikor az egyes nemzetek elküldik az ENSZ-képviselőiket Genfbe, vízügyi szakértőket küldenek, egészségügyi szakértőket küldenek, mezőgazdasági szakértőket küldenek, nem szerzői jogászokat, mert a szerzői jog alig valakinek fontos. Azért nem szavaztak a szerzői jogi szabályokról Kanadában, mert a szerzői jognál fontosabb az indiánok egészségügyi ellátása, az albertai olajlelőhelyek, a francia és angol anyanyelvűek közötti feszültségek, a halászatok összeomlása és ezernyi más dolog.

A szerzői jog trivialitása akkor lesz majd egyértelmű, amikor a gazdaság többi szektora is panaszkodni kezd majd a PC és az internet miatt. Ekkor derül majd ki, hogy a szerzői jog csak egy apró konfliktus volt, nem egy háború. De miért emelnének szót más iparágak a számítógép ellen? Nos, mert a világ ma számítógépekből áll. Nem autóink vannak, hanem számítógépeink, amikben utazunk. Nem repülőgépeink vannak, hanem repülő Solaris-szervereink, egy csomó SCADA-kontrollerrel. A 3D nyomtató nem egy eszköz, hanem egy periféria, ami csak számítógéphez kapcsolva működik. A rádió nem egy kristály, hanem egy általános célú számítógép, gyors analóg-digitális konverterrel és némi szoftverrel. Az engedély nélküli másolás okozta bosszúságok eltörpülnek azokhoz a problémákhoz képest, amelyeket az új, számítógépbe ágyazott valóság teremt majd. Vegyük példának a rádiót. Az egész rádiószabályozásunk eddig arra a gondolatra épült, hogy a rádió tulajdonságai a gyártással kerülnek meghatározásra, és nehéz ezeket megváltoztatni. Nem tudod egy mozdulattal átállítani a bébimonitort a légi irányítás által használt frekvenciára. De a szoftver-vezérelt rádiók számára az, hogy csecsemőmonitornak, katasztrófa-rádiókommunikációra vagy légi irányításra használják-e őket, csak a megfelelő szoftver függvénye. Így aztán az amerikai Telekommunikációs Hatóság (az FCC), amikor megvizsgálta a szoftveres rádiók megjelenésének hatásait, feltette a kérdést: „Kötelezővé kellene-e tenni, hogy a szoftveres rádiók csak megbízható számítástechnikai eszközökön futhassanak?” Ez végeredményben azt jelenti, hogy minden PC-t le kell zárni, és a hatóságok ellenőrzik majd, hogy milyen programok futhatnak rajtuk.

És ez még csak a kezdet. Hisz idén debütáltak azok az open-source fájlok, amelyekkel egy AR-15-ös félautomatát át lehet alakítani ismétlőfegyverré. Ez volt az az év, amikor az első open-source crowdfunded génszekvenáló megjelent. A 3D nyomtatás számtalan triviális panasszal fog járni, de biztosan lesz számos bíró az amerikai délen és számos mullah Iránban, akik azzal kell majd szembesüljenek, hogy az alattvalók szexjátékokat nyomtatgatnak otthon. De a 3d nyomtatás igazi érdeksérelemmel is járni fog a droglaboroktól és kerámiakésekig. Nem kell ahhoz sci-fi írónak lenni, hogy az ember megértse, miért lesznek a szabályozók idegesek attól a gondolattól, hogy a felhasználók átírják az

autóik alapprogramjait, hogy nem kompatibilisek egymással a légiirányítási rendszerek, vagy azoktól a dolgoktól, amiket biológiai assemblerekkel és szekvenálókkal művelni lehet. Tessék belegondolni abba, amikor a Monsanto rájön, hogy igen-igen fontos lenne elérni, hogy a számítógépeken ne lehessen olyan programokat futtatni, amik a speciális perifériák segítségével olyan élőlényeket tudnak összerakni, melyek a szó szoros értelmében bekebelezik őket.

Függetlenül attól, hogy ezeket igazi problémáknak vagy hisztérikus félelmeknek látod-e, hadseregnyi, a hollywoodinál nagyságrendekkel befolyásosabb lobbista és érdekcsoport létezik, amelyik egy nap el fog jutni ahhoz a gondolathoz, hogy „Nem tudnál olyan általános célú számítógépet csinálni, amely minden programot lefuttat, kivéve azokat, amiktől félünk, és amik dühítenek? Nem tudnál olyan internetet csinálni, amely bármilyen üzenetet átvisz, kivéve azokat, amik nekünk nem tetszenek?"

Személy szerint azt gondolom, hogy lesznek olyan programok, melyek az általános célú számítógépeken és speciális perifériákon futva még engem is megijesztenek. Ezért aztán biztos vagyok benne, hogy meglesz az értő közönsége azoknak, akik az általános célú számítógépek korlátozása mellett érvelnek. De a szerzői jogi háborúkban azt is láthattuk, hogy egyes utasítások, protokollok, üzenetek blokkolása képtelen lesz megelőzni és orvosolni a problémákat. Ahogy a szerzői jogi háborúkban láthattuk, a PC-k kontrollja a rootkitekhez fog elvezetni, az internet kontrollja a felügyelethez és cenzúrához fog elvezetni.

Hát ezért fontos ez az egész.

Az elmúlt 10 évben a legjobb harcosainkat küldtük csatába az ellen, akiről azt hittük, hogy ő az végső szörny a játékban. Rá kell, hogy jöjjünk, hogy ez csak egy kis ellenség a pálya végén, és a tét egyre magasabb lesz. A Walkman-generáció tagjaként megbékéltem azzal, hogy nemsokára hallókészülékre lesz szükségem, és természetesen nem egy hallókészüléket fogok viselni, hanem egy számítógépet fogok a testembe tenni. Így aztán amikor beszállok a kocsimba (egy számítógép, amelybe beleteszem a testem), a hallókészülékemmel (egy számítógéppel a testemben) biztos akarok lenni abban, hogy ezek a technológiák nem titkolnak el előlem dolgokat, és nem akadályoznak meg abban, hogy az érdekeim ellen való programjaikat megállítsam.

Tavaly a Lower Merion iskolai körzet Philadelphia jómódú, középosztály által lakott kerületében komoly problémával találta szembe magát. Olyan PC-ket osztott a diákoknak, amelyekkel a gép kamerája és hálózati kapcsolata segítségével megfigyelték a gyerekeket. Kiderült, hogy több ezer fényképet csináltak az iskolásokról, amíg azok otthon voltak vagy az iskolában, aludtak vagy ébren voltak, meztelenül voltak vagy ruhában. Mindeközben a törvényes lehallgató technológiák legutolsó generációja képes rejtett működésbe hozni a PC-k, tabletek, mobiltelefonok kameráit, mikrofonjait, GPS-eit.

A jövő szabadsága arról fog szólni, hogy képesek vagyunk-e felügyelni az eszközeinket. Képesek leszünk-e értelmes működési szabályokat felállítani, megvizsgálni és leállítani azokat a programokat, amelyek futnak rajtuk, hogy az akaratunk őszinte és igaz szolgálói legyenek, ne kémek és árulók, akik bűnözőknek, gengsztereknek és kontrollmániásoknak dolgoznak. Ezt a csatát még nem vesztettük el, de meg kell nyernünk a szerzői jogi háborút, hogy az internet és a PC szabad és nyitott maradhasson.

Mert ezek az elkövetkező háború fegyverei, és nem nyerhetünk nélkülük.

És bár lehet, hogy reménytelennek tűnik a helyzet, de még az elején vagyunk a küzdelemnek. A kisfőnökökkel küzdtünk, de a neheze még hátravan. Mint minden rendes játéktervező, a sors olyan ellenfelet küldött, akin gyakorolhatunk. Van esély, igazi esély arra, hogy győzzünk, ha támogatjuk a nyitott és szabad rendszereket, ha támogatjuk azokat a szervezeteket, akik küzdenek értük: EFF, Bits of Freedom, EDRI, ORG, CC,

Netzpolitik, La Quadrature du Net, és az összes többi, akik szerencsére túl sokan vannak ahhoz, hogy mindet felsoroljuk. A segítségükkel megnyerhetjük a csatát, ami ahhoz kell, hogy legyen muníciónk megnyerni a háborút.

13.5. Yochai Benkler: Az open-source gazdaságról

A 2005 júliusában elhangzott TED előadás magyar fordítása. Az előadás megtekinthető a http://www.ted.com/talks/yochai_benkler_on_the_new_open_source_economics.html címen. Fordította: Bodó Balázs

Az internetről való gondolkodással kapcsolatban az egyik probléma az, hogy nehéz elválasztani egymástól a divatot és a mélyreható változást. Menjünk vissza egészen 1835-ig, hogy sikerüljön megérteni a kettő közötti különbséget. 1835-ben James Gordon Bennett New Yorkban megalapította a világ első tömeges napilapját. Ez akkor 500 dollárjába került, ami mai árakon 10 000 dollárnak felel meg. 15 évvel később, 1850-ben ugyanez – egy tömeges napilap beindítása – már majdnem 2,5 millió dollárba került. Ez az a változás, amit az internet ma visszacsinál. Erről akarok ma beszélni, és arról, hogy mindez hogyan viszonyul a társas termeléshez.

Az újságokkal kezdődött el az a folyamat, ahol az információ, a tudás, a kultúra termelése magas befektetést igényel, és ami élesen szétválasztotta a termelőket – akik épp úgy szereztek tőkét, mint bármelyik másik ipari szervezet – és a passzív fogyasztókat, akik választhattak az ipari modell által megtermelt javak közül. Az „információs társadalom" vagy az „információs gazdaság" kifejezéseket jó ideje használjuk az ipari társadalmat követő kor megnevezésére. De ezek a fogalmak nem segítenek megérteni a ma zajló változásokat. Az elmúlt 150 évben is információs gazdaságban éltünk, de az ipari volt. Ez azzal járt, hogy a termelőknek pénzt kellett szerezniük annak a 2,5 millió dollárnak a kifizetésére, ami a távíróval, a rádióval, a tévével és a mainframe számítógépekkel csak egyre több lett. Emiatt aztán ezek a termelők a politikai rendszertől függően kereskedelmi vállalkozások vagy állami vállalatok lettek. Ezek a körülmények határozták meg az elmúlt 150 év információ- és tudástermelését.

Most hadd mondjak el egy másik történetet. 2002 júniusa tájékán a szuperszámítógépek világában bomba robbant. Először a történelemben a japán NEC Earth Simulator lett a világ leggyorsabb szuperszámítógépe, leelőzve ezzel az USA-t. Két évbe telt, mire az IBM Blue Gene nagy megkönnyebbülésre visszaszerezte a vezetést. Mindez tökéletesen figyelmen kívül hagyja azt a tényt, hogy ez idő alatt volt egy másik szuperszámítógép is a világban, a SETI@home. A világ minden tájáról 4 és félmillió felhasználó adományozta oda a képernyővédő futása alatt üresen álló számítógépe CPU ciklusait. Ezek a felhasználók, megosztva egymással az erőforrásaikat létrehoztak egy olyan szuperszámítógépet, amely a NASA rádiótávcsöveiből érkező adatait elemzi. Ez arra figyelmeztet, hogy az információtermelés és -csere folyamatainak radikális átalakulása előtt állunk.

Nemcsak arról van szó, hogy kevésbé tőkeintenzív a folyamat, azaz kevesebb pénzre van hozzá szükség, de a tőke forrása, a tőkebevonás folyamata is radikálisan elosztottá válik. Mindannyian, akik a fejlett gazdaságokban élünk, birtokában vagyunk valamilyen számítógépnek. A számítási, tárolási és kommunikációs kapacitások gyakorlatilag minden online ember kezében ott vannak, és ezek azok a tőkefajták, melyek az információ, a tudás, a kultúra termeléséhez szükségesek, és amelyek ott vannak fél-egymilliárd ember kezében a bolygón. Az ipari forradalom óta először a gazdasági tevékenységünk legfontosabb elemei és eszközei – ne feledjük, hogy az információs gazdaságban élünk – a legfejlettebb gazdaságokban a leginkább a lakosság kezében vannak. Ez tökéletesen külön-

bözik attól, amihez az ipari forradalom óta hozzászoktunk. A kommunikációs és számítási kapacitások az emberek kezében vannak, és ott van az emberi kreativitás, bölcsesség, tapasztalat, a másik komoly tudás, a másik komoly erőforrás, ami, szemben a fizikai munkával, minden embernél egyedi és megismételhetetlen. Ha próbáltál már átvenni egy munkát mástól, vagy átadni a sajátodat, hiába minden részletes leírás, nem tudsz minden tudást, minden megérzést átadni. Ebből a szempontból egyediek vagyunk, és mindannyian birtokában vagyunk ennek az erőforrásnak, amikor a gépünkhöz nyúlunk.

Mire vezet mindez? A szabad/open-source szoftver történetét legtöbben ismerik. Ez az Apache webszerver piaci részesedése – ez a webes kommunikációnak az egyik legfontosabb összetevője. 1995-ben két csoportnak is eszébe jutott, hogy „Nahát, a web igazán fontos dolog! Csináljunk egy jó kis webszervert!" Az egyik csapat önkéntesek szedett-vedett társasága volt, akik eldöntötték, hogy kell nekik egy ilyen, és hogy elkészítik, és hogy a végén meg egyszerűen megosztják a terméket másokkal, hogy azok is hozzá tudjanak fejleszteni. A másik csapat a Microsoft volt. Ha 10 évvel később azt mondom, hogy a tarkabarka társaság, akik semmit nem ellenőriztek abból, amit létrehoztak, megszerezték a piac 20%-át, az elképesztő lenne, nem igaz? Gondoljunk csak az kisbusz-gyártásra. Mintha egy csapat lelkes mérnök hétvégenként a Toyotával kelne versenyre. Valójában ők a piac 70%-át szerezték meg, köztük a legnagyobb e-kereskedelmi oldalakat. A webes kommunikáció és az alkalmazások 70%-a olyan alapra épült, amit a Microsofttal versenyezve így hoztak létre, nem pedig úgy, hogy stratégiai döntést hoztak a Net egy központi elemének megszerzéséről.

A szoftveres környezetben ezek az eredmények jól láthatóak, mert könnyű mérni. De a folyamat mindenhol máshol is beindult. A NASA-nál volt egyszer egy kísérlet, ahol lefényképezték a Mars felszínét azért, hogy térképet készítsenek. Kitalálták, hogy ahelyett, hogy 3-4 szakképzett doktort dolgoztatnának a projekten, feldarabolják a feladatot apró elemekre, adnak neki egy szimpla interfészt, és megnézik, hogy mi történik, ha laikusok 5-10 percen keresztül kattintgathatnak itt-ott. Fél évvel később 85 000 felhasználója volt az oldalnak, és gyorsabban készült a térkép, mint ahogy a fényképek beérkeztek a Marsról, az eredmény pedig „gyakorlatilag megkülönböztethetetlen volt egy doktori címmel rendelkező munkájától", ha elég ember dolgozott rajta, és átlagoltuk a munkájukat.

Ha egy kislány, aki Barbie-ról akar információt, ellátogat az Encartára, az egyik legnagyobb online enciklopédiára, nem sokat tud meg Barbie-ról. A definíciót, meg hogy a „gyártók egyre gyakrabban gyártanak változatos etnikai hátterű, így pl. színes bőrű Barie-kat". És ez még mindig jobb, mint amit az encyclopedia.com nyújt, amely csak Klaus Barbie-t ismeri. Ezzel szemben, ha a Wikipédiára mennek, rendes szócikket találnak. A Wikipédia tudja nagyjából azt, amit a Britannicában talál az ember, csak kicsit másképp megírva, beleértve a testképpel és a kommercializálással kapcsolatos vitákat, és azokat az érveket, hogy Barbie mennyiben jó szerepmodell; stb.

Nemcsak a tartalom, de a fontosság, a relevancia termelése is izgalmas. A Yahoo!-t valaha az tette híressé, hogy azt mondhatta, hogy azért fizetünk embereket, hogy pásztázzák a weboldalakat. Ha benne van az indexben, akkor az az oldal jó. Épp ezt csinálja 60 000 lelkes önkéntes az Open Directory Project-ben. Mindegyik hajlandó 1-2 órát eltölteni egy számára fontos témában, hogy rámutathasson a jónak tartott oldalakra. Az Open Directory Project 60 000 önkéntesének mindegyike eltölt egy kis időt, szemben pár száz teljes állású alkalmazottal. Senki nem birtokolja sem a projektet, sem az eredményét, ami szabadon felhasználható, és azért jött létre, mert emberek társas és pszichológiai ösztönzőkre hallgatva azzal foglalkoznak, amit érdekesnek találnak.

Ez nem csak nonprofit szituációkban működik. Ha belegondoltok abba, hogy mi a Google legfontosabb innovációja, akkor rájöttök, hogy ők kiszervezték a legfontosabb döntést, a relevanciáról szóló döntést, a webre. Ahelyett, hogy a mérnökeink vagy a mi embereink mondanák meg, hogy mi a legfontosabb, kimegyünk, és megszámoljuk, hogy ti, emberek – hiúságból, gyönyörből – mire linkeltek, hogy mit mivel kapcsoltatok össze. Mi meg ezeket megszámoljuk és összeadjuk.

A találati listán ott a Barbie.com, de közvetlen utána ott van az Adiosbarbie.com is, ahol az egészséges testkép nem függ a mérettől. Ez egy olyan vitatott kulturális tárgy, ami nincs az Overture keresőn, ahol a klasszikus piac működik: aki a legtöbbet fizet, az van a legmagasabban a listán. Ez mind tartalom, relevancia termelése, alapvető emberi önkifejezés.

Ne felejtsük, hogy a számítógépek is olyanok, hogy meg tudjuk egymással osztani őket. Ugyanez lehetséges a rádiófrekvenciákkal is. Régen a rádió úgy működött, hogy egy embernek volt frekvenciahasználati joga, ami egy adott területen volt érvényes, és el kellett dönteni, hogy ez milyen alapon történik. Mára a számítógépek és a rádiók annyira kifinomultak lettek, hogy az embereknek a birtokában lehetnek a wifi eszközök, amelyek egy megosztást szabályozó protokollal kiegészülve lehetővé teszik, hogy egy közösség felépítse a saját vezeték nélküli hálózatát, ami azon az elven működik, hogy ha nem használom a kapcsolatomat, segítek neked továbbítani az üzeneteidet, és te is ezt teszed, ha fordított a helyzet. Ez nem valami álomkép, hanem működő modell, amit az USA egyes helyein közbiztonsági célból épp bevezetnek.

Ha 1999-ben azt mondtam volna, hogy építsünk egy adattároló rendszert sok terabyte kapacitással, nonstop elérhetőséggel, ami bárhonnan elérhető kell legyen, 100 millió felhasználót kell kiszolgáljon, bármelyik pillanatban ellen kell tudjon állni támadásoknak, beleértve a központi index leállását, rosszindulatú fájlok terjesztését, központi csomópontok fegyveres elkobzását, azt mondtad volna, hogy mindez évekbe és milliókba fog kerülni. Persze én a P2P-fájlcserélőről beszélek. Mindig mint zenetolvajokra gondolunk rájuk, de valójában ez egy elosztott adattárolási rendszer, ahol az emberek, érthető okokból hajlandók megosztani a sávszélességüket, a tárolási kapacitásukat, hogy létrehozzanak valamit.

Itt valójában egy negyedik tranzakciós rendszer kialakulásának lehetünk tanúi. Korábban kétféle módja volt a dolgok elosztásának: piaci alapú vagy nem piaci alapú, decentralizált vagy centralizált. Az árrendszer volt a piaci alapú, decentralizált mód. És ha a dolgok jobban működtek attól, hogy volt valaki, aki megszervezte őket, akkor a piacon a vállalatok, vagy nem piacon az állam, esetleg nagyobb nonprofitok jelentették a szerveződés kereteit. A decentralizált társas termelés, a decentralizált társadalmi cselekvés túlságosan költséges lett volna. Ez nem a társadalmon múlt, hanem a dolog közgazdaságtanán. De most tanúi lehetünk egy negyedik rendszer létrejöttének: a társas megosztás és csere kialakulásának.

Nem ez az első alkalom, hogy jót cselekszünk egymással vagy egymásért, hisz állandóan ezt csináljuk. De ez az első alkalom, hogy ennek komoly gazdasági hatása van. Jellemző rá a decentralizált hatalom. Nem kell engedélyt kérni, ahogy egy tulajdonra épülő rendszerben. Mindenki szabadon alkothat, innoválhat, megoszthat ha akar, egyedül vagy másokkal.

Mert a tulajdon a koordináció egy eszköze, de nem az egyetlen. Ehelyett társas keretek között zajlanak mindazok a dolgok, amikre általában a piacon a tulajdont és a szerződést hívjuk segítségül: az információk áramoltatására; hogy eldönthessük mik az érdekes problémák; hogy ki alkalmas mire, és hogy ráér-e; ösztönzésre; stb. A pénz nem mindig a legjobb ösztönző. Ha a barátaiddal elköltött vacsora után pénzt hagysz az

asztalon, valószínűleg soha nem hívnak meg többé. És ha ez nem a legjobb példa, gondoljatok a szexre. A dolog új szervezeti megközelítést is szükségessé tesz. Különösen azt, ahogy a feladatokat megszervezzük. Ha meg akarsz valósítani valamit, olyan emberekre van szükség, akik profik abban, amit csinálnak, és akik hajlandók sokat is dolgozni. Vedd most ugyanazt a problémát, szedd apró darabokra, és az ösztönzők triviálissá válnak. 5 perc, tévénézés helyett? 5 percet szívesen rászánok, mert érdekes. Mert szórakoztató. Mert értelmet ad, vagy ott, ahol mélyebben is el lehet merülni, mint a Wikipédia esetében, társas kapcsolatok jönnek létre általa.

Egy új társadalmi jelenség kialakulásának lehetünk tanúi, ami akkor a legnyilvánvalóbb és láthatóbb, ha a verseny egy új formájaként tekintünk rá. A P2P-hálózatok a lemezipart támadják, az open-source szoftverek a Microsoft piaci részesedését, a Skype a távközlési cégeket fenyegeti, a Wikipédia az online enciklopédiákkal versenyez. Ugyanez a verseny a vállalatok számára új üzleti lehetőségeket is hordoz. Az új társas kapcsolatokkal és gyakorlatokkal együtt új lehetőségek is kialakulnak. E közösségek egy része eszközöket gyárt. Ahelyett, hogy kész alkalmazásokat gyártanánk, melyekről előre tudjuk, hogy hogyan fognak működni, nyitott eszközöket kell építeni. Az emberek díjazzák az új értékeket és dolgokat. Platformokat kell építeni, az önkifejezés és kollaboráció platformjait, mint a Wikipédia, mint az Open Directory Project, platformokat, melyekre modellként kell tekinteni. Ekkor jönnek a felhasználók, akik látják, hogy mi történik, és valamilyen módon be kell építeni őket az értékláncba. Ez elsőre furcsának tűnhet. Hinni kell benne, hogy egymással kapcsolatban álló emberek dolgokat kezdenek termelni, amivel én kezdeni fogok tudni valamit, eladhatok valamit, ami erre épül, valaki másnak. Félelmetes, de ez az, amit gyakorlatilag a Google csinál. Ez az, amit az IBM csinál, és nem is rosszul.

A társas termelés nem valami hóbort, a társas termelés tény. Ez az internet okozta hosszú távú, meghatározó változás. A társas kapcsolatok és a csere sokkal fontosabb gazdasági szerepet játszanak, mint eddig bármikor. Sokszor mindennél hatékonyabbak, ha az információk minőségéről, a legjobb ember megtalálásáról, a tranzakciós költségekről van szó. Fenntartható, és gyorsan növekszik. De, és ez az üröm az örömben, legalább annyira fenyegetik az uralkodó ipari rendszerek, amennyire ő fenyegeti azokat. Ha holnap egy szellemi tulajdonvédelmi perről olvasol az újságban, egy távközlési perről, akkor nem valami kicsi és technikai dologról van szó, hanem a társas lényekként megélt jövőnk szabadságáról, az információ, a tudás, a kultúra termelésének lehetőségeiről. Ebben a kontextusban zajlik ugyanis az a háború, ami arról szól, hogy az ipari információs gazdasággal minden marad-e a régiben, vagy kifejlődhet mellette a termelés új modellje, ami megváltoztatja azt, ahogy a világot látjuk, és ahogy erről beszámolhatunk a többieknek.

13.6. Kiáltvány a közkincs védelméről

Preambulum

"Le livre, comme livre, appartient à l'auteur, mais comme pensée, il appartient—le mot n'est pas trop vaste—au genre humain. Toutes les intelligences y ont droit. Si l'un des deux droits, le droit de l'écrivain et le droit de l'esprit humain, devait être sacrifié, ce serait, certes, le droit de l'écrivain, car l'intérêt public est notre préoccupation unique, et tous, je le déclare, doivent passer avant nous." (Victor Hugo, Discours d'ouverture du Congrès littéraire international de 1878, 1878.)

"Piacaink, demokráciánk, tudományunk, a szólásszabadság hagyománya és művészetünk erőteljesebben függ a közkincsként szabadon hozzáférhető anyagoktól, mint a szerzői jogi oltalmat élvező információktól. A public domain nem a szerzői jogvédelem alá vonni sem érdemes selejtes művek gyűjtőhelye, hanem éppenséggel kultúránk építőköveinek lelőhelye. Tulajdonképpen az teszi ki kultúránk túlnyomó részét." (James Boyle, The Public Domain, p. 40f, 2008.)

A közkincs (public domain) körébe azok az információk tartoznak, amelyek szabadon hozzáférhetőek, felhasználásukat nem védi szerzői jog, vagy azért, mert semmiféle szerzői jogi oltalom alá nem esnek, vagy pedig a jogtulajdonos döntött úgy, hogy megszünteti a tilalmakat. A közös tudásunkból és kultúránkból táplálkozó önértelmezésünk alapja a közkincs, ez adja tudásunkat, az új kulturális alkotások nyersanyagát. A public domain olyan védelmi mechanizmus, amely biztosítja, hogy ez a nyersanyag minimális előállítási költségen hozzáférhető legyen, és hogy a társadalom minden tagja építkezhessen belőle. Az egészséges és egyre gyarapodó public domain az oktatásban, a tudományban, a kulturális örökségben és a közszféra információval való ellátásában játszott kulcsfontosságú szerepénél fogva nélkülözhetetlen társadalmi és gazdasági jólétünkhöz. A jól működő public domain az előfeltétele annak, hogy az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata 27 (1) cikkében (Mindenkinek joga van a közösség kulturális életében való szabad részvételhez, a művészetek élvezéséhez, a tudomány haladásában és annak előnyeiben való részesedéshez) lefektetett jogokat a világon mindenütt mindenki élvezhesse.

A digitális információs társadalom kialakulása a szerzői jogokról szóló vita középpontjába emelte a közkincs kérdését. A public domain megóvása és erősítése érdekében beható és naprakész ismeretekre van szükségünk arról, mi is a közkincs és mi a szerepe. Jelen Public Domain Kiáltvány meghatározza a közkincs fogalmát és felvázolja azokat az elveket és gyakorlati lépéseket, amelyek segítik a public domain egészséges fejlődését ma, a XXI. század hajnalán. A közkincset itt a legtágabb értelemben vett – a szerzői jogokkal összefüggő gazdasági és erkölcsi jogokat, továbbá a szomszédos jogokat és az adatbázisokra vonatkozó jogokat is beleértve – szerzői jogi védelemhez való viszonyában értelmezzük, viszont nem tekintjük ide tartozónak a másfajta szellemi tulajdonjogokat (szabadalom, védjegy). A kiáltványban a továbbiakban a szerzői jog kifejezést a felsorolt összes fajta jogot felölelő általános értelemben használjuk. Továbbá a "művek" kifejezés felöleli az így definiált szerzői jogi oltalom alatt álló összes terméket, úgymint adatbázisokat, előadásokat és hang- és képfelvételeket is. Hasonlóképpen, az írókon kívül "szerzőnek" tekintjük a fényképészeket, producereket, rádiós és televíziós szerkesztőket, festőket és előadóművészeket.

A public domain a XXI. században

Jelen Kiáltvány meghatározása szerint a public domain egy korlátozások nélkül használható, szerzői jogvédelem alá nem eső kulturális anyag. A formálisan közkincsként elérhető műveken kívül rengeteg olyan értékes alkotás van, amelyet szerzője nagylelkű feltételek mellett önként bocsátott közre, s amelyek a public domainnel sok szempontból azonosan működő közvagyont alkotnak. Hasonlóképpen szabadon használhatóak azok a művek, amelyeket kivontak a szerzői jogvédelem alól, vagy a fair use és a fair dealing (méltányos felhasználás) szabályai szerint csak korlátozottan védettek. A kultúránkhoz és örökségünkhöz való hozzáférést elősegítő források fontosak, és ezért aktívan ápolnunk kell őket, hogy a társadalom élvezhesse közös tudásunk és kultúránk hasznát.

A közkincs

A közkincs fogalmának magját a közös tudásunkból, kultúránkból és forrásainkból álló struktúra képezi, amely a hatályos jogszabályok értelmében szerzői jogi korlátozások nélkül használható. A public domain anyaga két kategóriába osztható:

1. Azon munkák, amelyeknek a szerzői jogi oltalma lejárt. – A szerzői jogi védelem a szerzőknek járó ideiglenes védelem. Amikor ez az ideiglenes védelem lejár, minden jogi korlátozás is megszűnik, néhány országot kivéve, ahol az örökös erkölcsi jog megmarad.
2. Az alapvető információs közvagyon, amelyre soha nem vonatkozik a szerzői jogi védelem. – Az olyan művek, amelyek nem állnak szerzői jogi védelem alatt, mert nem felelnek meg az eredetiség követelményének, vagy nem vonatkozik rájuk a védelem (pl. adatok, tények, ötletek, eljárások, folyamatok, rendszerek, működési módszerek, koncepciók, elvek, felfedezések, attól függetlenül, hogy milyen formában írták le, magyarázták meg, illusztrálták vagy foglalták bele egy munkába, továbbá a törvények, bírósági és igazgatási döntések). Az információs közvagyon olyannyira kulcsa társadalmaink működésének, hogy még meghatározott ideig sem szabad semmiféle jogi korlátozás alá vonni.

A public domain történelmileg alakult ki a szerzői jogi védelem alá eső alkotások ellensúlyaként, és nélkülözhetetlen társadalmaink kulturális emlékezetének és tudásalapjának megőrzéséhez. A XX. század második felében a fentebb meghatározott két elemet a szerzői jogi védelem idejének kitolása és a szerzőijog-szerű jogi védelmi rendszerek bevezetése visszaszorította.

Az önkéntesen köztulajdonba adott művek és a felhasználói előjogok

A közkincsbe nem tartozó, szerzői jogi védelem alá eső művek esetében is van lehetőség az alkotások szabad felhasználására, némi mozgásteret biztosítva, hogy a szerzői jogi védelem ne akadályozza társadalmunk adott szükségleteinek kielégítését és a szerzők önkéntes döntéseit. Noha e források segítségével könnyebben hozzáférhetővé válnak a védett művek, némelyik esetében a hozzáférés bizonyos felhasználási formákhoz vagy bizonyos fajta felhasználókhoz van kötve.

1. A jogtulajdonosok által önkéntesen megosztott művek

Az alkotók feloldhatják műveik felhasználási korlátozásait oly módon, hogy teljesen szabad licenc alatt adják őket közre, vagy más jogi eszközök alkalmazásával engedélyezik művek korlátozás nélküli felhasználását, vagy a public domainbe helyezik. (A szabad licenc definícióját lásd – angolul – a szabad szoftver meghatározásánál http://www.gnu.org/philosophy/free-sw.html, a szabad kulturális művek meghatározását a http://freedomdefined.org/Definition weboldalon, a nyílt tudását pedig a http://opendefinition.org/1.0/ weblapon.)

2. A szerzői jogi védelem, a fair use és a fair dealing kivételei és korlátai által megteremtett felhasználói előjogok

Ezek az előjogok a public domain szerves részét képezik. Ezek biztosítják a hozzáférést közös kultúránkhoz és tudásunkhoz, lehetővé teszik az alapvető társadalmi intézmények működését és a speciális igényű emberek számára a társadalmi életben való részvételt.

Mindezeket összevetve a közkincs, a művek önkéntes megosztása, valamint a szerzői jogi védelem, a fair use és a fair dealing kivételei és korlátai fontos szerepet játszanak abban, hogy mindenki hozzáférjen közös kultúránkhoz és tudásunkhoz, és előmozdítják az egész társadalom javát szolgáló innovációt és a kultúrában való részvételt. A public

domain mindkét megtestesülését aktívan fenn kell tartani, hogy betölthessék kulcsfontosságú szerepüket a gyors technikai és társadalmi változások korában.

Általános elvek

Tekintettel korunk gyors technikai és társadalmi változásaira, aktívan kell dolgoznunk a kultúrában való részvételt és a digitális újításokat elősegítő public domain működésének fenntartásában. A közkincs aktív fenntartásához több általános elvet kell figyelembe venni. Az itt következő elvek betartásával a public domain érdemi és működőképes marad a hálózati információs társadalom technológiai környezetében.

1. A public domain a szabály, a szerzői jogi védelem a kivétel.

Mivel szerzői jogi oltalmat csak eredeti alkotás élvez, a világon tetszőleges időpontban előállított adatok, információk és ötletek túlnyomó többsége a közkincs körébe tartozik. Az oltalom alá nem eső információkon kívül a public domaint évről évre azok a művek is gyarapítják, amelyeknek lejár a szerzői jogi védelme. A szerzői jogi védelem bizonyos feltételekhez való kötése és időbeli korlátozása biztosítja, hogy egyre több mű váljon közkinccsé, közös kultúránk és tudásunk mind nagyobb része legyen hozzáférhető.

2. A szerzői jogvédelemnek ama két érdek közti kompromisszumot kell szolgálnia, hogy a szerző szellemi munkája védelmet, ő maga ellenszolgáltatást kapjon, illetve a köz hozzáférjen a kultúrához és a tudáshoz.

Sem a szerző, sem a nyilvánosság szempontjából nem szól semmiféle (történelmi, gazdasági vagy társadalmi) érv a túlságosan hosszú szerzői jogi oltalom mellett. A szerzőnek lehetőséget kell adni, hogy learathassa szellemi munkájának gyümölcsét, de a nagy nyilvánosságot nem szabad túlontúl hosszú ideig megfosztani attól, hogy szabadon használhassa ezeket a műveket.

3. Ami közkincs, annak közkincsnek is kell maradnia.

Nem vonható szerzői jogi oltalom alá a közkincsbe tartozó művek technikai reprodukciója, nem hozhatóak olyan technikai védelmi intézkedések, amelyek korlátozzák az ilyen művek technikai reprodukciójához való hozzáférést.

4. A public domain mű digitális másolatának jogszerű felhasználója hasznosíthassa (újra), másolhassa és módosíthassa szabadon az adott művet.

Egy mű public domain státusza nem feltétlenül jelenti azt, hogy hozzáférhetővé kell tenni a nyilvánosság számára. A public domainbe tartozó fizikai művek tulajdonosai szabadon korlátozhatják az ilyen művekhez való hozzáférést. De ha a szerző egy művéhez egyszer már engedélyezte a hozzáférést, akkor az újrafelhasználást, módosítást vagy sokszorosítást jogilag nem korlátozhatja.

5. Nem szabad végrehajtani a közkincsbe tartozó művek hozzáférhetőségét és újrafelhasználását korlátozó szerződéseket vagy technikai védelmi intézkedéseket.

Egy mű public domain státusza garantálja a jogot a mű újrafelhasználására, módosítására és sokszorosítására. E jogba beletartozik a felhasználónak a kivételekből és korlátozásokból, a fair use-ból és fair dealingből fakadó előjogai, amelyek biztosítják, hogy e jogok szerződéssel vagy technológiai eszközökkel ne legyenek korlátozhatóak.

A fentieken kívül az alábbi elvek alkotják az önkéntes közkinccsé tétel és a fent leírt felhasználói előjogok lényegét:

1. A szerzői jogról való önkéntes lemondás és a védett művek önkéntes megosztása a kizárólagos szerzői jog jogszerű gyakorlása.

Sok szerző nem kívánja a műveit védő szerzői jogot teljes mértékben – vagy egyáltalán – érvényesíteni. Ez az eljárás, amennyiben önkéntes, a kizárólagos szerzői jog legitim gyakorlása, amelyet törvény, rendelet vagy egyéb mechanizmus, pl. az erkölcsi jog, nem gátolhat.

2. A szerzői jog, fair use és fair dealing kivételeit és korlátozását aktív módon fenn kell tartani, hogy a szerzői jog és a közérdek közti egyensúly hatékonyan működjön.

E mechanizmusok teremtik meg azokat a felhasználói előjogokat, amelyek a jelenlegi szerzői jogi rendszerben a mozgásteret jelentik. Tekintettel a technológiai és társadalmi változások gyorsaságára, fontos, hogy e mechanizmusok továbbra is képesek legyenek biztosítani a legfontosabb társadalmi intézmények működését és a különleges igényű személyek részvételét a társadalom életében. Ezért a copyright, a fair use és a fair dealing alóli kivételeket, illetve ezek korlátozását evolúciós kérdésnek kell tekinteni, és ezeket folyamatosan az aktuális közérdekhez kell igazítani.

Ezen általános elveken kívül a közkinccsel kapcsolatos más kérdéseket is azonnal meg kell vitatni. Az alábbi ajánlások célja a public domain védelme, érdemi működőképességének biztosítása. Noha az ajánlások a szerzői joggal védett termékek teljes skálájára érvényesek, kiváltképp relevánsak az oktatás, a kulturális örökség és a tudományos kutatás területén.

Általános ajánlások

1. A szerzői jogi védelem időtartamát le kell rövidíteni.

A túl hosszú szerzői jogi védelem a formalitások hiányával együttesen súlyosan gátolja a közös tudáshoz és kultúrához való hozzáférésünket, továbbá gyarapítja az árva művek számát – az olyan művekét, amelyek nincsenek szerzői jogi oltalom alatt, ugyanakkor a public domainbe sem tartoznak, s így sem az egyik, sem a másik feltételei szerint nem használhatóak. Ezért az új művek esetében a szerzői jogi védelem idejét ésszerű hosszúságúra kell csökkenteni.

2. A copyright bármiféle változtatásakor (beleértve a védendő termékek új definícióját vagy a kizárólagos jogok kiterjesztését) figyelembe kell venni, hogy az milyen hatást gyakorol a közkincsre.

A szerzői jogi védelem körének semmilyen változtatása nem alkalmazható visszamenőlegesen a már védelemben részesülő művekre. A copyright a public domain státusz során alkalmazott ideiglenes kivétel. A XX. században a szerzői jogi oltalom jelentősen kibővült a jogtulajdonosok kis csoportja javára, a nagy nyilvánosság kárára. Ennek eredményeképpen a copyright és a technikai restrikciók sora elzárja előlünk közös kultúránk és tudásunk nagy részét. Tennünk kell annak érdekében, hogy ez a helyzet legalábbis ne romoljon, a jövőben pedig javuljon.

3. Amikor valamilyen anyag a származási ország public domain struktúrájába tartozik, az egyben azt is jelenti, hogy a világ összes országának public domain struktúrájába is tartozik.

Ha valamilyen anyag nem jogosult szerzői jogi védelemre egy adott országban, akár azért, mert nem felel meg az eredeti mű feltételének, akár azért, mert lejárt a védelmi ideje, akkor azt senki (a szerző sem) nem vonhatja vissza a public domainből és nem szerezhet rá szerzői jogi oltalmat egy másik országban.

4. Jogilag fel kell lépni a közkincsbe tartozó anyagok kisajátítására tett csalárd vagy félrevezető kísérletek ellen.

A public domain integritásának megőrzése és a közkincsben lévő anyagok felhasználóinak védelme érdekében jogtalannak kell nyilvánítani a public domain anyagok feletti kizárólagos jogigény érvényesítésére tett minden csalárd vagy félrevezető kísérletet.

5. A szellemi tulajdonnal kapcsolatos semmilyen jog nem alkalmazható a public domain anyagok feletti kizárólagos jog visszaállítására.

A közkincs a szerzői jogi rendszer belső egyensúlyának nélkülözhetetlen eleme. Ezt a belső egyensúlyt nem szabad a copyrighton kívül eső jogszabályokra alapozott kizárólagos jogtulajdon visszaállításával vagy megszerzésével manipulálni.

6. Gyakorlati és hatékony módszert kell kidolgozni, hogy az árva művekhez és a kereskedelemben már nem kapható (pl. újra már nem nyomott) művekhez a társadalom hozzáférjen.

A szerzői jog körének kibővítése és időtartamának meghosszabbítása, valamint a külföldi művekre vonatkozó formalitások tiltása rengeteg árva művet teremtett, amelyek felett sem a szerzők nem rendelkeznek, sem a public domainbe nem tartoznak. Tekintettel arra, hogy a jelenlegi szabályozásban e művek sem a szerzők, sem a társadalom javát nem szolgálják, ezeket a produktív újrafelhasználhatóság érdekében hozzáférhetővé kell tenni.

7. A kulturális örökség intézményeinek különleges szerepet kell vállalniuk a közkincsbe tartozó művek hatékony nyilvántartásában és megóvásában.

A kulturális örökséget ápoló non-profit szervezetek évszázadok óta munkálkodnak közös tudásunk és kultúránk megőrzésén. A művek címkézésével és megóvásával biztosíthatják, hogy a public domainbe tartozó művekhez a társadalom egésze ingyenesen hozzáférjen.

8. Ne legyen jogi akadálya a művek önkéntes megosztásának vagy közkinccsé tételének.

Mindkettő legitim formája a szerzői jog által biztosított kizárólagos jogok gyakorlásának, és mindkettő kulcsfontosságú ahhoz, hogy a szerzők kívánságának tiszteletben tartása mellett biztosítani lehessen az alapvető kulturális javakhoz és a tudáshoz való hozzáférést.

9. Általánosan lehetővé kell tenni a védett művek szermélyes, nem kereskedelmi célú felhasználását, s ehhez meg kell találni a szerző díjazásának alternatív módjait.

Önképzésünkhöz nélkülözhetetlen, hogy a műveket nem kereskedelmi, személyes céllal felhasználhassuk, de éppoly lényeges, hogy a szerzőre is figyelemmel legyünk a szerzői jog új korlátozásának és a kivételeknek kidolgozásakor, a régi szabályozás átgondolásakor.

14. Illusztrációk forrása

kép	jogosult	licenc	forrás
1.1. ábra	Antal Dániel	http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.0/	http://www.flickr.com/photos/antaldaniel/3172767759/in/pool-957226@N22/
1.2. ábra	zpokvideo	http://creativecommons.org/licenses/by/3.0/	http://www.youtube.com/watch?v=UuTN4Z4kTEI
1.3. ábra	Bill Bertram Intel Free Press, Flickr anon	http://www.flickr.com/photos/intelfreepress/8190604071/in/photostream/ CC Nevezd meg! Így add tovább! No copyright	http://en.wikipedia.org/wiki/File:ZXSpectrum48k.jpg http://www.flickr.com/photos/intelfreepress/8190604071/in/photostream/ http://www.1000bit.it/bootscr/zxspec16.gif
2.1. ábra	Animation, lyrics, and tune by Nina Paley. Music arranged by Nik Phelps; vocals by Connie Champagne.	http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/	http://questioncopyright.org/minute_memes/copying_is_not_theft
2.2. ábra	Bodó Balázs	http://creativecommons.org/licenses/by-sa/2.0/	
2.3. ábra	Heald, P. J.	©	Heald, P. J. (2007). Property Rights and the Efficient Exploitation of Copyrighted Works: An Empirical Analysis of Public Domain and Copyrighted Fiction Best Sellers. SSRN
2.4. ábra	Box Office Mojo		http://boxofficemojo.com
2.5 ábra	Heald, P. J.	©	http://www.theatlantic.com/technology/archive/2012/03/the-missing-20th-century-how-copyright-protection-makes-books-vanish/255282/
3.1. ábra	Alfred Stieglitz	közkincs	http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Duchamp_Fountaine.jpg
3.2. ábra	John Marcotte	közkincs	http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Free-speech-flag.svg
3.3. ábra	TOM W. BELL	©	http://techliberation.com/2009/08/06/copyright-duration-and-the-mickey-mouse-curve/
3.4. ábra	Pálfi György	©	http://www.youtube.com/watch?v=Q137OdI82Gc
3.5. ábra	TED	http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/	http://www.ted.com/talks/lang/hu/larry_lessig_says_the_law_is_strangling_creativity.html
4.1. ábra	Bodó Balázs	http://creativecommons.org/licenses/by-sa/2.0/	
4.2. ábra	Creative Commons	http://creativecommons.org/licenses/by/2.5/	http://creativecommons.org/videos/wanna-work-together
4.3. ábra	Bodó Balázs	http://creativecommons.org/licenses/by-sa/2.0/	
4.4. ábra	Bodó Balázs	http://creativecommons.org/licenses/by-sa/2.0/	http://creativecommons.org/licenses/by-sa/2.5/hu/
5.1. ábra	EFF	http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/	https://w2.eff.org/ninapaley/

© Bodó Balázs, BKF

5.2. ábra	Chaos Computer Club	http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/de/	http://archive.org/details/GeneralComputation
5.3. ábra	TED	http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/	http://www.ted.com/talks/massimo_banzi_how_arduino_is_open_sourcing_imagination.html
5.4. ábra	http://reprap.org	http://www.gnu.org/copyleft/fdl.html	http://reprap.org/wiki/File:Mendel.jpg
6.1. ábra	TED	http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/	http://www.ted.com/talks/don_tapscott_four_principles_for_the_open_world_1.html
6.2. ábra	ARTUR COELHO	http://creativecommons.org/licenses/by-nd/2.5/	http://intergalacticrobot.blogspot.hu/2008/02/zooks.html
6.3. ábra	Bodó Balázs	http://creativecommons.org/licenses/by-sa/2.0/	http://www.google.com/recaptcha
6.4. ábra	TED	http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/	http://www.ted.com/talks/luis_von_ahn_massive_scale_online_collaboration.html
6.5. ábra	Athenagorasz2	©	http://www.youtube.com/watch?v=YvmHSpNRi24
6.6. ábra	http://www.weusecoins.com	http://creativecommons.org/licenses/by/3.0/	http://www.weusecoins.com
7.1. ábra	TED	http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/	http://www.ted.com/talks/dan_pink_on_motivation.html
7.2. ábra	Magyar Televízió	©	http://www.youtube.com/watch?v=1Z5kMA73rP4
7.3. ábra	Mitsubishi Research Institute, Inc.	©	http://oss.mri.co.jp/floss-jp/report_en.html
7.4. ábra	Corbet, J, Kroah-Hartman, G. & McPherson, A	©	http://go.linuxfoundation.org/who-writes-linux-2012
7.5. ábra	Blender Institute	http://creativecommons.org/licenses/by/3.0/	http://peach.blender.org/wp-content/uploads/rinkysplash.jpg
8.1. ábra	Richard Stallman	http://creativecommons.org/licenses/by-nd/3.0/	http://audio-video.gnu.org/video/
8.2. ábra	Sarahjane10784	közkincs	http://en.wikipedia.org/wiki/File:MIT_firetruck_hack_2006.JPG
8.3. ábra	Alex Handy	http://creativecommons.org/licenses/by-sa/2.0/deed.en	http://en.wikipedia.org/wiki/File:Steve_Russell_and_PDP-1.png
8.4. ábra	RedWolf	http://creativecommons.org/licenses/by-sa/2.0/deed.en	http://en.wikipedia.org/wiki/File:Wh-earth-69-cover.jpg
8.5. ábra	SRI International	?	http://archive.org/details/XD300-23_68HighlightsAResearchCntAugHumanIntellect
8.6. ábra	Swtpc6800	közkincs	http://en.wikipedia.org/wiki/File:Altair_Computer_Front_Panel.jpg
8.7. ábra	Swtpc6800	közkincs	http://en.wikipedia.org/wiki/File:Altair_BASIC_Paper_Tape.jpg
8.8. ábra	TED	http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/	www.ted.com/talks/yochai_benkler_on_the_new_open_source_economics.html
10.1. ábra	Minecraft Akademi	http://creativecommons.org/licenses/by/3.0/	http://vimeo.com/39105232
10.2. ábra	Lori Landay	http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/	http://vimeo.com/14978067
10.3. ábra	Bodó Balázs	http://creativecommons.org/licenses/by-sa/2.0/	
10.4. ábra	TED	http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/	http://www.ted.com/talks/lang/en/evgeny_morozov_is_the_internet_what_orwell_feared.html